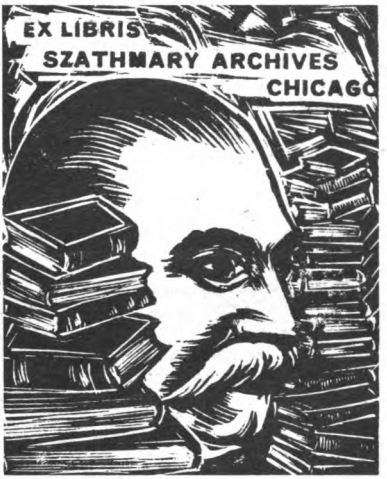

LOUIS SZATHMARY FAMILY
COLLECTION OF HUNGARICA

The University of Chicago Library

Original wood block print by
George Buday, R.E., England.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Dupla II 264 a, b 20.10.69 L
2703
NÁRODNÁ KULTÚRNA KOMISIA
pre Slovensko
V BRATISLAVE

SZABÓ KÁROLY

DB925
.S92
1873
v.2
c.2

KISSEBB

TÖRTÉNELMI MUNKÁI.

MÁSODIK KÖTET.

BUDAPEST.
KIADJA RÁTH MÓR.
1873.

Digitized by Google

Digitized by Google

TARTALOM.

	Lap.
XV. A régi Mikó váráról	1
XVI. Az 1533-ki székely krónika hitelességének védelme	11
XVII. A székely krónika ügyéről	125
XVIII. Az enlaki egyház ős-székely betűkkel irt fölirata	189
XIX. A magyar helynevekről	199
XX. Büdinger Oesterreichische Geschichte-jének birálata	213
XXI. Béla király névtelen jegyzője és német birálói	237
XXII. A Kendefiek a XIV. és XV. században	299
XXIII. Tököly Imre hűtlenségi pere Erdélyben 1685-ben	335
XXIV. Az János király fiáról való szép cronica szerzőjéről	373
XXV. A XVI. századi magyar nyomdászatról	387

Digitized by Google

Digitized by Google

XV.

A RÉGI MIKÓ VÁRÁRÓL.

Digitized by Google

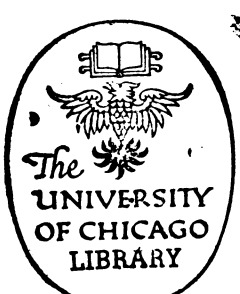

Digitized by Google

XV.

A régi Mikó váráról.

(Megjelent: Uj-Magyar Muzeumban 1854. I. köt.)

Az Uj-Magyar Muzeum f. évi I. és II. füzete egy terjedelmes és alapos értekezést hozott gróf Kemény Józseftől „Mikó-Újvár emléke“ czím alatt.

Ebben a nagy olvasottságú szerző ezen Csík-Szereda városában eső vár eredetét s viszontagságait tárgyalván, kimondja azon meggyőződését, hogy ezen vár a XVII-dik század elejénél, mikor t. i. azt Mikó-Újvárának kezdték nevezni, sokkal, igen sokkal régibb. E meggyőződését azon körülményen kivül, hogy a székely földön, mint határszélen, már a legrégibb időkben is léteztek némi favágatokból, árkokból és földgátakból alkotott erősségek, sőt régi kővárak is, mint a szent-léleki vár, melynek a X. vagy XI. században a székelyek általi építtetését ugyanő (*Arpadia 1833.*

Digitized by Google

170—175. l.) oklevelesen bebizonyította, alapítja magán a *Mikó-Újvára* nevezeten, és a Csík-Szeredával s így Mikó-Újvárral határos *Várdotfalva* helységnek ez új várnál régibb nevén, melyek azt bizonyítják, hogy mielőtt Mikó Ferencz e várat a XVII. század elején újra építtette, már ott egy régibb várnak kellett létezni.

E véleményt egyébiránt határozottan kimondta már 1755-ben Kovács Tamás akkori Csík széki jegyző is a tudós Benkő Józsefhez, annak ez ügyben hozzá intézett fölszólítására, írt levelében, melyet szerző terjedelmesen közöl, hol egyéb közt egyenesen mondja, hogy e vár *Mikó Ferencz ideje előtt is megvolt*, s azon gyanitását fejezi ki, hogy az *talán régi romlott állapotjából Mikó által kiépíttetvén*, úgy nyerte a *Mikó-Újvára* nevet. Azonban sem e levél irójánál, sem az értekező grófnál nem találunk e régibb vár keletkezése, története s eredeti neve iránti fölvilágosítást.

Ha erre nézve Kővárihoz és Benkő Károlyhoz folyamodunk, kik közzűl az első *Erdély Régiségei*ben *92—93. l.* a második a csak taval megjelent *Csík Gyergyó és Kászon multja és jelené*ben *II. rész 7—8. l.*, a csík-szeredai várat vagyis Mikó-Újvárt leírja, nem csak hogy szintén semmit nem nyerünk, de Kővárinál azt a hibás állítást is találjuk, hogy Csík-Szeredának 1595-ben, midőn a Báthori Zsigmond ellen fölkelt székelység oda gyülekezett, de a fejedelem vezére Ravazdi György által szétveretett, még nem volt vára.

Digitized by Google

Hogy Benkő ős Kővári a csík-szeredai régi várról hallgatnak, sőt ez utóbbi annak 1595. előtt léteztét is tagadja, annál föltünőbbnek tetszett előttem, mert látom, hogy mind ketten a Sándor-féle vagy mint mások nevezik csíki székely krónikát idézett munkáikban több helyt forrásúl használják. Már pedig e krónikában a csík-szeredai Mikó várnak eredetéről s még 1533-ban, mikor e krónika készült, virágzó állapotban fönvoltáról világos tudósítást olvashatunk, melyet eddig tudtomra ezen annyi vitatás tárgyáúl szolgált várról emlékező irók közzül senki föl nem használt. Érdekesnek tartottam azért azt mintegy Mikó-Újvár emlékének kiegészitéséül itt némi észrevételeimmel kísérve közleni.

Az említett krónika elbeszélvén, hogy Béla, Endre öcscse, — ki ez évkönyv szerint 1049-ben lett bátyjával megosztozva Erdély vezérévé vagy vajdájává, — a *rabonbán*, *gyula*, *harkáz* régi székely méltóságneveket eltörölte, s a családok, várak, helységek régi neveit szentek neveivel fölcseréltetni, a családok régi irományait összeégettetni parancsolta, miért is, mint utána veti, 1063-ban „ruina throni pressus merito est contritus", Mikó vára eredetére áttérve azt következőleg adja elő: „E közben (tehát 1063 körűl) Sándor István, ki a Sándor nevet fölvette, a csángók Vazul (Basil) nevű vezérével hadakozni kezdett; azonban egy *Mikó* nevű ismeretlen 200 fegyveressel éppen jókor érkezvén kiverte a csángókat és Sándor Istvánt megszabadította; mely győzelemért Sándor megengedte

Digitized by Google

neki, hogy egy hadnagyságot állítson és a maga nevéről nevezett s ma is virágzó *Mikóvár*at építse. Mondják, hogy előkelő nemes vitéz volt Magyarország földéről, köz néven *Uramnak fia*, ki 12 vár urodalmától fosztatott meg, s kinek maradéka ma is ugyanezen néven (azaz *Mikó*nak) neveztetik. Midőn e tettet László (sz. László) meghallotta, őt a hét erdő földén túl (azaz a mai úgynevezett Hét megye havasán túl, Csík székben) gazdag örökséggel ajándékozta meg a nemzet megegyezésével, úgy hogy azután a szék századosa lett[1]).“

Ez adatból következőket tanuljuk: hogy a régi Mikóvár a XI-ik század második felében és így a székelyföldi szentléleki várral közel egykorban épült, hogy a *Mikó-Vára* és *Mikó-Újvára* nevezet ezen XI. századi *Mikó*tól és nem Mikó Ferencztől ered, ki azt a XVII. század elején csak a régi Mikóvár rom-

[1]) Lásd az eredeti latin szöveget: *A nemes székely nemzet constitutiói. Pest. 1818. 287. 288. l.* — Igaz ugyan, hogy e székely krónika hitelessége ellen, melyet a föntebbi czím alatti oklevélgyüjtemény névtelen kiadója (Killyéni Székely Mihály erdélyi kir. táblai elnök) eléggé hibás átiratban és számos értelemzavaró hibával tett közzé, a magyar tudós társaság ülésében több mint egy év előtt Jerney János kétséget emelt s azt egyenesen koholmánynak nyilvánította: azonban ő bizonyságaival az irodalom terén eddig föl nem lépvén, e krónikát mind addig, míg annak valódi igazságáról magából a tartalomból merített meggyőződésem czáfolhatatlan ellenokokkal le nem lesz rontva, bátor vagyok mint hiteles és őstörténetünkre nézve igen becses, bár másod kézbeli forrást használni, mint ezt előttem Kállay, Nagy Gábor, Kőváry s legujabban Benkő Károly tették.

Digitized by Google

jaiból építtette újra, s hogy ezen régi Mikóvár még 1533-ban virágzó állapotban volt, és így romlásának ideje ez év után, talán a János Zsigmond vagy Báthori Zsigmond alatti székely lázongások idejére, esik.

De utasítást találunk a Mikó családra nézve is, mely e krónika szerint a XI. században Csík székbe költözött s ott a nemzet megegyezésével örökséggel megajándékozott Mikó vitéztől eredve még 1533-ban fönállott. Találunk csakugyan e krónikában egy Mikó Annát, Sándor Péternek az összes Csík, Gyergyó, Kászon és a csángók első választott kapitányának nejét, ki János fiát 1411-ben szülte. Hogy azonban a XVII-dik századi Mikó Ferencz, kit Kunics és b. Mikola egy század mulva 1731-ben megjelent könyveikben bizonyosan csak mende-monda után írnak kocsisból tanács úrrá emelkedettnek, ugyanezen Csíkban régtől fogva birtokos Mikó-családból való volt-é? (mely esetben Benkő Józsefnek azon állítása, hogy ő Csík-Gyergyó- és Kászonban mint birtoktalan lett volna al- és később főkapitánnyá s mint ilyen, hogy a gúnyt kikerülje, szerezte volna meg azon kis darab földet, melyre Mikó-Újvárát építtette, bizonyosan összedőlne), vagy a régi Mikóvárat megújító Mikó Ferencz a régi Mikó családtól külömböző Mikó családból származott-é? (mely esetben ezen vár épitőjének és újitójának neve csak véletlenségből egyeznék); e kérdések eldöntését csak a Mikó család leveleiből reménylhetnők.

Digitized by Google

Digitized by Google

XVI.

Az 1533-diki

SZÉKELY KRÓNIKA HITELESSÉGÉNEK VÉDELME.

Digitized by Google

Digitized by Google

XVI.

Az 1533-diki székely krónika hitelességének védelme.

(Megjelent: Uj Magyar Muzeum. 1854. II. köt.)

Midőn az Uj M. Muzeum folyó évi III. füzetében gróf Kemény József úrnak ugyanezen folyóirat I. és II. füzetében *„Mikó-Ujvár emléke“* czím alatt megjelent tudományos értekezésére azt a megjegyzést bátorkodtam tenni, hogy a Sándor-féle, vagy, mint mások nevezik, csíki székely krónika előadása szerint e várat, — melynek a XVII. század elején Mikó Ferencz által történt megújíttatása előtti fönálltát maga a tisztelt gróf úr is elismerte, — az 1063 körül Magyarországból kiűzött Mikó nevű előkelő nemes építtette, s hogy ezen régi Mikóvár ugyanazon krónika szerint annak szerkesztésekor 1533-ban is virágzó állapotban fönállott: el kellett készűlve lennem, hogy az általam használt krónika hitelessége mellett, mely

Digitized by Google

annak 1796-ban történt napfényre kerülte óta a legújabb időkig gyakran s oly tekintélyes férfiak által kétségbe vonva s egyenesen tagadva, de érdemileg védelmezve mind eddig nem volt, ha szükség leend, szavamat emeljem. Arról ugyanis, hogy a t. gróf úr az említett krónikának ezen adatát ismerte s igy azt önkényt éppen csak azért nem használta, mert hitelesnek nem tartotta, mindenkivel, kik a t. gróf úrnak a honi történelem mezején szerzett s bizonyított gazdag ismereteiről tudomással bírnak, legkissebb kétségem sem forogható fön, következésképpen a t. gróf úrnak ellenemben leendő felszólalására s egyúttal a székely krónika tagadott hitelessége felőli véleményének s azt támogató védveinek előadására bizton számolhattam. E számitásomban s illetőleg reményemben nem is csalatkoztam; az Uj M. Muzeum folyó évi V. füzetében *„Az állitólag 1533-dikbeli székely krónikáról“* czím alatt ezen ellenem irt felelet csakugyan megjelent.

Örömmel, való örömmel vettem azt kezemhez, mert már magából e czímből lehetett látnom, hogy e feleletben az említett krónika hitelessége fogván szőnyegre hozatni, történetirodalmunk az én igénytelen megjegyzésem következtében egy értekezéssel gyarapodott, mely a kutfők nálunk még oly annyira szükséges biráló vizsgálatának terén becses adatokat hoz napfényre; örömöm még inkább nőtt, midőn ez értekezés folytán a székely krónika hitelességének kérdését oly valódi tudományos vita méltó tárgyává láttam

Digitized by Google

emelve, melyben én, mint a tisztelt gróf úrnak irodalmi ellenfele, akár veszitsek, akár nyerjek, a hazai történetirodalom, — s ennek mivelése mind kettőnk egyedűli czélja, — e krónika hiteles vagy koholt létének tisztába hozatala által minden esetre csak nyerni fog. E nyereséget tartva szemem előtt, őszintén megvallva, e vitában vesztésemet sem tarthattam volna valódi veszteségnek, miután ez esetben a való iránt fölvilágosíttatva szivesen lemondtam volna tanulmányom mind azon eredményéről, melyet csupán magából ezen általam eddigi vizsgálataim után hitelesnek tartott krónikából meritettem, és meritendőnek hittem, — különben sem foghatván szégyenemre válónak tarthatni, ha e vitában ily bő tudományú ellenfél irányában veszitendek : — azonban midőn az egész értekezést figyelemmel át meg átolvastam, bár ügyemnek lehető legrészrehajlatlanabb birája akartam is lenni, úgy éreztem, hogy még azok után, miket a t. gróf úr ellenemben eddig fölhozott, önérzetemet e veszteség terhe sem nyomhatja. Mert mindazon inkább csak látszó mint valódi, inkább csak tagadó mint tényleges ellenvetések, melyek itt a kérdéses krónika hitelessége ellen föl vannak hozva, mint azok részletes tárgyalásából kideríthetőnek reménylem, meggyőződésemet, melyet e krónikának régibb forrásokból történt szerkezete s éppen nem koholt volta iránt magából annak más kutfőkkel összehasonlított tartalmából meritettem, meg nem döntötték, de meg sem ingatták.

Digitized by Google

A tisztelt gróf úr ugyanis a nélkül, hogy a kétségbe vont hitelű krónikának mikor, mi czélból, ki által s ki érdekében történt koholtatásáról legkissebb tényleges adatot mutatna föl, annak hitelessége iránt erősen kifejezett kétkedésének legfőbb súlyát azon körülményre látszik fektetni, hogy e krónikának sem 1533-beli példánya, sem bárminő hiteles másolata elő nem mutatható. Igaz, hogy azt mindnyájan csak abból a kiadásból ismerjük, melyet — mint a t. gróf úr kifejezi — ezen 1533-beli krónikának állítólag 1695-beli másolata után készült minden további hitelesség nélküli 1796-beli egyszerű másolatából 1818-ban akkori itélőmester Kilyéni Székely Mihály eszközlött, ki e krónikának említett másolatát, mely 1796-ban Zabolai nevű ügyvéd és Székely Márton által nyujtatott be az egykori erdélyi philohistoriai társulatnak, gr. Bánfi György erdélyi kormányzótól, — kinél az említett társulat jegyzőkönyvei és irományai 1817-ben megvoltak, — kikérte és függelékül „*A nemes székely nemzetnek constitutiói*“ czimű oklevélgyűjteményében (276—295.l.) közzé tette; igaz továbbá, hogy igen óhajtható volna, hogy ezen krónikának eredeti példányát vagy legalább az eddig egyedűl ismert és használt 1796-diki másolatánál régibb, habár nem hitelesitve kiadott másolatát birhatnók, vagy ezentúl fölfedezhetnők: mert ez által nem csak minden gyanú annak 1796-ban föltételezett koholta felől eloszlanék, hanem kivált azért, mert így a jelenlegi szövegbe becsúszott számos értelemzavaró hiba fölvilágosítását s megigazítását eszkö-

Digitized by Google

zölhetnők ; de csupán azért, hogy egy régibb másolattól bennünket a sors szeszélye mind eddig megfosztott, e krónikát már előlegesen koholtnak és hitelre méltatlannak jellemezve, elálljunk-é annak saját szemeinkkel, saját itélőtehetségünkkel való megvizsgálásától? mely birálati vizsgálat, és nem a hiteles pecsét vagy átirat megléte vagy hiánya, győzheti, meg a történetvizsgálót bárminemű történeti forrás tartalmának hitelességéről, alaptalanságáról vagy koholtságáról.

Hazai történetirodalmunk fejlődésére nézve valóban nem lehet eléggé fájlalnunk, hogy 1798-ban alig egy év mulva e krónikai másolat föltünte után, hazánknak akkori tudósai : gróf Batthyányi Ignácz erdélyi püspök, Éder Károly, Mártonfi József, Katona István, Benkő József és Beregszászi Pál az említett philohistoriai társulat által annak birálati átvizsgálására megkéretve, a helyett hogy az előttök kétes hitelűnek tetsző kézirat valódi czáfolásába ereszkedtek s így annak hitelre méltatlanságát bizonyitották volna, e krónika kiadását, bár tartalmát *nagyon érdekes*-nek magok is elismerték, elhalasztandónak vélték, mivel, mint magokat kifejezék, „sok olyas mondatik benne, mi *nagyon furcsa* (!) és a miről régi hiteles historikusaink *még álmukban sem emlékeztek*, s mivel ugyanezen *nagy figyelmet érdemlő* krónikának még holléte sem tudatik.“ Ha ezen vélemény — melyet birálatnak csakugyan nem mondhatunk, s mely maga magával sincs eléggé öszhangzásban, a kérdéses krónikát egy-

Digitized by Google

felől nagy figyelmet érdemlőnek s tartalmát nagyon érdekesnek, másfelől ugyanazt nagyon furcsának és meg sem álmodottnak mondván, — a derék buzgalmú Aranka Györgyöt, ki e krónikát magyarra forditotta s az „erdélyi magyar nyelvmivelő társaság“ munkáinak második darabjában rögtön ki akarta adni, ez eléggé nem dicsérhető szándékától vissza nem tartóztatja: úgy a birálatnak hihetőleg még a mult század végén sikerült volna ezen akkor élénk érdeket ébresztett krónika hitelességét megvítatni, s a kérdést, melyet nekünk csaknem 60 év mulva mintegy újból kell fölelevenítenünk, talán szerencsésen el is dönteni. Aranka fordítása világot nem látván, az érdek e krónika iránt annyira megszűnt, hogy annak Székely Mihály által eszközlött 1818-diki kiadása tudósaink méltányos figyelmét egész 1831-ig, és így a hallgatás hosszú 20 éve után ismét 12 esztendeig, magára nem vonhatta, mi birálati történetirodalmunk akkori fejletlenségének nem csekély bizonyitványa.[1])

[1]) Létezik-é még, s ha létezik, hol lenne keresendő Arankának itt emlitett forditása? e kérdést nem csekély nyomatékúnak kell tekintenem. Mert miután a t. gróf úr értekezéséből, — mely a székely krónika történetére 1796—1833-ig annyi valóban becses s némely részben csak általa ismert adatot hoz, — meg kell győződnünk, hogy mind azok, kik e krónika felől eddig nyilatkoztak, egyedül az 1796-ki másolatot, az e fölött vitatkozók pedig, mint Hilibi Gál János, Kállay Ferencz és N.-Ajtai Kovács István csak az 1818-ki kiadást ismerték: Aranka fordítását, mely az 1796-ki másolat után mindjárt készült, annyiban mindenesetre nyereségnek tarthatnók, mert csak ezen

Digitized by Google

Mit Aranka e krónika magyar fordításának közzétételével tenni szándékozott, annál még többet s hasz-

fordítás nyomán is a szöveget, melybe a későbbi gondatlan nyomtatáskor számos pontozási és sajtóhiba csúszott, ezektől helyesen megtisztíthatónak reménylhetnők. — A mi magát ezen krónika másolatát illeti, arra nézve, hogy az még tavaly létezett, sőt használva is volt, kétségünk nem lehet; miután azon hasonmások közt, melyek *Benkő Károly*-nak Kolozsvártt tavaly megjelent *Csík, Gyergyó és Kászon szék leírások* czimű munkájához mellékelve vannak, ezen krónikából is van egy pár görög szó, mint melyek betűjegyeit szerző szerint a nyomdában hiven utánozni nem lehetett, hasonmásban közölve. Csak az a kérdés, mily kéziratból vannak e hasonmások véve, az 1796-dikiból-é, mely mint gr. Kemény József úr értekezéséből tanuljuk, vagy Kilyéni Székely Mihály testvérének Székely Jánosnak fiánál, vagy a bonczidai gr. Bánfi-féle könyvtárban létezhetik, vagy pedig valamely régibből? Magánál Benkő Károlynál, ki munkájában e krónika adatait hiteleseкűl használja, erre nézve mi fölvilágositást sem találunk. Én, midőn e hasonmások figyelmemet megragadták, igen hajlandó voltam hinni, hogy Benkő Károly, ki Csík széket igen alaposan ismeri és leirja, e krónika másolatához ott helyben talán a csíki birtokos Sándor család vagy Csík-Szereda város levéltárából jutott, miután az eredeti 1533-ki krónikának 1695-ki másolata éppen Csík-Szereda városában készűlt: de újabban fölvilágosíttatván, hogy minden e tekintetben tett régibb nyomozások, melyeknek kétségen kivűl Csík-Szereda levéltárára is kellett terjedniök, hasztalanok voltak, e hitemben ingadozni kezdettem. Szabad legyen azért Benkő Károly urat a tudomány érdekében nyilvánosan fölkérnünk, legyen szíves mulasztását utánpótolva említett hasonmásainak forrását megnevezni, s így a legbizonyosabb utasitást adni az iránt, hogy az általa használt másolat, mely e krónikának oly igen szükséges új és hibátlan birálati kiadásához csaknem nélkülözhetetlen, jelenleg hol létezik?

Digitized by Google

nosabbat volt teendő a felejthetetlen érdemű történetbuvár, Benkő József. Ő ugyanis 1797-ben gr. Bánfi Györgyhöz intézett levelében ezen általa igen tanulságosnak vallott nagy becsű historiai kincsnek kiadásához fölvilágosító jegyzetekkel járulni is szívesen igérkezett. Fájdalom azonban ő is azon nézetben volt, hogy míg az eredeti példány vagy annak hiteles másolata elő nem kerül, a kiadást halasztani kell, mert, mint magát kifejezi, „ettől függ minden", s miután reménye ezek előkerülése iránt meghiusult, a kiadás nem sikerülvén, igért jegyzeteinek közlése is, melyek ezen krónika hitelességének megalapítására bizonyosan útat törendők lettek volna, történetirodalmunk nem csekély veszteségére végképen elmaradt [1]).

Ugyancsak a külső alaki hitelességet sürgette Kállay Ferencz is Hilibi Gál János ellen a székelyek régi alkotmánya iránt 1831-ben folytatott vitájában, egyebek közt mondván: „ki érti meg jól az 1533-beli krónikát, hol van annak az authentiája bebizonyítva" [2]).

---

[1]) Benkő József ezen 1797-diki levelére, melyet a t. gróf úr még 1817-beli jegyzeteiből közöl, mellesleg megjegyezhetjük, hogy az abban foglalt itélet e krónika becséről nincs elég összhangzásban azzal a véleménynyel, melyet a föntebb említett több tudósok s köztök Benkő maga is ez iránt a t. gróf úr föntebbi közlése szerint ugyanezen időtájban nyilvánítottak. E szerint már a múlt század végéről Aranka Györgyön kivül Benkőt is bátran azok közzé számíthatjuk, kik e krónika tartalmának valódi becsét elismerték és kellően méltányolták.

[2]) Igen sajnálom, hogy Kállaynak ezen értekezését, mely az 1831-ki *Nemzeti Társalkodó 22.* számában jelent meg, vala-

Digitized by Google

A mi az első ellenvetést illeti, ez a hitelesség kérdésére nézve koránt sem dönt, mert abból, hogy valamely régi iromány némely helyei a többszöri nem eléggé gondos és értelmes másolás s még kevésbbé pontos nyomtatás, valamint a régibb kézirat szakadozott részeinek hibás összeillesztése miatt, mint ezt a székely krónikára nézve alább kimutatom, nehezen érthetővé vagy érthetetlenné lett is, éppen nem következik, hogy az egész iromány hamis és koholt legyen, s hogy az ily irományban annak, a mi érthető, se adhassunk hitelt, ha különben az hitelesnek bizonyítható. Ennyi súlyt az authentiának maga *Kállay* sem tulajdonított, mert még mielőtt annak bizonyítását követelte volna, 1829-ben „*A székely nemzet eredetéről*“ írt munkájában *80. lap*, a székely krónikának *rabonbán*, *gyula* és *horkáz* hivatalneveit maga is hitelesekűl vette, sőt ezek közzűl az elsőt, mely köz tudomásra egyedűl e kérdéses krónikában található, maga is értelmezni és fejtegetni törekedett.

---

mint Gál Jánosnak erre adott feleletét ugyanezen folyóirat 1832-ki 1. számában, mint szinte N. Ajtai Kovács Istvánnak e krónika hitelessége mellett előadott bővebb védveit (*Nemz. Társ. 1833. évf. 20. sz.*) nem ismerhetem, s illetőleg nem tárgyalhatom. Mihelyt ezek iránt a t. gróf úr által útasítva valék, azonnal kerestem e folyóirat ez évi folyamait Pesten a nyilvános és használható könyvtárakban; az egyetemében, a m. tudós társaságában és a nemzeti casinóban: de bár mindegyikben van e folyóiratnak néhány utóbbi évfolyama, az 1831—1833-diki évfolyamokat, vagy csak ezek valamelyikét is, egyikben sem találhattam.

Digitized by Google

Hogy csakugyan az annyiak által követelt alaki hitelesség, régi hiteles átirat, hivatalos pecsét megléte még magában valamely régi, eredeti vagy másolt irodalom tartalmának hitelességére nézve éppen nem dönt, valamint ellenkezőleg ezek hiánya, mint a t. gróf úr értekezéséhez függesztett szerkesztői jegyzetben a régi remekirók, sőt magok a szent könyvek codexeire tett helyes észrevételből kitűnik, magában valamely régi irat valódiságát éppen nem teheti kétségessé, erre nézve maga a t. gróf úr értekezése szolgáltat legvilágosabb bizonyságúl használható adatot, midőn engem a korlátlan vak hiteltől óvni akarna a közönségesen koholmánynak elismert Eszterházy-féle oklevélre figyelmeztet. E töredékben idézett oklevél, melyet I. Leopold király Galantai Eszterházy Pál részére 1687-ben kiadott, hiteles pecsét alatt a legtörvényszerűbb alakban kelt, és így magának az oklevélnek authentiájához kifogás nem férhet: de tekintsük csak birálatilag magának a közlött töredéknek tartalmát, s abból azonnal tisztában kell lennünk, hogy ez oklevél idézett töredéke nem egyéb koholmánynál, még pedig igen is ügyetlenül szerkesztett koholmánynál. Abban az Eszterházy család eredete, mely köz tudomás szerint hazánk történeteiben még a mohácsi vész után is jó idővel kezd föltünni, az állitólag 996-ban megkeresztelkedett *Estoras*tól föl Attiláig, ettől a Kr. urunk idejében élni mesélt scythiai nagy fejedelem Oposig, ettől ismét Hunorig, Nimródig s az özönviz után a világ első monarchájáig Noéig szakadatlan rendben

Digitized by Google

szépen föl van víve, még pedig az oklevél kifejezése szerint „testantibus et antiquissimis historiarum monumentis, et irrefragantibus archivorum scriptis“ van fölvíve: de ha első pillanatra nem látnók is, hogy e nemzedékrend Árpádnak a XV. századi Túróczinál olvasható leszármaztatási rendéből van némi ferdítésekkel kiírva, nem kellene-é a józan birálati észnek már maga e nemzedékrend szerkesztése s való gyanánt árulása fölött nevetségre és szánalomra fakadni? E nemzedékrend valóban komoly birálat tárgya nem is lehet. De ha csak magát az itt állitólag a X-dik században élt *Estorast* tekintjük is, nem tűnik-é azonnal szemünkbe a koholó ügyetlensége, ki a helyett, hogy az *Eszterházy* családot bármily régi korban a csallóközi *Eszterháza* helységgel hozná kapcsolatba — mint az valósággal van is — sokkal nagyobb dicsőités kedvéért egy Pállá keresztelkedett *Estoras* vitéztől származtatja? Hiszen ha ily ügyetlen koholásnak hitelt bírnánk adni, akkor miért ne tehetnők föl, miért ne hihetnők, hogy a *Dávidházi*, *Illésházi*, *Félegyházi* stb. nevű családok nem hasonnevű birtokaiktól, hanem valamely ős *Davidas*, *Illesas*, *Feleghas* nevű pogány hősöktől erednek?

Ime a tárgyalt eredeti oklevél királyi pecséttel a leghitelesebb alakban van kiadva, és még is mind azon tudósainkat, kik a székely krónika igazolására a hiteles külalakot sürgették és sürgetik, úgy hiszem igen meg fognám sérteni, ha föl merném rólok tenni, hogy ezen oklevél említett adatait történeti valók gyanánt

Digitized by Google

képesek lettek volna elfogadni. Ha én ezen vagy más ehez hasonló koholmány felől nyilatkoztam volna úgy, mint a kérdéses hitelű székely krónikáról, hogy t. i. azt „mind addig, míg annak valódi igazságáról magából a tartalomból merített meggyőződésem czáfolhatatlan ellenokokkal le nem lesz rontva, bátor vagyok mint hiteles és őstörténetünkre nézve igen becses forrást használni", akkor, s akkor igen is méltán sújthatnának engem Mabillonnak a tisztelt gróf úr által ellenem fölhozott szavai: „Historiae studio plerumque nimia illorum obest credulitas, qui quidquid literis consignatum vident, illud et verum esse reputant." Jelenleg nem mondom ugyan lehetetlennek, hogy meggyőződésem alapokait ezután fölhozandó erősebb ellenokok meg ne ingathassák, s ez esetben előre köszönetemet nyilvánítom bárkinek, ki tévedésemben megigazitva jobbra tanítand: de alább kifejtendő védveimből reménylem annyi legalább ki fog világosodni, hogy *vak* s *korlátlan hitel* vádjától jó lélekkel szabadkozhatom.

A mi a külalaki hitelesség tekintetében az eredeti okiratokra vagy emlékekre nézve áll, még inkább áll azok hiteles átirataira. Itt hiteles pecsét legfölebb csak annyit bizonyít, hogy a másolt okirat ez vagy amaz évben valósággal az átirók elé terjesztetett; de hogy annak tartalma igaz vagy hamis, sőt maga az előadott eredeti okirat való vagy koholmány-é? csak a tudományos birálat döntheti el. Ennek igazolásául elég lesz csak egy példát fölhoznunk. Gr. Batthiányi

Digitized by Google

Ignácznál *(Leges Eccl. I. köt. 441. s köv. l.)* s utána Fejérnél *(Cod. Dipl. 1. köt. 472. s köv. l.)* közölve van egy világosan koholt oklevél, mint ezt magok a kiadók is megjegyzik, mely szerint I. László király 1092-ben Mattai Visa Mártont, ki az I. András korabeli Vata-féle zendűléskor az ország nagyjainak a keresztyénség és pogányság fölötti mesélt szavazásakor oda nyilatkozott, hogy a keresztyénség etiam invitis omnibus fiat *visa*, s ezért az őt gúnyoló pogány párttól kapta előbbi *Kund* neve helyett a *Visa* nevet, Jajcza várral s annak vidéke fölötti örökös kapitánysággal megajándékozta volna. Eltérve e nevetséges szójátékra alapított névcserétől, nem tárgyalva azt a képtelenséget, hogy, mint ez oklevél mondja, ezen *Visa* ősei oroszlán czimeröket Attilától szerezték volna, maga a *Visa* szójáték bővebb támogatására fölhozott *Corvinus* nevet *cor* és *vinum* szavakból fejtegető szójáték, egyéb itt bővebben nem említendő körülmények nélkűl is, teljesen meggyőzhet bennünket arról, hogy ez oklevél koholt, s valószinűleg Hunyadi (Corvinus) Mátyás király korában koholtatott. És még is, mint gróf Batthiányi a Dobai Székely Sámuel gyűjteményéből közli, ez oklevelet *a pozsonyi káptalan 1635-ben hiteles átiratban kiadta!*

Csak e két példából is eléggé bebizonyítható, miszerint valamely régi emlék tartalmának igazolására az eredeti vagy hiteles átirat meglététől Benkő szerint nem *függ minden*, sőt éppen ellenkezőleg a va-

Digitized by Google

lódi tudományos birálattól *minden*, az alaki hitelességtől pedig *semmi sem függ.*

Igaz, hogy a tisztelt gróf úr nem akarva bár senkit sérteni, mellesleg azt az észrevételt is teszi, hogy a székely krónikának némilegi atyafisága vagyon az Eszterházy-féle koholt oklevéllel: de indokait, melyek őt e gyanujának kimondására bírták, egy szóval sem érinti. A gyanú egyébiránt e krónika koholtsága felől mindjárt annak föltünte után keletkezett, legalább Aranka Györgynek, a magyar nyelvmivelő társaság titoknokának, ugyanezen társaság 1797-diki september 4- és 5-én tartott gyülésében fölolvasott jelentéséből, melyet erdélyi tudományos körútjáról tőn, e gyanút kiolvashatjuk. Abban ugyanis Aranka jelentvén, hogy Topliczán Sándor Ignácznál a kérdéses krónika iránt nyomozódott, s ettől megértette, hogy az, valamint a székely nemzeti áldozó pohár is, rokonánál Sándor Zsigmondnál van, egyebek közt azt mondja, hogy „másoktól, kik azt a poharat látták, tudakozódván és jól végére menvén, azoknak szavok után úgy találta, hogy mind az irás mind a számok (t. i. „Petrus Sándor 1412.") a poháron újak, csak mostaniak, éppen nem a XV. századbeliek, és gyanú vagyon, hogy az ifjú Sándor Zsigmond írta reá, ki az ilyen szemfényvesztések próbájától nem idegen." Továbbá ugyanezen jelentésben említi Aranka, hogy Fejéregyházán Sándor Zsigmond felől tudakozódván, „gróf Haller Zsigmond úr, a grófné és praefectus Fodor úr erősítik, hogy a Sándor Zsigmondnál lévő

Digitized by Google

szerecsendió-poharat s a rajta lévő irást „Petrus Sándor. 1412.“ látták s jól megnézték, és az irás, betű, szám, mindenik új, nem a XV. századbeli, és Sándor Zsigmond úrnak némely apró szemfényvesztésre való hajlandóságát s tehetségét dicsérik.“ [1]) Azonban Arankának e tudósítása csak mások előadásán, nem saját vizsgálatán alapszik, s így nekünk mind addig, míg e maig is létező pohár, valamint annak fölirata, tudományosan megismertetve s hív hasonmásban közölve nincs, a fölirat hamisságáról s ennek következtében a krónika koholtságáról és Sándor Zsigmond állított nyegleségéről itéletet hoznunk nem lehet, hacsak annak a hibának nem akarjuk magunkat kitenni, hogy saját vizsgálódás nélkül itéletünket mások nem eléggé indokolt itéleteire alapítsuk. Csupán ezek alapján, és minden netalán fölmerülendő bővebb tényleges adatok nélkül, valóban nem tarthatjuk e krónikát Sándor Zsigmond vagy más által a Sándor család dicsőitése érdekéből koholtnak, kivált ha majd értekezésem folytán látandjuk, hogy azt néhol érthetetlennek, néhol tévedve szerkezettnek igen, de koholtnak egyáltalában nem itélhetjük.

A mit a józan historiai kritika alkalmazására nézve nem csak régi dolgokról szóló, hanem egykorú, sőt szemtanú irók adataira nézve is a t. gróf úr ta-

[1]) Ez érdekes köruti jelentést kiadta *Vass József*, *Adalékok Erdély kiadatlan történetiróihoz* czimű közleményében, *Új-Magyar Muzeum 1854. évf. V. füz.*; az idézett szavak olvashatók *ugyanott 415. és 420. 421. lap.*

Digitized by Google

nácsol, igen helyesnek ismerem, s e részben kimondott igaz elveit a székely krónika tartalmának birálati tárgyalása közben törekedni fogok tőlem kitelhetőleg alkalmazni. Arra az idézetre nézve azonban, melyet a t. gróf úr Josten Jakabnak 1652-diki útleirásából fölhoz, megjegyezhetjük, hogy az abban előforduló néphiti meséket a vízi emberről stb. nem mondhatjuk szemtanúi adatoknak, miután szerző magát így fejezi ki, hogy Erdély vizeiben „*siehet man* Wasser Menschen", s mindjárt alább mondja, hogy az erdélyi magyarok *beszélik*, miként lehet e vízi emberektől menekedni. És így az itt elsorolt mesei adatok valódiságát józan birálattal elismerni nem lehet ugyan: de a magyar néphit s az ősmagyar mythologia nyomozójára nézve e mesei adatok, melyeket a t. gróf úr ezen szerinte csak bibliographiai és semmi egyéb becsű könyvből idéz, valósággal használható s minél régibb annál becsesebb tudósításokat nyújtanak.

A külalaki hitelesség hiányán kivűl második, s ez már komolyabbnak látszó, ellenvetés a kérdéses krónika hitelessége iránt az, hogy abban, mint a múlt század végén élt tudósaink magokat kifejezik „sok olyas mondatik, a mi nagyon furcsa, és a miről régi hiteles historikusaink még álmukban sem emlékeztek", mit a t. gróf úr helyesebben így fejez ki, hogy „abban sok meglepő, és más hiteles irókkal némelykor éppen ellenkező állitásokra akadunk." Mik azon furcsa s meg sem álmodott, vagy meglepő adatok, részletesen mind eddig kimutatva nincs, és így azok részletes tárgyalá-

Digitized by Google

sába nem ereszkedhetem; úgy hiszem azonban aligha csalatkozom, ha ezek alatt a székelységnek a kereszt-ényénség előtti ősvallási szertartásairól, a székely nemzetnek a magyar királyok, különösen az I. Béla alatti változtatások előtt létezett sajátságos önkormányzati szerkezetéről s birtokviszonyairól szóló tudósításokat gyanítom. Mielőtt ezeket a krónika részletes birálata közben fejtegetném, szabad legyen az általánosságban fölhozott ellenvetésre nekem is csak általánosságban megjegyezni, hogy csak azért, mert valamely régi irományban sok, első tekintetre furcsa vagy meglepő, s általunk vagy más régi történetirók által meg sem álmodott dolog fordúl elő, azt koholmánynak itélve mellőznünk nem lehet, kivált ha a józan birálati elvek alkalmazása után föltehetjük, hogy más régi irók azon még régibb dolgokról kellő tudomással nem bírhattak, s azokat megírni érdekökben és irányukban nem feküdt; míg ellenben a kérdéses iromány szerkesztője előtt mások által addig használatlan források fekhettek, melyeket ez fölhasználni érdekeseknek tartott. Igy áll pedig nézetem szerint a dolog a székely krónikára nézve. Hazai legrégibb történetiróink (a külföldieket e tekintetben bízvást mellőzhetjük) a XI. századi névtelen jegyző, a XIII. századi Kézai s ennek követői, valamint középkori legendáink irói, kik különben is mind a székely földtől távol, királyaink körében, a székely ősvallás és belkormányzat átalakitása után éltek és irtak, e tárgyakról saját tapasztalásuk után elég ismerettel nem bírhattak, és sem Magyarhon tör-

Digitized by Google

ténetét, s ezt is csak rövid vázlatban tárgyaló munkáik czéljában, sem mint keresztyén papoknak érdekökben nem fekhetett a távol székely nép kihalt ősvallását s megszűnt ősi kormányszerkezetét nyomozni és leírni. Különben is mily gyér tudósításokat találunk ezeknél nem csak a kis székelyföld, hanem az egész Erdély korukbeli beléletéről is, melyről pedig tudomással bírniok sokkal könnyebb lehetett. Ellenben ha józan birálat után nem találandjuk hihetetlennek, sőt némi részben igazolni is képesek lehetünk, hogy a székely krónika szerkesztői előtt régi, s közel egykorú, székelyföldi irományok feküdtek, csudálkozhatunk-é, ha ezek nyomán abban sok meglepőt és más irókban nem olvashatót találunk, s nem inkább nyereségnek kell-é ez adatokat tartanunk, habár más régi irók által nem támogattatnak is, (mi a székely krónikára nem egészen áll), de különben olyanok, hogy sem a történettudomány bizonyos tételeivel, sem magával a józan észszel összeütközésben nincsenek? Benkő József igen helyesen éppen azért nyilvánította e krónikát igen becses és nagyon érdekesnek, mert, mint a t. gróf úr által közlött levelében mondja: „sok olyast is tanúlt belőle, a mit eddig nem tudott s nem is tudhatott", és éppen azért ajánlotta kiadatását (ha t. i. az általa is sürgetett eredeti vagy hiteles átirat elő fogott kerülni) „mert sok olyat is láthatunk benne, a minek egyéb krónikáinkban még nyomára sem akadhatunk."

De a t. gróf úr szerint vannak e krónikának némely állításai, melyek más hiteles régi irókkal el-

Digitized by Google

lenkeznek. A tudomány érdekében igen óhajtható e méltó figyelmet igénylő nyilatkozat alapokainak közzé tétele. Mert a mit e részben Kállay Ferencz 1831-ben a székely krónikát mesének vítatva mond, hogy t. i. „az 1818-diki (Székely Mihály-féle) gyűjteményben befoglalt sok országos végezések és törvényes itéletek meg-megannyi megczáfolásai a mesének", előttem, ki Kállaynak netaláni több erősségeit nem ismerhetem, magában véve éppen nem látszik nyomatékosnak. Mert nem látom át, hogy az ezen gyűjteménybe foglalt oklevelek és végzések, melyek közzűl a XIII. századból (1289-ből) csak egy, a XV-ből csak három, a többi pedig a XVI—XIX. századból van, s melyek mind az ezen kori székely törvényeket, jogviszonyokat és történeteket tárgyalják és világosítják, hogyan czáfolhassák mesévé a székely krónika sokkal nagyobb részének azon adatait, melyek a XIII. század előtti székelyföldi történetekről, vallásos és polgári viszonyokról szólanak. Hiszen e nyomtatásban 20 lapot tevő krónikának csak mintegy 3 utolsó lapján vannak 1289. utáni többnyire csak családtörténeti adatok, melyeket pedig, ha az említett oklevelek nem érintenek, de bizonyosan nem is czáfolnak.

A mennyiben a t. gróf úr némi súlyt látszik arra az állításra fektetni, hogy a kérdéses krónikát „még néhai tudós Horvát Istvánunk sem merte nyíltan védelmezni", elégnek hiszem megjegyezni, hogy az ő e tekintetbeli tartózkodása, sőt netaláni kétkedése sem menthetne föl bennünket e krónika tartalmának

Digitized by Google

birálati vizsgálatától, mit egyébiránt a t. gróf úr is ajánl; de különben is úgy vélem abban mindnyájan megegyezhetünk, hogy Horváth István roppant olvasottsága, bámulandó szorgalma és túlzásig vitt buzgalma mellett még őstörténetünk igen sok tételére nézve hagyott tért a jövő kornak vizsgálólag működni, míg más részről nála, hogy csak *Rajzolatok a magyar nemzet legrégibb történeteiből* czimű munkáját említsem, az ő képzeletében született ősmagyar világi történetek kimondott de nem bizonyított és soha nem is bizonyítható tételei olyanok, hogy azokat birálati történetirodalmunk s nyelvészeti ismeretkörünk jelen állásában senki közzülünk többé nem fogja védelmezhetni. Horvát István hallgatásánál nem nagyobb nyomatékú Jerney János ellenmondása sem, ki e krónikát állitólag alapos okokból koholmánynak nyilvánitotta; mert azon okok, melyek e nyilatkozatnak alapjául szolgáltak, bár közlésöket Jerney *Magyar őstörténeti Tanulmányok* czimű munkája programmjában igérte, mind eddig ismeretlenek, és így azok alaposságáról még most nem itélhetünk.

Nem marad e szerint e krónika hitelességének vagy koholtságának földeritésére egyéb útunk, mint annak tartalmát birálatilag átvizsgálni. A t. gróf úr is a tartalom egyes tételeinek hitelességét csak ez úton nyilvánítja igazolhatónak, fölszólítván engem, mint a ki e krónika hitelessége felől meggyőződésemet nyilvánítottam, „vessem össze annak egyes beltartalmát Nestornak legújabb és illustrált kiadásával, a byzan-

Digitized by Google

tinusokkal s muszka és lengyel hiteles egykorú irókkal", hozzá tevén, hogy akkor átlátandom: „minő bajos az állítólag 1533-beli krónikának mindenütt határtalan hitelt adni." A t. gróf úr e rám nézve megtisztelő fölhivásának engedni kötelességemül véve megkisértem e valóban nem éppen könnyű föladatot, mennyiben erőm és az általam használhatott segédforrások engedik, lelkiismeretesen teljesítni, s szerencsémnek fognám tartani, ha a tisztelt gróf úr kétkedését a tartalom minél több tételének hitelessége vagy legalább nem koholtsága iránt eloszlatnom sikerülhetne. Előre nyilvánítnom kell azonban, hogy én e krónikának, valamint általában mindennemű történeti forrásnak, „mindenütt határtalan" és „korlátlan hitelt" sem magam nem adok, sem más által adatni nem kivánok; minek bizonyságául föladatom teljesítése közben ügyekezni fogok e krónikának a szerkesztők nem elég avatottsága miatti téves tételeit kimutatva egyszersmind e tévedések alapját is nyomozni és kiderítni.

Bizalmat és ösztönt nyújt nekem e munka fölvállalására és megkísértésére az a körülmény, hogy bár a t. gróf úr Gál János védveit az említett krónika *általános* védelmére nem elégségeseknek nyilvánította is, de Nagy-Ajtai Kovács Istvánnak több kritikával, alaposabb historiai jártassággal és készülettel dolgozott némilegi védelme által annak csak egyetlen egy rövid töredékét, de ezt mégis csakugyan igazoltnak elismerte[1]),

[1]) Szabad legyen itt a honi történettudomány érdekében szíves ohajtásunkat kifejeznünk: bár hazánk említett s méltán

Digitized by Google

és igy föl kell tennünk, hogy a t. gróf úr e krónikát Jerneyvel egyenesen koholtnak nem tarthatván annak egyéb részeiben való igazolhatását kétségbe vonhatja ugyan, de határozottan tagadni bizonyosan nem akarja.

Az előrebocsátott általános védelem után áttérek tehát a székely krónika részletes védelmére. Ebben először előadom azon okaimat, melyek engem meggyőztek arról, hogy ez iromány nem 1796-ban, nem a Sándor család dicsőitése érdekében koholtatott, s hogy annak eredetije 1533-ban valóban régi forrásokból szerkesztetett, azután pedig a tartalom egyes részleteit birálat alá véve bizonyítni törekszem, hogy azok bár meglepők, sem általában nem hihetetlenek, sem régi hiteles irókkal s a történettudomány tényleges adataival összeütközésben nincsenek, de sok részben ezek által közvetve vagy közvetlenül támogathatók.

Legelső s legfontosabb kérdésül merül föl e krónika biráló vizsgálója előtt: nyújt-é annak tartalma kétségtelenül meggyőző jeleket arra nézve, hogy e krónikát ámításból koholtnak ismerhessük és itélhessük: vagy ellenkezőleg nincsenek-é abban ezen többek által erősen kifejezett gyanú eloszlatására teljesen érvényes bizonyságok? Mint föntebbi tárgyalásunkból

---

tisztelt történetbuvára, ki mint 1833-ban irta „íveket elboritó bizonyítványokkal mutogathatja e székely historiai kivonat hitelességét", hivatalos elfoglaltatásai mellett szakaszthatna magának időt e méltán igen becseseknek reménylett bizonyítványok közzé tételére. Nem lehet kétségem, hogy ezen közlemények az én netalán magában gyenge kisérletem eredményét múlhatatlanúl növelnék s azt a siker koszorújával tetőznék.

Digitized by Google

kitűnik, a koholás, állitólag a Sándor család érdekében koholás, gyanúját mindeddig, legalább tudtomra, senki kétségtelenül alaposoknak elfogadható tényleges erősségekkel nem támogatta, s miután ily erősségeket annak gondos áttanulmányozása közben magam sem voltam képes fölfedezni, biztos reményem van, hogy az ellenkező bizonyítására fölhozandó védveimnek elismertetést szerezhetek. E védvek következők:

Ezen krónika latin szövegében több görög szó jön elő, melyek bár a többszöri értetlen másolás következtében eredeti alakjokból többé kevésbbé ki vagynak vetkeztetve, nagyobb részben értelmökre visszavihetők, s mint részletes fejtegetésökből mindjárt meglátjuk, arról tesznek bizonyságot, hogy e krónika szerkesztői előtt az általok használt latin irományok közt görög kéziratok, egyenesen a székely földön írt görög kéziratok, vagy legalább ezek kivonatai feküdtek. Múlhatatlan szükségesnek tartom e görög betükkel írt görög szavakat, melyeket hihetőleg érthetetlennek véve tudtomra eddig senki nem fejtegetett, egyenként megvizsgálva, mennyire tehetem, értelmezni, s azok értelméből az eredeti görög iratok korára és tartalmára is némi következtetést megkisérteni.

Mindjárt a krónika harmadik lapján (Killyéni Székely Mihály gyüjteményében *278. l.)* olvassuk, hogy (Uopolet) „translato calice adducto adhuc e Scithia ab αναχαρτ φηοδοφο (qui in Patria sua dum Graeco ritu cum illo sacrificaret, a Fratre suo interfectus esse dicitur stb.) et administrante sacrificio in aedibus post

Digitized by Google

Terram Vacsárk moritur." Hogy itt a görög betükkel írt szavak alatt Anacharsis scytha bölcs neve értendő, a rekesztékben álló szavakból kétségtelen, miután Anacharsisnak testvére által ekként történt megöletéséről Herodotus, Diogenes Laertius, Strabo s utánok többen bőven emlékeznek: de kitünik az magának a krónikának legelső lapján *(e. h. 276, l.)* álló szavakból is, melyekben a székely nemzeti áldozó pohár első birtokosául *Anachoharim Schitharum Nabon Philein* (helyesen: Anacharsis Scytharum Philosophus) említtetik. Valamint a φηοδοφο szóban a φιλόσοφος-ra könnyen rá ismerhetünk,[1]) úgy a *Scytharum Nabon Philein* szavak helyébe *Scytharum Philosophust* annyival inkább bátorkodhatunk olvasni, miután a latin betűkkel írt *Philein* szóban a görög φιλεῖν = szeretni igére, az összetett φιλόσοφος szó egyik alkotó gyökére, lehetetlen nem ismernünk, az érthetetlen *Nabon* szóban pedig annak másik alkotó részét a σόφος (bölcs) szó eltorzitását gyaníthatjuk.

Ugyancsak az említett harmadik lapon találunk még két hasonlóan eltorzított ὑδροττοτιρ és ὑδροκηστικος görög melléknevet, melyeknek értelmét azon összefüggésből, melyben a szöveg latin szavaival adatnak, legbiztosabban *víztisztelő* és *vízinádóra* vélem magyarázhatni. A két hely így áll: „Introducta Religione

[1]) Abban a hasonmásban, melyet *Benkö Károly, Csik, Gyergyó és Kászonszékről* írt munkája végén közöl, e szóban a legközépső betű alakja a görög *σ (sz)* betűhöz különben is inkább hasonlít mint a *δ (d)* betűhöz.

Digitized by Google

Christiana Filius Uopoleti ὑδροττοτιρ in valle Soos-Mező profligatur;" valamivel alább: „non multo post Rabonbano minor Gyula Almos ὑδροκηστικος deficiente a Religione Christiana... Siculos Christianos persequi coegit." Mind két helyen a keresztyénség ellen küzdő székely főnökökről van emlékezet, kiknek melléknevei gyanánt az ős pogány vallásra vonatkozó *víztisztelő* és *vízimádó* melléknevek a legtalálóbban alkalmazhatók. Arról első pillanatra nem lehet kétségünk, hogy mind a két kérdéses görög szó összetett melléknév, melynek első része ὑδρο, — miként az a ὕδωρ (víz) szóval képzett összetételekben, mint *hydro*graphia, *hydro*technica stb. maig is divatos, — *víz*et jelent, az utóbbi alkatrészekben pedig valami külön gyökből képzett melléknév értelmének kell lappangani. E két gyökül én a ὑδροττοτιρ és ὑδροκηστικος összetett szavak utolsó részeiben a τίω (tisztelek) és εὔχομαι (imádok, εὐχὴ = ima) gyökeit vélem, miszerint ὑδροττοτιρ tulajdonkép ὑδροττο (a ὕδωρ szokásos ὕδατος második ejtése helyett összetételileg használva) τίων, vagy talán ὑδροτιμήορος, azaz: *víztisztelő*, a ὑδροκηστικος pedig helyesen ὑδροευχηστίκος, az az: *vízimádó* értelemre volna visszavihető. Annyival inkább merek pedig e nézetemhez ragaszkodni, miután tudjuk, hogy az ős magyar vallás szertartásainak, — melyekre kell vonatkozniok az összefüggés szerint ezen elrontott görög szavaknak, — a víz tisztelete egyik lényeges alkotó részét képezte; mire nézve elég legyen olvasóimat Ipolyi jeles Ma-

Digitized by Google

gyar Mythologiájának erre vonatkozó czikkére utasítanom.[1])

Van még ugyan e lapon egy pár szintén elrontott görög szó, melyek értelmét azonban meghatározni nem merészkedhetem. A szöveg szerint Apolt vízimádó fia, ki a Sósmezőn (Csíkban) a keresztyénség elleni harczban megveretett és Magyarországra bújdosott, „adducta uxore Victoria nominata Regis Thraciae εσος κανδαρις Magor — — — recuperat honorem Rabonbani.“ Hihetőleg e szavak alatt valamely elrontott személy- vagy helynév lappang.

Következő lapon *(e. h. 279. l.)* említtetik Bours σοησχρυς a szombathelyalji föld rabonbánja. E szót ζωὴ (élet) és χρόος vagy χροῦς (test) szavak összetételének véve, *élet teste* jelentésűnek magyarázhatjuk. Gyanithatólag a székelyföldi keresztyén görög pap őt mint keresztyént ruházta föl e képes kifejezésű *élet teste* melléknévvel, mely kétségtelenül szentirási kifejezéseken alapszik.

Ismét a következő lapon olvassuk, hogy Apor (Uopour = Apa úr) Sándor ellen „αδεκπορϑις filii erumpentes dubie certarunt ex arce Bálványos.“ Ez elrontott görög szóban, melyben hihetőleg a régi kézirat δ betűnek vett jegye, mint a romlott φηοδοφο szóban eredetileg σ volt, az ἀσκοφόρος = *börhordó, bördolmányt*

[1]) Lehetne talán a *ὑδροττοτιρ* szó második részében a *τησὸς* (őr) szót keresnünk, miszerint az *vízőrt* jelentene, mi által ismét a pogány víztisztelet eszméjére vezettetünk.

Digitized by Google

viselő" szó jelentését vélem fölismerhetni, miszerint a *bőrdolmányos*, *kaczagányos* fiakon, kik keresztyén atyjok Apor Sándor ellen Bálványos várából harczoltak, az ős nemzeti szokásokhoz s vallásához ragaszkodó s ezért talán a már miveltebb görög életmódot s polgárisultabb viseletet elfogadott apa ellenében jellemzőleg *kaczagányos*nak nevezhető pogány fiak értendők.

A krónika 10-dik lapján (*e. h. 285. l.*) ismét találunk egy görögül nevezett székelyföldi helynevet, midőn Hono (talán Hana, Hán vagy Hám-fejedelem) mint „Rabonbanus terrae λουμεου említtetik. Miután e görög szóban a λύμη = vész, romlás, kár, s a hasonértelmű λοιμὸς = dögvész, pestis szót könnyű fölismernünk, nem lehet azt más értelemben vennünk mint az eredetileg székely *vész földe* helynév görög fordításának. Tudjuk, hogy a székelyek a rengetegekben elrothadt fatörzseket, melyek ott magokban mintegy *elvesz*nek, s melyek közt járni valóban *vészes*, szójárásilag *vész*nek nevezik. Ily vészekkel rakott föld értendő tehát a kérdéses szavak alatt. Csakugyan Csík-Gyergyószék rengeteggel boritott keleti havasai közt maig is föltaláljuk a *vész* (λοιμὸς) szót helynév gyanánt; mint *Mezővész* havasa Gyergyóban, Szárhegy helység birtokában, *Lóvész* havasa Csíkban Csík-Szent-Mihály helység határában, és „*Vészmező*" nevű hely Lázárfalván ugyancsak Csíkban.[1]) Azonban ezek közzűl me-

[1]) *Benkő Károly, Csík, Gyergyó és Kászon I. rész 27. és 30. és II. rész 60. l.* — Azt a helyet is, hol az 1764-ben

Digitized by Google

lyik legyen értendő a kérdéses *vész földe* nevezet alatt, arra nézve a szövegben fölvilágositást nem találunk.

Még egy igen nevezetes hely fordúl elő e krónikában *(e. h. 289. l.)*, melyben az van mondva, hogy midőn Szent László király leányát, e krónika szerint *Kálmán László* (László fia Kálmán) testvérét,[1]) aula orientalis πτριστουκου nominatam ιρενε eveheret per Siculiam Imperatori Orientis, László király a leányát kísérő székelyek közzűl többeket gazdag örökséggel megajándékozott a hét erdő földén. Hogy Sz. László királyunk leányát, ki csakugyan a később keleti császár Komnénosz János neje volt, *Priská*-nak vagy magyarosan *Piroskának* hivták, hazai történetiróink Bonfini és Túróczi bizonyítják,[2]). s így kétségünk nem lehet, hogy az idézett görög nevek elseje nem egyéb a *Piroska* név eltorzitásánál; hogy pedig Piroskát a

---

Mádéfalvánál elesett székelyek nyugosznak, *Vészhalom*nak nevezik, *Ugyanott II. d. 22. l.;* e név azonban csak az említett vészes időszakból való.

[1]) Hogy Kálmán nem Sz. László, hanem Geiza fia volt, Pray, Katona, Cornides, Pálma s többek ellenében legújabban *Szalay, Magyarország Tört. I. d. 172. l.* kimutatta; azonban e tévedés, melybe e szerint a krónika szerkesztői is estek, igen régi; már a XIII. század első felében élt Thomas Archidiaconus Spalatensis Historia Salonitájában Kálmánt László magyar király fiának mondja.

[2]) *Bonfini II. tiz. VI. könyv 196. l., Túróczi, Chron. II. rész LXIII. fej. Schwandtnernél Script. rer. Hung. I. d. 140. lap.*

Digitized by Google

keleti birodalomban, hihetőleg férjhez menetele alkalmával fölvett görög nevén, Irénének is hivták (εἰρήνη = béke), kitünik a XII. századi Kinnamosz byzanti történetiróból, ki őt csak e görög nevén ismeri és említi.[1]) E szerint Sz. László királyunk leányának mind két nevét e krónika görög forrása által igazolva találjuk.

Tekintve már most e ránk megrontott alakban átszállott, de még így is egynek kivételével értelmezhető görög szavakat, föltehetjük-é, hogy Sándor Zsigmond, ha, mint gyanusíttatott, e krónikát a múlt század végén ő koholta, vagy föltéve, hogy más által koholtatta, ezen megbizottja a görög nyelv ismeretében annyira el volt volna bocsátva, hogy ez első tekintetre értelmetleneknek tetsző görög szavakat a latin szövegbe önfejökből be tudták volna igtatni; midőn tekintve hazánk akkori legjelesebb történetvizsgálóinak munkáit láthatjuk, hogy ezek is a görög nyelv ismeretében s a byzanti irók eredeti szövegének tanulmányozásában mily gyengén állottak. S a koholónak ámitási czéljával nem ellenkezésben állott volna-é munkájába általa sem értett nyelvbeli rontott szavakat igtatni, melyek előadásának érthetésére s igy ámitásának sikerűlésére nézve csak akadályúl szolgálhattak? Ellenkezőleg e rontott görög szavak értelmének általam megkisértett megfejtése, — melyben mily sikerrel jártam el, az illetők itéletére bizom, — nem

[1]) *Johannis Cinnami Epitome. Bonnae 1836. 9. 10. l.*

Digitized by Google

a mellett tanuskodik-é, hogy ezen görög szavak, melyeket Sándor Zsigmond vagy megbizottja bizonyosan sem értelmezni sem ámítólag összealkotni nem tudott volna, nem lehetnek ámítási czélból csak gondolomra ide s oda vetve, miután ez esetben azokból értelmet, még pedig több helyt igen találó s a szövegbe helyesen illő értelmet kihozni csakugyan senki képes nem lehetne. Ugy hiszem azért nem tévedek, midőn e görög szavakat a szerkesztők által használt s mint magok mondják 153 darabra menő oklevél közt létezett, s X. és XI. századi székelyföldi görög papok által szerkesztett irományokból vetteknek tartom, mely szavak 1533—1796-ig legalább is három nem eléggé értelmes és figyelmes másoló kezén menvén keresztül, Killyényi Székely Mihály kiadásában könnyen juthattak mostani eltorzított alakjokra. Hogy a X. század közepén Erdélyben Gyula fejedelem idejében Byzantból került görög papok téritettek, egykorú irók tanusága szerint bizonyos, s hogy még a XI. század végén is, mikorról szól a Piroskát említő adat, a székely földön görög eredetű s görög nyelven irni tudó papok működhettek, nincs alapos okunk kétségbe vonni, sőt hazánk akkori vallásos viszonyaiból, melyeket itt bővebben fejtegetni messzire vezetne, e részben inkább erősséget merithetünk; de különben is a székely föld fekvésénél fogva közelebb esett s inkább ki volt tétetve a byzanti udvar és papság keleten igen is tevékeny befolyásának, melytől vette a keresztyénség legelső elemeit is, mint a sokkal távolabbi Róma

Digitized by Google

hatásának. A tárgyalt görög szavak némely része a székelyek vallásos viszonyaira vonatkozván, már ennél fogva is hihető, hogy azon irományokat, melyekből ezek vétettek, székelyföldi görög papok szerkesztették; minthogy azokat byzanti irókból, kik a székely földet s annak történeteit részletesen nem ismerték és nem tárgyalták, e krónika szerkesztői csakugyan nem vehették.

Nem tartom egyébiránt lehetetlennek, hogy magok e krónika szerkesztői 1533-ban már nem az eredeti görög forrásokat, hanem az ezekből készült latin fordításokat vagy kivonatokat használták, melyekben a tárgyalt egyes görög szavak imitt-amott át voltak másolva. Erre látszik mutatni magának a krónikának 8-dik lapja (*e. h. 283. l.*), hol azon nagy rabonbánok közzül, kik egyszersmind a nemzet birái (Rectores gentis) voltak, többen névszerint elősoroltatván, ezen észrevételt olvashatjuk: hic plures enumerantur *Litteris Graecis inserti*, ultimus Halab, Irnak se recepit ad Daciam Alpestrem stb. Lehet ugyan, hogy az 1533-ki irományban e nevek görögül voltak átmásolva s azokat a későbbi 1695- vagy 1796-ki másoló hagyta ki; erre nézve azonban csak e krónikának netalán előkerülhető eredetije vagy csík-szeredai másolata adhatna fölvilágosítást.

Második nem kevésbbé nyomatékos védvül arra nézve, hogy e krónika koholt, vagy legalább, mint gyanúba van hozva, 1796-ban koholt nem lehet, fölhozható az a körülmény, hogy vagynak e krónikában

Digitized by Google

olyan helyek, melyekben az értelem zavaros vagy megszakadt lévén, a megszakadt szöveg az utóbbi lapok szintén zavaros vagy megszakadt helyeivel összeköttetve helyes s gyakran csak egyedűl így fölfedezhető értelmet ad; mi szerintem csak úgy fejthető meg, hogy az 1796-diki másolat nem eléggé figyelmes irója az előbbi 1695-ki másolatnak előtte fekvő szétszakadozott lapdarabjait kellő rendbe hozni nem ügyekezvén vagy nem tudván, azokat ily visszás rendben írta le, s mint látni fogjuk, ily helyeken az értelem kedvéért maga is némi szerkesztésbe avatkozott; mi az 1695-ki másolókkal a szétrongyollott eredeti átirása közben még inkább megeshetett. Ilyen helyek a következők:

A krónika 2-dik lapján (*e. h. 277. l.*), hol az Árpád által a székely nemzetnek adott alaptörvény hat pontja előadatik, az 5-ik pont így áll: Si quis autem Rabonbanorum splendori contraiverit, igni et aqua eidem interdicatur. Ezen ponthoz tartozónak tűnik föl azon 5 lappal alább (*e. h. 282. l.*) olvasható töredék, melynek azon lap tartalmával mi összefüggése sincs s mely magában a nyomtatott példányban is töredéknek van jelelve, e következő összefüggéstelen szavakban: Rabonbanorum sive Majorum sive minorum, sive Horkáz dignitate functorum moliretur cum Gente, Judicio supremo subjiciatur Rabonbani ex gente Uopoleti in perpetuum electi. E pont értelmét az előbbivel összevetve s egybekötve ekként hiszem helyesen helyreállíthatónak: *Si quis* Rabonbanorum *stb.* moliretur *contra*

Digitized by Google

gentem, judicio supremo subjiciatur Rabonbani *stb*; miszerint ezen alaptörvényi pontban a rabonbánok ellen vétőkre átok mondatván, egyszersmind ezek és altisztjeik ellenében is, ha a nemzet ellen törnének, az Apolt nemzetségéből választandó örökös főrabonbánok büntető hatósága megállapíttatott. Annyival inkább bátor vagyok ez értelmezést helyesnek tartani, mert a Béla király névtelen jegyzőjénél (*VI. fej.*) olvasható magyarhoni alaptörvényekben, melyekkel e krónika székelyföldi ugyan csak Árpád által adott alaptörvényei ha szavakban nem is, de szellemben a legtökéletesebben egyeznek, csakugyan az ötödik pontban az Árpád-nemzetségbeli fejedelmek és más fejedelmi személyek t. i. a nemzetségfőnökök ellenében kimondott örök átok (anathema) foglaltatik, ha t. i. ezek az alapszerződés pontjait megszegnék. Hogy a nyomtatott krónikában *cum gente* áll a helyes *contra gentem* helyett, a többszöri figyelmetlen másolók hibájául merem fölrónvi, kik az eredetiben kétségtelenül összevonva írt szavak értelmét föl nem fogva, azokat ily hibás alakba öntötték át. Hogy ily értelemferdítő hibák figyelmetlen másolás közben mily könnyen megesnek, elég legyen csak Fejér nem eléggé pontos Codex Diplomaticusára utalnunk, hol a figyelmes olvasó számos ily könnyen észrevehető és helyesen megigazítható botlásokat jegyezhet össze, melyeket az eredeti oklevelek összevonva írt szavait hibásan olvasó másolók követtek el.

Digitized by Google

Továbbá a krónika 6- és 7-dik lapján (*e. h. 281. és 282. l.*) az a követség, melyet Apor Sándor rabonbán Sz. Istvánhoz küldött, ennek eljárása, az eszközlött egyezmény pontjainak előadása oly zavarosan van leírva, hogy bár az értelem kivehető is, az előadásbeli teljes és világos rendet magából az általunk még most egyedül használható nyomtatott példányból biztosan visszaállíthatónak nem reménylhetem. Az értelemből annyi világosan kitetszik, hogy a 282. lapon álló azon pont, mely magában a nyomtatványban is töredékűl van közölve (— — reversis legatis stb.), s melyben az áll, hogy a követek visszatérvén Sz. István feleletét meghozták, s azt a székely nemzet elfogadván általánosan kihirdettette, eredetileg bizonyosan előtte állott az egyezmény föltételei elősorolásának, melyek a 281. lapon ezen ott összefüggéstelenűl álló szavakkal kezdődnek: ita ut ab omni contributione aere (aeris?) immunes habeantur stb.

A krónika 9-ik lapján (*e. h. 284. l.*), hol Apor Sándor leányának férjhez adásáról van szó, egy oda teljességgel nem tartozható töredék áll, mely alább indokolandó értelmezésem szerint e szavakkal kezdődik: ipse etiam Bousson centum annorum senex — — — Descendit viriliter ex Filii (filio) Attilae Irna, s némely előkelő székely családok ősi származását homályosan tárgyalva, e szavakkal végződik: et plures alii quorum posteritas hodieque superest. Ezen töredék leghihetőbben azon már említett helyhez tartozhatott, melyben Attila fiáról Irnákról van emlékezet; de egye-

Digitized by Google

zik az némely részben azon családszármaztatási homályos adatokkal is, melyek a 6-dik lapon (*e. h. 281. l.*) olvashatók, hol előadatik, hogy Apor Sándor a vallásos belháborúk által megpusztult székelyföld némely részeire rokonai közzűl kiket telepített. Vegyük ki e töredéket mostani helyéről, s ekkor Sándor István leánya Marianna (a szövegben Majrania) kiházasításának előadását a 284. és 285. lapon összefüggésben olvashatjuk. Találunk a krónika 11-dik lapján is (*e. h. 286. l.*) magában a nyomtatványban töredékesnek jelelve egy helyet: poculumque calicei formam ore repraesentantem in perpetuum tamquam suam haereditatem ex arce Bond (Boud) abstulit (Sándor Istvánról van szó), invitis Tribubus 1039. modoque exstantem — — — licet — — — Olvassuk ide a 3-dik lapról (*e. h. 279. l.*) a 13-dik sorban éppen *licet* szótól kezdve nehány sort: licet post Ruha (?) Dominus Rabonban seu Doumban [1]), quo tempore eius filia desponsata filio Bours σοησχρυς Rabonbani Terrae Szombathelyally audiens 200 armatis veniens in auxilium arcis ad percipiendum calicem, s folytassuk ezután az olvasást ismét a 279-dik lapon találtató töredék kezdeténél, s látni fogjuk, hogy így a Sándor István által Budvárából elsajátított nemzeti pohár miatti mozgalmak jobb összefüggésben s kiegészítve

[1]) A szövegben Ruha Rabonban *Jeu* Doumban áll, miben a *Jeu* bizonyosan toll- vagy nyomtatási hiba *seu* helyett. Mit akarjon egyébiránt a *Dómbán* nevezet jelenteni, nem tudhatom.

Digitized by Google

állnak előttünk, s az áttett sorok itt inkább helyökön állanak.

A krónikának ily helyeken megzavart előadási rendét azonban legvilágosabban és minden kétségen kivűl helyesen visszaállíthatjuk a 288- és 289-dik lapokon, hol előbb a székely rabonbánok jószágaiban megtartandó öröködési törvényről s azután Kálmánnak, Sz. László fiának, Busillával tartott menyekzőjéről[1]) s az áldozó pohárnak ez alkalommal történt viszontagságáról van szó. Az öröködési törvényben előforduló e szavakhoz: si unus habuerit filium alter autem filiam (*e. h. 288. l.* alul 2-dik sorban) függesszük azon töredéket, mely Kálmán menyekzőjének leirása közben (*e. h. 289. l.*) helytelenül áll, e szavaktól kezdve: filia emaritetur e szavakig: filia succedat, s így mind az öröködési törvény mind az említett menyekző előadása teljesen összefüggő s világos értelmet nyer. Az első e szerint így fog hangzani: Decretum erat in perpetuum, quod eorum (t. i. rabonbanorum) fratrum si unus habuerit filium, alter autem filiam (*a 289. lapról áthozva*) filia emaritetur et filius accipiat bona paterna in Regno Siculico existentia, et haec successio observetur in bonis antiquorum Rabonbanorum; in caeteris vero iuxta consvetudinem, si fuerint duo fratres, quorum filio (helyesen filium) unus alter filiam haberet, (*a 288. lapra visszatérve*) Filia

[1]) Azt a tévedést, melybe a krónika szerkesztői estek, midőn a siciliai Busillát a székely Sándor István lányának vették, alább fogom részletesen tárgyalni.

Digitized by Google

succedat sicut filius in bonis paternis. Az itt visszahelyezett töredék a 289-ik lapon e szavakkal kezdődik: filia succedat, s a 288-dik lapon ugyan e szavak *filia succedit* alakban szintén a töredék kezdetéül megtalálhatók, mi legkézzelfoghatóbb bizonysága annak, hogy e töredék valósággal onnan szakadt ide, hova mi visszahelyezők. A menyekzői előadás pedig e töredék áthelyezésével így fog helyes összefüggésben állani: dum poculum caliceum adferretur Drusillae, ut potum summeret, unus ex posteritate Rabonbanorum minorum eripuit, (ezzel a kivetett töredék után következő szavakat összeolvasva) at Stephanus tamquam Dominus universae Terrae Bourzon nomine virum per media viscera transfigit, nullusque amplius ausus est eripere poculum.

Szabad legyen ezek után kérdenem, ha az 1796-diki kézirat koholmány, hogyan volnának abban ily töredékes részletek találhatók? lehet-é a koholó ámitási czéljával ily zűrzavaros előadás szerkesztése egyeztethető? midőn a koholónak természetesen be kellett volna látnia, hogy az ily zűrzavar, mint éppen e krónikával is történt, inkább azt eredményezi, hogy az iromány hitelét még valódi tudományos férfiak is kétségbe hozzák, mint sem azt, mit minden koholó czéloz, hogy t. i. irata lehetőleg legtöbb hitelt nyerhessen. Tekintsük csak az általam föntebb tárgyalt Eszterházy-féle s a Fejérnél közlött másik koholt oklevél való gyanánt árúlt hamis tartalmát; találunk-é abban valami ehhez hasonló zavart, sőt ellenkezőleg

Digitized by Google

az egyűgyűek lehető megcsalására nem a legszebben érthető világos rendben van-é a koholt tartalom előadva ?

Harmadik védvem e krónika koholtságának gyanúja ellenében az, hogy ha megengednők, miszerint e krónikának, mint t. gr. Kemény József úr magát kifejezi, némi-némi atyafisága volna az Eszterházyféle koholmánynyal: nem lehetne egyebet képzelnünk, mint hogy azt a székely Sándor család valamely tagja, talán a gyanusított Sándor Zsigmond, 1796-ban koholta vagy koholtatta; miben legtermészetesebb czéljául csak azt képzelhetnők, hogy nemzetségének ősrégi dicsőségét közhitelűvé tegye. Azonban azok az adatok, melyeket a Sándor család leszármazására nézve e krónikában találunk, oly annyira hézagosak, homályosak és zavartak, hogy általok az ámítási czélt elérni, t. i. közhitelt nyerni, a koholó nem is reménylhette volna; ugy vannak azok adva, a mint az 1533-diki bizony nem eléggé avatott csíkszéki törvényes emberek, — kik közzűl némelyek, mint magok vallják, *diáktalan emberök* voltak, — azokat az általok használt s talán e részben már akkor sem elég világot vető Sándor családi okiratokból kiböngészni képesek lehettek. Ellenben mily szakadatlan szép rendben halad föl az Eszterházy oklevélben a koholt származéki rend Estorastól Attiláig, ettől Noéig! A koholónak, ha bár kissé ügyesebben, ezen modorban kellett volna eljárni a Sándor család dicsőitésére is, ha csakugyan ámítólag működve czélt akart érni: de

Digitized by Google

ez esetben bizonyosan nem találnók az 1479-ben a Kenyérmezőn elesettnek írt Sándor Mihályra megjegyezve: huius haeredes ignotae sunt *ob defectum actorum* in aedibus Generosi Domini Stephani et Menyhárdi Sándor non existentium. Az Eszterházy-féle oklevélben bezzeg nincs *defectus actorum* emlegetve, sőt igen nevetségesen a Noétól való származás „testantibus et antiquissimis historiarum monumentis et irrefragantibus archivorum scriptis“ igazoltnak van állítva.

Végre az a következetlenség, melyet e krónikában, ugy mint az jelenleg ránk szállott, a személy- és helynevek leirására nézve találunk, nem arra mutat-é, hogy az 1796-diki másoló e nevekre nézve az előtte fekvő 1695-diki másolónak s ez viszont az eredetinek helyesirását nem követte szorosan, hanem különösen a közönségesen ismeretesebb neveknél kora helyesirási szabályaihoz alkalmazta. Csak igy fejthető meg, hogy van e krónikában néhány név még az ős székely kiejtést visszatükröző régi magyar helyesirás szerint adva, hihetőleg a szerkesztők előtt fekvő irományokból átmásolva, mint *Uopolet* (Apolt vagy Apold), *Uopour* (Apa-ur, Apór, Apor), *Sandour* (Sándor), *Somborurius* (Zsombor ur), in fine *Rakusy* (Rákos szélén), *Ontze de Dölne* (Delnei Incze, régi kiejtés után Dölnei Öncze) stb., míg ellenkezőleg a nevek legnagyobb része vagy félig meddig vagy egészen a mult század végén divatozott magyar helyesirási szabályok szerint van adva. Koholóról ily következetlenség önkénytes elkövetését, mint ámítási czéljával ellenkezőt, föltén-

Digitized by Google

nünk sem lehet. De magok a nevek leirásában elkövetett számos botlások, pl. Arx *Bond* e helyett: *Boud* = Budvár, — in terra *filii sui Aleae*, e helyett: in terra *fluvii Alutae*, — ex *terra* Abraam *Luica Dudon*, e helyett: ex *genere* Abraam *Linea Dudor stb.*, valamint az értelemkülömböztető jegyek csaknem általjában mindenütt visszás fölrakása is, miután mind ezt csupán sajtóhibának nem vehetjük, azt tanusitja, hogy az 1796-diki példány irója nem csak hogy e krónikát maga fejéből nem koholta, de még az előtte fekvő régi másolatot sem tudta helyesen érteni és kellően lemásolni.[1])

Ezek szerint ugy hiszem eléggé be lévén bizonyítva, hogy e krónikát koholmánynak itélnünk nem lehet, nincs egyéb hátra, mint a krónika egyes adatait részletesen tárgyalva kimutatni, hogy azok, a szerkesztők okadatolt tévedéseinek kivételével, melyeket

[1]) Az egész krónika, úgy mint az jelenleg ki van adva, hemzseg az ily hibák özönétől. A helyett hogy az értelemkülönböztető jegyek helytelen fölrakásából eredt hibák egyenként fölhordásával az olvasókat úntatnók, s ezek megigazitását, mit figyelmes olvasó magától is könnyen megtehet, hosszasan előadnók, állitásom igazolására elégnek hiszem az olvasót csak a krónika első lapjára utalni, melyet, az értelemjegyek kellő helyre állitása után, egészen az alól második sorig csak két pontba foglalva s a nyomtatásban két külön szakaszban adott darabokat, mint az értelem kivánja, a pont eltörlésével összeolvasva helyesen és tisztán érthetünk, csak a *generationis* helyett kell *generationest* és *Bond* helyett *Boud*ot olvasnunk, míg az a kiadás jegyei szerint értelmezve teljes zürzavar.

Digitized by Google

mint konkolyt a búzából ki kell rostálnunk, bár némelyek előtt furcsának és hihetetleneknek tetszettek is, sem általánosan a józan észszel, sem hiteles irók előadásaival nem ellenkeznek, sőt azokkal, ha minden kissebb részletekre nézve kimutathatólag nem is, de a nemzeti élet legfőbb mozzanatait tárgyaló pontokra nézve, — s ezek e krónikának valódi becses gyöngyei, — igen is egyeztethetők. Mielőtt azonban e rám hárított munkát megkezdeném, ki kell nyilatkoztatnom, hogy nem tudhatván mind eddig, melyek ezen krónikának egyenesen tagadott vagy kétségbe vont hitelű pontjai, én ezeket a többiek fölött kiemelve részletesebben nem védelmezhetem. Előre kell továbbá azt is bocsátnom, hogy én e krónikának azon zavaros és szakadozott részleteit, melyek az egyes székely családok leszármaztatásáról hihetőleg inkább családi hagyományokon alapuló adatok mint hiteles okiratok nyomán szólanak, oklevelesen igazolni segéd-eszközök hiányában képes nem lehetek ugyan; sőt ugy hiszem, alaposan kétségbe vonhatom, hogy azokat, miután különben is leirási hibákkal rakva, zavartan s csonkán szálltak ránk, magok az illető családok tagjai is annyi század mulva oklevelesen igazolva kétségtelen hitelre emelhetnék : de azért magát ezen körülményt éppen nem gondolhatom annyira nyomatékosnak, hogy az a nemzet általános történeteiről szóló adatok hitelességéből, ha különben ez bizonyitható, legkissebbet is levonhasson. S ezzel fogjunk a részletezéshez.

Digitized by Google

A krónika első lapján (*c. h. 276. l.*) legelsőben a székely nemzet eredete s ős nemzetségi szerkezete van tárgyalva. E szerint a székely földet Attila birodalmának romlása után az ő húnjainak egy része szállotta meg', kik örökségeiket s a hivatalokat törzsek, nemzetségek és ágak szerint osztották magok közt még 1533-ban is. A székelyeknek Attila kúnjaitól származását a XI. századi Béla király névtelen jegyzőjétől fogva, — ki az Árpád korabeli egyes telepedésekről még bírt tudomással, — egészen a legújabb korig krónikáink és iróink csaknem egyhangúlag hirdetik; ennek hite a legrégibb századokból firól-fira szállt ős hagyománya a székely nemzetnek, s így annak közlése, valamint azon adat, hogy a krónika szerkesztésekor (1533-ban) az örökségek és hivatalok nemzetségek és ágak szerint voltak a székelyeknél osztandók, a krónika hitelét éppen nem teheti gyanússá, sőt inkább emeli. Mert hogy a székely örökségekben a nemzetségek és ágak szerint leszármazó birtokjog még a XVI. század második felében is törvényesen elismerve szentesíttetett, kitetszik Somlyai Bátori Kristóf erdélyi vajdának és székely ispánnak 1579-ben Gyula-Fejérvárt kelt itéletleveléből, Killyéni Székely Mihály többször említett gyűjteményében *260—273. l.*, melyben némely Maros széki Makfalva helységbeli részbirtokok Balog Ferencz királyi adományos ellenében Orbán Tamás, Péterfi Albert s több rokonai és birtokostársai részére itéltetnek, miután ezek igen számos tanú esküjével bebizonyították, hogy az említett

Digitized by Google

részbirtokokban különböző nemzetségek és ágak jogán örökölt lófőséget (primipilatust) bírtak. Hogy pedig a hivatalokat még 1548-ban is a székelyek nemzetségek és ágak szerint osztották, világos a Maros széki hadnagyi és birói tisztségek 6 nem és 24 ág szerinti jegyzékéből, melyet *Engel* a gróf Eszterházy-féle kéziratból *Supplementa ad Vindicias Anonymi Cornidesianas 350—352. l.* és innen *Kállay, Értekezés a székely nemzet eredetéről 90—91. l.* közöl és tárgyal. Hasonlitsd a *Kovachich* által közlött s ezzel egyező névjegyzéket *Script. rerum Hung. minores I. d. 339. 340. l.* A hat székely nemzetség neve a krónikában, mely az ágakat név szerint nem sorolja elő, egyezik az említett jegyzékkel, kivéve az *Ölöcz* vagy *Örlöcz* nemzetség nevét, melyet Engel jegyzéke *Ewrlych*, Kovachiché *Ewrlewcz*, az 1579-ki itéletlevél *Eőlöcz*, e krónika pedig *Eulic* alakban ezektől eltérőleg hibásan ad. Ha e krónika 1796-ki koholmány, honnan merítette volna annak koholója e nemzetségnevet, midőn az említett jegyzékek egyikét Kovachich csak 1798-ban, másikát Engel csak 1802-ben tette legelsőben közzé, az 1817-ben kiadott 1579-ki oklevélből pedig, ha azt a koholó 1796-ban eredetiből vagy másolatból ismerte volna is, a 6 nemzetség neve ki nem egészithető. Megengedve, mit azonban föltenni is bajos, hogy a koholó a Kovachich vagy Engel névjegyzékét kéziratban ismerte, valószinű-é, hogy ekkor a koholt iratban a hibás *Eulic* név állhatna, s miért írta volna akkor a koholó (*e. h. 291. l.*) ily hibásan e szavakat: *ex terra Abraam*

Digitized by Google

Luica Dudon, e helyett ex *genere* abraam, *linea Dudor*, midőn a Dudor ágat mind Kovachich mind Engel jegyzéke a Megyes nem alá sorozza? továbbá honnan és miért említné akkor e krónika (*c. h. 290. l.*) Bacza Istvánt ex Linea Oupoleti, midőn ezen ágról egyik jegyzékben sincs említés? Ez eléggé tanusítja, hogy krónikánk szerkesztői a kérdéses nemek és ágak neveit a mondott jegyzékektől némileg eltérő forrásból vették, milyennek létezhetését az ősi Sándor család irományai közt tagadni nincs okunk. Nem von le semmit e krónika tárgyalt első pontjának hitelességéből az sem, hogy abban a székely eredet, örökség és hivatalosztály előadása alkalmával némely kifejezések egyenesen Verbőczi Tripartitumából (*III. rész 4. czím*) látszanak kölcsönözve; mert az 1533-ki szerkesztők Verbőczi törvénykönyvét, melyet II. Ulászló már 1514-ben királyi levelével helybenhagyott, mint különben is törvényes emberek ismerhették s e törvénykönyvet vagy legalább annak a székelyekre vonatkozó czikkét a Sándor család levelei közt is találhatták.

Kevés az mit e krónika a székely nemzetnek Árpád előtti történeteiről s kormányszerkezetéről mond. Árpád előtt a székely nemzet legfőbb tisztje az egy akarattal választott főrabonbán volt (*c. h. 276. l.*), ezek viselték egyszersmind a nemzet főbirói tisztjét is (*c. h. 283. l.*), s mint hivatalkörük rövid rajzából, mely az előbbi helyen (*276. l.*) olvasható, világosan kitűnik, személyökben egyesítve volt a papi legfőbb hatalom is. Ugyanis a főrabonbán tisztje volt a kül

Digitized by Google

nemzetek ellen hadat vezetni, a vallásos és világi törvényeket a nemzeti áldozó pohár által kihirdetni, a község parancsát kiadni, e parancs áthágóit halállal lakoltatni. Székhelye Budvárban volt, melyet régente Buda rabonbán még Attila birodalmának romlása előtt építtetett; itt gyakorolta fölségi jogait a nemzet közgyülésében, itt hasíttatta ketté a község parancsa ellen vétőket. Ez adatokon kivül még csak néhány főrabonbán s egyszersmind nemzetbiró neve az, mit az Árpád előtti korból e krónika ránk szállított, ezek is kétségtelenül hibásan így vannak adva: Bond (helyesen Boud, vagy Bud), Hám, Chám, Ursloron, Honat, Csolhai Zeke; a többi nevek közzül, melyek görög betükkel voltak írva, a szerkesztők csak Halábot említik, hozzá tévén, hogy Irnák, atyja (Attila) birodalmának romlása után, Dacia Alpestrisbe, azaz: a székely földre vonult, kinek emlékét azonban az előkelőbbek a jelen zavarokban csaknem egészen elnyomták; mely utolsó észrevétel a mohácsi vészt követő évekre (1533.) igen helyesen alkalmazható. Mit lehetne mind ebben akár hihetetlennek, akár más hiteles irók adataival ellenkezőnek bélyegeznünk? Sőt a Budvárról szóló adatot nem támogatja-é a Benkő József által még 1791-ben, tehát e krónika napfényre kerülte előtt, följegyzett székely ősi hagyomány, mely szerint Attila a Küküllő vize mellett tartott lakást, azon helyen, melyet ma is Udvarhelynek hívnak, s az ehez közel eső hegyen Bud vára Attila testvérétől Budától s az ide szintén közel eső Kadicsfalva a krónikáink-

Digitized by Google

ban emlegetett Kadicsa hún vezértől nyerte nevét. Mi Irnák főrabonbánságát illeti, ezt sem czáfolja meg azon irók előadása, kik őt a Feketetenger mellé vonultnak állítják, mert ha bár nem a mai székely földön székelt volna is, fölségi jogát a székely bérczek közzé vonult kún néptöredék fölött távolabbról is gyakorolhatta. Hogy pedig Irnákról a székelység a XVI. század előtti időkben élénken emlékezhetett, tanusítja a XIII. századi Kézai által régi hagyományúl följegyzett példabeszéd Irnák testvéréről Csabáról: „Akkor térj meg, mikor Csaba Görögországból.“

Bajosabb minden más tanuság hiányában bizonyosnak vennünk, mit e krónikában ugyancsak az Árpád előtti korra vonatkozólag a székely nemzeti áldozó pohárról olvasunk (*e. h. 276—278. l.*), hogy t. i. ezen kokuszdióhéjból készült kehely, mely, mint a krónika megjegyzi, némileg változtatva a Sándor családnál 1533-ban, de Zsombori József szemtanú szerént Sándor Ignácz özvegyénél még 1819-ben is megvolt [1]), s hihetőleg a Sándor család birtokában maig is

[1]) *Zsombori József, A hajdani nemes székely nemzet áldozó poharáról* szóló czikkében, melyet még Székely-Udvarhelyt 1819-ben írt, de csak 16 év mulva tett közzé *Tudom. Gyüjt. 1835. érf. III. füz. 3—18. l.*, ezen pohár alakját, anyagát, metszeteit leírja, sőt mint mondja képét le is vette, de e rajzot nem közölte. Azonban ezen leirás, mely után készült *Szilágyi Sándor*nak Budvár czimű, eredetiséget igénylő czikke, melyben e pohár is fölületesen tárgyaltatik, *Kubinyi* és *Vahot*nál *Magyar- és Erdélyország képekben III. d. 130—131. l.*, a tudományos birálatra és itéletre kellő alapot nem nyujtván,

Digitized by Google

megvan, Anakharsis scytha bölcstől került volna, ki a görög irók bizonysága szerint Solon kortársa lévén, Attila előtt mintegy ezer évvel élt. Azonban ha magát ez adat valóságát méltán kétségbe vonhatjuk, sőt egyenesen hihetetlennek veszszük is; azért a krónika szerkesztőit koholással, ámító szándékkal éppen nem vádolhatjuk; ők ez adatot mint Anakharsis görög betükkel másolt neve igazolja, görög forrásból merítvén, ez után mondják, s ha hibáznak, e hiba arra a görög papra esik vissza, ki e régi székely pohár eredetét Anakharsis scytha bölcs áldozatával hozta kapcsolatba, melyről a régi görög történetirók, Herodotus s többek után tudomása lehetett. Azt mondják ugyan a krónika szerkesztői (*e. h. 278. l.*), hogy Anakharsisnak testvére általi megölettetését olvashatni azokban az okmányokban, melyek Radagus (Radagais) góth királytól maradtak fön Sándor Menyhért házában egész az ő korukig, mely adat valódiságát ismét igen bajos elhinnünk: de bár az emlegetett irományoknak Radagais korabeli eredetiségét kétségbe vonhatjuk s ennek igazolására nem elégedhetünk meg Zsombori József megfejtésével, mely szerint a hún Uldin vezérlése alatt

---

igen óhajtható, hogy ezen poharat, melyet Csík-Szent-Domokosi Sándor Ignácz özvegyénél, Dindár Josephánál, Zsombori Ignácz 1819-ben kezében forgatott s melyet a Sándor család hihetőleg maig is családi ős öröklyeként megőrzött, hazánk jeles régiségbuvárai tudományosan megvizsgálhatnák, kiknek illetékes itélete nyomán lehetne meghatározható mind e műkincs, mind a rajta lévő fölirat kora és eredete.

Digitized by Google

Kr. u. 408. tájban Stilico meghivására az Italiát duló Radagais ellen küzdvén ennek iratait ott elzsákmányolhatták, s így ezek a székely földre kerülhettek: még ezért a szerkesztőket ámítással vagy koholással nem vádolhatjuk. Ők, kik ez egész krónika tanusága szerint bizony nagy oklevél- és régiségbuvárok nem voltak, nem bírva elég tudományossággal valamely régi kézirat korának meghatározására, a Radagaisról beszélő bár későbbi régi irományokat jó hiszemmel tarthatták e góth király idejebelieknek, s e tévedésök, ha csakugyan tévedtek is, egyéb adataik hitelességéből mit sem von le. Nem küzdött-é nem oly igen régen is több orosz tudós Nagy Sándor igaznak képzelt arany betükkel irt oklevele mellett, melyet ez a szlávoknak adott volna, de azért, hogy ők e részben tévedtek, egyéb adataikat és állításaikat vizsgálatra s hitelre méltatlanoknak tarthatjuk-é?

Árpád, Álmos fia, Magyarhonba jövetelekor a krónika szerint *(c. h. 277. l.)* Zandir hám (Zandirham) volt a székelyek főrabonbánja, ki is a magyar nemzetet követei által fogadta s Árpádtól hat kőre metszett alaptörvényt[1]) kapott, melyek Budvárban (in

[1]) A krónikában e törvények leges sculptae in lapidibus *Hat Kö-ver* szavakkal emlittetnek. *Zsombori József e. h. 12. l.* itt a másolók hibáját gyanitva *Hat-Kö-törvén* vagy *Hat-kövü-törvént* vél olvasandónak. Én sokkal egyszerűbben vélem a minden esetre hibás *Hat-Kö-ver* szavakat *Hat Kew-zer*, azaz: *hat kö szer* alakba visszaállitandónak. Mert hogy a *szer* gyökszó eredetileg nyelvünkben *törvényt* is jelentett, kitetszik az e gyök-

Digitized by Google

arce Bonda) a nemzeti áldozat szertartásai mellett a nemzet előtt fölolvastatván, helyeseltetvén s a rabonbán udvarába helyeztetvén vérszerződéssel szentesíttettek, mire ünnepélyes örömáldomás következett.[1]) E hat törvénypont következő:

---

ből képzett *szerződni* szavunk értelméből, mely annyi mint a feleknek egymás közt törvényt = szert alkotni. E *szer* = törvény szavunk maradt fön a *szer*tartás összetett szóban; ebből származtatható helyesen *szerént*, sőt hihetőleg *szerény* és *szertelen* szavunk is. — A *szer* törvény értelmét világosan tanusitja *Béla király névtelen jegyzője XL. fej.*, ki szerint a helyet, hol Árpád és vezérei ordinaverunt omnes consvetudinarias *leges* regni et omnia jura ejus, — — Hungari secundum idioma suum nominaverunt *Scerii* (ma Puszta-*Szer* Csongrád megyében) eo, quod ibi ordinatum fuit totum negotium regni.

[1]) Igy vélem helyesen magyarázandónak a krónika ezen sorait: Quibus perlectis et adplicatis (helyesen: adplacitis) aulici (helyesen aulae) impositis Rabonbani, profusisque caeteri lacrimis quasi sangvineis (e szavakat, valamint alább a krónika egy más helyét is, csak a vérszerződési szertartásra vonatkozóknak vehetem), potum prae gaudio celebrantes sumpsere. A krónikának Árpád fogadására alkalmazott ezen szavaiból: testantur acta et monumenta hodieque superfluentia in aedibus Domini nostri, azt lehet és kell következtetnünk, hogy az Árpáddal kötött szerződésre vonatkozó irományok és emlékek még 1533-ban Sándor Menyhárt házában Csíkban Alszegen megvoltak s így talán magok e kőre metszett törvények is fönmaradtak. Első tekintetre furcsának tetszhetik ugyan ily Árpád kori magyar irott emlékekben hinnünk, de azon adatok után, melyeket a régi hún és székely irásról tudósaink fölmutattak s melyek legújabban összeszedve olvashatók *Kállay*nál *A székely nemzet eredetéről 18—22. l.*, ily irott emlékek léteztét lehetetlennek itélni alapos döntő okaink nem lehetnek.

Digitized by Google

1. Egyedűl Árpád férfi ágát illesse a főhatalom Magyarországon (in Terra Pannon). — Helyesen jegyzi meg erre *Zsombori e. h. 12. l.*, hogy a Terra Pannoniae alatt e krónikában többször Erdély is értendő a székely földön kivűl; de ha valaki ebből azt következtetné, hogy Árpád főhatósága a székely földre nem terjedt ki, tévedésben lenne, mint ez a negyedik pontból ki fog tűnni.

2. A mely földet valaki saját kezével szerzend, sajátja legyen, mit köz erővel, oszoljék igazságosan a szerző felek közt. — E pont a Magyarhon hódításában részt veendő székelyekre vonatkozott, kik *Béla király névtelen jegyzője L. és LVI. fej.* szerint Árpád táborához a Kórógy vizénél Csongrádban csatlakozván Mén-Marót bihari várának megvívásában csakugyan részt vettek. E korból eredhet a *Székelyhid* és szabolcsi *Székely* helység neve.

3. Az ügyek a nép egyetértésével végeztessenek.

4. Ki a fejedelemnek [1]) tett hitet megszegi, fejét és vagyonát veszítse a főrabonbán áldozata előtt; ki a rabonbánok méltósága ellen vét, tűz- és víztől tiltassék el (vagyis számkivettessék, mint Zsombori e kifejezést helyesen értelmezi).

---

[1]) Qui *praeficienti* fidem infregerit, áll a szövegben. A *praeficiens* hibás nevezet alatt Árpádot és utódait érthetjük csak helyesen, mint kinek férfi ágából kellett az első pont értelme szerint praeficialtatni Magyarország fejedelmének. Kitünik ez abból is, hogy az ezekhez hűtelenek halállal. a rabonbánok ellen vétők pedig csak számkivetéssel lakoltak.

Digitized by Google

5. Ha valaki a nagy vagy kis rabonbánok vagy harkász tisztviselők közzűl a nemzet ellen törne, az örökösen Apolt nemzetségéből választandó fő-rabonbán itélete alá vettessék.[1])

6. Ki a fő-rabonbán áldozatára meg nem jelenik, ketté vágassék.

Mily gyönyörűen egyezik e székely alaptörvény öt első pontja a hét magyar vezér között kötött vérszerződés öt pontjával, melyet Béla király névtelen jegyzője (*VI. fej.*) a feledségtől megmentett. Mind kettőnek első pontja az Árpád (Álmos) vérének örökös vezérségéről, a második a szerzendő föld fölosztásáról, a harmadik az ország ügyeinek intézéséről szól, mely utóbbira megjegyzendő, hogy a magyar vérszerződés ezen pontja szerint, ugy mint azt a névtelen jegyző följegyzette, csak az Álmost szabad akaratból fejökké választó nemzetségfőnökök hatósága és befolyása volt biztosítva, míg a székely alaptörvényben az ügyek a nép megegyezésével intézendők. Ez a székely nemzet beléletének a magyarokénál sokkal népuralmibb szerkezetére mutat, minek valóságát a székely ős nemzeti törvények és szokások maradványai egész a legújabb századokig bizonyítják. A negyedik pont mind két helyütt a fejedelem elleni hűtlenség, az ötödik a fejedelmek és főtisztek által a nemzet ellen elkövetendő vétség büntetését tárgyalja,

[1]) Ez azon föntebb is tárgyalt töredékes pont, melyet ide áthelyezendőnek tartottam.

Digitized by Google

mely utóbbi pontra nézve a székely alaptörvény ismét népuralmibb szellemben szól, midőn a nemzet ellen törekvést, míg a névtelen jegyző ötödik pontja a vérszerződés megszegését mondja büntetendőnek. Ugy hiszem egyébiránt aligha csalatkozom, midőn ezen különben inkább csak felületes eltérést a névtelen jegyzőnek tulajdonítom, ki kora monarchico-aristocraticus fölfogását gyakran helytelenül viszi vissza Árpád korára, mint pl. midőn többször mondja, hogy Árpád egyik vagy másik főnöknek vagy vezérnek *földet adott, földet adományozott.* Ugyancsak a névtelen jegyző, mint XI. századi keresztyén főpap, vallásos és politikai nézeteinek rovom föl, hogy nála a székely alaptörvénynek a nemzeti áldozatra s ezzel együttjáró nemzeti közgyülésre vonatkozó nevezetes pontja, melynek léteztét a magyar vérszerződésben is igen természetesen következtetjük, teljesen el van hallgatva. Azon korban, midőn az ős vallás hívei még többször erős küzdelmet vívtak az ifjú keresztyénséggel, midőn még Szent Lászlónak is törvényt kellett hozni a pogány szertartások ellen, midőn másfelől a nemzeti ügyek vezetése csak kevés választottakra lévén szorítva, az összes nemzet közgyüléseiben, mint az Árpád vezérek korában, többé szavát nem emelhette, azt teljesen indokoltnak tarthatjuk, hogy a névtelen jegyző, mint keresztyén pap, ezen pontot elhallgatja. — Mind ezek következtében a székely krónikának e szerződésről szóló lapját nem valódi kincs gyanánt kell-é becsülnünk, mint a mely nem kevesebb világot vet a név-

Digitized by Google

telen jegyző ugyanezt tárgyaló helyére mint viszont ez amarra?

Jól tudom, hogy mind azoknak, kik e krónika hitelességét kétségbe vonják és tagadják, természetesen azt az ellenvetést kell tenniök, hogy ezen pontokat a koholó 1796-ban a már akkor köz kézen forgó névtelen jegyzőből vette. Ennek czáfolatára elégnek tartom azt a már föntebb bőven tárgyalt körülményt, hogy az e krónikában, éppen magokból a vérszerződési pontokból is, helytelenül elszórva találtató töredékek csak egy régibb kézirat elrongyúlása által fejthetők meg, mire igen csekély számítással is ötven évnél több időt tehetünk föl szükségesnek, 1796-ban pedig még éppen csak ötven éve volt, hogy a névtelen jegyző 1746-ban Schwandtner gyűjteményében világot látván, hazánk tudósainak legelsőben ismeretére jutott. De még ezen kivűl méltán kérdhetjük, hogy ha a koholó a névtelen jegyzőből merített, honnan vette és mi czélból függesztette volna e csempészett öt pont után a hatodikat, mely ott oly annyira helyén áll, hogy inkább a névtelen jegyzőt vádolhatjuk, hogy azt tudhatva elhallgatta, mint a székely krónika szerkesztőjét, hogy azt maga fejétől gondolta volna oda.

A vérszerződéssel szentesített törvények elfogadása után Árpád a maga törzséből a székely nemzet rabonbánjává ajánlja Zandir hám fiát, Apoltot (Uopoletum), kinek két fia volt: Apor és Ugron [1]), s ezek

[1]) Igy fogta föl a szöveg zavart szavait: Arpad ex Tribu sua genti Siculorum offert pro Rabonbanobus filiis ornatum

Digitized by Google

után megindúl Munkács földére és a törvényeket áldozati szertartással megerősítvén belép Magyarországba (*e. h. 277—278. l.*). E szerint ezen szerződés még mielőtt Árpád Magyarországba lépett és így 889. előtt történt Kr. u., mit támogat Kézai s utána többi krónikáink adata, mely szerint a székelyek meghallván a magyarok jövetelét, azoknak Ruthénia szélein és így csakugyan Munkács közelében, hol vezeti be őket Béla király névtelen jegyzője is, eléjök mentek.[1]) Nestor, ki Kióvból éppen nem ismerte a székelyeket, de még a magyarokról is csak igen keveset emlékezik, e szerződésről nem tanuskodik ugyan, de mondván, hogy a magyarok keletről Kiov mellett elvonulva a magyar hegylánczon (a Kárpáton) törtek át az azon túl lakó szlávok és oláhokra[2]), annyit legalább bizo-

---

Uopoletum, Uopour et Uogron (talán: pro Rabonbano Uopoletum duobus filiis ornatum, Oupour et Uogron) *Zsombori* is *e. h. 12. l.* — Egy *Opour*ról Taks magyar vezér idejében, mint a Konstantinápoly elleni hadjárat vezéréről, emlékezik *Túróczi* is *1. rész XXVI. fej. Schwandtnernél Script. Rer. Hung. I. d. 93. l.* — Apolt fia Taks alatt 949—972. még vezérkedhetett, s igy e két személy ugyanazonsága nem lehetetlen.

[1]) *Kézai. Chron. II. 14. fej. 6. szak. Podhradczky kiad. 33. l.*

[2]) *Nestors Russ. Annal. von A. L. Schlözer III. d. 108. lap.* — Én Nestornak gr. Kemény József úr által tanulmányoznom ajánlott legújabb és illustrált kiadásához Pesten sem juthatván, kénytelen vagyok Schlözer kiadásának használásával megelégedni. Mik azon nehézségek, melyek ebből, valamint muszka és lengyel *hiteles egykorú irókból* e krónika egyes pontjai ellen gördithetők, annyival inkább nem gondolhatom el, mert

Digitized by Google

nyít, hogy Árpád csakugyan a ruthének által lakott keleti Galiczián vonult át Magyarországba, s így a névtelen jegyző, Kézai s a székely krónika összevágó adatait általa inkább támogatnunk lehet, mint sem czáfolnunk.

Apoltnak nejétől — kinek nevét a krónika (*e. h. 278. l.*) érthetetlenül így adja: *Sarloirim Kakhaib Cham Nobon*, három iker fia születvén, ennek emlékére Zandir hám neje, Apolt anyja, ki Magyartól a Szapor nemből származott[1]), Kr. u. 888-ban a törökök földén[2]), a hét erdő havasán, azaz: a Hargitán

---

egykorú lengyel és muszka irók e krónika X. és XI. századi adataira nézve, melyek annak legnagyobb részét alkotják, Nestoron kivül (1056—1116. Kr. u.), ki pedig a székely földet éppen nem ismerte, nem léteznek; de különben is oly kevés e krónika érintkezési pontja a lengyel és orosz történetekkel, hogy ha ezek későbbi megirói azokról, mint különben is többnyire családi eseményekről, nem emlékeznek is, azért ez adatokat teljesen hitelre méltatlanok gyanánt el nem vethetjük.

[1]) Igy fejthető meg, miként értendő a krónikának azon föntebbi helye, mely szerint Árpád *a maga törzséből* ajánlotta Apoltot rabonbánnak. Apolt anyjának eredete ugyanis a szerkesztők előtt fekvő forrásokban Magorra (Magyarra) vitetvén, ezek a magyar krónikák ősmondai hagyománya után, mely Attila és Árpád egyik őséül szintén Magort említi, Apoltot anyja után könnyen Árpád törzsébe igtathatták.

[2]) *Zsombori e. h. 13. l.* a terra Turcorum nevezetet Csík székben igen helyesen gyanitja azon Árpád kori magyar települőkre vonatkozónak, kik ott vendégekül megszállhattak, miután tudjuk, hogy a X—XII. századi görög történetiróknál Árpád magyarjai *török* (*Τοῦρκοι*) néven emlegettetnek, s miután

Digitized by Google

túl, az oláhok vacsárki földén fölül Rákos szélén a folyótól nem messze alkalmas áldozó házat építtetett [1]). Apolt később a nemzet megegyezésével földét fiai közt megosztja, s az áldozó kelyhet, — mely mint látni fogjuk Budvárban állott, — áthozván, s azzal a vacsárki házban áldozván, ott meghal.

Apolt halála után a többi vezérek a nemzet megegyezésével Bucsint helyezvén be a nemzeti bíróságba (constituto Bucsinio Rectore, a szövegben *constitutio* hibásan áll) s a keresztyén vallás behozatván, Apolt *víztisztelő* fia a sósmezei völgyben (Rákos helység

---

azt, hogy e kifejezést a szerkesztők görög iromány után vették át, a krónika e lapján találtató több egyes görög szavak igen is hihetővé teszik.

[1]) Ez adatból, mely szerint az áldozó ház a folyótól nem messze épült, némi erősséget meríthetünk, hogy a székelyek ős vallásának egyik lényeges szertartása a víz, különösen a folyók tiszteletében állott. A Csík keleti részében Gímes körül fekvő s igy a tárgyalt áldozó helyhez nem igen távol eső *Áldomás feje* nevű havas, melyet *Benkő Károly e. h. I. r. 18. l.* említ, az ős pogány áldomásokra emlékeztető nevezetét hihetőleg az áldomással tisztelt patak fejétől vagy forrásától nyerte.— *Benkő Károly* szerint *e. h. II. r. 25—26. l.* Rákos helységtől nyugotra a Hargitán az ugynevezett Várnál helyen van egy várhely, melyről azt tartják, hogy a rabonbánok építtették, ma csupán tere látszik. *Ugyanő e. h. II. d. 73. l.* mondja, hogy a Rákostól mintegy órányira Delne helység határában eső épületromot a székely krónika által emlegetett Delnei Incze család ősi rabonbáni lakának tartják, mely család Delnén maig is birtokos, s éppen e rom is Incze jogon van jelenlegi birtokosa kezében.

Digitized by Google

éjszaki határában az Olt partján) megveretik, s mások közt viseli méltóságát a magyar földön. Később a thraciai (bolgár vagy szerb?) király Victoria nevű leányát nőül vévén, Bucson megöletése után (caesoque Busona) a rabonbánságot visszaszerezte, de erejében nem igen bizhatott, végre is testvérének fia által megveretve a Tatár havasoknál esett el[1]).

Mind ebben a kétkedők és tagadók nem tudom mit bizonyíthatnának hitelre méltatlannak. Én ellenkezőleg azt a körülményt, hogy a székely krónika az ős vallásnak a keresztyénség elleni küzdelmét a székely földön az Árpáddal egykorú Apolt fia korában és így a X. század közepe táján emlegeti, miről Magyarországot illetőleg hazai krónikáinkban szó sincs, igen is fontosnak találom e krónika hitelének emelésére nézve. Scylitzes János XI. századi byzanti iró mondja ugyanis, hogy Bulcs vagy Bölcs (nála görögösített néven Bolosudes) 948-ban Kr. u., s kevéssel utóbb Gyula (nála Gylas) Konstantinápolyban megkeresztelkedtek s ez utóbbi Hierotheus nevű szerzetest hozván magával, ez által a magyarok közzűl sokat megtérített. Bulcs vagy Bölcsről igazolja ezt az egykorú Bíborban született Konsztántínosz császár is, röviden említvén, hogy ez (Βουλτζοὺς), kit ő Magyarország harmadik főnökének és karkhászának (καρχᾶς) mond, „minap Konstantinápolyba jövén (a császár 949-ben írta munkáját)

[1]) Gyergyó keleti havasai közt esik a *Tatárhágó*, ugyan csak Gyergyó nyugati hegyei közt *Tatárka* nevű havas s így e helyet Csik fölé Gyergyóba kell határoznunk.

Digitized by Google

barátunkká lett.“ Tudjuk, hogy Gyula Béla király névtelen jegyzője szerint Töhötöm unokája, s mint annak utódja erdélyi fejedelem volt, s ha Bulcsot a magyar országos birót, mert a karkhász Konsztántínosz szerint birói méltóságnév volt, a székely nemzeti bíróságba helyezett Bucsin vagy Busonnak írt személylyel egynek vesszük: e két keresztyén főnök által igen erélyesen terjesztettnek hihetjük mind az erdélyi magyarok, mind a székelyek közt a keresztyén vallást, s így ott az ős vallás híveinek ez elleni küzdelmét már Apolt fia idejében természetesnek láthatjuk, míg ily ellentörekvéseknek a keresztyénség kevesb elemeivel biró Magyarországban nyomát e korban nem találjuk. Igy fogjuk helyesen érthetni, hogy Apolt vízimádó fia a székelyek közzűl kiszoríttatva, méltóságát csak a magyar földön lévő többi pogányok közt folytathatta, és csak Bulcs megöletése után (kit Ottó német császár az augsburgi szerencsétlen csata után 995-ben akasztatott föl) állíthatta vissza félig-meddig a vegyesen pogány és keresztyén székelyek közt hatalmát.

Nem sokára ez után — folytatja a krónika *e. h. 278. l.* — kissebb Gyula idejében a *víztisztelő* Álmos rabonbán a keresztyén vallástól elpártolván, a fő-rabonbánt Ugron fiát megölte[1]), az előkelő keresztyén

[1]) Igy vélem helyesen értendőnek a krónika ezen minden esetre romlott helyét: non multo post Rabonbano minor Gyula Almos *ὑδροχηῶτικος* deficiente a religione Christiana Rabonbanum Uogroni supremum (talán *Ugroni filium?)* extinxit.

Digitized by Google

székelyeket üldözni kényszerítette: de Apolt nagyobb fia (helyesebben unokája) Apor Sándor[1]), kinek neje Anna Felicita volt, követei által István királytól ekkor legelsőben segélyt kért, s ennek segélyével Gyulát meghódította, leányát Zelát Zsombor úrhoz nejűl adta, s a kelyhet magához vévén azzal többé pogány áldomást tartatni nem engedett; mely nagy diadalon, úgy mond a Csíkban készült krónika *e. h. 279. l.*, mit sem csudálkozhatni, miután a hét erdő földén túli székely vitézek és kis rabonbánok ez időben az ő tekintélye föntartása mellett erősen állottak. — Ez adatoknak igazolására a székely földet illető részletekre nézve források hiányában bővebb bizonyságokat nem hozhatunk ugyan, de honnan is hozhatnánk, miután a székelység beltörténetét tárgyazó irományaink a X. és XI. századból éppen nincsenek? de magát a dolog velejét t. i. a keresztyéneket üldöző Gyula erdélyi fejedelemnek Sz. István általi legyőzetését s így Erdélynek szorosabban Magyarországhoz csatoltatását

[1]) Sz. Istvánnak Gyula elleni harczakor 1002-ben Apolt fiai, kik e krónika szerint még 888. előtt születtek, életben nem lehetvén, a *filius Uopoleti natu major Uopour Sandour* kifejezést Apolt nagyobb fia Apolt fiára Sándorra vélem magyarázandónak, miszerént a Sándor név előtt az Apor ennek atyját jelölné. Ez annyival is inkább hihető, mert alább *(e. h. 280. l. első sor)* ugyanezen Sándor egyszerűen *filius Uopour* azaz Aporfinak is neveztetik. Így megy át ezen Sándor neve fiára Istvánra, *Stephanus Sandourra;* így látjuk alább Kálmánt atyjáról Lászlóról bár hibás magyarsággal *Kálmán Lászlónak* nevezve, hihetőleg a *Colomannus Ladislai* latin kifejezés után.

Digitized by Google

1002-ben Kr. u., mit Sz. István az erdélyi magyar és székely keresztyének segélye nélkül ily könnyen és hamar bajosan érhetett volna el, krónikánknál bővebben és részletesebben említik mind a XI. századi Béla király névtelen jegyzője, mind az ettől különböző forrásból merítő XIII. századi Kézai s utána Túróczi s többi évkönyveink.

A keresztyénség ezen diadala azonban, mint a krónika meglehetősen zavart adataiból (*e. h. 279. és 280. l.*) kitűnik, erős ellenküzdelmeket költött csakhamar a székely ősvallási párthívek közt, kiknek fejei főként magok a győztes keresztyén pártfőnök Sándor némely rokonai és fiai voltak. Igy olvassuk, hogy Sándor saját fia Ika ellen hadat vezetett Zetelakára (Udvarhely székben), ki atyja által megaláztatva az Ügy vize mögé vonult s ott lakot építvén, később ugyanott halt meg[1]). Olvassuk ismét, hogy Apor fia Sándor ellen ennek fia (talán ismét Ika) Bálványos várából kitörvén, több testvérei s rokonai által segíttetve kétes eredménynyel harczolt, míg Sz. István megérkezett segélye a győzelmet a keresztyén apa részére döntötte[2]), mely diadal emlékére Sz. István a

[1]) A Fekete Ügy folyó vidékén esik csakugyan Három széken *Ikafalva* helység a tőle nyugotra eső *Ikavár* romjával. Nem messze ettől a krónikánkban mindjárt említendő *Bálványos* vár romja ugyancsak Három széken Felső-Torja helység fölött.

[2]) *Bálványos* várának maga nevezete mutatja, hogy benne eredetileg az ős vallás hívei lakoztak és áldoztak. Ennek em-

Digitized by Google

hét erdő földén túl (Csík székben) a havason Apolt rabonbán fiának Becseknek fiaival egy kápolnát építtetett [1]), Becsek fiait pedig azután terjedelmes földdel

---

léke maradt fön azon egyik legszebb történeti népmondánkban, melyet e várról *Kővárinál*, *Erdély régiségei 189—191. l.* olvashatunk, de melyen már egészen keresztyén színezet ömlik el. E monda három pogány testvér birtokában említi hajdan e várat, kik közzül a legidősb, Apor, egy keresztyén leányt a Mike családból megszeretvén, miután anyja tőle mint pogánytól leányát megtagadta, azt testvérei segélyével egy vasárnap a torjai egyházból kijöttében elrabolja, s míg két öcscse az üldöző népet föltartva elesik, a közel Bálványos várba ragadja. A bosszús anya már másnap hajnalban erősen vívatta népeivel a várat, de annak urát hőn szerető lánya közbevetésére a két fél közt egyezkedésre s utóbb békére került a dolog. Apor megmaradt ős hitében, de gyermekeit megkereszteltetni igérte. Igy a vívás lakomával végződött s Apor a hatalmas Apor család törzsatyja lőn. — Nem egyezik-é alapban e monda, melyet Szegedi Synopsis Regis Belae IV. 17. §. *Kővárinál e. h.* még a székely krónika napfényre jötte előtt igaznak vélt, ennek azon adatával, mely szerint e várat a keresztyén Aporfi vagy Apor Sándor saját fiai ellenében vívta, kiken csakugyan keresztyén segélytől támogatva diadalmaskodott?

[1]) Ezen kápolna a csík-somlyai Salvator vagy mint a nép mondja Silátor kápolnája, melyről Losteiner Lénárt az erdélyi konventekről szóló kéziratában mondja: In Libro Parochialis Ecclesiae Csík-Somlyoviensis de eo sequentia verba ex authentica Ven. Capituli de Kolozs-Monostra charta extracta legi: Capella in monte Somlyo aedificata est anno 1002. per S. Stephanum Regem Hungariae ob memoriam victoriae de Gyula reportatae in honorem et memoriam Sanctissimi Salvatoris. *Benkö Károly, Csík, Gyergyó és Kászon II. rész 93. l.* — Ha föltennők, hogy e krónika kohológa a Sz. István korabeli csíki

Digitized by Google

ajándékozta meg Magyarországon a pártütő Sály birtokából [1]).

Sz. Istvánnak ez újabb diadala a székely nemzet nagy részét, mely még az ős valláshoz szított, elkeserítette; a legtöbb törzs ismét fölkelt a fegyveresen térítő király ellen; de Apor Sándor testvérével Andrással és a király segélyével oly hatalmasan lépett föl, hogy a Nyerges és Gímes havason túli földet kipusztította [2]), s ekkor a kehely födelére arany ke-

---

kápolnáról szóló adatát Losteiner e kéziratából vette, gondolhatjuk-é hogy ez esetben e kápolnának ugyanazonságát a csíksomlyaival, mit úgy látszik az 1533-diki szerkesztők nem tudtak, már csak nagyobb hitelnyerés végett is meg nem említette volna?

[1]) *Zsombori József e. h. 15. l.* ezen székely telepet a *sályi* szállítmánynak mondja, mely szerinte az alább említendő zsuki telepitvénynyel együtt elpusztult volna; minthogy azonban *Sályi* nevű helység kettő is van, úgy mint Erdélyben, Torda vármegyében, *Mező-Sályi*, és Biharban Váradtól délre ugyancsak *Sályi*. Zsomborinak ez egyszerű megjegyzéséből nem tudhatjuk, hova gondolta ő e telepet helyezendőnek; hihető azonban, hogy ő az erdélyi Mező-Sályit értette, mint a melyhez különben is az általa említett mező-bándi székely telep (Maros szék legnyugotibb szögében) igen közel esik. Én ellenben hajlandóbb vagyok e szállítmányt a bihari *Sályi*ba helyezni, miután annak szomszédságában székely településre emlékeztető *Székely-Telek* nevű falut találunk. Lehet-é ezt csupa véletlennek tulajdonítni?

[2]) A szövegben e két havas neve, melyek Csík szék keleti határain fekütsznek, többször többféleképp fordul elő; a *Nyerges* havasé *Nyrgotz, Nyrgöcz, Nürgöz, Nyürgöz* alakban *(e. h. 279. 280. és 281. l.)*, a *Gimesé* pedig legelsőben hibásan *Gümét*, de mindjárt alább helyesebben *Gümez (e. h. 280. l.)*

Digitized by Google

resztet tétetett, és legidősb fiát Sándor Istvánt a királyhoz küldötte a nemzet megegyezésével. Utóbb a maga s a többi rabonbánok földére, melyek ezen dúló harczokban kipusztúltak, saját rokonait telepítette, nevezetesen a gímesi földre Apoltfi András fiait, a Nyerges havasán túlra az Ugronfiakat, valamint a bándi vár vidékére [1]) szintén némely főnemes rokonait Zsombort, Zsebőt és többeket szállitotta.

Vizsgáljuk végig a krónikának ezen a keresztyénség megszilárditásával végződő belharczokról szóló adatait, találunk-é ezekben valami hihetetlen, képtelen, vagy hamisnak bizonyítható állítást? Hogy hazai forrásaink e székely vallásos küzdelmekről részletesen nem szólnak, könnyen megfejthető abból a körülményből, hogy az erdélyi Gyula fejedelemnek Sz. István

---

alakban. Észrevehetjük ezeken a régi leirásmód bár nem teljesen megtartott másolását, de látjuk az *sz* betűt helyettesítő *tz*, *cz* és legtöbbször *z* végbetűkből, hogy ezzel az ezen havasokhoz közel lakó csángó-magyarok szójárásának sajátsága van visszaadva, mely szerént a *Gimes* név Gímes*z*-nek, a *Nyerges* vagy *Nyergös* pedig *Nyergösz*nek hangzott és hangzik. — Hihető-é, hogy 1796-diki koholó e nevek leirásában igy járt volna el?

[1]) Az itt említett telep helye *Mező-Bánd* székely helység Maros szék legnyugatibb szélén. Krónikánk itt már a Sz. István korában állott várról emlékezik; csakugyan van Mező-Bándon egy puszta várhely, melyet a nép maig is *Pogányvár*nak nevez. *Kővári, Erdély régiségei 175. l.* Az ily nevű várak eredetét pedig igen helyes következtetéssel tehetjük azon korra, midőn még az ős vallás szertartásai e várakban divhattak.

Digitized by Google

általi legyőzetését s így Erdélyben a keresztyén vallás diadalát általában előadván, az ezt megalapító harczok székelyföldi mellékes részleteit, melyekről magyarhoni főpapjainknak, kik írták egyedűl régibb évkönyveinket, ily részletes ismereteik nem is igen lehettek, külön tárgyalni nem tarthatták szükségesnek, s így ezek hallgatása e részletesebb adatok hitelét, miután azok Sz. István korának eseményeivel, a Kopány, Gyula és Ótom (Achtum) ellen vívott vallásos harczokkal inkább öszhangzásban mint ellenkezésben állnak, teljességgel nem döntheti meg.

A keresztyénség megszilárditása után, — folytatja a krónika *e. h. 281. l.* — Apor Sándor a kissebb rabonbánokkal polgári áldomást azaz nemzeti közgyülést tartván [1]) több előkelő székely vitézt küldött Sz. István

[1]) A szöveg szerint: celebrante sacrificio profane. Erre meg kell jegyeznünk, hogy a krónika bizonysága szerént a főrabonbán hatósága a vallásos és polgári igazságszolgáltatásra, (ad Jura sacra et profana edicenda) egy iránt kiterjedt *(e. h. 277. l.)*, hogy az alaptörvények szerént a főrabonbán áldozatára az összes nemzet köteles volt Budvárnál megjelenni, s így ezen vallásos szertartás egyszersmind polgári intézmény volt, s hogy a keresztyénség megerősödtével ezen nemzeti közgyülés vallásos színezete, a kehelylyeli pogány áldomás (Sacrificium gentile) eltöröltetett ugyan, de a nemzeti közgyülés mint polgári intézmény jogköre a polgári ügyek intézésére fönmaradt, mint azt mindjárt bővebben láthatjuk. Minthogy pedig a nemzeti közgyülés a pogány korban áldomással járt, s az áldomás ha nem vallásos szertartás (sacrificium) alakban is, de nemzeti lakomaképen ily ünnepélyes gyülések alkalmával fönmaradhatott, sőt legujabb időkig fön is maradt, azért mondhatja a szöveg, talán

Digitized by Google

királyhoz követségbe, kik közzűl mint nevezetesebbek ki vannak emelve Bátor, egy Olt melléki bátor vitéz, Fodor Balázs a vacsárki földről[1]) és egy Csák nevezetű erős bajnok, egy terjedelmes nemzetség törzsatyja. Ezekkel küldé kissebb fiát Apor Györgyöt, ki a róla nevezett földön székelt[2]). Mi üzenettel, mi

régibb irományok nyomán, a nemzeti közgyülést *sacrificium profanum*nak.

[1]) Vacsárcsiban Csík székben a *Fodor* család maig is birtokos *Benkő Károly e. h. II. d. 27. l.* — Ha tán valakinek ezen valamint a krónikánkban emlegetett több székely családnak ily régi leszármaztatása furcsának és hihetetlennek tetszenék, megjegyezhetjük, hogy a székely családok birtokai, melyek a családban nem és ág szerént szállottak, s melyekben valamint királyi adománynak úgy királyi öröködésnek vagy elkobzásnak a régibb századokban helye nem lehetett, sokkal állandóbbak lehettek a magyar nemesekéinél, s a családnevek is a székelyek közt, mint adománylevelek hiányában a vérség közös birtokaihoz való jog biztosítói, bizonyosan változatlanabbúl fönmaradtak, mint a magyar nemeseknél, kik közzűl gyakran két-három testvér osztályban kapott birtokától ugyanannyi külön nevet vett föl. S miután látjuk, hogy magyar nemes család is van, mely több mint hat század előtt kelt levelet mutathat föl jelenlegi birtokáról (Lásd a Forgács család 1226-ban kelt levelét Gímes földéről Nyitrában *Bélnél Notit. Hung. IV. köt. 383. l.*), sőt van család, mint a Noszlopi, mely Noszlopról s a közelében eső Somlyó hegyéről Veszprém megyében egy 1425-ben kelt itéletlevelet nyert, melyben ezekhez első foglalással szerzett joga el van ismerve *(Horvát István, Magyarország gyökeres nemzetségeiről 33. 34. l.)*: a székely családok ős régiségeit nem fogjuk oly mesésnek tarthatni.

[2]) Ha a *Görgő* leirást a *Georgius*ból magyarosított *György*nek, régiesen utánhangzóval *Györgyö*nek, s ugyancsak

Digitized by Google

ügyben jártak e követek, a krónika egyenesen nem adja tudtunkra, mit igen valószinűleg annak tulajdoníthatunk, hogy itt a szövegben, mint a nyomtatványban is ki van jelölve, tetemes hézag esett: azonban az ezen hézag utáni előadásból látjuk, hogy e követség tárgya a keresztyénséget elfogadó székelységnek Sz. Istvánhoz s így a magyar koronához megállapítandó szorosabb viszonya volt. A követek visszatértével ugyanis, — mond a krónika *e. h. 282. l.*, — a főrabonbán Apor Sándor polgári áldomást vagyis nemzetgyűlést tartván (more profano celebrato sacrificio) a nemes király válaszát a várban (Budvárban) márványra metszve fölmutatta s a kehely fölé helyezve fölemelte; s mindnyájan nagy örömzajjal fogadák a magyar király akaratát, és a keresztyén vallást mint a község parancsát a Ríka föld havasain túli minden pogány kis rabonbánok közt kihirdették, eltörölvén a vallásos áldomásokat, de nem a polgáriakat (eversis Sacrificiis, at non profanis), minthogy a nagyobb ügyek intézésére valamennyi székely, szintúgy a vitézek, mint a kis rabonbánok, harkász tisztet viselők, gyulák és nagy rabonbánok, a nemzet főbirájának (egyszersmind főrabonbánjának) elnöklete alatt össze szoktak volt gyülni.

Itt következik a szövegben (*e. h. 282. és 283. l.*) rövid és nem eléggé világos előadása a székely nem-

Georgius magyarosításának az ahhoz rokon hangzásu *Gyergyót* elfogadjuk, azt a helyet, hol *Uopour Görgö* székelt, a mai *Gyergyó szék*nek vehetjük.

Digitized by Google

zeti kormány szerkezetének, mely midőn Sz. István által megerősíttetett, hihetőleg még eredeti alakjában tartatott fön s így az Árpád alatti és előtti székely kormányzási rendszer hű képét mutatja. Ezen előadás értelmét következőleg vélem helyesen magyarázandónak. Az összes székelység feje volt a nemzet által örökösen Apolt nemzetségéből szabadon választandó főrabonbán (Rabonban supremus), ki egyszersmind a nemzet főbirája (Rector supremus gentis) lehetett és volt is. Ez alatt állottak a hat törzs rabonbánjai (Rabonbani majores) és gyulái, kik mint Konsztántínosz császár a magyar gyuláról, az országnak az Árpád fejedelmek utáni második főtisztjéről, világosan mondja, birói tisztet viseltek, minden törzs élén, és így összesen hat nagy rabonbán, kik hadi és polgári, Sz. István előtt pedig egyszersmind vallásos főnökök, és hat gyula, kik a törzsek birái voltak. Ezen hat törzsbiró vagy gyula fölött mintegy föllebezési szék gyanánt állott a három nagy gyula (Gyulae maiores) s ezek fölött a nemzet főbirája (Rector Supremus Gentis), ki Budvárában székelt. A legöregebb gyula a Küküllő folyó mellékén lakott, hol a kis gyulák azaz törzsbirák parancsait megszegők ellen hozott itéletek végrehajtattak [1]). A kis gyulák egyszersmind főharká-

[1]) Budvártól, a nemzeti közgyülés helyétől, alig egy óra távolra a Küküllő vizétől keletre fekvő völgyben esik a mai *Kénos* vagy *Kínos* helység, melynek nevét már *Zsombori e. h. 9. l.* helyesen hozza kapcsolatba az itt végrehajtatni szokott büntető itéletekkel.

Digitized by Google

szoknak (Horkáz Supremus) is neveztettek, hihetőleg azért, mert mint a krónika mondja egy kis gyula azaz törzsbiró alatt három harkász s ugyancsak három állott egy-egy nagy rabonbán vagy törzsfőnök alatt. Igy egy-egy törzsben hat, az összes nemzetben 36 harkász volt. Hogy ezen birák, nevezetesen a gyulák albirái voltak, kitetszik ugyancsak Bíborban született Konsztántínosz e szavaiból: „Első fejök (a magyaroknak) az Árpád nemzetségéből sor szerint következő fejedelem, de van még más két fejök is, a *gyula* és *karkhász*, kik birói tisztet viselnek. Van minden nemzetségnek is fejedelme. Tudni kell pedig, hogy *gyula* és *karkhász* nem személy- hanem méltóság-név", valamint alább e szavaiból: „a karkhászság (τὸ καρχᾶς) méltóság, valamint a gyulaság (τὸ γυλᾶς), mi nagyobb a karkhászságnál [1])." Minden harkász alatt volt öt

[1]) *Constantinus Porphyrogenitus, De administrando imperio. Bonnae 1840. 40. fej. 174. 175. l.* — Krónikánk *horkáz* (harkász) leirása által figyelmeztetve, említett császárnak e birói méltóságról szóló helyeit gondosabban átvizsgáltam s úgy hiszem aligha csalatkozom, azt állítva, hogy ezen annyi fejtegetésre alkalmat adott, de mind eddig tisztába nem hozott név Konsztántínosznál inkább *karkhász*nak mint *karkhán*nak veendő. Nála ugyanis e név hétszer fordul elő, nevezetesen első ejtésben háromszor, még pedig ὁ καρχᾶν alakban csak egyszer, ellenben ὁ καρχᾶς és τὸ δε καρχᾶς alakban kétszer, második ejtésben τοῦ καρχᾶ alakban (mi csak καρχᾶς-tól és nem καρχᾶν-tól származtatható) ismét háromszor, negyedik ejtésben τὸν καρχᾶν alakban, (mi, valamint τὸν γυλὰν a γυλᾶς = gyulától, csak καρχᾶς-tól származtatható), egyszer fordul elő; és igy kérdés, vajon a hat helyen igazolható καρχᾶς-tól eltérő hetedik καρχᾶν leírás nem

Digitized by Google

kis rabonbán és így ezek száma egy törzsben hat harkász alatt 30-ra, az összes nemzetben pedig a hat törzs után 180-ra ment, kiket a nemzetségi ágazatok szerinti alsóbb hadi és polgári főnökökül tekinthetünk; minden kis rabonbán parancsolt két századosnak, egy lovag- és egy gyalognak, és így a nemzeti haderőnek összesen 360 századosa volt, s ha e név utalása szerént egy százados parancsnoksága alatt 100 fegyverest teszünk föl, az összes nemzeti hadsereg 36,000, fele lovag, fele gyalog vitézből (Milites) állott [1]).

---

tévedés-é? — Konsztántinosz és szövegünk *gyula* méltóságnevét igazolja a névtelen jegyző szerint Töhötömtől, a hét magyar nemzetségfőnök egyikétől, származó két erdélyi fejedelem *Gyula* neve, melyet inkább tisztségi mint tulajdonképi személynévnek lehet venni. Ez által figyelmeztetve nem alap nélkűl hozhatjuk kérdésbe, vajon Töhötöm fiának, *Harka* erdélyi fejedelemnek, a névtelen jegyzőnél *Horka* alakban írt neve nincs-é összefüggésben krónikánk *horkáz* és Konsztántinosz *καρχᾶς* méltóságnevével?

[1]) *Zsombori e. h. 15. 16. l.* a szöveg e nem eléggé világos helye után a székely tisztviselők számát, melyet én a nemzetségi szerkezet tekintetbe vételével mertem így magyarázni, kevesebbre véve természetesen a vitézek számát is kevesebbre, 9000-re teszi. Megvallom, soknak tetszhetik a 36,000 fegyveres székely száma kivált azok előtt, kik Kézainak és Túróczinak a 3000 székelyföldi kún településről szóló adatához betü szerint ragaszkodnak. Azonban megjegyezve, hogy ezen 3000 férfi, (virorum tria millia), kiken csak fegyveresek érthetők, mint *Zsombori e. h. 11. l.* helyesen jegyzi meg, a székely bérczek közzé maga honosaihoz, rokonaihoz siető nép volt, a 36,000 székely fegyveres számát oly szerfölött nagynak nem fogjuk tartani, ha

Digitized by Google

Az említett tisztviselőknek pedig a többiek, azaz a nép, fölött a tisztességen kivűl más jogaik nem voltak, kivéve a gyulát és a nemzetbiráját (Rector), kiknek kettejöknek tisztjök volt minden nemek és ágak élén a tábort vezetni, a szent és polgári jogot kiszolgáltatni, a község parancsait kiadni, e parancsok megszegőit büntetni, mely jogokat a nemzet főbirája (Rector Supremus) a fő harkász és gyula jelenlétében gyakorolt. Az ős időkbeli székelységnek ezen polgári s egyszersmind hadi szerkezetére, mi volt képes egyedűl ezen kis nemzetet Attila birodalmának romlása után Árpádig ötödfél századon át szabadon föntartani, megjegyezhetjük, hogy ha bár a rabonbáni főméltóságra nézve szövegünkön kivűl más tanúbizonyságot nem hozhatunk, de a *gyula* és *harkász* méltóságneveket Konsztántínosz idézett helye s az erdélyi vezérek hasonló nevei igazolják. Ellenben azok, kik a szerkezet valódiságát tagadni akarnák, képesek volnának-é az ellen csak legkissebb bizonyságot is fölhozni? Maga *Kállay*, ki e krónika ellen 1831-ben (a Nemzeti Társalkodóban) erős kétséget emelt, 1829-ben nem csak a rabonbán, hanem a gyula és horkáz hivatalok létez-

figyelembe veszszük, miszerint a XVI. századi Oláh Miklós Attilájában mondja, hogy a székelyek könnyen hadba vihetnek 50,000 vitézt sőt többet is. Ha ez a XVI. században, midőn a főtisztek és előkelők elnyomása által már sok szabad székely jobbágyságra sülyedt, megtörténhetett; miért tartanók lehetetlennek 36,000 székely fegyveres létezhetését azon őskorban, midőn még a nemzet minden tagja egyiránt szabad és fegyveres volt ?

Digitized by Google

tét is elismerte és hirdette (*A székely nemzet eredete 79—81. l.*). — Nevezetes az az adat, melyet a rabonbán névre ugyan ő itt fölhoz, hogy t. i. a Kolumbán székely család genealogiájában, mely e családnál megvan, s melyet I. Apafi Mihály alatt annak igen kedves embere Kolumbán Ferencz az udvarhelyi nemzeti levéltárban volt régi jegyzetek után készitett, a székelyek fő tisztjei *Baján* és *Bán* név alatt jőnek elő, milyenekűl ez irományban *Póka*, *Kolon* (Kolon bán), *Orbó*, *Ders*, *Ugron*, *Kele*, *Bébók* s az Árpád kori *Uzon* említtetnek[1]). Hogy a *rabonbán* összetett név egyik alkatrésze a *bán* szó, e név eddigi fejtegetői Zsombori, Kállay és Ipolyi kétségtelennek tartják, mire nézve teljesen egyetérthetünk, megjegyezvén azonban Zsombori és Ipolyi ellenében, hogy a *bán* szó éppen nem a szláv *pán* (úr), miután maga Schaffarik a híres szláv nyelvész elismeri, hogy a *bán* szót a szlávok az avaroktól, kiknek khánjai közt több *Baján*, *Bán* fordul elő, tanulták és sajátitották el. A *rabon* melléknévre nézve pedig, melyet Kállay a *Rha* (Volga vagy Etel) folyóval, Zsombori és Ipolyi a zsidó *rabbi*-val hoz összefüggésbe, azon gyanitásunkat merjük

[1]) Maga ezen családi származékrend, mely ugyan mind eddig közzé nem tétetvén bővebben nem tárgyalható, figyelmeztethet bennünket az egykori székely nemzet, továbbá a székek, valamint egyes székely családok levéltáraiban rejlhető adatok becsére, melyek közzé tétele és fölhasználása Erdély, különösen pedig a székely föld tudománybarátai és tudósaitól méltán ohajtható.

Digitized by Google

fölhozni, hogy ha a *rabon* szót a szövegben *rabou*nak veszszük, (igy a szövegben arx Bond hibásan áll *Bond*, azaz: *Bud*vár helyett) a *raboubant*, a *b* betűjegyet *v*-nek helyesen olvashatva, nem vehetjük-é *ravó* vagyis *rovó* bánnak (igy ravatal = rovatal); miszerént a *rovó* melléknév a *rov* vagy *ró* igegyökből származtatva a székely ős irással volna kapcsolatba hozható, mely számos tanuságok szerént *rovás*ból állott?

Ha valaki a székely ős szerkezet ellen, mely mint alább látjuk Sz. István által is helybenhagyatva egész I. Béla idejéig fönállott, azt a nehézséget görditné, hogyan lehetett az, hogy Sz. István, ki a magyar hazában és Erdély magyar részében az ősi nemzetségi kormányszerkezetet az ahhoz és az ős valláshoz ragaszkodó főnökök megalázása után a keresztyénség és egyeduralma megszilárditása szempontjából eltörölte, s az országot vármegyékre osztva ezeket az általa kinevezett ispánok alá vetette, a székelyeket ősi szerkezetökben megerősitette volna: erre nézve magok az események adnak helyes megfejtést. Miután ugyanis a keresztyénséget a székelyek közt elejétől fogva magok az ős szerkezet szerinti legfőbb nemzeti tisztviselők terjesztették és ápolták, miután az ős vallás visszahatásai ellen magok ezek küzdöttek: Sz. István, ki a magyar ős szerkezet védőit Kopány támadásakor csak idegen segélylyel törhetvén meg, a magyar ős alkotmányt terveinek méltán hatalmas gátjául ismerhette, a székelyek ős alkotmányát, midőn különben is a székely főrabonbán önkényt állott melléje, annyival

Digitized by Google

inkább meghagyhatta, mert azt a keresztyénség gátjául, mint a mely ez ős kormányszerkezet mellett a székely földön nem csak az ő, hanem még atyja ideje előtt is terjedt, éppen nem tekinthette.

Ezek után nem látszhatik előttünk hihetetlennek annak az egyezménynek valódisága, melyet a székely nemzet követei Sz. Istvánnal kötöttek. Ennek fő föltételét, a keresztyénség általános elfogadását, a nemzeti gyülés helyeselvén, többi pontjait örök időkre ekként erősitette meg: hogy a nemzet a magyar királyt és népét éjszakról (helyesebben keletről) védelmezze; hogy a király őrizetére fölváltva 100 lovagot tartson; hogy a királynak választatása, nősülése és figyermeke születésekor ökröt bélyegezzen; de viszont minden pénzadózástól ment legyen; mely egyesség ünnepélyesítése után, mond a krónika, a szerződés örök emlékére Apor Sándor egyik fia Arad törzsével együtt áttétetett a Zárán törzs földéhez közel majdnem a magyar határszélre az oláhok földének havasai közzé a Szállás nevezetű patakhoz.[1]) Ezen pontokat, megjegyzi

[1]) *Zsombori e. h. 15. l.* ezen székely telepet a *jóföi és szálláspataki* szállitmányoknak mondja Hunyad megyében. — Alsó- és Felső-*Szálláspatak* nevű helységek Hunyad megye déli részében esnek s nevöket kétségtelenül a hasonnevű pataktól (szövegünkben *rivulus Szállás)* vették. Van *Zalasd* nevű patak ugyancsak Hunyadban éppen Hunyad vára és városa mellett is, melyről az erdélyi káptalannak egy 1453-ki levele *gr. Teleki Józsefnél Hunyadiak kora X. Oklevéltár CXCII. sz. a. Aqua Zalasd* név alatt emlékezve mondja, hogy az Hunyad városában szakad az Egred folyóba. — A *Zárán* törzs földét (terra Tribus

Digitized by Google

a krónika szerkesztője, a nemzet a mult századokban (1533. előtt) minden harmad évben megújította.[1])

Igaz ugyan, hogy ezen szerződési pontok valóságát egykorú vagy közel egykorú XI. és XII. századi okiratokkal nem támogathatjuk, s ezek erősségéül csak XV. és XVI. századi kiváltságlevelek, törvényczikkek és irók tanúságait hozhatnók föl: de miután ezekben a székelyek szabadságai, mint ősi, sőt örök időktőliek emlegettetnek, mint például Mátyás király 1473-ki levelében (*A nemes székely nemzet constitutiói 22—25. l.*) nyilván mondja, hogy a székelyek királyi adófizetéssel örök időktől fogva (a perpetuis temporibus) nem tartoznak, hanem csak a királyok házassága és királyfiak születésekor adnak önkénytes ajándékokat (ökörbélyegezést), ezen szabadságoknak az első magyar király Sz. István által történt adatását nem

---

Zárán) *Kállay e. h. 87. l.* az *Ábrán* vagy Kovachich emlitett kézirata szerint *Zábrán* székely törzs földének veszi: én azonban krónikánk útmutatását követve helyesebbnek gondolom azt a Hunyad megyei oláhoktól lakott hegyekkel szomszéd *Zaránd* vármegyére magyarázhatónak.

[1]) *Zsombori e. h.* mondja, „hogy ezen pontok három évenkénti megerősittetésének sok nyomait lehet találni a haza történetében;“ azonban ezen állitása támogatására adatokat éppen nem hoz föl. — Maga a szöveg ezen kifejezése: Quae adducta Gentis (helyesen: gentes) singulo anno triennali renovavere prioribus Seculis *usque ad hodiernum diem*, arra látszik utalni, hogy ezen megerősités a krónika iratása korában 1533. körül is divatozott, ha csak ezen sorokat valamely régibb kéziratból vakon átmásoltaknak nem veszszük.

Digitized by Google

lehet alaposan tagadni. Ez csak akkor történhetnék, ha ezen szabadságok későbbi eredetéről valaki adatokkal léphetne föl, vagy Sz. Istvántól Mátyásig ezekkel ellenkező székely törvények divatoztát bebizonyithatná, mit ugy hiszem valamint eddig, ugy ez után sem teljesíthet senki. Hogy Sz. István ezen engedményei sem eredetiben, sem átiratban fön nem maradtak, éppen nem csudálhatjuk; számos oklevélben történik hivatkozás általánosan Sz. István engedményeire, melyek erőben voltak, jóllehet a rólok szóló oklevél a későbbi korban már nem volt is előmutatható. Igy az erdélyi nemesség és ezeknek fölzendült magyar és oláh jobbágyai közt 1437-ben kötött barátságos egyezményben (*gr. Teleki József, Hunyadiak kora, X. Oklevéltár I. sz.*) Sz. Istvánnak ez utóbbiak részére adott és ha előkerülend figyelembe veendő levele, ezek tartozásait illetőleg irányadóúl veendőnek állapíttatik meg. Igy emlegetik több királyaink oklevelei a Székes-Fejérvár részére Sz. István által adott szabadalmakat, melyekre a királyi városok is gyakran hivatkoztak, a nélkűl, hogy Sz. István kiváltságlevelét előmutathatták volna. — Hogy a székelyek az országot fegyverrel védő határőrök voltak, mutatja egész az újabb századokig fönmaradt hadi szerkezetök, bizonyitják számos bár későbbi századokból kelt oklevelek, parancsok és törvényczikkek, melyekben e kötelezettség mint régtől fogva létező emlittetik; bizonyság pedig nincs, hogy a székelyek határvédi kötelessége Sz. István utáni korból eredne. A mi végre a székelyeknek lovag test-

Digitized by Google

őri szolgálatát a királyi udvarban illeti, erre nézve a legrégibb bizonyságúl csak a XVI. századból hozhatjuk ugyan I. Ferdinánd biztosainak jelentését, mely szerint 100 székely lovas tartozik szüntelen a királyi udvarban lenni, kik esztendőnként háromszor változnak (*Kállaynál, A székely nemzet eredete 158. 159. l.*); azonban, hogy a székelyek a magyar királyoknak már az Árpádok korszakában is tettek mint lovasok jeles szolgálatokat, kitűnik IV. vagy Kún László királynak az Aranyos széket megszállott székelyek részére 1289-ben adott kiváltságleveléből (*A nemes székely nemzet constit. 10—12. l.*), mely szerint ezen király a tordai vár Aranyos nevezetű földét, melyet még atyja V. István adott volt az emlitett székelyeknek a lázadó kúnok ellen a Hód tavánál és a tatárok ellen Toroczkó vára alatt bizonyitott vitézségökért, ujolag nekik adományozza hű szolgálataik és *azon 80 lovasért, kiket szorultságában ezen székelyektől kapott volt.*[1])

[1]) Érdemesnek tartom mellesleg megjegyezni, hogy mind *Kállay e. h. 187. l.*, mind ujabban *Kővári, Erdély Régiségei 188. l.* az emlitett oklevél ezen szavait: *Terram Castri nostri de Torda Oronas vocatam* igen hibásan értették, midőn *torda-aranyosi vár* földének magyarázták. Az oklevél szavai világosak; Torda királyi várhoz (Castrum nostrum de Torda), azaz: Torda vármegyéhez tartozott az adomány kelte előtt az Aranyos nevezetű föld (Terra Oronas vocata), a későbbi Aranyos szék, melyet az oklevél juxta Fluvios Oronas et Morus existentem szavakkal bővebben meghatároz.

Digitized by Google

Midőn Sz. István, — folytatja a krónika *e. h. 283. l.* — Erdélybe vajdául Zoltánt helyezte,[1]) Sándor rabonbán fia István a nemzet megegyezésével külföldről vett nőt, Katalint. Ettől három fiat nemzett: Istvánt, Sámuelt és Gergelyt, kik közt később földeit fölosztotta. A vacsárki földön túl a törökök földe a legnagyobbnak Istvánnak, az elholt rabonbán Kényúr

---

[1]) Emlékezik ezen Sz. István korabeli erdélyi Zoltánról mind *Túróczi, Chron. II. r. XXX. fej.*, mind a *Chron. Budense Podhradczky kiad. 1838. 66. l.*, de igen hibásan és zavarosan, mondván, hogy Sz. István Gyula erdélyi vezér legyőzése után Keánt a bolgárok és szlávok fejedelmét (az Al-Dunánál) leküzdvén és megölvén, tartományába a maga szépatyját (proavum suum) Zoltánt helyezte, ki később az erdélyi részeket örökölte s azért erdélyi Zoltánnak is neveztetett. Láthatjuk, hogy itt a krónikák szerkesztői a Sz. István idejében élt erdélyi Zoltánt Árpád fiával Zoltánnal (helyesebben Zsolttal) egy személynek vélve botlottak meg; de ezen még nem csudálkozhatunk annyira, mint Podhradczkynak e helyre tett következő jegyzetén: Bene ait Zoltanum fuisse S. Stephani proavum, quem centenario maiorem esse oportuit, de quo in Legenda hungarica S. Stephani: „Az Zoltán fejedelem kedeeg Havas Elföldeeben nagy erekes leen es hatalmas: kitől zarmaznak az Zoltánok (a legendairó a török szultánokat akarja értetni) es az orzagtul el zakadvan, nagy sok nyomorusaggal fizetteek meg az jó teetelt.“ Ha az ember ily névhasonlaton és szójátékon alapuló tévedéseket igazaknak vesz és ad, akkor vádolható méltán mindenütt határtalan vak hitellel. Krónikánk ezen Zoltánt egyszerűen csak mint Erdélybe helyzett vajdát emlitvén, Túróczi s a budai krónika botlásaiba nem esik; miből látni való, hogy a csík-széki szerkesztők ezen tárgyra nézve emlitett hazai krónikáinknál tisztább és hibátlanabb forrásból meritettek.

Digitized by Google

(Kenur) földe, hol Apolt hajdan a rablókat és gonosztevőket keresztre szokta feszíttetni,[1]) Gergelynek, a Küküllő melléki föld pedig a legkissebb fiúnak Sámuelnek jutott.

Ez osztály közben történt, — mond a krónika *c. h. 284. l.*, — hogy Sándor Istvánnak egy éjszaki nemzet követeit kellett fogadni, összehiván azért a kis rabonbánokat a Rákos völgyében, hol tartotta a nemzet ez időtájban gyüléseit, ezek e választ adták a követeknek[2]): Mi székely nemzet, Attila húnjainak

---

[1]) Igen hihető, hogy ezen földön nem a Budvár melletti *Kénos* nevű vesztőhely értendő, a Küküllő mellékén, mert szövegünkben a kérdéses hely a Küküllő vidékétől meg van különböztetve. Az ős időkben több ily vesztő helyek létezhettek a székely földön; ezek egyikének emlékét tartja fön nézetem szerint a Csík-Sz.-Domokos határában *Bálán* (talán eredetileg *Bálván?)* havas tetején létező, ugynevezett *Fenyítő* vagy *Irott kő,* mely nevét a sziklába metszett betüktől kapta, melyeket sokan hún irásnak tartottak. Lásd: *Benkő Károly, Csík, Gyergyó és Kászon II. r. 47. l.*, ki ez irást 1851-ben maga is akarta vizsgálni, de a kövön, melyet az előtt hat évvel a báláni bányászok nagy részben szétvettettek, irást nem talált.

[2]) A szövegben igy áll: tale Responsum accipiebant Gentium Septemtrionalium *Stelenae.* Legközelebb a szövegben követekről (Legati) lévén szó, az összefüggésnél fogva e szónak csak *követek* (Legati) értelmet tulajdonithatunk. Arra a gondolatra kell tehát jönnünk, hogy ezen *Stelenae στέλλω* (küldök) gyökből képzett *στελένης* korcs görög szó többessének (*στελένται*) latinos leirása, mit annyival inkább elfogadhatunk, mert az *ἀποστόλος* (követ) görög szó is csakugyan az emlitett *στέλλω, ἀποστέλλω* ige származéka; ily korcs görög szó létezését pedig

Digitized by Google

Erdélyt lakó maradékai, nemzetetek kívánságát Rákos völgyében a hét erdő földén túl kihallgatván s bele egyezvén, a rokonság föntartása végett fő rabonbánunk és biránk Apor Sándor leányát Mariánát fejedelmetek követeinek fia Vazul (Bazil) számára nejűl átadjuk, a bojáraitokkal való barátság föntartása kedvéért,[1]) úgy hogy azoknak a miéinkhez hasonló szabadságait ezután is virágozni engedjétek. Ez után az ős székely szokás szerint keleti kövekkel fölékesített hölgyet

azon XI. századi görög irományban, melyből e házasság történetét szövegünk alább következendő görög szavának (Terrae *λουμεου*) tanúsága szerint e krónika szerkesztői meriték, meglepőnek nem tarthatjuk, ha a görög nyelv és nemzeti élet alásülyedésének korában fölburjánzó byzanti irodalom e korszaki műveinek ehhez hasonló számos korcs görög szavára tekintetet vetünk. Egyébiránt miután a görög szó bennünket görög forrásra utal, habár e magán családtörténeti eseményre más iróknál adatot nem találhatunk is, az itt előadandó házasság körülményeit, első pillanatra bármily furcsáknak tünjenek is föl, a szerkesztők által minden alap nélkül ide koholtaknak nem itélhetjük.

[1]) A szöveg szerint Majraniam — — *erari vestri Stelenae filio Basil* in matrimonio accipienti tradimus in vestrum Bourorum amicitiam conservandam. Látjuk itt, hogy a nem eléggé avatott szerkesztők vagy másolók a *Stelenae* (Legati, követek) szó értelmét helyesen föl nem fogva, azt személynévvé rontották. Igy elrontva *filio Stelenae* alakban fordul az elő még egyszer alább is *(e. h. 285. l.)*. — A *crar*, helyesebben *kral* (*κράλης*), *király*, eredetileg szláv szó, valamint a *bour* helyesebben *bojár* nevezet, mely a szláv *boj*, magyar *baj*, gyökből képezve bajnokot, vitézt jelent, a középkori byzanti irókban gyakran található.

Digitized by Google

elvitték (t. i. a követek), s a székely rabonbánok őt a Szeret vizén túl kisérték.[1]) A kisérők közzűl, kiket a főrabonbán maga helyett a hölgygyel küldött, krónikánk a következő lapon (*e. h. 285. l.*) megnevezi ennek saját fiát Sándor Istvánt, a vészföldi rabonbánt, és több székely nemzetség tagjait, hozzá tévén, hogy a Tar havasok mögötti föld rabonbánját, (kit a szöveg *Künvér-* talán *Kúnvér*nek nevez) örök kisérőjéül parancsolta, kit is azután az említett fejedelemfi azon részeken nagy örökséggel ajándékozott meg, s hogy ugyanez idő tájban lépett monostorba Sándor István két leánya.[2])

Vizsgáljuk most meg ezen házasságról szóló előadás tartalmát. Ezt a krónika hitelének tagadói főként azért tarthatnák hitelre méltatlannak, mert sem hazai, sem éjszaki (lengyel vagy orosz) irók által nem támogatható. Azonban megjegyezvén, hogy családi ügyekre

---

[1]) Csak igy lehet helyesen magyaráznunk a szöveg elől csonkának tetsző ezen pontját: pretiosis lapidibus orientalibus more antiquorum nostrorum ornatam (t. i. Majraniam) abstulerunt (elvitték), Rabonbanique nostri ultra fluvium Szeret comitati, *sicut eam,* helyesen: comitati *sunt eam.* — A mi e szavak után következik: ipse etiam Bousson centum annorum senex *stb.,* mint már föntebb megjegyzők, nem ide tartozó töredék.

[2]) Vajjon e monostoron nem a Sz. István korában épült csík-somlyai egyház értendő-é? s vajjon azon görög irományok, melyeket e krónikában forrásokúl látunk szerepelni, nem ezen csík-somlyai monostor görög szerzeteseitől eredtek-é? mert hogy a székely földi legelső monostorok a keleti egyházból népesedtek, több mint valószinűnek vehető.

Digitized by Google

nézve még királyokat illetőleg is a XI. századi egykorú irók igen kevés adatot, gyakran éppen mit sem nyújtanak, és igy ezek hallgatása valamely családi eseményről szóló későbbi, főleg családi irományokból vett adatot nem bélyegezhet hihetetlennek, krónikánk jelen helyére nézve az orosz vagy lengyel irók támogatását azért sem tarthatjuk múlhatatlannak, mert kérdés, hogy krónikánk az éjszaki nép (gens septemtrionalis) alatt ezen népek valamelyikét akarja-é értetni. Krónikánk azon helyéből, hol a székelyek a magyar haza legkeletibb szögében Magyarország éjszak felőli határőreinek mondatnak, továbbá abból, hogy a mennyasszonyt a Szeret vizén át és igy inkább kelet mint éjszak felé vitték, nem látszik lehetetlennek, hogy e nép alatt valamely keleti, besenyő vagy kún néptörzset is gyaníthassunk. De ha ez nem állna is, a lengyel vagy kisebb orosz fejedelmek melyikéről lehet szó, szövegünk rövid s határozatlan előadásából el nem dönthetjük. Ha pedig valaki netalán a székely nemzet itt előadott válaszának igen föltünő egyszerűségében és különösségében találna megbotránkozni, melynek szó szerinti hű fönmaradtát magunk sem vitatjuk, utalhatunk igen számos XI—XIII. századi hasonló egyszerűen, sőt néha csaknem egyűgyűen fogalmazott okiratokra, utalhatunk különösen a váradi jegyzőkönyvben (Regestrum de Varad) fönmaradt s a XIII. század első tizedeiben kelt itéletlevelekre, melyeknek egyszerű írmodora oly élénk ellentétben áll

Digitized by Google

a később kifejlett szövevényes nehézkes előadástól, melyet a következő századok okirataiban találunk.

Sándor Istvánnak is, (ugyancsak István fiának), — folytatja krónikánk *e. h. 285. l.*, — idegen lányt hoztak ez után, a lengyel születésű Franciskát, kinek legifjabb öcscse Mihály az osztály alkalmával testvéreivel támadt erőszakos viszály következtében a magyar földre a Duna folyó mögé vonult, s mint mondják, maradékai is ott vannak, miről a szerkesztők megjegyzése szerint uroknál (Sándor Menyhártnál) némi rövid jegyzetek is voltak[1]). Ezen bujdosó lengyel fejedelemfi Mihály alatt II. Boleszláv lengyel fejedelem Miciszláv nevű fiát érthetjük, ki csakugyan a lengyel nép által kiüzött atyjával együtt Magyarhonban keresett menedéket s Sz. László királyunk által szivesen fogadtatott, minthogy régebben Boleszláv mind I. Béla mellett Endre ellen, mind Béla fiai Gejza és László mellett Salamon ellen hű szövetségesül állott[2]). Krónikánk Mihály vagy Miciszláv beköltözését csak alkalmilag és mellesleg említvén, annak idejét minden nehézség nélkül tehetjük Sz. László

[1]) Summa ejus in relatis nostris apud Dominum nostrum exstante, — mond krónikánk. — Egyébiránt e pontban a személy- és helynevek igen megrontva szálltak ránk: így az említett lengyel lány Franczisca *Matnada Ivol* (?) néven említtetik; ennek öcscse Mihály vagy Michael *Muhoel*lé, a Duna vize *Dán*ná van elforditva.

[2]) Bővebben szól e tárgyról *Szalay, Magyarország tört. I. d. 176. l.*, ki ez ügyre nézve különösen *Martinus Gallus* előadására utal.

Digitized by Google

korára, habár szövegünkben mindjárt ez után 1039-ik évi események tárgyaltatnak is.

Ez évben, — mond krónikánk *e. h. 286. l.*, — Sándor István, ki a Vacsárkon túli földet a Zandir hám neje által épített lakkal együtt magának tartotta, a nemzeti kehelyt Budvárából mint örökségét a nemzeti törzsek ellenzése daczára elvitte; s jóllehet Ruha (?) rabonbán 200 fegyveressel jött a vár alá a kehely átvételére, később pedig a mai Háromszék rabonbánjai Apor János, Bél István és Gáspár a Patancsa nemzetségből övéikkel gyülést tartva Sándor Istvánt, a gímesi föld urát, a kehely elviteléért haddal akarták megtámadni, magánál meg is tarthatta. Az ellene támadók törekvéseit ugyanis az akkori idők kedvezőtlen viszonyai meggátolták; a mennyiben András magyar király Sándor István követeit és kezesül küldött fiát Lászlót jól fogadván, az ettől tartó rabonbánok terveikkel fölhagyni kénytelenítettek. A kehely tehát Sándor István birtokában maradt, de Budvárát, melyet e szerint az ős vallás mellett fölkelt pártosoknak kellett elfoglalni, többé magának vissza nem foglalhatta. Igy azután, tehát a nemzeti meghasonlás miatt, a hét erdőn túli földek (Csík, Gyergyó és Kászonszék) fővezérül választották magoknak Sándor István fiát Lászlót, kit András király időközben Lengyelországba küldött követségbe, úgy hogy ez többé ne függjön a többi rabonbánoktól, hanem csak a székely nemzet birájától; mely külön szakadás egy követ által András elé terjesztetvén, ennek küldötte által

Digitized by Google

helyben hagyatott. — Mind ezen eseményeknek 1039. után, de még 1049. előtt kellett történniök, minthogy krónikánkban mindjárt olvashatjuk, hogy ezek után Zoltán (az István király által Erdélybe helyzett vajda) halálával András király országát megosztotta s öcscse Béla lőn erdélyi vezérré 1049-ben; mit hazai történetiróink is igazolnak, mondván, hogy az ország egy harmadát (Erdélyt a tiszántúli részszel) vezéri címmel Béla birta.

Van-é mind ebben valami hihetetlen vagy nem igaznak bizonyítható, sőt ellenkezőleg nem egyeznek-é ezen a székely földön mindjárt a nagy térítő Sz. István halálával kitört és csak András kemény föllépteével elfojtott ősvallási mozgalmak a Magyarhonban András király alatt dühöngött, de ugyan ez által elfojtott Vatha-féle vallásos lázadással?

El lőnek e székely vallásos harczok András által fojtva, de csakhamar ismét kitörtek. Midőn ugyanis Sz. István halála után jó darab időre a besenyők a Gímes földén túli keresztyén székelyeket ellenségesen megrohanták, némely székely törzsek hasonlóan keresztyén feleik ellen támadtak, s ezek győzelmét a besenyőkön gátolni ügyekeztek; miért is a diadalmas keresztyénség rajtok véres bosszút állt, több ily pártost a Sándor, Csángor (Csangour = Csángó úr) és Csák nemzetségéből Gyula várában[1]) fejök vesztésével la-

[1]) Hol feküdt ezen székelyföldi *Gyula* vára, szövegünk meg nem határozza. Alatta sem az erdélyi *Gyula-Fejérvárt*, sem a moldvai *Gyula* egykor magyar várost, ma *Dzsulest* oláh

Digitized by Google

koltatván, részint birtokaiból kiüzvén. Mind ezt krónikánk *e. h. 286. és 287. l.* zavarosan adja elő, de aligha hibázunk, midőn e pontok értelmét fő vonalokban így határozzuk meg.

Erre következett a vég csapás, mely az ős vallás pártosait teljesen lesujtotta. Béla erdélyi vezér ugyanis ekkor tájban azt parancsolta, hogy többé a méltóságok, családok, várak, falvak, kastélyok ne az ősök szokása szerént, hanem szentek neveiről neveztessenek[1]). Innen lett, hogy sok előkelő székely vitéz őseit nem

falut, nem érthetjük. Szövegünkben még egyszer alább *e. h. 290. l.* van róla szó, de fekvése itt sincs meghatározva; innen csak annyit vehetünk ki, hogy Sándor István özvegye, ki az Olt keleti partján birt és lakott, a székely ispán üdvözletére Gyula várába akarván menni, az Olt vizén ment keresztül, és így e vár fekvése az Olttól nyugotra eső székely földön gyanítható. Kővárinál Erdély Régiségeiben annyi várrom és várhely tárgyalása közben nyomát sem találjuk: de fönmaradt emléke egy székely népdalban *Erdélyi Jánosnál Népdalok és Mondák II. d. 331. 332. l.* e szavakkal: Már ezután többet járok *Gyulába*, Oda vagyon az én rózsám bezárva, s alább: *Gyula vára*, add vissza te nekem őt stb.; mire ugyanott ezen rövid jegyzet olvasható, hogy ezen Gyula vára „hajdan fogház volt, most rom", de e rom hol létezéséről szó sincs. Összevetve e népdal adatát krónikánk föntebbi szavaival *e. h. 283. l.*: Gyula omnium Senior penes fluvium Kükül (habuit sedem), ubi exequebantur transgressores mandati Gyulae minoris, igen helyesen következtethetjük, hogy a kérdéses Gyula vára, hol előbb a gyula itéletei végrehajtattak s később börtön alakult, a Küküllő mellékén nyomozandó.

[1]) Innen fejthető meg a székely földön létező föltünőleg sok helynév, mely szentek neveitől van kölcsönözve.

Digitized by Google

ismeri, leveleiket ugyanis megégették; találkoztak azonban e nagy zavarban némelyek, kik a királyi parancs ellenére is őseik neveit, mint házi szentségeket híven megőrízték, mint Háromszéken az Apor (Uopour), Dombó (Dombon), Bél (Boéél), Nemes (Nömör, hibásan Nömös helyett), Mikó (Mikóó), Dancs (Danes), Gyulafi (filius Nobilis Gyulae), Köröras (?), Udvarhely széken az Ugron, Lázár, Könte, Biró, Nagy, Zimány, Dálya, Székely (zököl), Török (Turek), Comkattak (?) családok [1]): de a tisztességes méltóságnevek többé nem hallatszottak, nem a rabonbán, a főbiró, hanem székelyek ispánja, nem gyula, harkász, hanem székelyek alispánja stb. És így Bélát a rögtöni változtatás után összeomló trónja, mint az ős nemzetiség mellett buzgó szerkesztő, vagy talán azon régi forrás, melyből e hely átirva van, igen is keresztyéntelenül fejezi ki, méltán törte össze és ütötte agyon 1063-ban [2]). Ellenszegűlt ugyan Bélának Szemere Madaras földéről (Csík székben), de mit sem boldogult. Nem látjuk-é e Béla korára vonatkozó adatokban mintegy másolatát s viszhangját azon magyarhoni kitörésnek, mely a keresztyénség ellen, Béla királysága kezdetén, a székesfe-

[1]) Ez adat oda látszik mutatni, hogy a nevezett s legnagyobb részt maig is virágzó székely családoknál e krónika szerkesztői 1533-ban még őseikre vonatkozó régi irományok létezését tudták, mit hihetetlennek tartani nincs okunk.

[2]) Et sic Bela subita mutatione ruina etiam Throni pressus merito et contritus Anno 1063. et expiravit 1065. *e. h. 287. l.* Itt azonban az utóbbi talán később becsuszott évszám hibásan áll.

Digitized by Google

jérvári népgyülésben föllobbant, de általa hatalmas kézzel elnyomatott? s ennél fogva van-é alapos okunk ez adatok kétségbe vonására?

E közben, és így krónikánk előadásából következtetve 1063. körül, Sándor István, ki a Sándor nevet fölvette, a csángók Vazul (Basil) nevű vezérével hadakozni kezdett; azonban egy *Mikó* nevű ismeretlen 200 fegyveressel éppen jókor érkezvén kiverte a csángókat és Sándor Istvánt megszabadította, mely győzelemért Sándor megengedte neki, hogy egy hadnagyságot állítson és a maga nevéről nevezett s ma is virágzó *Mikóvár*at építse. Mondják, hogy előkelő nemes vitéz volt Magyarország földéről, köz néven *uramnak fia*, ki 12 vár uradalmától fosztatott meg s kinek maradékát ma is ugyanazon néven (azaz *Mikó*nak) nevezik. Midőn e tettet László meghallotta, őt a hét erdő földén túl (azaz Csíkban) gazdag örökséggel ajándékozta meg a nemzet megegyezésével, úgy hogy azután maradéka szék-százados díszes czímre emelkedett, és oly nagy szívességet mutatott iránta [1]), hogy midőn Erdély földét körüljárta, a Vacsárkon túli föld akkori nemes urának Istvánnak Szilvási Erzsébettől való leányát Katalint ezen Mikó fiának Pálnak eljegyzette, s lakodalma alkalmával örömében a nemzet poharából maga is ivott. Ez időben némely tatárok a

[1]) A szövegben *e. h. 288. l.* így áll ugyan: exhibuitque tantum ei *Comitatum;* azonban Csík székben Comitatusról szó nem lehetvén, helyesebbnek véltem olvasni: tantam comitatem, mint a mi különben is ezen pont értelmével jobban egyezik.

Digitized by Google

székbe ütvén, Sándor István őket kiverte s ezért Törcs várát és tartozandóságait adományba kapta, s ugyanezen időben erősítette meg László Kászon földét, mint széket.

Ezen előadásnak a régi Mikóvárra vonatkozó része az, melyre én tisztelt gróf Kemény József urat figyelmeztetni bátor voltam, kinek is erre adott felelete s fölhivása szolgáltatott közvetlen alkalmat jelen czikk közzétételére. A tisztelt gróf úr, feleletében, csak a krónika általános hitelességét vonván kétségbe, magok ezen adatok czáfolásába nem ereszkedik, azok önkénytes elmellőzését azzal indokolva, hogy „bajos egy 1063-beli eseményt minden egyéb hiteles adat nélkül merőben s egyedül csak is azon okból elhinni, mivel ezt egy állítólag 1533-beli egyszerű irományban említve látjuk.“ Valamint én, midőn a székely krónika ezen Kővári, Benkő és legújabban a t. gróf úr által mellőzött adatára egyszerűen utaltam, e pont tartalmának birálati vizsgálatába nem ereszkedtem, s az adatot elfogadva, hitelességét nem bizonyítottam; úgy más részről a tisztelt gróf úr, föntebbi ellenvetésével, ez adat alaptalanságát ki nem mutatta; ennél fogva szükségesnek láttam krónikánk e helyének birálatába mélyebben bocsátkozni. Ennek folytán annak bizonyságául, hogy az igazságot enmagam ellenében is örömest elismerem, és sem e krónika minden szavának korlátlan hitelt tulajdonítni, sem jobbat tanulva vagy jobbra tanítva előbbi meg nem állható véleményem vagy itéletemhez vakon ragaszkodni nem akarok, ezen-

Digitized by Google

nel magam emelek kétséget nem ugyan magok az események hitelessége ellen, hanem azon korra nézve, melyben krónikánk előadásának folyama szerint ezen események történtek volna. Okaim erre következők: Krónikánk szerint a magyarországi Mikó, „dicterio uramnak fia", 12 vár urodalmától fosztatott meg; azon nemzedéki rend szerént pedig, melyet a gr. Balassa családról *Bél Mátyás, Notit. Hung. novae VI. köt. 131. l.* hiteles oklevelekből szerkesztve közöl, a Balassa család ős törzsének Detrének, ki IV. Béla alatt nádor volt, Mikó zólyomi főispán utáni unokája Mihály hasonlóan 12 vár birtokából esett ki. Ezen egyezését a körülmények és személyneveknek (Michael = Mihály = Mikó) puszta véletlenségnek nem tulajdoníthatva, de látva azt is, hogy a székely krónika ez adata Bél említett munkájából nem kerülhetett, mert akkor a koholó miért tette volna azt át Sz. László korára? azon alapos gyanításra kell jönnünk, hogy ezen Mikó egy személy a Balassa családbeli 12 várat vesztett bujdosó Mihálylyal, kire krónikánk „uramnak fia", címe, mint nádori unokára igen is jól illhetett, miután tudjuk, hogy az Árpád királyok alatt az egyszerű „uram" czím a legnagyobb méltóságokat viselt személyeket illette[1]). Azt kell tehát vélnünk, hogy ezen Mikóról szóló adatokat a krónika szerkesztői valamely

[1]) A XII. századi Kinnamosz byzanti iró tanúsága szerént még a trónörökösöket is ez egyszerű *uram* (*Οὔρουμ*) czím illette. *Joannis Cinnami Epitome V. könyv. 1. fej. Bonnae 1836. 203. l.*

Digitized by Google

régi irományban László király idejében történteknek olvasván, miután abban a király a régi szokás szerint csak egyszerűen Lászlónak volt írva, ez eseményt I. vagy Sz. László idejére hibásan helyezték IV. vagy Kún László kora helyett, kinek idejében Detrének, a IV. Béla alatti nádornak, unokája vitézkedhetett. Hogy ez adatok Sz. László korára helyesen nem alkalmazhatók, kitetszik abból is, hogy krónikánk Sándor István nejét, kinek lányát Katalint. jegyzé el László király az említett Mikó fiának Pálnak [1]), Szilvási Erzsébetnek írja, holott föntebb a XI. században élt mindkét Sándor családi István nejeiül külföldről hozott leányokat mond, és így ezen Istvánt később élt s az előbbi hasonnevűektől külön személynek kell hinnünk. Még nagyobb erősség pedig erre nézve az, hogy krónikánk László király által a kérdéses Sándor Istvánnak adományoztatja Törcs várát, mit I. László, minthogy Törcs várát hiteles adatok szerint a német lovagrend nagy mestere Dítrik (Theodoricus) csak a XIII. század elején 1211. táján építtette, éppen nem, de a később élt IV. László annyival inkább tehetett, minthogy Törcs várát az említett rend hűtlensége miatt csakhamar elvesztvén, az adományozható jószággá vált. Kászon szék kiváltságainak megerősítése is inkább helyezhető Kún László korába, kitől 1289-ből az aranyosi székelyek részére a kúnok és tatárok

[1]) *Bél Mátyás e. h.* a Balassa család leveleiből Mihály mint a családtól elszakadt tag maradékairól mit sem tudva éppen nem szól.

Digitized by Google

elleni vitézségökért adott adománylevelet birunk, mint Sz. László idejére, mikorról a székely székek kiváltságairól adataink nincsenek.

Visszatérve krónikánk fonalára *e. h. 288. 289. l.* olvassuk: Bud várának lerombolása után (mi mint alább látandjuk, a kúnok, krónikánkban tatárok, által Sz. László idejében történt) miután Álmos lőn az összes székelység első vezérévé [1]), közgyülés tartatván a szakadáti földön a mai Urvölgyében [2]), sok előkelő székely, kiknek fiaik nem voltak, a leányágat be akarták hozni a többi rabonbáni örökségekbe is; de István (Sándor István) Álmos vezérrel ennek ellene szegűlt;

---

[1]) Ezen Álmos alatt Sz. László király testvérének I. Gejzának fiát Álmost érthetjük, kiről van adatunk, hogy Kálmán király uralkodása elején, ez által horvátországi királynak, de csak hamar innen Magyarország egy harmadának vezérévé tétetett. Ha figyelembe vesszük az I. Endre által behozott s a XI. században a királyi családban erősen divatozott szokást, hogy a királyi testvérek és rokon királyfiak az ország egy részét vezéri czímmel birták, a hasonló példák nyomán nem tarthatjuk hihetetlennek, hogy Álmos, mielőtt testvérétől Kálmántól Horvátországot mintegy osztályúl kapta, még nagybátyja Sz. László idejében is bírta vezérségűl az ország egy részét, szokás szerint Erdélyt s a Tiszántúlt, és így székely ispán lehetett.

[2]) In valle moderna Domini ad Terram Sakate. — Csík székben, hol tartattak a XI. században Budvár romlása után a rákosi székely közgyülések, az *Úrvölgy* helynevet *Benkő Károly*nak e székről írt elég terjedelmes és pontos munkájában sem találjuk említve; de csak ugyan Csíkban esik a *Szakadát* havas, Rákos fölött egy pár mérföldre, s így e gyülés helyét bizvást Csíkba határozhatjuk.

Digitized by Google

miért is örök végzésül lőn hozva, hogy ha ezek (t. i. a rabonbáni utódok) közzül két testvérnek egyiknek fia másiknak lánya van, a lány kiházasitandó s a fiú kapja a székely országban (in Regno Siculo) létező ősi javakat, s ezen öröködés legyen megtartandó a régi rabonbánok jószágaiban: a többiekben pedig szokás szerint ha két testvér közzül egynek fia másnak lánya van, a lány örököjdék mint fiú az apai javakban. Ezen örökségi rendet a régi vezérek maradékai is, szintúgy mint Apolt maradékai, magokévá tették (hogy t. i. jószágaik csak fiakra szálljanak), nem tintával de embervérrel hozván azt be Rákos mezején (Csíkban) László székely ispán jelenlétében [1]). Nem ellenkeznek e rendelkezések a székely birtokviszonyokat tárgyazó régi szokásos törvényekkel, melyek hihetőleg századokról-századokra szállottak át, s melyekben a magyar törvénytől eltérő leányfiúsítás egyik főpont (*L. Kállay A székely nemzetről 193—195. l.*), s krónikánk ez

[1]) E helyet az Árpád alaptörvényeiről szóló ponttal együtt az ős magyarok vérszerződési szokására vonatkozónak vélem magyarázhatni. Furcsának tetszhetik ugyan első tekintetre a XI. századi keresztyén székelység ünnepélyes gyülésében vérszerződésről hallani: azonban ha tekintjük azon jegyzetet, melyet egy 1536-diki könyv széléről Cornides kijegyzett: „Hic quoque mos (a könyvben a vérszerződésről volt említés) *mea tempestate* (a könyv 1537-diki első birtokosa írja) Hungaris erga exoticum observatus est, privatim inter se amicitia coeuntibus“ (Lásd bővebben e tárgyat *Cornidesnél Vindiciae Anonymi 300. és 301. l.)*, krónikánk ez adatát nem fogjuk hihetetlennek bélyegezhetni.

Digitized by Google

adatának hitelét csak ellenkező székely örökségi törvények divatoztának bizonyításával lehetne megdönteni.

Ezek után következik krónikánknak Kálmán király házasságáról szóló romlott helye, mely a szerkesztők vagy talán másolók vigyázatlanságának, avatatlanságának és ebből eredt kézzelfogható botlásának kiáltó bizonyítványa. Ebben ugyanis ez áll: Ez időben Drusilla, István leánya, Kálmány László nemes férfiúval a hét erdő földének közepében László király várában[1]) lakodalmat üllött, s midőn itt a kehelyt Drusillának nyújták, hogy igyék belőle, egy férfi a kis rabonbánok maradékából azt kiragadta, de István mint azon egész föld ura, őt keresztül szúrta[2]) és senki többé nem merte a poharat kiragadni. Történt ez László király és fia Kálmán László jelenlétében, ennek Drusillával tartott lakodalmán, kinek (Kálmánnak) nővérét, az Irénének elnevezett Piroskát, midőn a keleti udvar a székely földön át a keleti császárnak kivitte, az őt kisérő székelyek közzül László király sokat gazdag örökséggel ajándékozott meg a hét erdő

[1]) *Zsombori e. h. 17. l.* e várat az Udvarhelyszéki bágyi vagy lokodi várnak hiszi, mely Sz. Lászlófalvához közel esik. Zsombori után e jelenet szinhelyét *Kövári* is a bágyi várba helyezi, melynek romja a hasonnevű falu fölött áll, *Erdély régiségei 139. l.*

[2]) A szöveg szerint: Stephanus tamquam Dominus universae Terrae *Bourzon* nomine virum per media viscera transfigit. Hogy itt a *Bourzon* (talán *Bourzou* = *Barcza)* nevezet a földre vagy a férfira viendő-e, magából a szövegből meg nem határozhatjuk.

Digitized by Google

földén, melyből voltak földek kivéve a székely ispán föntartására.

Már Zsombori helyesen jegyzi meg ezen Kálmán lakodalmára vonatkozó adatra, hogy itt a krónika sokat egybezavar [1]), de e zavar alapját nem nyomozza, kitisztázását pedig éppen nem kisérti meg. Mi e nyilvános botlást könnyen megfejthetőnek találjuk. Azon adatot ugyanis, mely Kálmán királynak, némely hibás adatok szerént László de valóban I. Gejza fiának, Busillával a sicziliai gróf leányával történt házasságáról valamely régi irományban előttük feküdt, a szerkesztők helyesen nem értvén, az abban találtató *Comes Siculorum* kifejezést, mely Rogerius sicziliai grófra vonatkozott [2]), együgyüségökben *székely ispáni* czímnek vették s a *Siculus* szó által félrevezettetve a siciliai lányt *székely*nek fogták, és a Sándor családba, mint az ekkor élt István lányát beigtatták. Igy származhatott e tévedés minden ámitási szándék nélkül

[1]) *Zsombori e. h. 17. l.*, hol azt is irja, hogy e lakomán szó esett az ujdonan hozott székely örökségi törvényről, melyet némelyek nem szivelhettek, s efféle beszéd közben támadt volna a leirt véres jelenet. Ezt krónikánk éppen nem mondja, hanem Zsombori az örökségi törvénynek e jelenet leirása közbe csúszott töredékéből, melyet mi kellő helyére visszaigtattunk, hibásan következtetve gondolta ki. Átirja e hibát *Kővári e. h. 139. l.*

[2]) *Gaufredus Malaterránál* is *Historia Sicula VI. könyv XXV. fej. Muratorinál Script. Rer. Ital. V. d. 599. l.*, hol Kálmánnak ezen házassága bőven olvasható, Rogerius sicziliai gróf *Siculorum gloriosus Comes* czímmel fordul elő.

Digitized by Google

csupán a szerkesztők avatatlansága miatt. E pontot Gaufredus Malaterránák e házasságról szóló helyéből vettnek vagy koholtnak már csak azért sem tarthatjuk, mert az e tárgyat oly világosan adja elő, hogy sem így félre érteni nem lehet, sem illető helyének ekként elferdítésével hitelt szerezhetni a koholó józanúl nem reménylhette volna.

Eddig tartanak 12 nyomtatott lapon át krónikánknak Árpádtól Sz. Lászlóig és így csak két századra szóló tudósításai, melyek az ezután következő s mintegy hat lapon át 1530-ig terjedő csak nem puszta családtörténeti adatoknál hasonlíthatlanúl becsesebbek. Az eddig tárgyalt adatok bővebb folyását úgy hiszem csalódás nélkül tulajdoníthatjuk azon becses görög kútfőknek, melyeknek léteztét a latin szövegbe átírt egyes görög szavakból eddig alkalmilag több helyt kimutattam. Ezek Sz. László korával együtt megszakadtak s krónikánk ezen túl mint látszik puszta családi jegyzetekből meritve főként csak a Sándor család történetére szorítkozik, de e részbeli adatai is több helyt zavarosak, hézagosak, néhol romlott szövegüek s általában e család ne talán létezhető irományainak előkerülése nélkül nem igazolhatók, mint ellenkezőleg hiteles adatok és oklevelek tanúsága nélkül meg sem czáfolhatók. A Sándor család azon genealogiája, mely az erdélyi magyar nyelomivelő társaság 1797-ben tartott XXVII-dik ülésének jegyzőkönyvében mint Károlyvárt a káptalanban létező említet-

Digitized by Google

tik[1]), ha napfényre hozva a birálatot kiállhatná, talán vethetne ezekre nézve némi fölvilágositást. Én minden segédforrás hiányában adom ez adatokat a mint találom, vagy mint néhol homályos s zavart értelmöket megállapíthatóknak vélem.

Krónikánk *e. h. 289. 291. l.* zavarosan és szakadozottan emlékezik két harczias jellemű székely úrnőről, egyik Sándor István özvegye Erzsébet, ki Béla idejében a férjének adott Törcsvár vidékén 200 fegyveressel küzdött a rablók ellen s ötöt leölve a hatodik keze által esett el. A Törcsvárról szóló adatra föntebb tett észrevételünk folytán ez eseményt csak a XIII. századba és így IV. Béla idejére tehetjük s e szerint e nőt az ekkor élt Sándor István föntebb említett nejével Szilvási Erzsébettel azonosíthatjuk. A másik ezen özvegy fiának, ugyancsak Istvánnak neje, Apoltfi Görgő (György) maradéka Anna, ki topliczai lakát (Taploczán Csíkban) 300 rabló ellen, 200-at leölve s a többit megszalasztva, hősileg védte s 50 fegyveressel a gímesi földön a rablók ellen hasonló szerencsés hadjáratot tett. Ennek férjét Istvánt 300 örökös alattvaló vitézeivel a tatárok ölték meg s fejét levágva testét a Küküllőbe vetették Budvár romjai mellett, melyet a tatárok (helyesebben kúnok) dühös hada tett semmivé László király idejében, ki maga is megszalasztatott. Hogy itt Sz. Lászlóról van szó, a

[1]) Lásd *Vass József* közleményét *Adalékok Erdély kiadatlan magyar történetiróihoz, Uj-Magyar Muz. 1854. érf. III. füz. 414. l.*

Digitized by Google

Budvár lerombolásáról szóló föntebbi adat után kétségtelen; ugy de ez, — vetheti ellen a kétkedő, — hiteles történetiróink szerént a kúnok előtt nem szaladt, sőt rajtok többször diadalmaskodott. Azonban, ha a történetirók e gondolhatólag nem döntő csatában történt megfutamodásról nem szólnak is, élénken emlékezik arról azon népmonda a tordai hasadékról, melyet Torda vidékén ez előtt több mint 12 évvel magam is hallottam s melyet *Szathmári Pap Károly, Erdély képekben 52. l.* ekként ad elő: „Sz. László ellenségeitől üzetve Istenhez folyamodék, könyörgése után lovával egyet ugratott (patkója nyoma maig is látható a hasadék jobb felőli szirttetőjén) s utána a hegy borzasztó rezgéssel meghasadt, a jó király ellenségeit kőhullámaiba temetve." Lehet hogy itt krónikánk szerkesztői forrásúl a népmondát használták, mi azonban sem ezen sem egyéb adataik becséből nem von le.

Az említett István özvegye, — folytatja krónikánk *e. h. 290. lap*, — Gyula várába akarván menni a székely ispán üdvözletére, az Olt vizéből egy abba vetett gyermeket tizedese Boncz által kivétetett, s a gyermek anyjának fejét vétette,[1]) minthogy birtokában

[1]) A szövög e szavai: *quam* deinde capite truncari jussit, a vizből kivett gyermekre (puer) nem vonatkozhatván, azokat a gyermekét vízbe vető anyára, bár erről szövegünk világosan nem szól, annyival inkább mertem magyarázni, mert a szövegben e szavak előtt egy pár sorral hézag van jelölve.

Digitized by Google

pallosjoga volt. Megharagudván ezért katonái,[1]) alattvalói, kiket Zöld az Ábrán nemből Dudor ágból és Bacza István az Apolt ágából fölingereltek, őt erőszakosan kivégezték; teste a Zandirhám által épitett lakba tétetett.

Fiai közzűl az egyik a hét erdők földét (Udvarhely széken), másik a Kénos földét (a Küküllő mellett) birta, János pedig (Johannes *Rakne?*), ki Kálnoki Nemes Katalint vette nejűl, a lengyelekhez vette magát és ott lakott 17 esztendeig, ekkor visszatérve a tatárok által lerombolt várát újra fölépittette. Ez Balaskót (Bolasconem) 1200 fegyveressel megtámadván, Székely János legkissebb fiát Erős Jánost, az ellenfél hozzá küldött követét, lefejeztette.[2]) E tettének kiengesztelése végett Erős János fiait gazdag örökséggel ajándékozta ugyan meg az Olt mellékén,[3]) az Apolt vezértől származó Darabos törzs kérelmére, mely törzs a magyar határszél felé eső zsuki földön lakott a Gerla (Szamos) folyótól nem messze[4]) s

---

[1]) A szövegben *Juratis* propterea suis militibus van nyomtatva a helyesebb *Iratis* helyett.

[2]) Az e pontban igen megromlott szöveg értelmét röviden így véltem helyesen adhatónak.

[3]) In Terra *filii sui Aleae* hibásan áll *fluvii Alutae* helyett, mit bizonyít az is, hogy föntebb néhány sorral a szöveg *ad fluvium modernum Oult*ról szól.

[4]) A szöveg szavai szerént: ad petitionem Tribus Ducis filii Uopoleti Darabas non procul fluvio *Gerla* ad Terram confinem Pannoniae *Sopk* habitantis. — A *Sopk* földet *Zsombori e. h. 15. l. Zsuk*nak magyarázza, hol azonban a székely telep

Digitized by Google

akkor költözött oda, midőn Arad az oláh havasok földére helyeztetett: de mind e mellett is őt ezért később az Ábrán nemből Dudor-ágból való [1]) Iván László és Hálom nemből, Názmán ágból való Kadocsi Péter erőszakosan kivégezték. Fiai közzűl Ferencz a lengyeleknél ezeres kapitány, Péter kolozsmonostori prépost volt, leányai közzűl Rebeka (Rebi) egy lengyel vajdához Veropoczkihoz, Ráchel (Racha) Losonczi Péter magyarországi nemeshez, egy másik az Apoltfi Balázstól származó Laczkó Jánoshoz, Panna Révai Lászlóhoz ment férjhez. Más ágbeli lehetett azon másik Péter (Petrus alter filius Ducis), ki krónikánk szerint *e. h. 291. l.* 1249-ben [2]) Losonczi Péter nővérét Mária Erzsébetet vette el s a Naskalát havasnál a Tatros vize mellett veszett el. Ennek legnagyobb leánya Sára Gyulaihoz, Eszter a Tisza mellékére, Anna Delnei Incze Gáspárhoz ment nejűl.

---

már elpusztult. A *Gerla* folyót pedig én a Szamossal azért vélem azonosíthatónak, mert Schedius magyarországi nagy térképén Szamos-Ujvár más nevéül *Gyerla* emlittetik, és a három Zsuk nevű helység (Alsó-, Felső- és Nemes-Zsuk) Kolozsvár és Szamos-Ujvár közt csakugyan a Szamos mellett esik.

[1]) Szövegünkben hibásan áll: ex *Terra* Abraam *Luica Dudon* e helyett: ex *Genere* Abraam *Linea Dudor.*

[2]) Itt kezdődik a Sándor család eléggé hézagos nemzedékrendében az első esztendő-szám, melyről azonban valamint az alább következendő néhányról nem tudhatjuk, hogy az eredetibe kellő pontossággal voltak-é fölvéve s a többszöri másolás közben nem romlottan vannak-é adva?

Digitized by Google

Az emlitett Péter fiának írja krónikánk Zsigmondot, ki Bazarád oláh vajda nejét a gyönyörü teremtést (pulcram creaturam) megszerette.[1]) Ezen Zsigmond

[1]) Mit a krónika *e. h. 292. l.* e pont után vet: Verum Tamás Deák illo tempore Vajvoda palam denunciari jussit *se Valachum Barbarae e ferali ergastulo extracturum,* romlottan van szövegünkben adva. Hogy az itt emlitett *Tamás Deák* vajda alatt azon Tamás erdélyi vajda értendő, ki 1330-ban Szécsi Dénes bihari főispánnal együtt ösztönözte I. Károly királyt a Bazarád elleni szerencsétlen hadjáratra, kitetszik *Túróczból II. r. XCVII. fej. Schwandtnernél Script. rer. Hung. I. d. 163.,* honnan egyszersmind a krónikánkban Tamás vajda nyilatkozatául adott szavak értelmét is helyreállíthatjuk. Itt ugyanis, valamint a *Chron. Budense*ben *Podhradszky kiad. 247. l.* olvashatjuk, hogy Károly király, midőn Bazarád ellen Szörényig nyomult, ennek ide küldött s bizonyos föltételek mellett hódolatot ajánló követeinek igy válaszolt: „Sic dicite Bazarad, ipse est pastor ovium mearum, *de suis latibulis per barbas suas extraham,*“ miből látszik, hogy krónikánkban a Tamás vajdának tulajdonított ezen nyilatkozatnak helyesen igy kellett állani: *se Valachum* (t. i. Bazarádot) *barbatenus e ferali ergastulo* extracturum (szakállánál fogva húzandja ki vad barlangjából). — Szövegünk ez után következő pontja is: At illo tempore Albae Juliae Praesul Miklos Pater funesta morte ipsum perire fecit cum innumeris proceribus 1350. hasonlóan hibás, s Túróczi és a budai krónika útmutatása szerint helyesen Miklós gyula-fejérvári prépost gyászos halálára értendő, ki a Bazarád elleni szerencsétlen hadjáratban számos egyházi és világi főurakkal életét vesztette, és igy szövegünk évszáma 1330-ra javitandó. — Mondhatná tán valaki, hogy ezek szerint e pontok Túrócziból vagy a budai krónikából vannak krónikánkba átvéve, mi magában nem volna lehetetlen, miután ez évkönyvek már 1473. és 1482-ben nyomtatásban is megjelentek:

Digitized by Google

neje Apolt fia Ugron fiának Jettnek maradéka [1]) Basa Anna volt, kitől Péter nevű fia maradt. Ez Mikó Annát vette nejül s ettől született János fia 1411-ben, kinek születése után nem sokára Péter az összes Csík, Gyergyó, Kászon és csángóság legelső vezérévé választatott Stibrics vajda jelenlétében [2]) a Csomortány és Toplicza (Tapolcza) közötti völgyben (Csík székben), hol az ennek emlékéül hányt halmot maig is (1533-ban) *Sándor Domb*nak hivják.[3]) A dobzódó vajda az ezen alkalommal tartott lakomán megittasodva a csíki vezér tudta nélkül a nemzeti pohárra e szavakat met-

---

azonban ez esetben, valamint föltéve, hogy krónikánkat 1796-ban koholták, szövegünk ily eltérését és romlottságát bajosan lehetne indokolni.

[1]) Ezen *Jettről*, mint Sz. István korában a Bálványos várból küzdő pogányok egyikéről, krónikánk föntebb is emlékezik *e. h. 280. l.* — Emlékét látszik föntartani *Jedd* nevű falu Maros székben, hol *Megyesfalva, Adorján, Sepről, Náznánfalva, Karácsonfalva, Ákosfalva*, mind hasonnevű székely nemektől és ágaktól kölcsönzött helynevek is léteznek.

[2]) Ezen lengyel eredetű vajda nevét, ki *Zsombori* megjegyzése szerint *e. h. 18. l.* 1396—1401-ig, de mint a károlyfejérvári levéltár oklevelei bizonyítják másod izben. 1410—1413-ban is viselte e hivatalt, szövegünk helyesen írja *Stribrics*nek, miután ő több helyt *Stiborius de Stiborich*, azaz: *Stiboricsi Stibor*nak van nevezve.

[3]) *Benkő Károly*nál Csik, Gyergyó és Kászon eléggé terjedelmes leirásában a *Sándor-domb* helynevet följegyezve nem találjuk. — Három szék éjszak-keleti csúcsán van egy *Sándor* havas nevű hegy, mely, valamint a hozzá közel eső *Mihálcz* havas, nevét a hasonnevű ősrégi székely családtól vette.

Digitized by Google

szette: *Petrus Sandour 1412.*, miért őt Péter a székely földről kiverte,[1]) kinek kiveretése után Mircse, hogy az oláhországi uralmat megtartsa, Dán ellen segélyt keresett [2]). Péter volt az, ki krónikánk szerént legelsőben léptetett életbe rendes törvényszékeket Rákos mezején (Csík székben). Ennek fia János idejében lázongott az erdélyi parasztság; azonban Csáki László akkori székely ispán a Gyergyó völgyi székelyeket háborgató rablókat megzabolázta s midőn ezek leverése után az erdélyi parasztság ellen ment, a zavar lecsendesedett.[3])

[1]) *Zsombori* szerint *e. h.* Stibor vajda 1414-ben öregsége miatt mondott le hivataláról. Krónikánk indokolását, hogy t. i. őt Sándor Péter a nemzeti pohárra önkényesen tett metszésért verte volna ki a székely földről, eléggé alaposnak el nem fogadhatjuk, s e hibás indokolást, — ha ugyan itt a szöveg nincs megromolva, — a székely nemzeti pohár szentsége iránt igen is elfogult szerkesztőnknek róhatjuk föl.

[2]) Mircse és Dán (szövegünkben *Murcho* és *Duanus)* Oláhország fölötti ekkori viszályáról emlékezik Túróczin és Bonfinin kivűl az egykorú *Dukász* is *XXIX. fej. 201. l.* és *Khalkokondülasz II. könyv. 77—78. l.* — Mircse török segélyre támaszkodó rokona Dán ellen Zsigmond magyar királytól Losonczi István szörényi bán vezérlése alatt nyert segélyt, ki ezen hadjáratban el is esett. *Bonfini III. tiz. 3. könyv.*

[3]) Ezen 1437-diki erdélyi pórlázadásról, valamint annak Csáki László erdélyi vajda által történt ideiglenes lecsilapításáról, de újra kitöréséről s elnyomásáról lásd *gróf Teleki József* oklevelekkel támogatott előadását *Hunyadiak kora I. köt. 77—80. l.*

Digitized by Google

János részére a sok királynál jelesebb Hunyadi János 1430-ban Magyarországról Barkóczi Máriát jegyzette el[1]), kitől *Mihály hadnagy uram* nevű fia maradt. Ez a Kenyérmezőn esett el és ott fekszik temetve. Maradékait nem tudhatni, minthogy Sándor István és Menyhárt lakaiban róla okiratok nincsenek. János második neje Dorsa Anna volt, ki a Sándor Mihályt (mostoha fiát), illető irományok megégetéséért Kénos földén kivégeztetett. Harmadik neje Jánosnak Kriska volt, kit *hadnagy uram fiá*nak neveztek[2]); ettől maradtak Péter, István és Mihály nevű fiai. Péter Ugron Katalint vette nejül 1462-ben, ettől született István nevű fia 1472-ben.

---

[1]) A szövegben *e. h. 293. l.* Maria *Poarkotzi* áll, mit legbiztosabban *Barkóczi*nak olvashatunk.

[2]) A szövegben hibásan így áll ugyan: Johannis *Filii* uxor erat *Kriska Hadnagy Uram Fia* nuncupata; azonban ha tekintjük a nehézséget, miszerint ha *filii* olvasást elfogadjuk, az 1430-ban házasodott s első nejétőli fiától utódot nem nyert Jánosnak már 1462-ben nős unokája lett volna, a *filii* szó helyébe általam visszaállitandónak vélt *tertia* (uxor) szót annyival inkább elfogadhatónak láthatjuk, mert hogy a szerkesztők az 1433. előtt csak két három nemzedékkel élt János fiának keresztnevét nem tudva őt csak *Johannis Filius* név alatt kényteleníttettek volna említni, föl nem tehető. A a mi *hadnagy uram fia* nevezetnek nőre alkalmazását illeti, ezen sem fogunk fön akadni, ha tudjuk, hogy a köz életben az apa nem csak fi-, hanem leány-gyermekét, sőt férj és nő is egymást gyakran *fiam*nak nevezi. — A mit krónikánk bizonyos Sándor török bégnek a Sándor János nevét bitorló fiáról és utódairól *e. h. 293. l.* e szavakkal közbe vet: „quia (talán *qui*) dum Terech Sándorbech

Digitized by Google

Ezen István, ki atyjának halála után Pongrácz János gondnoksága alatt növekedett,[1]) nagykorúságot érve a vajda parancsára lovas hadakat gyüjtvén *Csík országból* [2]), Ali bég szendrei béget (Halobechum Mysiae Praefectum) a vajda vezérlete alatt Apor Jánossal és Ugron Ábrahámmal, kik a törzsenként táborba kelt egész székelységet ezen ifjúval együtt vezették, a Duna előtti földön megverte, azonban Vlád oláhországi vajda miatt [3]) kénytelen volt visszavonulni Rákos mögötti várába. — Ezen diadalt a körülmények egybevetése után 1494-re kell határoznunk, mely évben kora tavaszszal, valamint másodszor ősz felé, Kinizsi Pál Drágfi Bertalan erdélyi vajdával, — kinek hadaiban bizonyosan volt székelység is, — Ali szendrei bég ellen, kit az előbbi év februáriusában a székelyek Vöröstoronynál erősen megvertek és Erdélyben rabolt

---

contra voluntatem Generosae Dominae filium suum cõegisset, ut se nominet Joannem Sándor, duxit 300 armatos contra Joannem spurium Sanderbechi filium, quem ad necem quarens recepit ad Terram Lakott in Terra Alpestri, unde altera Linea nata nobilis originem — — — — — — — — — in Terra Dominis penes fluvium Oult servit, ut miles," miként legyen helyesen megfejtendő, segédforrásunk éppen nem lévén, nem tudhatom.

[1]) Dengelegi Pongrácz János erdélyi vajda 1476-ban halt meg és így az 1472-ben született fiú gyámja lehetett.

[2]) Szövegünkben *Tsik Ország* áll, mely nevezet a csíki székelyeknél maig is fönmaradt.

[3]) A szövegben *Vlád* neve, ki viselte ugyan ez időtájban az oláhországi vajdaságot, *Poladus*nak van adva.

Digitized by Google

zsákmányától megfosztottak, Szendrő vidékén és bentebb Ráczországban igen szerencsés és diadalmas hadjáratot tartott.[1])

István Apor Annát vette nejül s várában szerencsésen tartkodott; nem volt barátja a szendrei bégnek,[2]) a honnan annak keze által meg is veretett; midőn pedig a magyar király Erdélyre 60,000 arany adót vetett, Sándor István, ki bár nős, de még fiatal volt, a moldvai vajdát hódolatra visszatéritette 1496-ban, miért a csicsói vár lőn a vajdának adva[3]), maga a vajda pedig országában fényes szertartással megerősíttetett. — A mi a moldvai vajdának 1496-ban tör-

---

[1]) Bőven leirja e hadjáratokat az egykorú *Bonfini V. tiz. 3. és 4. könyv.* Has. *Szalay, Magyarország Tört. III. d. 399—403. l.*

[2]) *Syndooviae Bech* hibásan áll a szöveghen *Synderoviae* azaz: szendrei bég helyett. — Szendrő nevét *Bonfininál e. h.* többször találjuk *Synderouia* alakban.

[3]) István moldvai vajda Küküllővárt és a Belső-Szolnok vármegyei Csicsó várát, mint a magyar korona védencze, már Mátyás alatt nyerte és bírta, ennélfogva itt csak új adományt érthetünk. — Ezt pedig annyival inkább elfogadhatjuk, mert *Istvánfi* szerint *III. könyv 43. l.* ekkor István vajda oly jó viszonyban volt a magyar koronával, hogy attól említett birtokai adómentességén kivül még 1000 arany segélypénzt is huzott. — Szövegünkben *Arx Tsikeviensis* kétségtelenül hibás másolat következtében áll s *Csicsó vár* latinosított nevéből van elrontva. — A Csík széki *Csicsó* falu határában is van a Vármező nevű hegy tetején egy romba dőlt kővár. *Benkő Károly, Csik, Gyergyó, Kászon II. rész 20. l.* Talán ezen csíki csicsói vár neve vitte a másolókat a hibás *Tsikevensis* irására.

Digitized by Google

tént meghódolásával itt összefüggésbe hozott körülményeket illeti: ezek részint honi történetiróink által támogathatók, részint olyanok, melyek az azonkori események folyamával nem ellenkezésben, hanem összhangzásban állanak. Hogy ugyanis az 1496-ki budai országgyülésen II. Ulászló szokása ellenére erélyesen föllépve adót követelt és azt meg is ajánltatta, bizonyitja az egykorú Bonfini munkájának legvégén (*V. tiz. 5. könyv*); mely tetemes adónak Erdélyre eső részét 60,000 aranynak, minden telek után egy aranyat számitva, igen is elfogadhatjuk. Hogy pedig István moldvai vajda, — ki országának gyengesége s szomszédi viszonyai miatt mind Mátyás mind Ulászló alatt most magyar majd lengyel véduralom s török hódoltság közt ingadozott, — az emlitett évben a magyar korona fölségi jogát bizonyosan elismerte, kitetszik abból, hogy a következő 1497-dik év tavaszán, midőn a lengyelek Moldvát, természetesen a követelt hódolati hűség meg nem tartásáért, megrohanták, István vajda török segélyen kivűl a magyar kormánytól is kért s a szomszéd székelységből csak ugyan kapott is segélyt. Hogy István vajdát egyedűl az ifjú Sándor István birta volna hódolatra, — mint a székely szerkesztők nemzetök tekintélyét emelőleg irják, — szóról szóra bajos volna ugyan elfogadnunk; de hogy az ifjú Sándornak, mint a Moldvával határos Csík hadai főnökének, e részben befolyása lehetett, nincs okunk egyenesen hihetetlennek tartani.

Digitized by Google

Még egy rövid adatot találunk krónikánkban a XVI. századra, mely szerint Istvánt, Menyhárdot, Mihályt, Borbálát, Annát, Pétert, Jánost és Lászlót Menyhárd nemzette 1530-ban (ezen évszám hihetőleg a legutolsó fiú születését jelöli), kinek neje Lázár Anna volt.[1])

Ez után a szerkesztők bizonyságtétele, a krónika kelte és a tanúk aláírása ekként következik: „Et haec conscripta ex actis 153, cartis 3, in compendium reducta, non plus scripta quam minus exscripta ob compendium, fide nostra mediante testamur in arce Spectabilis ac Generosi Menyhárdi Sándor ad terram pagi All Szeg in *aede* (helyesen: *sede*) Csík inter pagum Vacsárk et Csíkfalva sitam.[2]) Anno 1533. — A

[1]) Ezen Menyhárd atyja krónikánkban nincs említve, gyanithatólag a legközelebb említett Sándor István volt. — Egy Sándor Istvánt mint Csík-Sz.-Mihály megyéjébeli nemes székelyt, még pedig több birtokos társai közt mint legelőkelőbbet legelső helyen, említ azon 1592-diki magyarul kelt oklevél, melyet a csík-sz.-mihályi község levelei közől *Benkő Károly, Csík, Gyergyó, Kászon II. r. 60—62. l.* töredékesen közöl. Nem hihetetlen, hogy ezen Sándor István a krónikánkban emlegetett Menyhárd fiával Istvánnal egy személy.

[2]) Az itt említett *Al-Szeg* falu ma a Vacsárcsival csakugyan határos Csík-Sz.-Mihály község négy tizedének egyikét alkotja. *Csíkfalva,* melyet krónikánk hasonlóan falunak nevez, ma a több falvakból alakúlt Csík-Sz.-Mihály keleti tizedét képezi, ma *Csigafalvának* nevezik, hajdan *Csíkfalva* név alatt külön falu volt. *Benkő Károly e. h. II. d. 60. l.* — Csík-Sz.-Mihályon, hol krónikánk szerént 1533-ban Sándor Menyhárd vára állt, a Sándor család még a XVII. század végén is előkelő

Digitized by Google

kik pedig közüllök diáktalan embörök lévén keresztvonással megerősitettük jövendőbeli nagyobb bizonyságára. András Mátyás Csíki Törvényes ember m. p. Veres Deák m. pr. Györffi Mátyás m. pr. István Gábor m. pr." — Lehet-é ezen aláirásból András Mátyást e krónika szerkesztőjéül hirdetni, mint ezt Zsombori, Szigethi Gyula Mihály, Kővári s utánok mások tették, előttem kétségesnek látszik, s azért őt, kinek neve nem is a latin szöveg és kelet alatt latinúl, hanem a magyar hitelesítés után magyarúl áll, a szöveg szerkesztőjéül vallani nem merhetem.

A közlött kelet és aláirás után áll az 1695-ki másolóknak, Veres Péter és Bors István Csík széki hites ülnököknek, bizonyságtétele, kik „ezen irást szóról szóra maga originálisából" irták le Csík-Szereda városában említett évi márczius 14-kén. Hogy ezen 1695-ki másolat példánya 1836-ban Szigethi Gyula Mihály székely-udvarhelyi tanár kezénél volt, ennek következő szavaiból lehet következtetnünk: „Ezen irat (az 1533-ki szerkesztmény) már úgy nézettetvén mint eredeti, *ebből másoltatott a nálam lévő 1695-ben.*" Ő volt az, ki saját nyilatkozata szerént ezen kéziratot, mely még a múlt században jött kezéhez, ez előtt jó idővel az erdélyi magyar nyelvmivelő társasággal

---

birtokos volt, mint ez két harang föliratából kitetszik, melyek közzül az elsőt Csík-Sz.-Mihály részére 1666-ban Sándor János és Endes Miklós, a másodikat 1687-ben ugyancsak Sándor János és Mihály készittette. *Benkő Károly e. h. 59. l.*

Digitized by Google

közlötte.[1]) E közlés azonban, mint gr. Kemény József úrnak e krónika történetét tárgyaló becses adataiból (*Uj M. Muz. 1854. évf. 444. l.*) kitűnik, 1796-ban

[1]) Lásd, *Szigethi Gyula Mihály* közleményét *Székelyek eredete és a Csik-Gyergyói Kászon-Székekbeli fő tisztviselőknek karakterei* czím alatt *Felsö-Magyarország Minerva 1836. évf. IV. köt. 164. l.* E közlemény, — melyről, valamint Zsomborinak a székely pohárról írt értekezéséről gr. Kemény József úr a székely krónika történetére fölhozott adataiban nem emlékezik, — csak czikkem bevégzése körül jutván kezemhez, az annak előszavában találtató ezen adatokat, csak utólagosan használhattam föl. Magát a czikket, mely nem egyéb mint a székely krónika minden legkissebb birálat nélküli kivonatos fordítása, birálati szempontból éppen nem lehet használni. — Ugyan csak utólagosan jónak látom itt alkalmilag azon mulasztásomat pótolni, melyet a székely krónikában előadott s általam föntebb bőven tárgyalt Árpádkori vérszerződés 6. pontjának igazolására Kézainak egy nevezetes adatát maga helyén föl nem használva követtem el. *Kézai, Chron. I. könyv 2. fej. Podhradczky kiad. 17. l.* a magyaroknak keresztyénségök előtti némi szokásos törvényei közt emlitvén, hogy e korban a hirnökök a nemzetet e szavakkal szólitották táborba: Vox Dei et populi Hungarici, quod die tali unusquisque armatus in tali loco praecise debeat comparere, Communitatis consilium praeceptumque auditurus, utána veti: *Quicumque ergo edictum contempsisset,* praetendere non valens rationem, *lex Scythica per medium cultro huiusmodi detruncabat.* Kézai szerint e büntetés a tábori gyülhelyen, krónikánk e szavai szerint pedig: Si quis vero ad *sacrificium supremi Rabonbani non comparuerit, per media viscera transfigatur,* az ősvallási áldozatra s egyszersmind nemzeti közgyülésre meg nem jelenőkre volt szabva; miből észreveszszük, hogy e törvénynek eredeti vallásos szinezete, mely krónikánk szövegében föltünik, a XIII. századi Kézainál már

Digitized by Google

nem az említett nyelvmivelő, hanem az egykori erdélyi philohistoriai társulatnál történt, még pedig Zabolai ügyvéd és Székely Márton által, kik a föntebbiek szerént az ekkor benyujtott egyszerű másolatot bizonyosan Szigethi Gyula Mihálytól kapták.[1]) Igaz ugyan, hogy a tisztelt gróf úrnak, a m. nyelvmivelő társulat 1798. január 21-ki jegyzőkönyvéből és irományaiból vett adata szerint, a társaság ezen krónikának akár eredeti példánya, akár hiteles mása iránt szükségesnek látta a csíki Sándor és Székely család akkori értelmesebb tagjaitól fölvilágosítást és utasítást kérni, de minden igéretek daczára sem az eredeti sem a hiteles másolat napfényre nem jöhetett, és így nem tagadhatjuk, hogy Szigethi Gyula Mihály föntebb közlött szavainak helyes értelmére nézve az 1695-ki

---

észre nem vehető. — A krónikánk történetére fölhozott adatokhoz pótlólag még szintén megemlitendőnek tartom, hogy *Kállay Ferencz* az *Akad. Értesitőben 1847. évf. 27—31. l.* ezen krónika tartalmának főbb pontjait tárgyalván, annak becsesebb és nevezetesebb adatait igen is méltányolta, sőt e krónika forrásainak nyomoztatását a magyar akadémia ülésében inditványozta is, és így őt, kit tisztelt gr. Kemény József úr csak mint e krónika hitelének tagadóját emlit, 1831-ki czikke mellett is ugy tekinthetjük, mint ki ujabban e krónika hitelességéről meggyőződését bővebben kifejezte.

[1]) Zabolai és Székely készitett némi jegyzeteket is e krónikára, melyek Arankának magyar fordításával az említett nyelvmivelő társulat munkáinak második darabjába voltak szánva, *Siebenb. Quartalschrift VI. köt. 384. lap,* de világot nem láthattak.

Digitized by Google

másolatot illetőleg kétségünk támadhat, a mennyiben a társaság, a benyujtó Zabolai és Székely által utasítva, arra, ha valóban létezett, könnyen rá jöhetett volna: azonban ha fölteszszük, mi pedig nem lehetetlen, sőt az eddigiek után igen valószinű, hogy a benyujtók azt, kitől az 1796-ki egyszerű másolatot vették, nem nevezték meg,— ellenkező esetben a társaság bizonyosan Szigethi Gyula Mihályt tartotta volna megkeresendőnek, — megfejthetőnek találjuk, hogy a nyomozás csak a Sándor és Székely családnál történvén a kérdéses 1695-ki másolat elő nem kerülhetett. Szabad legyen e krónikánk kül hitelességére nézve nyomatékos kérdés tisztába hozatalára nézve Erdély tudósainak közremunkálásában biznunk.

S ezek után hosszadalmas de kimerítőnek magam által sem ismerhető vizsgálatom eredményeül úgy hiszem nem alaptalanúl nyilváníthatom azon meggyőződésemet, hogy ha bár e krónika minden pontját csekély erőm s nem elegendő segéd eszközeim mellett birálatilag teljesen nem igazoltam, részben nem is igazolhattam; ha bár nem igényelhetem is, hogy nézeteim, véleményeim és itéleteimbe néhol tévedések nem csúsztak, melyek megigazitását a tudomány érdekében szívesen kérem és fogadom: de annyit még az eredeti vagy hiteles másolat elő nem kerülése esetére is bebizonyítva hihetek, hogy e krónikát koholmánynak tartva lenézőleg mellőzni nincs okunk, valamint más részről annak különben nagy részint becses adatait sem lehet, mint ezt eddig többen tevék, kellő birálat

Digitized by Google

nélkül használni. Méltán óhajtható tehát, hogy ezen bár másod kézbeli, de még így is igen becses őstörténeti forrásunk, — ha tartalmának általam bebizonyítni megkisértett hitele a netaláni újabb ellenvetésekkel megdönthető nem leend, — több mint fél százados homályából kiemelve a tudomány mai igényeinek megfelelő birálati kiadásban juthasson a közönség kezébe.[1])

[1]) Ezt élénken óhajtván, kértem tisztelt barátomat, e czikk iróját, hogy az itt tárgyalt *Székely Krónika* szövegét, tanulmányozása eredményei szerint megalapítva, sajtó alatt levő kútfőgyüjteményem *(Analecta Monumentorum Hungaricorum maximam partem inedita)* számára engedné át, mit azon esetre, ha jelen czikke s ezutáni nyomozása következtében e krónikának valamely régibb s némileg biztos alapúl vehető másolatát megnyernie sikerülne, szíves készséggel igért is. S éppen midőn ez ívet sajtó alá bocsátanám, jutott ő egy a Székely Mihályénál sok helyen hibátlanabb, s az értekező sok itt elszórt nézeteit támogató másolathoz, mely a czélba vett kiadásnál szinte használható lehet. *Toldy Ferencz.*

Digitized by Google

XVII.

A SZÉKELY KRÓNIKA ÜGYÉRŐL.

Digitized by Google

Digitized by Google

XVII.

A székely krónika ügyéről.

Olvastatott az erdélyi muzeum-egylet közgyülésének tudományos ülésében november 26-án 1861.

(Megjelent az Erdélyi Muzeum-Egylet Évkönyvei II. kötetében 1862.)

Történettudományi irodalmunk mezején, melyet forrásaink birálatával tüzetesen foglalkozó munkákban gazdagnak éppen nem mondhatunk, ha nem is a leghevesebb, de bizonyosan a leghosszabbak egyike az a tudományos vita, mely az 1533-ban szerkesztett csíki székely krónika hitelessége kérdésében mindjárt a krónika napfényre jövetelétől, a mult század végétől, mostanig foly, s a két ellenfél nyilt vagy hallgatólagos egyességével béfejezettnek ma sem mondható.

Míg hazánk történetbuvárai közzűl egyik rész örömmel ragadt meg és használt föl e véleménye sze-

Digitized by Google

rint hitelt érdemlő krónikából minden oly adatot, mely által őstörténetünk szakadozott könyvét egy-egy becses lappal, régi nemzeti életünk halovány képét egy-egy hű vonással kiegészithetőnek hitte: addig a másik rész e krónikát vagy teljesen koholtnak vagy legalább is gyanús hitelűnek vélve és hirdetve, minden adatát, melyet, ha más forrásból került, talán maga is elfogadott vagy becsült volna, mint koholmányt sajnálkozó lenézéssel útasitotta vissza, vagy legjobb esetben mint kétségest hallgatással mellőzte.

Amazok az ős székelység dicső multja iránt érzett s könnyen megfejthető előszeretetökből olykor-olykor talán többet is akartak és reménylettek e krónika lapjairól kiolvashatni, mint a mennyit belőlök kellő szigorú birálat után kétségtelen igaz gyanánt el lehet fogadnunk: emezek szintoly könnyen kimagyarázható előitéletből e krónika minden adatának hitelességét már előre kétségbe vonták, annak mint történettudományi forrásnak használását is hibáúl rótták föl, s belőle csak annyit sem akartak hitelesnek elismerni, mennyit a józan birálat legszigorúbb elvei alkalmazása után el nem fogadnunk nem lehet.

Valóban birálati történetirodalmunk sok tekintetből menthető de kellően nem igazolható fejletlenségének egyik kiáltó bizonyitványa, hogy ez oly fontos tudományos vitát több mint hatvan év után maig sem mondhatjuk teljesen tisztába hozottnak és határozottan eldöntöttnek; mit nem csak a székely nemzet eredeti ős alkotmányát s nemzeti élete fejlődését illető neve-

Digitized by Google

zetes kérdések, hanem, a mi nézetem szerint még főbb dolog, összes hazánk ős története tekintetéből is méltán sajnálhatunk.

Jelen értekezésemben nem tűzhetem föladatomúl a kérdéses krónika tartalmát részletesen ismertetve pontonként tárgyalni, s hitelességét, vagy a hol szerkesztői emberi gyarlóságból s kellő tudományos előkészület hijányából tévedtek, botlásait egyenként fejtegetni s bizonyitgatni. E munkától ez előtt több mint hét évvel megjelent terjedelmes birálati értekezésem által[1]) magamat fölmentettnek érezhetem; s abban előadott erősségeim ismétlésével tisztelt hallgatóim figyelmét fárasztani nem akarom. Csak e krónika koholt vagy hiteles volta felől folyt és folyó vita menetelét szándékozom részrehajlatlanúl megismertetni, az ügy mult és jelen állása iránt kivánok elfogultságtól ment tájékozást adni, s végre ki fogom jelelni a teendőket, melyeket e meggyőződésem szerint egyik legbecsesebb, bár másod kézből vett őstörténeti forrásunk megillető tekintélyének megállapitására mulhatatlanúl szükségeseknek gondolok.

Az 1533-ban az ős székely Sándor család irományaiból szerkesztett csíki székely krónika hazánk

---

[1]) Az 1533-diki székely krónika hitelességének védelme. *Új-Magyar Muzeum 1854. II. köt. 301—315. 383—409. 457—487. l.*

Digitized by Google

tudósai előtt csak nevéről is akkor lett legelsőben ismeretes, midőn azt az 1791-ben, a nemzeti nyelvünk és ősi alkotmányunk elnyomására következett ébredés és visszahatás korában, keletkezett „erdélyi kéziratok társaságá"-nak (Societas Philohistorum Transsilvaniae) — mely Erdély történetiróinak részint nyomtatott de már ritkává lett, részint kéziratban lévő munkáit összegyüjteni és közzé tenni tűzte czéljául, — Zabolai ügyvéd[1]) és Székely Márton 1796-ban benyujtották. A benyujtott kézirat az 1533-ki szerkesztmény 1695-ki Csík széki hites személyek által Csík-Szeredán történt átiratának egyszerű másolata volt.

Kitől kapta Zabolai és Székely e másolatot, e kérdésre irodalmunkban legkissebb fölvilágositást sem kaphattam, s hogy ez iránt most biztos tudomással szolgálhatok, csak egyesületünk nagy méltóságú elnöke szives közlésének köszönhetem, ki a jelenleg birtokában lévő Arankaféle gyüjteményből az e krónikára vonatkozó kéziratokat átvizsgálás és fölhasználás végett rendelkezésem alá bocsátotta. E kéziratok közt a székely krónikának négy rendbeli másolata van, melyek közzül a legrégibb keletűben, mely 1796-ban volt másolva, a másoló magát ekként nevezi meg: „Ego quoque copiam hanc (t. i. az 1533-diki szerkesztmény 1695-diki hiteles átiratát) fideliter ac conscientiose absque ulla additione vel diminutione fideliter trans-

[1]) Zabolai ügyvéd keresztnevét a róla emlékező iratok nem közlik, s gondos utánjárás után sem sikerült meghatároznom.

Digitized by Google

sumpsisse pro notitia pretiosæ antiquitatis, testor. Anno Domini 1796. die 18. Novembris in ædibus meis Somlyo. Joannes Nepom. Farkas m. p. presbyter sæcularis." Világos ebből, hogy a kéziratok társaságának 1796-ban benyujtott példány, mely után készült e krónika valamennyi eddig ismeretes másolata, valamint 1818-diki kiadása is, Farkas Nep. János csíksomlyai világi pap másolata volt. E körülmény némi utmutatást szolgáltat arra, hogy valamint maga az 1533-diki eredeti szerkesztmény a maig is virágzó csíki Sándor család tagjainál, ugy 1695-diki hiteles átirata nem csak Csík-Szeredán, hanem Csík-Somlyón is nyomozandó.

Az erdélyi kéziratok társasága, melynek tagjaiban az a körülmény, hogy e krónikának sem eredetijét sem régibb hiteles másolatát elő nem lehetett mutatni, gyanút ébresztett, szükségesnek tartotta ez iromány t hazánk akkori jeles tudósaival, gróf Batthiányi Ignácz erdélyi püspökkel, Eder Károlylyal, Mártonfi Józseffel, Katona Istvánnal, Benkő Józseffel és Beregszászi Pállal közleni. Ezek vélekedése, a mint azt gr. Kemény József 1817-ben az erdélyi nyelvmivelő társaság irományaiból, melyek akkor erdélyi kormányzó gr. Bánfi György elnöki levéltárában megvoltak, kijegyzette, ide ment ki, hogy „habár ezen krónikának tartalma nagyon érdekes is, de mivel sok olyas mondatik benne, a mi nagyon furcsa (!) és a miről régi hiteles historikusaink még álmokban sem emlékeztek (!!), s mivel ugyanezen nagy figyelmet érdemlő króni-

Digitized by Google

kának még hol léte sem tudatik, ennél fogva annak kiadásával sietni nem lehet.“[1])

A társaság melyik ülésében adták be e véleményt emlitett tudósaink, s vajon mint saját nevök alatt kelt irományt adták-é be, vagy csak leveleik s nyilatkozataik után fogalmazta a társaság titoknoka Aranka György, gróf Kemény József töredékes közléséből el nem határozhatom, de az utóbbi esetet tartom hihetőbbnek. A társaság 1798. január 21-én tartott 31-ik gyülése jegyzőkönyvéből[2]), melyre és irományaira hivatkozik gróf Kemény József, csak annyit olvashatunk, hogy e gyülésben a társaság munkálatainak második darabjába szánt dolgozatok közt a székely krónika magyar forditása is emlitve van. E forditás véleményem szerint nem lehetett másé, mint Aranka Györgyé, a társaság buzgó titoknokáé, ki a székely krónikát, mint gróf Kemény József irja „mohón ragadva s magyarra forditva az erdélyi nyelvmivelő társaság munkájinak második darabjában azonnal közre akarta bocsátni.“ Aranka e törekvése ellen, mint a melyet ez ügyben megkérdezett tudósaink az eredeti vagy a hiteles másolat előkerültétől véltek felfüggesztendőnek, volt e nyilatkozat irányozva.

Érdekes és élénk levelezésnek kellett e krónika ügyében mindjárt napfényre jötte után Erdély tudományos férfiai közt folyni. Bizonyitja ezt egy pár levél

[1]) Gr. Kemény József idézete szerint. *Új-Magyar Muzeum 1854. I. köt. 444. l.*

[2]) *Siebenbürgische Quartalschrift VI. köt. 284. l.*

Digitized by Google

kivonata, melyet az emlitett társaság irományaiból gróf Kemény József 1817-ben kijegyzett s 1854-ben közzé tett.

Gróf Batthiányi Ignácz erdélyi püspök gróf Bánfi Györgyhöz mint a philohistoriai társaság elnökéhez 1797-ben május 10-kén irt latin levelében krónikánk hitelessége felől igy nyilatkozik: „Ha szabad e helyt valamit gyanitnom, ez a csíki székely kézirat inkább 1633-ban mint 1533-ban lehetett szerkesztve, vagy pedig éppen 1695-ben. De leveszem kezemet e tárgyról; különben sincs mit mondanom róla, míg eredetije vagy legalább 1695-diki hiteles másolata elő nem lesz mutatva. Nem akarok székelyeinkkel perlekedni; különben azt mondhatnám, hogy sok van e kéziratban, mit mai nap már alig hihetnék. Csudálom valóban, hogy e dolgokról (ha igazak), legrégibb és leghitelesebb évkönyviróink hogyan hallgatták oly mélyen? Nem akarom az ujabbak közzül Timont felhozni, ki pedig a legszorosabb összeköttetésben állt az Aporokkal, Sándorokkal s más kitünő miveltségű székelyekkel. Jövendő szerencsésebb kor legjobb itéletet hozhat emlitett évkönyviróink ily nagy különbözéséről."

Ezen a dolog érdemébe teljességgel nem ereszkedő véleménynél sokkal fontosabb és határozottabb Benkő itélete, melyet ez ügyben ugyan csak gr. Bánfi Györgyhöz 1797. september 20-án irt levelében előad, s melyet itt érdekességénél fogva szóról-szóra közleni méltónak tartok.

Digitized by Google

„Az Excellentiád kegyelmessége által velem közölni méltóztatott igen becses, ritka és nagyon érdekes 1533-beli székely manuscriptumot, — irja Benkő, — nagy örömmel és nem kissebb figyelemmel nem csak általolvastam, de sok jegyzést is irogattam ki belőle, de sok olyat is tanultam belőle, a mit eddig nem tudtam s nem is tudhattam. Én ezt nagy historiai kincsnek tartom, és éppen azért igen is szükségesnek látom, hogy ezen nagy becsű manuscriptumnak autographumát vagy legalább authentica copiáját a méltóságos társaság nyomosan felkerestesse, mert ettől függ minden; de nem is kétlem, hogy akár ez akár amaz a székely földön elé ne kerüljön; mert néhai Alsó-Csernátoni méltóságos Mihálcz Mihály urtól tudom, hogy a nemes székely nemzet krónikáját régentén is bizonyosan irogatták, melynek páriája meg kell hogy a méltóságos Sándor vagy valamely más nemes székely familiának leveles ládájában existáljon. Mihelyest tehát ez feltaláltatik, azonnal ezen szép ritka krónikának kinyomtatását nem kell halasztani; mert ez egy nagy becsű historiai kincs, melyből sokat tanulhat még az idegen nemzetű historicus is, de sok olyat is láthatunk benne, a minek egyéb krónikáinkban még nyomára sem akadhatunk. Ha erőm és időm lenne, és ha a méltóságos társaságnak akaratja is accedálna, kész volnék akkorra egy pár csekély jegyzéseket is készíteni, és ez által a nemes székely nemzetnek régi állapotját, szokásait, rendszerét s törvényeit felvilágositni, nem külömben azt is kipótolni, a mit „Imago Natio-

Digitized by Google

nis Siculicae" nevezetű munkámban és Transsilvaniámban nem emlithettem, mivel az emlitett manuscriptumot akkor még nem esmértem." [1])

Látjuk ezekből, mennyire eltérő volt e két tudósunk véleménye e krónika becséről, de látjuk azt is, mennyivel komolyabb, mennyivel határozottabb Benkő itélete, mint a több emlitett tudósaink s ezek közt az ő nevében is kelt vélemény, melyet csak imént emlitettünk. Egyben azonban mindnyájan találkoztak, hogy t. i. a krónika vagy fordítása kiadását az eredeti szerkesztmény vagy hiteles másolata előkerülésétől függesztették föl, mint a melytől Benkő szerint is „minden függ."

E mint látszik akkor általánosan vallott s maga Aranka által döntő erejünek tartott nézet, — melynek tarthatatlanságát „a székely krónika hitelességének védelme" czímü értekezésemben tüzetesen s példákkal világositva bizonyitottam, — tartóztatta vissza bizonyosan Arankát e krónika fordításának közzé tételétől, valamint Benkőt is igért fölvilágositó jegyzetei megirásától.

Aranka, mint e krónika fordításának az ahhoz melléklendő jegyzeteinek kéziratai közt fönmaradt több rendbeli kidolgozásából következtethetem, hosszacska ideig foglalkozhatott azzal a tervvel, hogy e krónikát kinyomassa, s hogy ezt nem teljesitette, valóban saj-

[1]) Benkő e levelét az eredetiből 1817-ben vett saját másolata után közli gr. Kemény József. *Új-Magyar Muzeum 1854. I. köt. 446. l.*

Digitized by Google

nálandónak tartom. Irományai gondos átvizsgálása után bátran nyilvánithatom ugyan meggyőződésemet, hogy dolgozata által neki bizonyosan nem sikerült volna e krónika hitelessége ellenében létezett minden elfogultságot és előitéletet megdönteni, minden kétséget eloszlatni, minden tudományos ellenvetést megczáfolni: de munkája, ha világot láthat, annyit minden esetre eszközölt volna, hogy az érdekeltség és figyelem, mely e krónika iránt föltünte után mindjárt oly élénk volt, nem lankadt, nem szunnyadt volna el; állitásainak egy része talán elismertetésre jutott, más része vitát, mind ez bizonyosan vizsgálást, kutatást vont volna maga után, minek eredménye ez ügy fejlődésére s tisztába hozatalára kétségtelenül a legjobb hatással lett volna.

Fájdalom azonban Arankának, valljuk meg az igazat, e téren elleneivel megküzdeni se hivatása se bátorsága nem volt. Hijányzott benne az a megdönthetetlen okokon alapulni hitt szilárd meggyőződés, mely egyedűl adhat ösztönt, bátorságot, kitartást bármily elfogultság, bármily előitélet, bármily tudományos tekintély ellenében, azt a minek igazságáról az ember nem kételkedik, nyiltan kimondani, férfiasan védni, annak elismertetésén lelke egész erejével munkálni. Ily meggyőződés egyedűl okok, teljesen meggyőző okok, és semmi más tekintet elől nem hátrál, egyedűl az igazságnak hódol, melyet keresett, melyért küzdött, s melyet, ha ellenében kivívtak, szégyen nélkül őszinte megnyugvással fogadhat. Hogy e meggyőződés Aran-

Digitized by Google

kában hijányzott, csak munkája elébe szánt előbeszédének néhány sorából is bebizonyithatónak hiszem.

Előre bocsátván ebben Aranka, hogy „vannak emberek, kik elméjeket a nyugodalom párnáján szeretik nyugtatni, és gondolatjokat az szép ismeretek egébe maga szárnyára ereszteni vagy restellik vagy félnek", kiktől „azt reméleni, hogy az ismeretek országának határait küljebb rugtassák, nem lehet", kiknek mind a mellett is, mint mondja, „barátjok vagyok, mint békesség fiait szeretem és tisztelem őket: annak bizonyságául ebben a kézirásban unalmas órájoknak röviditésére egy olyan irást adok kezekbe, mellynél egy magyarnak vagy székelynek se német, se franczia, se anglus országok, azok a mesék (románok) országai szebbet és érzékenyebbet küldeni nem tudnak (?!)" áttér azokra „kik gyüjtenek, hogy magoknak legyen és maradékoknak is maradjon, minden füvet megpróbálnak, minden követ megpengetnek, és ha minek csak jövendőben is hasznát reménlik, felszedik. Gondolnak, hogy legalább abban a részben maradékaik is a gondolkodás terhétől üressek legyenek (!!).

„Mert boldog anya szülötte,
Kinek atyja előtte
Már ő érette gondolt."

„Már ezeknek gondos kezekbe ezt az irást ugy adom, mint mellyben egy mesénél többet lehet látni. De ugyan ezeknek is csak ugy adom, mint egy jelenést (phænomenon), mellyről még nem bizonyos, valóság-é vagy játék, szemfényvesztés, csalárdság? Mint-

Digitized by Google

egy az ország útjáról, minek utánna mások elébb s tovább rugdosták, én felveszem, és az emlékezetek templomának ajtaja küszöbjére letészem. Lássák meg a tudósok, itéljék meg."

„De — folytatja — lévén az emberek között és a nagyobb része ollyanok, kik sem nem tudatlanok sem nem tudósok, hanem a tudomány és esméretek útjában vannak, hogy magok vizsgálódásoknak és igyekezeteknek fonalát legyen mihez kötni, ezeknek kedvekért csekély gondolatomat bátorkodom ide tenni."

E bevezetés után, mely maga elég világos bizonyságot nyujt arról, hogy e krónika becséről önmagával nem volt eléggé tisztában, előadja Aranka először krónikánk külső vagy alaki, azután belső vagy tartalmi hitelessége felől való véleményét. Arra a kérdésre, hogy „valljon ezt az egész irást vagy 1533-ban vagy 1695-ben vagy netalán éppen ma a mi időnkben nem maga fejéből koholta-é valaki?" így kiált föl: „Óh az emberi nemes nemzet igen tarka állat, minden kitelik belőle"; megengedvén azután, hogy abban, hogy pénzt, irást, oklevelet ember koholjon „éppen semmi lehetetlenség nincsen" (mit tudtomra még soha senki sem tagadott) igy kél e krónika védelmére: — „De most, a jelen való példában, ebben a kézirásban, hanem ha . . . . afféle semmit nem jelentő apróságok, minémüek valami gyermeki kéz által czifraságból bele csúszhattanak, nincsenek, teljességgel felelek. Tehetségemig rá merek akármit tenni, — folytatja a krónika bel hitelessége kérdésébe ereszkedve, — ha sem az

Digitized by Google

európai ezer mester se az ázsiai heves fők közzűl egy is ollyan fő, melly ennek párját tudja koholni, találtatik (az az: hogy egy sem található)."

E határozott nyilatkozata után, mely föntebbi habozásától a legkirivóbban elüt, hosszasabban fejtegeti a krónika belhitelessége mellett fölhozható okait, melyek közt néhány gyengébb és tarthatatlan mellett több talpra esettet is olvashatunk, kikél a Béla király névtelen jegyzőjét megtámadó Schlözerek ellen, s végre itéletét előbbi ingatagságába visszaesve igy alkotja meg: „Csekély gondolatom ez: Vagynak ebben a kézirásban teljességgel uj dolgok, mellyeknek eddig elé soholt semmi történetiróknál nyoma nincsen. Ezeket, azt mondom, hanem ha a józan okossággal ellenkeznek, hazugságoknak, költeményeknek a ki ok nélkül nevezgetné, ahhoz nem kell tanácskérdeni menni. Mert azokról csak akkor lehet jól itélni, ha az idő és szerencse több régiségeket is, és ollyakat hoz napfényre, mellyekkel ezeket öszve lehetne vetni. Addig pedig mindenkor tartózkodva ugyan, de úgy veszem őket mint igazságokat; mert egy iró se mond ellenek. Vagynak továbbá ollyan dolgok, mellyek más irókkal egybe vettethetnek; ezeket a mint szokás egybe kell vetni; a mi igaz, jó; a mi nem, senki nem tartozik hinni. Mert egy történetiró sincsen, a kinek irása szent irás volna; válogatva kell hinni akármellyiknek is. Vagynak ollyanok, mellyekben csonkaság, hiba és kivált az esztendők és történetek rendi eléadásokban zürzavar, a rosz deákság miatt értetlenség vagyon: ez

Digitized by Google

éppen a tudósok eledele, és a régiség megszokott hibája, vagy a miénk, hogy az ő nyelveket nem úgy értjük mint ők. Nem valami csalárdságnak, hanem a régiségnek bizonyos jele."

Befejezésül Aranka a székely családok leveles ládáinak őrzőit figyelmezteti, hogy „hánt vetett, rongyos, régi irásaikat ne vessék szemétre", mely jó tanács magában még koránt sem elég e krónikának az erdélyi nyelvmivelő társaság által oly igen sürgetett kül vagy alaki hitelessége kideritésére, mely ügyben a társaságnak a csíki Sándor és Székely család akkori értelmesb tagjaihoz intézett fölszólitásai, minden igéretek daczára is, hihetőleg azért maradtak minden legkissebb eredmény nélkül, mert nem volt, ki a hely szinén Csíkban nyomozzon, kutasson, kérjen és zörgessen.

„Külömben, — igy végzi Aranka sajtó alá szánt előbeszédét, — most elsőben magyar nyelven tétetik közönségessé, hogy minden jó hazafinak, tudósnak és tudatlannak, a mint mondják, legyen hirével és tudtára. Hogy mindenek látván és tudván a hazában, ha mi világositására szolgáló dolgot láttak vagy tudnak, akár mellette légyen akár ellene, azt hazájához, az igazsághoz való szeretetből közleni méltóztassanak. Majdon, ha ugyan nagyobb készületü megvizsgálás után is arra méltónak fog itéltetni, a mai tudósok és jövő talám szerencsésebb nyom számára deák nyelven is, a mint iratott, ki fog adatni."

Digitized by Google

Ugy hiszem, hogy az Aranka fölfogására, gondolkodása módjára, működési irányára oly érdekes világot vető ez előbeszéd hű ismertetése után, ellenében föntebb kimondott szigorú itéletemet igazságtalannak senki sem tarthatja.

Arankával egy időben dolgozott még a székely krónika ügyében említett Zabolai ügyvéd és Székely Márton, kik 1796-ban e krónika másolatát azzal a megjegyzéssel nyujtották be a kéziratok társaságának, hogy „annak hiteles példánya a csíki Sándor nevű családnak levéltárában hihetőleg feltaláltatnék."

A nyelvmivelő társaság 1798-diki január 21-én tartott 31-ik ülésének már föntebb idézett jegyzőkönyve a beadott kéziratok sorában mindjárt Aranka fordítása után emliti Zabolai ügyvédnek és Székely Mártonnak a székely krónikára irt jegyzeteit. Ezek egyike az Aranka-gyüjteményben maig is megvan, Zabolai eredeti kéziratában, mely igen sürűn irt 6 ivnél többre terjed. Hátára más kézzel e van irva: „Az 1533-beli levélre jegyzések. N. Zabolai úr munkája. Igen tudós jegyzések."

E jegyzetek Zabolai alapos fölfogásáról, széles olvasottságáról, erős itélő tehetségéről tesznek bizonyságot. Ha itt-ott tévedéstől nem mentek is, ha több pontjait a tudomány mai előhaladottabb állásában túlszárnyaltaknak mondhatni is, korukban megjelenve Zabolai nevének bizonyosan becsületére fogtak válni, s nem egy oly kérdésre vetettek volna világot, nem egy oly kétséget oszlattak volna el, melyek megfejtését s

Digitized by Google

illetőleg megczáfolását nekem ő utána több mint ötven évvel egészen ujból ön erőmmel kellett megkisértenem. De e jegyzetek, melyekben e krónika tartalmának több egyes pontjai ellen Zabolai kétséget emel s több megfejtendő kérdést tűz ki, egyszersmind czáfolhatatlan bizonyságot nyujtanak arról, hogy e krónikát nem Zabolai és társa Székely koholta, mint ezt az e krónikára vonatkozó levelezéseket s irományokat nem ismerve s nem ismerhetve az ujabb korban több tudósunk, közöttök e krónika hitelességének egyik legnagyobb ellenzője Jerney János, alaptalanúl gyanitotta, hitte, sőt ha nyiltan az irodalomban nem is, de élő szóval annyival inkább terjesztette.

Arra a kérdésre, vajon az idézett jegyzőkönyvben Zabolai és Székely által beadottnak emlitett jegyzetek alatt két külön dolgozat értendő-é, s ha a dolog igy állana, — min annyival inkább kételkedni merek, mert magát a krónika másolatát is 1796-ban együtt adták volt be, — hova lettek s mily tartalmuak voltak Székely jegyzetei, adatok hijányában válaszolni nem tudok.

Miután az alaki vagy kül hitelesség kérdésének igen is túl becsült fontossága miatt a nyelvmivelő társaság Aranka forditását háttérbe szoritotta, s a helyett főként Éder Károly javaslatára 1797-ben Schesæus Ruinæ Pannoniæ-ját s nem sokára 1800-ban Somogyi Ambrus latin historiáját nyomatta ki; miután Zabolai jegyzetei a társaság kéziratai közzé temetve feledségbe vesztek, miután az akkor méltán nagy

Digitized by Google

tekintélyű Benkő igért jegyzetei végkép elmaradtak: 1798-tól 1818-ig irodalmunkban többé tudósaink e krónikával való foglalkozásának legkissebb nyomát sem találjuk; az eleinte oly élénk érdeket gerjesztett kézirat ügye végkép feledésbe látszott merűlni.

Húsz évi hosszu hallgatás után végre Kilyéni Székely Mihály akkori itélőmester tett egy lépést ez ügyben, ki 1817-ben kikérvén gróf Bánfi Györgytől az emlitett másolatot, az ahhoz tartozó irományokat, levelezéseket és tudósitásokat „A nemes székely nemzetnek constitutiói" czimü oklevélgyüjteményben, mely Pesten 1818-ban jelent meg, e krónika latin szövegét mint függeléket kiadta.

E kiadáshoz Székely Mihály egyetlen betűnyi felvilágositó vagy biráló jegyzetet, csak egy pár sor tájékozó bevezetést sem adott, sőt csak a forrást, melyből a szöveget közölte, sem emlitette bár egy szóval is; mely gondatlan eljárását lehetetlen megrovás nélkül emlitenünk. E mellett kiadása hemzseg a nyomdai hibáktól, benne a kézirat nem egy szava van elferditve, nem csak szavak, de itt-ott egész sorok gondatlanságból kihagyva; szóval oly tökéletlen e kiadás, hogy az általam eddig ismert öt rendbeli kézirati másolatnál, — melyek a másolók gondatlanságából és értetlenségéből származott hibáktól szintén nem mentek, — mind egyiknél hasonlithatatlanúl rosszabb. Nem csuda e szerint, hogy e maig is egyetlen egy kiadás, melyben csak ugyan nem volt s nincs köszönet, e krónika hitelessége kérdésének elővitelére

Digitized by Google

nevezetes hatással nem lehetett, sőt a különben is kétkedők és gyanakodók táborát, kik egyedül e kiadást ismerték és ismerik, véleményökben még inkább megerősitette, a tanulmányozni kivánókat pedig e sok előkészületet s ily kiadás mellett igen is nagy türelmet kivánó munkától inkább visszariasztotta, mint sem segitette és támogatta.

Annyi eredménye e kiadásnak csak ugyan még is lett, hogy a krónika, mely eddig csak néhány másolatban egy-két történetbuvár vagy gyüjtő kezén fordult meg, most többek előtt ismeretessé vált, s egy-két erdélyi irónak alkalmat adott arra, hogy egyes adatait dolgozataikban felhasználván, ez által az eddig szunnyadozott figyelmet e történeti forrásunk iránt ismét felébreszszék.

Nem áll ugyanis, a mit gróf Kemény József hitt és 1854-ki értekezésében állitott, hogy „ez egyébiránt igen is hibás kiadás nem vonhatta magára még akkor tudósaink alapos és méltányos figyelmét, senki sem hivatkozott reá, és az egész krónika 1831-ig ujra hallgatásra jutott“ [1]). Mert mindjárt az emlitett kiadásra következő 1819-ik évben használta azt Székely-Udvarhelyen Zsombori József „A hajdani nemes székely nemzet áldozó poharáról“ irt értekezésében, mely azonban csak 16 év mulva jelent meg az ekkor Horváth István által szerkesztett Tudományos Gyüjtemény

[1]) *Új-Magyar Muz. 1854. I. 445. l.*

Digitized by Google

1835-ik évfolyamának III-ik kötetében[1]). Zsombori e méltán figyelmet érdemlő értekezésében nem csak a Sándor családnál maig is meglévő székely nemzeti áldozó pohár leirását s a krónika erre vonatkozó adatait adja, hanem egy ívnyi értekezésében kiereszkedik a székelység ős nemzeti szerkezetére, vallásos intézményeire, valamint a pogányságnak a keresztyénséggel vivott küzdelmeire is, és krónikánk ezekre vonatkozó adatait hitelesekűl veszi és adja, s néhol érdekes és helyes észrevételekkel kiséri.

Használta továbbá e krónikát, mint általa hitelesnek vett forrást, Szigeti Gyula Mihály székely-udvarhelyi nyugalmazott tanár még 1828-ban „Székely-Udvarhely a nemes székely nemzet anyavárosának leirása" czimü közleményében[2]). Ő azonban czéljára tartozólag krónikánknak csak az Udvarhely mellett romban fekvő ősrégi Budvárra vonatkozó adatait emlitette és világositotta iratában.

A következő 1829-dik évben Kállay Ferencz „Historiai értekezés a nemes székely nemzet eredetéről, hadi és polgári intézeteiről" czímü, N.-Enyeden 1829. megjelent terjedelmes munkájában, igaz hogy csak egy helyen, de csak ugyan forrásúl használta krónikánkat a régi *rabonbán*, *gyula* és *horkáz* méltóságnevekről értekezve, melyek közzűl a két utóbbi

[1]) Ujabban kiadta ez értekezést, nem tudva hogy már megjelent, Oroszhegyi Józsa, *Életképek 1847. évf. II. félév 82. l.*

[2]) *Felsö-Magyarországi Minerva 1828. évf. 1742—1752. l.*

Digitized by Google

Bíborbanszületett Konstantin császár munkájában is előfordul, de a rabonbán név egyedül krónikánkban maradt fön. Hogy Kállay krónikánkat e részben hitelesnek vette, bizonyitja azzal, hogy a rabonbán méltóságnév fejtegetésébe is ereszkedik.

Kállay értekezésére 1830-ban a „Nemzeti Társalkodó"-ban G. L. aláirással Hilibi Gál László közlött birálati jegyzeteket[1]), melyekben egy helyt Kállay ellenében idézi krónikánkból a székelyek régi örökösödéséről szóló pont szavait.

Kállay e megjegyzésekre ugyan e folyóirat 1831-ik évi folyamában tett feleletében ez idézetre vonatkozva e szavakban tör ki a, mint láttuk, 1829-ben maga által is használt székely krónika hitelessége ellen: „A mese nem historia, a historia nem mese. *Ki érti meg jól az 1533-beli krónikát? hol van annak az authentiája bebizonyitva?* Hiszen a felhozott 1818-bani (Székely-Mihályféle) gyüjteményben befoglalt sok országos végzések és törvényes itéletek meg-meg annyi megczáfolásai a mesének" stb.[2]) — Erős, határozottan kimondott szavak ezek, de az első pillanatra éppen legnyomatékosabbnak látszó szavak figyelmes vizsgálat után teljesen alaptalanoknak mutatkoznak. Mert lehetetlen át nem látni, hogy az emlitett gyüjteményben

[1]) *Nemzeti Társalkodó 1830. I. köt. 17. 18. 21. sz.* — Gr. Kemény József 1854-diki többször idézett értekezésében bizonyosan csak tollhibából irta e birálat szerzőjét Hilibi Gál Jánosnak.

[2]) *U. o. 1831. évf. I. köt. 22. szám.*

Digitized by Google

közlött oklevelek és végzések, melyek közt a XIII. századból 1289-ről egyetlen egyet, a XV-ből csak hármat találunk, a többi pedig mind a XVI—XIX. századból való, s melyek mind az ekkori székely törvényeket, jogviszonyokat és történeteket tárgyalják és világositják, éppen nem bizonyithatják mesének a székely krónika adatait, melyek legnagyobb részben a székelységnek XIII. század előtti történeteiről, vallásos és polgári intézményeiről szólnak. E nyomtatásban mintegy 20 lapot tevő krónikának valóban csak három utolsó lapján vannak 1289. utáni többnyire családtörténeti adatok, melyeket az említett oklevelek ha nem bizonyitnak, de teljességgel nem is czáfolnak.

Azonban, mint látszik, maga Kállay sem ragaszkodott szorosan föntebbi szavaiban hirtelen kimondott kemény itéletéhez. Mert észrevételei ugyan azon lapján, melyen idézett szavai állanak, miután e krónika némely egyes pontjai ellen kétséget emelt, véleményét mégis ebben állapítja meg: „egy szóval a krónikának textussát critice kellene jegyzésekkel és variansokkal kiadni, és ha lehetne verificálni is kell, hogy a tudós világ a szerént vehesse azt szoros vizsgálat alá; *mert a krónikának nagy becsü foglalatja van a székelységre nézve, s megérdemelné a megmentést.*“

Kállay észrevételeire Hilibi Gál László ugyan csak a Nemzeti Társalkodóban ujabb észrevételekkel lépett föl,[1]) s ezekben tárgyunkra vonatkozólag ekként

[1]) *Nemz. Társalkodó 1832. évf. I. félév. 24. 25. 26. és II. félév I. sz.*

Digitized by Google

ír: „Az 1533-beli krónikának sok pontjait meg lehet menteni a mesétől, de ez valóban munka s mind addig lehetetlen, míg oly annyira féltjük leveleinket, hogy inkább megétetjük a mojokkal, hogy sem közölnők! Míg tehát a hitel oda nem érleli e világot (miserum me non intellexit) csupa sajnálkozással kell beérnünk." E gyenge nyilatkozat után pedig mintegy másfél lapon törekszik e krónikának egyetlen pontját, éppen azt a pontját igazolni, melyben e krónika szerkesztői a siciliai Busillát, Kálmán királyunk nejét, székely (siculus) leánynak írva s a Sándor családba mint székely ispán (Comes Siculorum) leányát igtatva a legkézzelfoghatóbb de egyszersmind legkönnyebben menthető botlást követték el. E szerencsétlen erőlködése, melylyel krónikánk e pontja részére is ki akarja vívni az igazságot, igen is világos bizonyságot nyujt arról, hogy neki krónikánk hitelének igazolására, e valóban nem könnyű munkára, kellő hivatottsága nem volt.

E Kállay és Gál László közt folyt s a dolog érdemébe mélyebben nem ható vita után, melyről gróf Kemény Józseffel magam is bevallom, hogy „nem elégséges a székely krónika általános védelmére," a következő 1833-dik évben Nagy-Ajtai Kovács István, gróf Kemény elismerése szerént is „több kritikával és alaposabb historiai jártassággal s készülettel" nyult krónikánk védelméhez. Ő a Benigni és Neugeboren által szerkesztett Transsilvania czimű folyóirat terjedelmes és alapos birálatában, — melyet birálati iro-

Digitized by Google

dalmunk egyik legjobb czikkének kell elismernünk, — egyéb kérdések tüzetes vitatása után e tételt állitja föl, hogy „az 1533-ban régi székely levelekből készített kivonat hiteles székely historiai kútfő.“[1]) Ennek vitatása közben megemlítvén, hogy az e krónika 1818-diki kiadása óta a székelyekről csak felületesen írt két könyvben (t. i. Kállay már említett könyvében és Scheint Dániel György Das Land und Volk der Szekler czimű munkájában, mely 1833-ban látott világot) „az 1533-diki székely történeti kivonatot illetőleg használva nem találjuk,“ e kérdés velejére nézve ily határozott nyilatkozatot tesz: „Recensens kólcsot keresett és talált e kivonatban lévő legfőbb factumokhoz, ezeket irgalmat nem ismerő kritikára vonta, s hosszas vizsgálódás, egybevetegetés s birálgatás után a kivonatot olyan hitelesnek találta, milyennek egy régi krónikát sem. Iveket elboritó bizonyitványokkal mutogathatná maga helyén recensens e székely historiai kivonat hitelességét.“ Valóban sajnálnunk kell, hogy hazánk elismert érdemű tudósa, ki a székelység multját oly mélyen és alaposan tanulmányozta s oly részletesen ismeri, e jegyzeteit mind eddig tudományunk köz kincsévé nem tette.

Emlitett birálati czikkében természetesen nem ereszkedett ily igen is terjedelmesen közlésbe, s csak „példáúl“ veszi vizsgálat alá krónikánknak Kálmán király Busillával való házasságáról s Sz. László ki-

[1]) *Nemz. Társalkodó 1833. évf. II. köt. 305. l.*

Digitized by Google

rálynak byzanti császárnévá lett Piroska — görög nevén Irene — nevű leányáról szóló helyeit, s három levelen oly alaposan birálja, hogy a krónikánk hitelességén még ez után húsz év mulva is kételkedő gróf Kemény József maga is kénytelen volt elismerni, hogy Kovács István „az emlitett krónikának csak is egyetlen rövid töredékét (tehát ezt az egyet mégis) igazolta.“ Ez után adja e szerinte „a székely nemzetre nézve töredékben is megbecsűlhetetlen kútfő s kincs“ tömött kivonatát, melyből czéljára tartozólag kimutatja, hogy „azon állitás, hogy a székely nemzet Erdélybe Árpád nemzette királyok időszakában bevándorlott telepitvény vagy colonia, nem igaz.“

Kovács István ez eddig legnyomatékosabb fölszólalására, ha Horváth Istvánnak krónikánk hitelessége iránt mindjárt a következő 1834-ben alkalmilag mellékesen közzé tett nyilatkozatát kiveszszük, ismét igen hosszu, tizennégy évi hallgatás következett. Horváth István a Tudományos Gyüjteményben a Die Magyaren-Sprache czimű könyv birálata közben a magyar őstörténet fejtegetésébe mélyen ereszkedve, annak bizonyitására, hogy a székely *lófő* nevezet valósággal *lófejőt* jelent s nem egyéb mint a scythéknak a régi görög iróknál emlegetett *Hippomolgi* (lófejő) fajneve, idézi és használja a krónikánk első lapján álló néhány sort, mely Anacharsis philosophusról s az általa Scythiából hozott székely nemzeti áldozó pohárról szól, s ez alkalommal krónikánkat „sok fontos dolgokat magában foglalónak“ vallja, mely „igen is

Digitized by Google

méltó arra, hogy nagy szorgalommal több kéziratokból ujra kiadassék.[1])“ Nem bocsátkozott, s egy nyelvészeti munka birálatának korlátozott terén nem is bocsátkozhatott ugyan ő a székely krónika hitelességének tüzetes vitatásába és védelmébe: de itéletét e krónika tartalmának becse felől s óhajtását annak ujabb, birálati kiadása iránt, mint föntebbi szavaiból látjuk, oly nyiltan s határozottan kimondotta, hogy gr. Kemény József állitását, mely szerint a székely krónikát „még néhai tudós Horváth Istvánunk sem merte nyiltan védelmezni,“ igen is túl hajtottnak, a kellőnél többet mondónak kell ismernünk.

Ez idő tájban 1836-ban jelent ugyan meg Szigethi Gyula Mihálytól is egy közlemény „Székelek eredete és a Csík-gyergyói, Kászon székekbeli fő tisztviselőknek karakterei“ czim alatt[2]): de krónikánk e minden legkissebb birálat nélkül közlött kivonatos forditása birálati szempontból annyira használhatatlan, hogy annak krónikánk hitelessége kérdésében legkissebb nyomatékot sem tulajdonithatunk.

E hosszasan szunnyadt kérdést 1847. február 15-kén a magyar tudományos akadémia ülésében Kállay Ferencz elevenítette ismét föl, figyelmeztetvén a történettudományi osztályt „A nemes székely nemzet constitutiói“ czim alatt még 1818-ban kijött gyüjte-

[1]) *Tudományos gyüjtemény 1834. évf. III. köt. 122—124. lap.*

[2]) *Felső-Magyarországi Minerva 1836. évf. IV. köt. 164—181. l.*

Digitized by Google

ményre s az ebben kiadott *régi székely pogány krónikára*-ra. „E székely krónika, — mond Kállay, — bár 1818-ban már kiadva, előadó tudtára sehol illendő figyelemre nem lőn méltatva; hallgattak arról tudományos folyóirataink (ez állitás, mint látjuk, ily általánosságban éppen nem áll), holott az, mint belső tartalmánál s becsénél fogva drága kincse a magyar ősvilágnak, pogány szertartásainak s polgári rendezetének, megérdemelne egy ujabb de correctebb kiadást, oly móddal, hogy azt egy magyar második Grimm Jakab vagy Lobeck Ágost felvilágositó tudós jegyzései kisérjék.“ Kállay e krónika tartalmának ismertetése után inditványnyal is lépett föl a krónika eredetijének s forrásainak nyomozása iránt, melynek eredményéről az ezen ülésről szóló tudósitásban olvashatjuk: „mivel előadó szolgálata ideje alatt többször hallotta, hogy a nemes Sándor család még mindég birtokában volna a régi irományoknak és magának a pogány időszaki kehelynek is; az előadó inditványára határozat költ, miszerint e krónika forrásai, ha még fön volnának, hiteles másolatban megszereztessenek, hogy azok segedelmével a magyarok ős vallásáról részletesb és hiteles ismeretekre tehessünk szert. — Tán lesz sikere ez ujabb lépésnek? [1]).“ — A reménylett sikerből azonban semmi sem lett. A magyar tud. akadémia kézirattárában tudtomra a székely krónikának nem

[1]) *Magyar Akad. Értesitö 1847. 27—31. l.*

Digitized by Google

hogy eredetije vagy valamely forrása, de még csak közönséges másolata sincs.

A legközelebb mult 10 évben, — mely alatt minél dermesztőbb tetszhalálra volt kárhoztatva alkotmányos nemzeti életünk, annyival erősebben s buzgóbban működött a nemzeti szellem tudományos s különösen történelmi irodalmunk mezején, — krónikánk hitelességének kivívása ügyében, ha nem minden is, de sok, bizonyosan sokkal több lőn téve, mint az előbbi majd nem 60 év alatt. Ez időszakban használták forrásúl munkáikban több tudósaink; ez időszakra esik krónikánk legelső általános védelme, egész tartalmának pontonként való birálati ismertetése.

Már 1852-ben forrásúl használta e krónika néhány adatát Kővári László Erdély régiségei czimű érdekes műve több helyén. Ugyanez évben használtam annak, mint hiteles forrásnak némely adatait én is „A hét magyar nemzetségről" czimű értekezésemben, mely a magyar tud. Akadémia 1852. november 20-ki ülésében fölolvastatott, s az Uj Magyar Muzeum azon évi XV. füzetében megjelent. E czikkemben krónikánk hitelessége, becse, sőt forrásai némely része, t. i. a székely földi keresztyénség első századaiból való görög irományok felől kimondott nézeteim az akad. ülésében Jerney János rendes tag részéről, ki a székely krónikát egyenesen koholmánynak állitotta, ellenmondást, de csak puszta ellenmondást, vontak magok után, melynek fontosságáról már csak azért sem lehet itéletet hoznunk, mert ő bizonyságait, me-

Digitized by Google

lyekre e határozottan kimondott tagadását épithette, részletesen ki nem fejtette és soha közzé nem tette. Szándékozott ugyan Jerney „Magyar ős történeti tanulmányok“ czím alatt két kötetben tizenkét czikket kiadni, melyek legnagyobb része legfőképpen ellenem lett volna irányozva; e czikkek közt „A székely krónika megvizsgálása és a székelyek eredete“ czím alatt éppen ez ügyről is igért értekezést: de miután e köteteknek 1853-ban csak előfizetési hirdetése jelent meg, magok az igért értekezések pedig soha világot nem láttak, természetes hogy nekem az ő általam nem ismerhetett bizonyságai megvitatásába s ellenvetései czáfolásába bocsátkoznom valamint ez ügyet illető elébbi dolgozatomban ugy jelen értekezésemben sem lehetett.

Gondosan fölhasználta krónikánknak minden Csík-, Gyergyó- és Kászon székre vonatkozó adatát Benkő Károly „Csík-, Gyergyó- és Kászon leirások“ czimű s Kolozsvártt 1853-ban megjelent derék munkájában, melyhez mellékelvé a krónikánk latin szövegében találtató több görög szavak közzűl egy párt hasonmásban is közlött.

Krónikánk adatai nyomán adott Szilágyi Sándor Budvárról és a székely nemzeti áldozó pohárról két rövid czikkecskét a Kubinyi Ágoston és Vahot Imre által szerkesztett „Magyar- és Erdélyország képekben“ czimü folyóirat 1854-i 4-ik kötetében. Ő azonban a krónika hitelessége kérdésébe egy szóval sem bocsátkozott; egyébiránt is közleményét a székely áldozó

Digitized by Google

pohárról, — mely, mint a „Kolozsvári Közlöny“ 1858-i 39-ik számában olvashatni, jelenleg Maros-Vásárhelyt Sándor János kezei között van, — csak Zsombori József föntebb említett értekezéséből meritette.

Röviden bár de alaposan szól krónikánk becséről kitűnő régiségbuvárunk Ipolyi Árnold 1854-ben megjelent Magyar Mythologiája előszavában, hol a munkájában általa használt forrásokat röviden ismerteti. Ipolyi krónikánk terjedelmes munkát kivánó uj kiadását ohajtva s röviden figyelmeztetve krónikánk adatainak több hiteles forrásainkkal való egyezésére, észrevételeit igy zárja be: „E kevéssel is kútfőnk becse megalapitható, s mint ilyen egyike a legbecsesbeknek a régi pogány magyar áldozati isteni tisztelet s különösen az ó vallási papbirói kormányszerkezetre nézve.“ Hogy ő krónikánk ezekre vonatkozó adatait említett munkájában gondosan használta és fejtegette, e nyilatkozata után magában érthető.

Ugyancsak ez évben 1854-ben keletkezett az a tudományos vita, mely krónikánk tartalmának birálati vizsgálatát s legelső általános védelmét vonta maga után.

Alkalmat szolgáltatott erre gr. Kemény Józsefnek „Mikó-Ujvár emléke“ czim alatt az Új-Magyar Muzeum 1854-i I. és II. füzetében megjelent értekezése. Ebben a tudós szerző elismeri ugyan, hogy Mikó-Ujvár eredetét nem lehet a XVII-ik század elejére helyezni, mikor azt Mikó Ferencz romjaiból csak ujra épitette, s e vár eredetét székhelyeink leg-

Digitized by Google

régibb idejére helyezhetőnek véli, de a csíki székely krónikának e vár XIII-ik századbeli épitőjére, a Magyarországból kibujdosott Mikó vitézre vonatkozó adatát önkényt hallgatással mellőzte.

Ez adatra, — melyet a csík-szeredai régi Mikóvár léteztére sem Kővári, sem Benkő Károly, kik különben krónikánkat használták, nem emlitett, — én gróf Kemény Józsefet ugyanezen folyóirat mindjárt következő III-dik füzetében „A régi Mikóváráról" czimű rövid czikkemben figyelmeztettem, s egyszersmind az általa hallgatással mellőzött és igy bizonyosan hitelesnek el nem ismert székely krónika becsére nézve határozottan nyilatkoztam, kimondván, hogy „e krónikát mind addig, míg annak valódi igazságáról magából a tartalomból meritett meggyőződésem czáfolhatatlan ellenokokkal le nem lesz rontva, bátor vagyok mint hiteles és őstörténetünkre nézve igen becses, bár másod kézbeli forrást használni, mint előttem Kállay, Nagy Gábor, Kővári s legujabban Benkő Károly tették."

Meg voltam győződve, hogy a nagy tudományú gróf fölszólitásomat figyelem sőt válasz nélkül nem hagyhatja; hittem hogy a székely krónika hitelességének kérdésében nyilatkozni fog. Ez esetben, ha tisztelt ellenfelem a krónika koholtságát döntő okokkal bebizonyithatja, kész voltam eddigi meggyőződésemről lemondva az igazságot valódi nyereségeműl bevallani; ellenkező esetben a kérdés megvitatására már évek

Digitized by Google

óta forditott tanulmányom és előkészületem eredményét a tudományos világgal közleni.

Várakozásomban nem csalatkoztam. Egy pár hónap mulva gróf Kemény József czikke „Az állitólagos 1533-beli székely krónikáról“ ugyancsak az emlitett folyóirat V-ik füzetében ellenem megjelent. Előre bocsátván ebben a tudós szerző, hogy az előtte már 1817 óta ismeretes krónikára hivatkozni szántszándékosan nem akart, ennek indokolására összeállitja, bár néhol tetemes hézagokkal, e krónika vitás ügyének 1796-tól fogva való folyamát, melyből magából csak ugyan senki sem egy sem más részre teljesen alapos meggyőződést nem merithet; kimondja, „hogy korlátlan vak hitelt ezen krónikának nem adhat“ (mit szerintem semmi emberi szerkesztményre nézve senki józanon nem is követelhet): kimondja „bár senkit sérteni nem akarva“ legkissebb tényleges bizonysággal sem támogatott gyanuját krónikánk koholt volta felől s itéletét ez ügyben így adja elő: „e tárgy iránti őszinte saját nézetem és meggyőződésem az, hogy mind addig, míg ezen krónikának eredeti 1533-beli példánya vagy bárminő hiteles másolata elé nem mutattatik, annak feltétel nélküli korlátlan hitelességéhez gyanu férhet. Ha még is annak teljes hitelességet kivánunk tulajdonitani, akkor kötelességünk annak egyes szembetűnő, meglepő és mások által kételkedésbe vont tartalmait és tartalmainak historiai valóságát más régi kútfőkből bebizonyitani.“ Ez után az igazolás e még nagyon is hijányos munkájára, króni-

Digitized by Google

kánknak az orosz Nestorral, a byzanti, orosz, lengyel s más hiteles egykorú irókkal való egybe vetésére személyesen is fölszólit, azzal a hozzátétellel, hogy akkor fogom majd átlátni, „minő bajos az állitólag 1533-beli székely krónikának *mindenütt korlátlan hitelt adni*“, mit mellesleg megjegyezve betü szerinti értelemben valamint akkor nem kivánhattam, ugy most is éppen nem kivánok.

E fölszólitásnak tehetségem szerint lehető legsikeresebben megfelelni mulhatatlan kötelességemnek ismertem, s az alig 20 lapra terjedő krónikának majd nem négy annyi terjedelmű részletes védelmét még azon 1854-diki évben az Új-Magyar Muzeum X. XI. XII-dik füzeteiben közzé tettem. Csak tisztelt hallgatóim türelmével élnék vissza, ha e védelem tartalmát, — melyet az ez ügy iránt érdekkel viseltető közönség az idézett folyóiratból minden perczben vizsgálata és birálata tárgyává tehetett és tehet, — részletesebben akarnám ismertetni. Elégnek tarthatom csak megemlitni, hogy miután a krónikánk kül vagy alaki hitelességére nézve előadott minden ellenvetést egyenként megvizsgáltam és czáfoltam, miután a koholtság csak pusztán emlegetett, de soha senki által adatokkal nem bizonyithatott gyanúját eloszlattam, sőt éppen magából a krónikánk szövegében itt-ott előjövő s több helyt helyesen magyarázható görög szavakból, krónikánk szövegének szakadozottságából, mit a régibb példány rongyolt darabjainak az ügyetlen másolók által nem kellő helyökre alkalmazásából eredtnek kimutattam, az

Digitized by Google

ősrégi nevek leirásmódjából, a Sándor család nemzedékrendére e krónikában találtató igen is hézagos adatokból bebizonyitottam, hogy krónikánkat 1796-ban vagy 1695-ben a Sándor család érdekében koholtnak teljességgel nem lehet tartanunk, annak egész tartalmát pontról-pontra birálván, s itt-ott föltünő botlásait éppen a szerkesztők előtt feküdt de általok kellően nem értett vagy éppen félre értett forrásokból származottaknak kijelelvén, minden általam ismert bel és külföldi forrásokkal lehető leglelkiismeretesebben összevetettem, s így azokból annak mások által eddig vizsgálat alá nem vont számos pontjait is igazolni törekedtem. Föladatom e valóban nem könnyű s csak több évi gondos tanulmányozás után sikerülhetett megoldása után itéletemet végre ekként fejeztem ki: „Ezek után hosszadalmas, de kimeritőnek magam által sem ismerhető vizsgálatom eredményéül ugy hiszem nem alaptalanúl nyilvánithatom meggyőződésemet, hogy ha bár e krónika minden pontját csekély erőm s nem elegendő segédeszközeim mellett birálatilag teljesen nem igazoltam, részben nem is igazolhattam; ha bár nem igényelhetem is, hogy nézeteim-, véleményeim- s itéleteimbe néhol tévedések nem csúsztak, melyek megigazitását a tudomány érdekében szivesen kérem és fogadom: de annyit még az eredeti vagy a hiteles másolat elő nem kerülése esetére is bebizonyitva hihetek, hogy e krónikát koholmánynak tartva lenézőleg mellőzni nincs okunk, valamint más részről annak különben nagy részint becses adatait sem lehet,

Digitized by Google

mint eddig többen tették, kellő bírálat nélkül használni. Méltán ohajtható tehát, hogy e bár másod kézbeli de még igy is igen becses őstörténeti forrásunk, — ha tartalmának általam bebizonyitni megkisértett hitele a netaláni ujabb ellenvetésekkel megdönthető nem leend, — több mint félszázéves homályából kiemelve a tudomány mai igényeinek megfelelő kiadásban juthasson a közönség kezébe."

Hogy gróf Kemény József e munkám után előbbi vélekedését megváltoztatta, nem csak hallgatásából következtethetem, a mennyiben többé előbbi tagadása s kételkedése védelmére egy szót sem emelt, hanem Wass József akkor kolozsvári tanárnak, ki ez időben a gróffal igen bizodalmas viszonyban állt, hozzám 1855. febr. 23-ról intézett leveléből is bizvást állithatom. Ebben ez ügyre vonatkozva következő szavak állanak: „Az Új-Magyar Muzeum decemberi (1854-ki) füzetét valahára még is kaphattam. — A füzet vételével legott neki estem a székely krónikának, s azt figyelemmel végig olvasván, ezzel eresztém asztalomra: Io triumphe! Tehát ismét egygyel több kritikai történelmi emlékünk van! Annak idején kedves tünemény lesz a fáradhatatlan Toldy Analectáiban, főleg azért, mert a derék székely faj őstörténelmét boritá eddigelé legvastagabb homály. Én ügybarátimmal rajta leszek, hogy az eredeti vagy vég esetben az 1695-iki és 1796-iki másolatok napfényre derittessenek. Udvarhely és Maros-Vásárhely lesznek törekvéseim czélpontjai. De e tárgyról alább bővebben. — A székely

Digitized by Google

krónikára vonatkozólag még azt jegyzem ide, hogy én kétszer voltam Gerenden gr. Kemény Józsefnél, október végén és febr. elején. Első ott létem körrajza (Két napom Gerenden oct. 29. 30. 1854.) a Muzeum folyó évi februári füzetében jelen meg. Ekkor még a t. gróf keményen kardoskodott a székely krónika hitelessége ellen, nyiltan kikelvén, miszerint ő a kérdéses krónikának összeaggatóját név szerint is megközelitőleg kijelölendi. De már februári találkozásunkkor a vitára nézve igen lehangolt állapotban lelém. Örömét nyilvánitá ekkor előttem a felett, hogy a székely krónika hitelessége oly alapos készültséggel, oly sokoldalúlag megvitatva s annyira diadalmasan kivívatott, miszerint neki, — kinek csupán egyszerűen oda vetett tagadása nyujtott e vitára alkalmat, — csak örülnie lehet, hogy az 1533-iki székely krónika kérdése ezennel bevégzett dolog lőn. Nem is késik szives köszönetet mondani azon nemes buzgalomért, melylyel Kegyed a fontos ügyet felkarolta s végrehajtotta. Ennyi szellemi jutalmúl a valóban herculesi fáradalomért elég. Tehát ismét Io triumphe! Nyert a tudomány!"

Ugy hiszem az ügy felvilágositása érdekében minden álszerénykedés nélkül bátran idézhettem e sorokat, mint a melyek nem csak irójok irántami szives jó indulatának tanúi, hanem az általam csak érdemeiben ismert, de mindig, még tudományos vitánk folyamában is igazán őszintén tisztelt nemes gróf

Digitized by Google

valódi nemes gondolkozásának s igazságszeretetének legvilágosabb bizonyságai.

Birálati dolgozatomra irodalmunkban néhány évig semmi ellenmondás nem következett. A székely krónika eddig oly kétesen állott ügye nem csak hallgatólagos megegyezés, hanem e krónikának mint hitelesül elismert forrásnak az eddiginél bővebb és alaposabb fölhasználása s illetőleg világositása és igazolása által mind inkább kivívottnak tünt föl.

Különösen kiemelve emlithetem e tekintetben Balássy Ferencz „Székely tanulmányok" czím alatt az Új-Magyar Muzeum 1856—1860. évfolyamaiban megjelent czikkeit, melyeket valamint általában a székely nemzet régi történeteire, törvényeire, erkölcseire és szokásaira, ugy különösen krónikánk több ezeket illető pontjainak felvilágositására nézve valódi nyereségnek mondhatni.

Hasonló elismeréssel kell szólanom Kerékgyártó Árpád Pesten 1859-ben megjelent becses munkájáról, „Magyarország mivelődésének történetéről", melynek eddig csak első kötetét, a vezérek korát, vette az e nagyszerü vállalatot méltó pártolásban nem részesitő közönség. E munkában krónikánk adatai hitelesekül vannak fogadva s az illető helyekre gondosan beigtatva.

Emlitenem kell még Dózsa Dánielnek még 1856-ban irt rövid de nyomatékos értekezését a székely tribusok, nemek és ágak helyes értelmezéséről, melyet Kolozsvártt 1858-ban megjelent Zandirhám czimü

Digitized by Google

hősköltemény előszavában tett közzé, s melylyel krónikánk ezekre vonatkozó helyeire, melyek eddig ily részletesen megvitatva nem voltak, nevezetes világot deritett.

Krónikánk hitelességét általam „erős okokkal“ és „diadalmasan bebizonyitottnak“ itéli és vallja hazánk egyik legtekintélyesebb történetirója Horváth Mihály is, ki „Magyarország történelme“ ujonnan átdolgozott második kiadásában, mely Pesten 1860-ban jelent meg, krónikánk illető helyeit gondosan felhasználván tekintélyök emelését ez által tetemesen előmozditotta.

Nem lehet azonban tagadnom, hogy bár kevesen de csak ugyan találkoztak tudósaink közt, kik a székely krónika többek által nyiltan elismert hitelessége ellen a legujabb időben is küzdöttek, s azt mint gyanúst hitelre méltatlannak vagy mint koholmányt egészen elvetendőnek tartották és hirdették. Tudom, hogy egy tudós férfiú, ki munkáiról irodalmunkban még név szerint nem ismeretes, mindjárt a székely krónika általam irt védelme megjelenése után, több ideig a legkitartóbb szorgalommal buvárkodott a pesti köz könyvtárakban, egyenesen abból a kitüzött czélból, hogy e krónikának a mult század végén történt koholtát bebizonyitsa; tudom továbbá, hogy a magyar tud. Akadémia több tekintélyes, érdemes és méltán tisztelt tagja a székely krónikának mint hiteles forrásnak csak egyszerű megemlitését is kedvetlenül hallja, s némi szánakozó lenézéssel fogadja: de miután ama tudó-

Digitized by Google

sunk hosszas buvárlatainak eredménye maig sem látott világot, emezek ellenszenvének tudományos alapokait pedig, minthogy soha föl nem fejtették, nem ismerhetem, név szerint csak két, valóban nagy tudományu és méltán tekintélyes tudósunk ellenvetéseiről szólhatok, kik a legujabb korban krónikánk hitele ellen irodalmunkban tudtomra egyedül léptek fel.

E két férfiú a régi magyar jogtörténet oly nagy érdemü ősz buvára s tekintélyes megalapitója idősb Bartal György, és ma élő történetiróink bizonyosan legmunkásabbja és legérdemesebbje Szalay László.

Bartal György „A magyar vérszerződés és a csíki székely krónika“ czímű értekezésében[1]), nem támadja ugyan meg általában krónikánk hitelességét; e fő és lényeges kérdés vitatásába, mely czikkénél sokkal terjedelmesebb dolgozatot kivánna, nem ereszkedik: midőn azonban krónikánk néhány pontját részint koholtnak részint birálat után meg nem állhatóknak igyekszik kimutatni, törekvése ez általa igen is kevésre becsült forrásunk eddigi hitelének megingatására s megsemmisitésére van irányozva.

Ő ez értekezését nem is általam 1854-ben a székely krónika védelmére közzé tett dolgozatom czáfolására irta, — melyet négy éven át csak „tudományos elmefuttatásnak“ képzelve komoly vitatásra érdemesnek sem tartott s hallgatással mellőzött, — hanem az 1858-dik évi Buda-Pesti Szemlében Büdinger mun-

[1]) *Új-Magyar Muzeum 1859. évf. X. füz.*

Digitized by Google

kája ellen irt birálati czikkem némely szavaira következett indignatiójában irta s tette közzé, mely szavaimban én a magyar vérszerződés valóságának bizonyitása közben a székely krónikára is mint forrásra hivatkoztam s ennek hitelességét hazai történettudományunk által bebizonyitottnak állitottam.

Ez által nagyon meglepetve ily nyilatkozattal tör pálczát tisztelt tudósunk emlitett birálati munkálkodásom fölött: „Nem ugyan a krónikát, hanem az ennek hitelessége védelmére irt saját munkáját ismételve olvastam, sőt nem csak azt, hanem önmagának is az idei „Jelenkor"-ban megjelent becses életrajzában megérintett kedvencz alapelveit, ne hogy a legnagyobb figyelemnek, melyet a magyar igénytelen történetbuvártól várni lehet, bármely szabálya ellen is vétsek, ujra meg ujra átolvastam. Mily szép találékony ész! gondolám magamban az első olvasáskor, mily terjedt tudomány! mind ezekhez mennyi dialektikai finom ügyesség! Mit, gondolám magamban, mit teremthetett volna mindent ily gazdag tehetséggel a 'magyar literatura nagyobb dicsőségére azon idő alatt, míg ezen magának önkényt tett feladattal foglalkodott, hogy egy már első tekintettel is némely tudományos egyénnek által furcsának, mások által egyenesen koholmánynak nevezett krónika hitelessége védelmében tegyen ki magáért, még pedig minden áron. E remek szövényt tehát én eleinte, mit tagadjam, csak az ilyféle tudományos elmefuttatások jelesb példái egyikének vettem, mulattam magamat kiváló elmésségével; de

Digitized by Google

elhültem egészen, midőn a Buda-Pesti Szemléből idézett fentebbi szavakat olvastam."

Közlenem kellett tisztelt tudományos ellenfelem e nyilatkozatát, hogy láthassuk, mennyire nem dönthet krónikánk hitelének általános tagadása kérdésében az ő más téren különben általam is tisztelt tekintélye, ki, mint maga mondja, ez értekezése megirásához nem magát a kérdéses krónikát, hanem csak általam irt védelmét olvasta s vette alapúl. De megitélhetjük e nyilatkozatból egyszersmind azt is, mily egészen önkényes, mily teljesen bizonyitatlan föltevéssel, hogy ne mondjam elfogultsággal sőt előitélettel tör pálczát tudós birálóm nem annyira dolgozatom becse fölött, — melyre alkalmazott dicsérőknek tetsző szavaiban, mellesleg emlitve, részemről csak ugyan nem igen lehet köszönet, — mint inkább fölöttem, tudniillik e védelem megirására általa irányadónak hitt inditó okaim s igy irói jellemem fölött. Csak ily saját fölvételére alapitott fölfogása s meggyőződése nyomán nyilvánithatta a tudós szerző, hogy személyemben „a történetbuvárt s komoly itészt a krónika ügyvédétől legjobb hiszemmel s loyalis kimélete tanuságául különbözteti meg", mit nyiltan kimondva nem értelmezhetek másképen, mint hogy rólam azt hitte, hogy e krónika védelmét nem igaz meggyőződésemből, hanem, mint föntebb olvastuk, csak azért irtam volna, „hogy tegyek ki magamért, még pedig minden áron." Az irót lelke mélyében vizsgáló s irói jellemében erkölcsileg sujtó ily erős itéletet, — melynek általam hasztalan

Digitized by Google

keresett loyalis kiméletessége által megvallom, magamat teljességgel nem érezhetem lekötelezve, — nézetem szerint csak tökéletesen meggyőző bizonyságok mellett lehetne s ekkor minden legkissebb kimélet nélkűl kellene kimondani: az oly történetiró és buvár, ki ily indoktól vezéreltetve képes dolgozni s a tudományt, az igazat, saját hiuságáért nem irtózik föláldozni, csak ostorozásra, kiméletre ellenben éppen nem lehet érdemes. E büntetéssel azonban a legszigorubb birónak is már csak azért is igen bajos volna engem sujtani, mert komolyan meggondolva magát ugyan ki hihetné el, hogy az, kinek egyéb czélja nincs, mint hogy tudományával minden áron ki akarjon tenni magáért, erre az általam fölvállalt munkánál sokkal háládatosabb mezőt ne keressen és ne találjon, hol csak helyben hagyó elismerésre s a közönség tapsaira számithat, míg nekem ez akkor igen is kétesen állt s ellenzett hitelű krónika védelmében nem csak komoly tudományos ellenvetésekre, de még inkább régi ellenszenvre, elfogultságra, előitéletre, sőt, mint a példa bizonyitotta, irói jellemem gyanusitására is lehetett és kellett számitanom.

Nincs és nem lehet jogom dolgozatom becséről bárkitől is kedvező itéletet követelni, s ellenkező esetben magamat legkevesebbé is sértve érzeni, de hogy bárki irói munkásságom ily nem tiszta indokával vádoljon, — miután arra összes eddigi dolgozataimból, melyek a világ előtt tárva állanak, egyetlen bizonyságot sem hozhat fel, — hogy fölöttem pálczát lehessen

Digitized by Google

törni azért, hogy az igazságot, meggyőződésem ellenére, az irói dicsőség keresésének csak egy pillanatig is képes lehettem volna föláldozni, ez ellen nyiltan, határozottan tiltakozni nem csak jogom van, de erkölcsi kötelességem is.

Bartal krónikánkban leginkább az Árpád által a székelyeknek adott alaptörvény hat pontjának némelyikét s azoknak a görög szavaknak értelmét támadja meg, melyeket én abban „viztisztelőnek" és „vizimádónak" magyaráztam. Ez utóbbi ellenvetés oly csekély, hogy ha tisztán be lenne is bizonyitva, hogy én e romlott leirású görög szavakat hibásan értelmeztem, még akkor sem lehetne nyomatéka a krónika állitólagos koholtságának bizonyitására. Megjegyzem azonban, hogy Bartal nézetét, mely szerint a magyar ősvallásban viztiszteletről, miután arról se a névtelen jegyző se régi krónikáink nem emlékeznek, szó sem lehetne, teljességgel nem oszthatom. Theophylactus Simocatta VII-dik századi byzanti iró ugyan is, ki őseink vallásának ismeretére egyik legrégibb forrásunkúl szolgál, ezt irja: „a turkok igen helytelenül tisztelik a tüzet, a levegőt és *vizet*, a földnek éneket zengnek, de csak azt imádják és tartják istennek, ki ezt a világot teremtette." [1]) Mint ez idézetből látjuk, nem elég gondosan olvasta meg Bartal Theophylactus e helyét, midőn azt irja, hogy „mi magyarok Theophylactus után pogány eleink nevében

[1]) *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae. Theophylactus Simocatta VII. 8. fej. bonni kiad. 286. l.*

Digitized by Google

mind eddig a tüzet, a napot imádjuk“ [1]). De egyéb iránt is azok után, miket a viztisztelet nemzetünknél divatoztának nyomaiúl Ipolyi Arnold egybeállitott [2]), s miket erre nézve a régi scythákról s a mai finn népekről Csengerynél olvashatunk [3]), a székely krónika viztiszteletre vonatkozó szavait Bartallal együtt megvetni és hihetetleneknek tartani legkissebb alapos okunk sem lehet.

Fontosabbnak mutatkozik az az ellenvetés, melyet Bartal a krónikánkban közlött székely alaptörvény egyes pontjai ellen tesz. Különösen kikel az első pont ellen, melyben ez áll: „egyedül Árpád férfi ágát illesse a főhatalom Magyarországon“, s e pontot az 1687-ki magyar törvény III-ki czikke után, mely a királyi hatalomnak egyedül a fiakat illetését szentesitette, „a legügyetlenebb kéz által faragott koholmánynak“ állitja [4]). Bartal ez itéletét csak akkor lehetne döntőnek elismerni, ha ki lehetne mutatni, hogy a krónikánk szerint Árpád által a székelyeknek adott alaptörvényben a főhatalomnak Árpád fiágából (ex stirpe virili) származandó utódaira való szoritása a létezett viszonyok közt lehetetlenség, képtelenség volt volna, ha be lehetne bizonyitni, hogy az Árpádnak

---

[1]) *Bartal György nyilt levele Pauler Tivadarhoz* (Pótlékok a jogtörténeti commentárokhoz). *Új-Magyar Muzeum 1858. I. köt. 126. l.*

[2]) *Ipolyi Arnold, Magyar Mythologia 200—209. l.*

[3]) *Csengery, Az altaji népek ösvallása 11—13. l.*

[4]) *Új-Magyar Muzeum 1859. I. köt. 417. l.*

Digitized by Google

választásakor átadott fővezéri hatalom a leány-ágra is ki lett volna terjesztve; mire tudtomra legkissebb adat sem található, mi egy teljesen katonai szerkezetű, harczias nemzetnél alig gondolható, s a mit a történelem mind addig, míg az Árpádra ruházott főhatalom eredeti jogkörében, t. i. Sz. István királyságáig fönállt, teljességgel nem igazol, a mennyiben addig vezéreink mindig Árpád fi-ágából voltak választva. Mind addig, míg ezek alapos okokkal be nem lesznek bizonyítva, én részemről csak azért, mert a névtelen jegyző által föntartott magyar vérszerződés első pontjában csupán Árpád véréről van szó, nem lehetek meggyőződve, hogy a később alkotott s egyenesen csak a székelyekre vonatkozó alaptörvények első pontjában az „ex stirpe virili" szavakat, — melyek ellen Bartalnak oly erős kifogása van, — az 1687-diki törvény után koholtaknak kelljen tartanunk.

Összeveti ez után Bartal a székely alaptörvény szavait a névtelen jegyzőnél olvasható magyar vérszerződés szavaival, s míg az utóbbiakat betű szerénti értelmökben teljesen igazaknak vallja, amazokat koholtaknak hirdeti, s tudományos paradoxonnak bélyegzi azt az állításomat, hogy „a székely alaptörvények öt első pontja, ha szavakban nem is, de értelemre nézve a névtelen jegyző vérszerződési öt pontjával teljesen megegyez."

Ez állításom visszavonására megvallom Bartal ellenvetései által nem érezhetem magamat kénysze-

Digitized by Google

rítve, s a két külön szerződés egymásnak megfelelő öt pontjában csak annyi eltérést látok, mennyit a magyar állami alaptörvény pontjainak a székely nemzetnél tettleg fönállott s Árpád által eltöröltetni nem is szándékolhatott polgári és hadi szerkezethez s kormányformához való alkalmaztatása igen is természetesen megkivánhatott.

De legkeményebben kel ki Bartal a székely alaptörvény hatodik pontja ellen, mely így szól: „A ki a főrabonbán áldozatára meg nem jelenik, ketté vágassék.“ Mi okból tarthatta tisztelt jogtudósunk e pontot helytelennek, hihetetlennek, koholtnak, mi okból mondhatja e pontot a névtelen jegyző vérszerződési öt pontjával „egészen ellenkezőnek“, nem birom átlátni. Nem gondolhatom, hogy lehetetlenségnek tartaná, hogy a székely nemzetnek, miután Árpádot az összes hon fejének elismerte s magyar véreivel egyesült, saját nemzeti gyülései, melyek a főrabonbán vallásos áldozati szertartásaival jártak, továbbra is fönmaradtak volna; miután tisztelt tudományos ellenfelem sokkal régebben tudja mint én, hogy a székely nemzeti gyülések Árpád után annyi százéven át királyaink korában is divatoztak. Vagy talán a székely főrabonbánnak saját nemzete fölött gyakorolt büntető hatóságát tartja Árpád fővezéri méltóságával egyeztethetetlennek, s attól tart hogy ha a kérdéses pont igazságát megengednők, azt kellene belőle következtetnünk, hogy a főrabonbán, mint tőlem némi gúnynyal kérdezi: „Árpádnál a vezérnél fentebb állott?“ Alaptalannak merném ez aggo-

Digitized by Google

dalmat mondani; mert Árpád az összes nemzetnek s így az őseinkkel önkényt egyesült székelységnek is fővezére lehetett, a nélkül hogy a székelyek főrabonbánjának minden hatalmát személyében egyesítnie s az ős székely törvényt el kellett volna törölnie.

De nem is törölhette ő el e törvényt, mint a mely magánál a magyar nemzetnél is, krónikáink tanúsága szerint a vezérek korában teljes erejében fön állott. A magyar ős jog történetének érdemdús buvára nem csak ismeri, de teljes érdemök szerint becsüli Kézai s többi krónikáink éppen azon adatait, melyek szerint a pogány magyaroknál Gyeics vezér idejéig azt, a ki a hirnök hadba hivására „Isten és a magyar nép nevében" fölszólíttatva „a község tanácsát és parancsát meghallani" helyes ok nélkül meg nem jelent, „*a scythiai törvény* karddal hasittatta ketté." S vajon hasonlíthat-é törvény törvényhez inkább, mint a székely alaptörvény Bartal által oly hihetetlennek, koholtnak hirdetett e hatodik pontja a pogány magyarok ez ugy nevezett scythiai, tehát még a vérszerződés előtt is fönállott törvényéhez? Hogy a végrehajtást a magyaroknál a magyar, a székelyeknél a főrabonbánjok által összehivott székely nemzetgyülés rendelte meg, ez igen természetes s a törvény értelmén semmit sem változtat.

Ezek után, ha annyit elismerhetnék is, hogy Bartal ellenem teljes indignatióval intézett támadását megérdemeltem azért, mert a Buda-Pesti Szemlében általam közlött „magyar vezérek kora" első czikké-

Digitized by Google

ben a magyar vérszerződésről írván, annak a névtelen jegyző által adott öt pontja után hatodikúl ezt merészeltem függeszteni, (mi ha a névtelen jegyzőnél nincs is megirva, még azért igaz törvény, még pedig alaptörvény lehetett): „hogy a ki a nemzeti gyülésekre, — melyek egyszersmind vallásos szertartásokkal és ünnepélyes áldomásokkal valának összekötve, — vagy a hirnök hadba szólitására a táborban meg nem jelenik, s elmaradásának okát nem adhatja, ketté hasittassék vagy szolgaságra taszittassék“: de már azt hogy e pontot, mint Bartal mondja, egészen a magam kedve szerint alkottam volna, igaz lélekkel el nem ismerhetem. Mert én azt krónikáink s a székely krónika idézett szavai alapján adtam; azt pedig nem láthatom át, miért ne volna szabad bárkinek, s így nekem is, nem csak a névtelen jegyzőből, kit én, bár minden szavára mint mesteremére nem esküszöm is, bizonyosan nem becsülök kevesebbre mint tisztelt ellenfelem, hanem bármely más meggyőződésem szerint hitelesnek ismert forrásból is tanulnom, s a mit ezekből tanultam fölhasználnom?

Ha a mit ily forrásokból tanulni hittem, nem helyesen használtam, nem ügyesen alkalmaztam volna is, — mit a magyar vezérek korának általam terjedelmesebben s birálati jegyzetekkel kiadandó ujabb átdolgozásában még valaha helyre hozhatni reménylek, — e hibáért csak engem kellene bármily élesen megrónni: de hogy e Bartal szerint oly nagy bűnömért miért kelljen az ártatlan székely krónikának

Digitized by Google

lakolni, miért kelljen a székely alaptörvény emlitett hatodik pontját „méltatlan koholmánynak“ bélyegezni, meg nem foghatom.

Igaz hogy Bartal, bár velem „a lehetséges legnagyobb kimélettel akarva bánni,“ e toldalékra nézve már csak ugyan lehetetlennek mondja elhallgatni ellenem, „hogy minek utánna mind azon bűntettek, melyek az imént önmaga által alkotott czikkban összehordva vannak (így), és ha még ezeken kivűl más ilyeket tud, (csak e kettő is igen egyre megy), még azok is a fejedelemre egyáltalában nem alkalmazhatók, (ezt én sem mondtam soha), a nemzet és fejedelem közti viszonyokhoz semmi kigondolhatóképen nem tartozók: így önmaga mutatta ki legvilágosabban, hogy a *méltatlan koholmánynak* hatodik pontja, akármikép szerkesztessék, a nemzet és fejedelem között tett örökös szerződésnek általa is ünnepélyesen bevallott öt pontjához nem toldathatik, s ott nem csak nem áll a maga helyén, hanem onnét rikoltva rí ki“: azonban ha e dönteni akaró itéletnek bátran szemébe nézek s azt vizsgálat alá veszem, reménylem nem lesz lehetetlen megdöntenem.

Ha a magyar vérszerződés ránk szállott szerkezetének szavaiban, minden a mi a fejedelemre nem alkalmazható, a mi a nemzet és fejedelem közötti viszonyokhoz nem tartozik, igazán *méltatlan koholmány* volna; akkor a névtelen jegyzőt *méltatlan koholónak* kellene tartanunk, — mi ellen én bizonyosan tiltakoznám —: mert az általa közlött második pont e sza-

Digitized by Google

vai: „hogy a mit köz erővel szerezhetnek, abban mindenki részesüljön“ sem a fejedelemre nem alkalmazhatók, sem a nemzet és fejedelem közti viszonyokhoz nem tartoznak. Ha pedig e nézetem hibás, ha e szerintem tisztán a magán birtokjog megállapitására hozott törvény csak ugyan a nemzet és fejedelem közti viszonyokhoz tartozik: akkor azt hiszem, bizonyosan mindenki megengedheti, hogy a kérdéses hatodik pont, mely a nemzet közgyüléséről s az arra meg nem jelenő honfi büntetéséről szól, éppen ugy, sőt talán inkább oda tartozik s onnan amannál semmivel sem rí ki rikoltóbban. Ha amaz hazánk közjogának egyik alaptörvénye volt és lehetett, éppen ugy lehetett emez is; ha alaptörvényűl amaz a névtelen jegyzőnél megállhat, éppen ugy megállhat a székely krónikában emez is.

Miután Bartalnak krónikánk némely pontjai koholtságának bizonyitására fölhozott erősségeire megfeleltem, nem lehet még érintetlen hagynom, mennyiben ez által is krónikánk hitelének alá sülyesztésére törekedett, azt az igazán mesteri fogást, melylyel engem, kit idézett czikkében folyvást a székely krónika ügyvédének czímez, irányomban kimondott minden lehetséges legnagyobb kimélete mellett is, e krónika hitelessége mellett nyiltan kimondott meggyőződésem megtagadójának, s azt „a legedzettebb legfortélyosabb bajnokhoz illő fordulattal titkon elhagyónak“ akar a világ előtt bemutatni.

Digitized by Google

E vádat, mely szerencsémre oly igen sokat mond, hogy azoknak, kik kérdéses czikkeimet figyelemmel olvasták, bátran merem hinni kilenczvenkilencz század része csak kétkedő mosolylyal fogadhatta, tisztelt ellenfelem csak a sorok közzűl, csak abból olvashatta és olvasta fejemre, a mit nem írtam, a mit szerinte nekem a székely krónika védelme után a magyar vezérek koráról évek mulva írt czikkeimben újra meg újra le kellett volna írnom, hogy ő engem e krónika ha nem is jó hiszemű védőjének, — mert ebben, mint szavaiból látszik, mindig kételkedett, — de legalább a krónika érdekében hiven, kitartóan szolgáló ügyvédnek továbbra is elismerhessen.

Ha én a Buda-Pesti Szemlében 1858-ban, tehát a székely krónika védelme után négy év mulva, Árpád koráról írt czikkemben a hét magyar nemzetség közt, mielőtt hazánkba léptek, Árpád fővezérré választásakor Etelközben kötött vérszerződés pontjait a névtelen jegyző, erre nézve egyetlen forrásunk, szavaival adom: ez tisztelt birálómnak annyit jelent, hogy én egy külön szerződés, t. i. az Árpád által hazánkba lépte után a vele önkényt csatlakozó székelyekkel kötött székely alapszerződés hitelességét megtagadtam, és így a székely krónika ügyvédségéről nyiltan lemondtam; mitől pedig semmi megtámadás, gyanúsitás és gúny vissza nem riaszthat, hanem egyedűl az ellenem dönthetetlen okokkal bebizonyitott igazság birhat visszalépésre. Ha említett czikkemben, melyben a magyar nemzet e kori történeteit a nagyobb olvasó kö-

Digitized by Google

zönség számára, tudományos idézetek halmazával s hosszas birálati jegyzetekkel terhelni lehetőleg nem akarva, szemlei czikk föladatához képest minél kevesbbé nehézkes modorban kivántam előadni, a székelyek Árpáddal csatlakozását, mint mellékes körülményt csak röviden említettem, s a székely alaptörvények egyenkénti fejtegetésébe nem bocsátkozva mindent, mit ezekre nézve az előtt négy évvel írt birálati értekezésemben elmondtam, ismét hosszadalmasan le nem írtam és ki nem nyomattam, — mit az olvasó közönség bizonyosan nem köszönt volna meg —: birálóm vélekedése szerint a székely krónika ügyét titkon cserben hagytam. Megfordítva, ha 1854-ben a székely krónika védelmében a puszta-szeri gyülésről egy jegyzetemben alkalmilag csak annyit említettem, mennyit a tárgy fölvilágosítására czélomhoz képest szükségesnek tartottam; később négy év mulva pedig Árpád korának rajzolásában a névtelen jegyző erre vonatkozó néhány sorát szó szerént adtam, sőt e gyülés felett tudós ellenfelemnek is tetsző itéletet mondtam: akkor részéről oly erős vád alá esem, hogy 1854-ben a szeri gyülés végzéseit abból a fortélyból hallgattam el, s ily símán csak azért mellőztem, mert ha ezt nem teszem, a székely krónikai szerződés ismert hatodik pontját nyilvánosan koholmánynak kellett volna elismernem. Mire röviden csak azt felelem, hogy ismertem én a puszta-szeri gyülésről szóló rövid tudósitást 1853 előtt is, s ha azt e kérdéses pont hitelét megdöntőnek láttam volna, azért a székely kró-

Digitized by Google

nika birálatában e krónika szerkesztőit mint más botlásaikért nyiltan megrónni nem mulasztottam volna el: de miután a névtelen jegyző e tudósitását a székely alaptörvényekkel akárhányszor összeolvasva éppen ugy nem találom ezekkel mint a magyar vérszerződés pontjaival ellenkezőnek, azt sem akkor nem tehettem, sem most nem tehetem. Ha a székely krónika védelmében az Árpád előtti korra szóló adatokat fejtegetve, — ezt kérem jól megjegyeztetni, — az Árpád előtti főrabonbánok fölségi jogait fejtegettem, ellenben Árpád korában és az után többé e fölségi jogokat sem a székely krónikában nem látom, sem annak védelmében s évek mulva megjelent czikkeimben nem hirdetem: ez által a veséket is vizsgáló birálóm lelkében, mint mondja, „méltán" azt a gyanút költöm fel, hogy „magamat a történetbuvár szoros kötelességétől mentnek tartva (ily privilegiumot, mind a mellett is, hogy birálóm a kedvem szerénti alaptörvény-alkotás *privilegiumát nekem megengedi*, se nem kivánok, se használni nem szoktam) Talleyrand Perigorddal együtt a szavakat engondolatom palástolására használjam, s még ez ünnepélyes bevallásom alatt is (már t. i. hogy a magyar vezérek korában a magyar vérszerződés öt pontját a névtelen jegyző szavaival adtam), nem a régiebb rabonbáni felség rejtezik-é?"

Ily kákán csomót kereső eljárás ellenében, — melyben az emlegetett „lehetséges legnagyobb kimélés," melyet se nem kértem, se nem érdemeltem, mintha csak a „gúny" szó palástolására volna hasz-

Digitized by Google

nálva, — az elhallgatás, elsimítás, meggyőződésem titkos elhagyása, nyilvános megtagadása nem csekély vádjaitól hogyan óvhattam volna meg magamat, képzelni sem tudom; ha csak előbbi czikkembe az utóbbiban évek mulva mondottakat, miket megvallom még akkor előre magam sem tudhattam, mind be nem írtam, s megfordítva ebbe amabból mindent, mit valaha már megírtam, ujra nem közöltem volna. E vádak indokainak fejtegetésébe bocsátkozni önkényt nem akarva, s magamat e lenge ködként szétfoszló vádak ellen hosszasan mentegetni fölöslegesnek tartva, — elég nyiltan és tisztán szól mellettem mind az, mit valaha e krónika ügyében írtam, — ez egyszerű nyilatkozatom után bátran elfogulatlan olvasóim szigorú itéletére merem bizni a kérdés eldöntését: vajon az én irataimból kiolvashatóknak hitt e vádakkal pálczát lehet-é törni nem hogy a székely krónika hitele, hanem az én e kérdésben megengedem hogy nem hibátlan de bizonyosan igaz meggyőződésem szerénti eljárásom fölött is?

S ezzel Bartal ellenében krónikánk védelmét, melylyel saját igazolásom annyira összevág, hogy e két ügyet külön nem választhattam, befejezve, még csak azt a megjegyzést vagyok bátor e forrásunk hitele ellenzőinek figyelmökbe ajánlani, hogy annak, ki azt meg akarja dönteni, nem elég egy vagy más bár leghitelesebb történeti forrásunkat, például az oly méltán nagyra becsült névtelen jegyzőt tartani szeme előtt, hanem mulhatatlanúl gondosan tanulmányoznia

Digitized by Google

kell magát az általa kevésre vagy semmire sem becsült székely krónikát is; nem elég egyikünk vagy másikunk e krónika birálásában vagy használásában ejthetett hibáit ostorozni, hanem adatokkal kell e krónika koholtságát bizonyítni. Igaz, hogy ez munkát, még pedig nem könnyű munkát kiván, hanem ha mi, kik e krónikát védjük, a munkától nem irtóztunk, azoknak, kik komoly hitök és meggyőződésök szerint az ellenfélen, mint mi is magunkról hiszszük, az igazságért küzdenek, nem lehet magokat a krónika egész tartalmának birálati megvitatásától, az ennek hitelessége mellett eddig fölhozott erősségek megczáfolásának kötelességétől, általánosságban kimondott kételkedés vagy tagadás által fölmentetteknek tartaniok.

Mint láttuk, Bartal György a székely krónikát egészben koholtnak nem vitatta, csak egyes pontjaira nézve támadta meg hitelességét s e támadását okokkal igyekezett támogatni. Sokkal tovább ment ennél Szalay László, ki a nélkül, hogy itéletének csak legkissebb okát is adná, krónikánkat egy pár rövid sorban egész általánosságban „fonák gyártmány"-nak bélyegzi.

Szalay „Magyarország története" legközelebb megjelent második javított kiadásában, a mint a magyaroknak Etelközből a besenyők és bolgárok által szerinte 893-ban történt kiszoríttatását leírja, azt mondja, hogy ekkor „a havasok közt magokat megvédő székelyek kivételével a honn maradottak részben leölettek, részben a Prúth megé vonultak" s e helyre egy jegy-

Digitized by Google

zetet tesz, melyben krónikánkra ily röviden mondja ki a halálos itéletet: „A székelyek eredetét és őstörténetét jókora homály fedi, melyet az ujabb időben még nevelt azon körülmény, hogy történetvizsgálóink a „csíki krónika“ névvel fölruházott fonák gyártmányt némi szeszélyből hiteles iratnak akarják tartani. Pray és vele és utána többen csalódnak, midőn a székelyeket csak a XIII. században költöztetik jelen lakhelyeikbe, de a székelyeknek Etele húnjaitóli származtatása is csalódás.“ [1])

Senki sincs, ki Szalaynak, hazánk történetirói s publicistái közt oly méltán ünnepeltnek, érdemeit nálam szivesebben elismerné: de azért, ugy hiszem, ő maga sem fogja ez őszinte nyilatkozatommal legkevesbbé is összeütközőnek tartani, ha e pontra nézve vele meggyőződésem szerint egyet nem érthetve itéletében meg nem nyughatom, s miután ez itéletének alapokait közzé nem tette, e kérdést bármennyire becsült tekintélye, pusztán e tekintély által, eldöntöttnek el nem ismerhetem.

Igaz, hogy ő nagyszerű történeti művében e kérdést egy rövid jegyzetben csak alkalmilag említve e helyt krónikánk hitelének alapos megvitatásába nem ereszkedhetett s ily kitérést mellőzhetőnek tarthatott: de éppen ezért nem is követelheti, hogy véleményét és itéletét, — melynek támogatására a székely krónika

[1]) *Szalay, Magyarország Története 2-dik kiadás I. köt. Pest, 1861. 9. l.*

Digitized by Google

napfényre jötte előtt megjelent munkákra, Pray Dissertatióira és Benkő Milkoviájára, s az ujabb korból gr. Kemény Józsefnek a Kurz Magazinjában (*II. köt. 255. l.*) közlött értekezésére s illetőleg említett tudósaink ez ügyben nyilvánított itéletére hivatkozik, — elhatározónak, döntőnek fogadjuk el.

Puszta állításra puszta tagadással felelhetnék: de addig is, míg a székely krónika hitelét legnyiltabban tagadó történettudósunk itéletének alapokait megismerhetném, nem tartom mellőzhetőnek véleményére s oly határozottan kimondott sujtó itéletére, éppen azért, mert igen tekintélyes férfiú mondotta ki, ellenészrevételeimet igen röviden megtenni.

Az az állítás, hogy a székelyek Árpád magyarjainak azon töredéke, mely az etelközi vereség alkalmával a mai székelyföldi havasok közzé menekűlt s ott magát megvédte, nem egyéb hypothesisnél, még pedig alaptalan hypothesisnél, melyet egyetlen hazai vagy külföldi forrással sem lehet igazolni. Jól tudom, hogy azt a hún-magyar rokonságot tagadó némely tudósok Biborban született Konsztántinnak az etelközi vereségről szóló néhány sorából akarják kiolvasni vagy is inkább kiokoskodni, de teljesen alaptalanúl; mert az említett irónál, mind arról, a mit ők belőle ki akarnak erőltetni, egy szó sincs. Konsztántin császár ugyan is csak ennyit mond: „midőn a túrkok (magyarok) hadjáratra kimentek, a besenyők Szümeónnal (Simon bolgár fejedelemmel) a túrkok ellen menének, családjaikat tökéletesen megsemmisíték, és az

Digitized by Google

országuk őrzésére hátra hagyott túrkokat csufúl kiverék. S a túrkok, a mint megtértek, országukat ily pusztának és földúltnak találván, megtelepedének azon földön, melyen mai napig lakoznak.“ [1]) E szavakból csűrte csavarta ki Engel a székelyek Szalay által is elfogadott és vallott eredetét, melynek gyarló lábon állását mintegy maga is érezve azt azzal a gyermekes szójátékkal ügyekszik Engel támogatni s az egyűgyűek előtt hihetőbbé tenni, hogy a székely nemzeti név eredetileg *szökely* volt, mi szerinte *szökevényt* (fugitivust) jelentett volna.[2]) Nem szükség, de nem is érdemes ez alaptalan szójáték ellen komoly harczot vívni, elégnek tartom csak ez egyszerű megjegyzést, vajon tapasztalta-é valaki, hogy a magyar nyelvben a rövid *ö* hang hosszú *é*-re változott, s így képzelhető-é, hogy a *szökely* szó, — mely egyébiránt nyelvünkben Engel ábrándja előtt soha nem létezett, de a *szök* igegyökből helyesen nem is képződhetett, — *székelylyé* változhatott volna?

Hogy Konsztántin császár idézett szavaiból, melyeken kivűl az etelközi vereség részleteire nézve semmi más forrásunk nincs, mind azt, mit Engel és Szalay állít, hogy t. i. ez alkalommal Árpád magyarjainak egy része Erdély keleti bérczei közzé vonúlt,

---

[1]) *Constantinus Porphyrogen. De administrando imperio 40. fej.*

[2]) *Engel (Jos. Christianus) Supplementa ad Vindicias Anonymi Cornidesianas 347—350. l.*

Digitized by Google

ott magát megvédte, s hogy azok maradékai a mai székelyek, bárki is igaznak bizonyíthassa, teljességgel nem vagyok képes belátni.

De szint oly kevéssé értem, hogyan lehessen ily gyenge hypothesis kedvéért, ily képzelt igazságért, minden legkissebb okadatolás nélkűl megtagadni s szó nélkül félre vetni különben hitelesekűl ismert s maga Szalay által is folytonosan használt hazai krónikáink adatait, melyek a XI. századi névtelen jegyzőtől kezdve évek százain át a székelyeket, kérdéses krónikánkkal együtt, egy szívvel lélekkel Ethele húnjai maradékának hirdetik.[1]) Krónikáink e tekintetbeli hitelét, melyet a székelyek firól fira örökölt ősi hagyománya is támogat, bizony ily okoskodással, ily puszta tagadással megsemmisítni a legnagyobb tekintélyű tudósnak is sikeretlen törekvés.

A mit Szalay magára a székely krónika eredetére nézve mond, hogy t. i. az „fonák gyártmány," oly itélet, melynek igazolására, — miután a másképpen vélekedők és itélők okokkal léptek föl, — nem csak méltányos, de mulhatatlanúl szükséges is lett volna okokat, alapos okokat hozni föl; mert e nélkül nincs és nem lehet joga bármily érdemes, bármily tekintélyes irónak is szabadon gondolkozó s függetle-

[1]) Ez adatokat éppen Szalay ellenében jelen értekezésem megirásával csak nem egy időben érdekesen összeállította Imecs Jákó „A székely nemzet eredetéről" czimű derék értekezésében, *Gyulafejérvári füzetek I. köt. Kolozsvártt, 1861. 8r. 39—66. l.*

Digitized by Google

nűl itélni kivánó olvasóitól azt kivánni, hogy itéletét helyesnek ismerjék és elfogadják.

Ha Szalay maga részéről azt hiszi, hogy „azon történetvizsgálóink, kik a székely krónikát hiteles iratnak akarják tartani," (nem csak akarjuk, hanem valódi meggyőződésből, okokon alapuló meggyőződésből mind addig hitelesnek is tartjuk, míg alaposabb okokkal le nem leszünk győzve), ezt csak *némi szeszélyből* teszik: ez ellen, mint teljesen egyéni vélemény ellen, bármily bizonyítatlanúl van is oda vetve, kifogást nem teszek: de annyit biztosan hiszek, hogy a ki több történetvizsgálónk ez ügyben közzé tett dolgozatait higgadtan, elfogulatlan, s minden szeszély nélkül olvassa és birálja, rólok legalább is annyit kénytelen lesz bevallani, hogy meggyőződésök s ennek következtében az igazság kivívására irányzott törekvésök némi szeszélyből nem származhatott.

Ha a dolog így volna, bizony nagyon könnyű lett volna és lenne velünk, s így a kérdéses krónika hitelével elbánni: mert puszta szeszélyből bizonyosan nem fognók folytatni igen tisztelt ellenfeleinkkel ez ügyben oly rég folyó tudományos vitánkat, melyet ellenökben e tudomány érdekében mind addig föl nem adhatunk, míg az igazság, melynek nyomozása s kiderítése lehet csak közös czélunk, egyik vagy másik fél által tökéletesen ki nem lesz víva.

Hogy azonban e czélt elérhessük, hogy a székely krónika hitelének leghatározottabb ellenzői meggyőződjenek e forrásunk valódi becséről, megvallom,

Digitized by Google

mind azt a mi eddig történt, magam sem tartom teljesen kielégitőnek.

Mulhatatlan teendőnk erre nézve, hogy e krónika szövegét, az eredeti szerkezethez lehető leghívebben, ha a kiadás több példány segélyével történnék, ezek minden eltérésének gondos kijelölésével, folytonos birálati jegyzetekkel, szóval a tudomány mai kivánatainak megfelelő oly teljes készülettel adjuk ki, milyennel hazai krónikáink közzül mai napig fájdalom! egyetlen egy sincs kiadva.

A leggondosabban nyomozandó volna tehát a csíki Sándor család levelei között maga az 1533-ki eredeti szerkesztmény, melyet csak azért, mert a múlt század végén az erdélyi magyar nyelvmívelő társaság fölszólítására napfényre nem került, örökre elveszettnek határozottan még nem tarthatunk. Tudjuk, hány százéven át rejlett a magyar történetirás atyjának Béla király névtelen jegyzőjének munkája, mely csak a múlt század közepén lett közzé téve; tudjuk, hogy legrégibb szerkezetű hazai krónikánk Kézai munkája még ennél is később lett közönségesen ismeretessé. S így a legfigyelmesebb kutatás előtt nem kell s nem lehet arról a reményről végkép lemondanunk, hogy magát az 1533-ki irományt, sőt ha ne talán a sors az ennek alapjaiúl szolgált régibb iratoktól bennünket örökre meg nem fosztott, ezek némely darabjait is, — melyek őstörténetünk földerítésére hasonlíthatatlan becsűek volnának, — fölfedezni sikerűlhessen.

Digitized by Google

Ha azonban ez már most csak ugyan lehetetlen volna, oda kellene munkálni, hogy az 1695-ki csík-szeredai hiteles átirat napvilágra kerüljön, s ezt nem csak a csík-szeredai levéltárban, hanem Csík-Somlyón is, hol annak 1796-ki másolata készült, a leggondosabban kellene nyomozni, s e tekintetből különös figyelem volna fordítandó a csík-somlyai convent régi székely földi irományokban bizonyosan gazdag könyv- és kézirattárára. Sőt ki kellene terjeszkedni a nyomozásnak a székely nemzet eddig oly kevéssé ismertetett, oly kevéssé használt, udvarhelyi levéltárára, melybe, mint köz tudomásra van, az egyes székely székeket és családokat illető levelek tetemes mennyiségben vannak letéve.

Abban az esetben, ha mind e nyomozásoknak kivánt eredménye nem lehetne, krónikánkat az eddig ismeretes ujabbkori másolatok birálati összevetése után is ki lehetne s ki kellene adni; mit csak az eddig általam ismert Aranka-féle négy példány s a Halmágyi Sándor hazánkfia birtokában lévő ötödik másolat segélyével is bizonyosan oly sikerrel lehet végrehajtani, hogy a Székely Mihály-féle eddig használt egyetlen rosz kiadás, mely oly sokat tett krónikánk hitelének rontására, egészen háttérbe szorúljon s méltán érdemlett feledségbe merűljön.

A mi e birálati újabb kiadással járó nem könnyű munkát illeti, arra történettudományunk érdekében fáradságomat a legszívesebben fölajánlom, meg lévén győződve, hogy e munkában hazánknak mind

Digitized by Google

azon fiai, kik a birtokukban lévő kéziratok közlése által ez Erdély s a székelység régi történetei földerítésére nézve nevezetes ügyben közre munkálni képesek és hivatottak, e támogatást nem annyira tőlem, mint az ügytől bizonyosan nem tagadják meg, sőt e köz ügy diadalának kivívását hazafiui szíves készséggel fogják elősegíteni.

Csak e meggyőződésből, s a székely nemzet művelt fiaitól hiszem nem hiában reménylett és kért lelkes közre munkálásba bízva merhettem kimondani hitemet, hogy ha kötelességünket nemzeti tudományosságunk e fontos kérdéséhez illő buzgalommal és lelkiismeretességgel megteszszük, nem oly igen távol lehet az idő, midőn ez oly sokáig s oly élénken folytatott vitás ügyben tudományos közönségünk határozott döntő itéletet hozhat, mely által a csíki székely krónikának, nemzetünk őskorára vissza mutató ez egyetlen erdélyi forrásnak, hazai régi krónikáink mellett őt méltán megillető helye határozottan ki lesz mutatva s tudományos becse valahára közönségesen el lesz ismerve.

Digitized by Google

XVIII.

AZ ENLAKI EGYHÁZ ŐS-SZÉKELY BETÜKKEL IRT FÖLIRATA.

Digitized by Google

Digitized by Google

XVIII.

Az enlaki egyház ős-székely betükkel irt fölirata.

(Megjelent a „Koszorú“ 1864-diki féléve 22-dik számában.)

Hogy a székelyeknek őseiktől a húnoktól öröklött saját irásmódjok volt, melyet mint a keleti népek, héberek, arabok, törökök stb. jobbról balra irtak és olvastak, hogy ez irás, melynek a magyar nyelv hangjainak megfelelő betűi minden ismert alphabettől lényegesen külömböznek, eredetileg rovásból állott, a mennyiben a székelyek ősi betűiket négyszögre faragott hosszúdad pálczákra szokták róni, hogy ez irásmód a székely földön még a XVII-dik század vége felé is ismeretes és gyakori használatban volt s csak a XVIII-dik század első felében, nemzeti sülyedésünk és tespedésünk e szomorú korában, veszett ki a gyakorlati életből: mind ezt a XIII-dik század második felében élt és írt Kézai Simontól kezdve le a múlt

Digitized by Google

század végéig a leghitelesebb és legtekintélyesebb irók csaknem szakadatlan sora kétségbe vonhatatlan igazságnak hirdeti és bizonyitja.

Ez ősrégi irásnak azonban a régi irók által emlegetett pálczarovási alakjában eddig semmi emléke nem került napfényre, sziklába vésve még a csíkszéki „Irott kő“ nevezetü kőszálon sem lehetett nyomára találni; csak két csíki régi egyház falain volt még ily fölirat a mult században látható.

Ezek egyikéről, a csík-szent-mihályi régi egyház föliratáról, Kunics Ferencz jezsuita és kolozsvári tanár, Kolozsvártt 1731-ben nyomtatott „Dacia Siculica“ czímű munkájában emlékezett, a nélkül azonban, hogy értelméről szólott vagy másolatát adta volna. Másikát, a csík-szent-miklósi egyház föliratát, Dezsericzky József Incze kegyes rendi tanár emlitette föl legelsőbben „De initiis ac majoribus Hungarorum“ czímű munkájának 1753-ban nyomtatott második kötetében, ki e föliratnak Szilágyi Sámueltől, az erdélyi királyi tábla birájától, került hű hasonmását is közölte ugyan, de értelmének szerinte igen is nehéz megfejtésébe bocsátkozni nem bátorkodott.

A jeles Bod Péter volt az első, ki 1768-ban Cornideshez intézett válaszában e fölirat értelmét a Telegdi János által 1598-ban „Rudimenta priscae Hunorum lingvae“ czímű munkájában kiadott ősrégi, ugy nevezett hún-scytha alphabet segélyével megfejtette, még pedig oly helyesen, hogy olvasása némely nem éppen lényeges eltérésekkel, — melyeket másutt

Digitized by Google

fogok bővebben kifejteni, — a legszigorúbb bírálatot is kiállja. Itt elégnek tartok annyit megemlítni, hogy e föliratot, mint értelméből kitünik, 1501-ben az egyház épitésén munkálkodott székely mesteremberek készitették.

Egy század sem folyt le attól fogva, hogy a magyar tudományos világ e két fölirat létezéséről tudomást vehetett, s már mind e két becses ereklyénk örökre elveszett. Mikor enyészett el a csík-szentmihályi egyház fölirata, meg nem határozhatjuk; csak annyi bizonyos, hogy ma az egyház falain nem létezik, sőt ott helyben többé senki sem él, ki annak fönvoltára, bár hagyomány utján is, emlékezni tudna; tudjuk továbbá, hogy Cornides, ki tudósaink közzül tudományosságunk ez ügye iránt legnagyobb érdekkel viseltetett, e fölirat másolatát már 1770 táján hasztalan igyekezett megkeriteni; és igy alaposan következtethetjük, hogy e föliratnak az egyház ujítása vagy meszelése alkalmával már ezelőtt mintegy száz évvel kellett eltünni. A csík-szent-miklósi föliratról ellenben bizonyos, hogy a mult század végén enyészett el az egyház ujjá alakitásakor, nem lévén senki, ki ez alkalommal ez emlék megmentésére s föntartására ügyelni érdemesnek tartotta volna.

Fájdalom fogott el, midőn ezelőtt két évvel tett székelyföldi körutamban, melynek egyik főczélja éppen az ősrégi székely irás hitelességének bebizonyitása s még netalán létezhető emlékének fölkutatása volt, meg kellett győződnöm, hogy Csíkban, hol leginkább re-

Digitized by Google

ménylettem és nyomoztam, ez irásnak többé semmi emléke sem található. S miután a székely föld többi részeiben is minden nyomozásom sikeretlen volt, sőt többször kellett tapasztalnom, hogy a hová ősszékely irásnak képzelt olvashatatlan föliratért utasitottak, ott valamely római föliratnak az avatatlanok előtt érthetetlen töredékére találtam, hajlandó voltam csaknem végképen lemondani a reményről, hogy az általam teljes meggyőződéssel kétségtelen hitelességünek tartott ősrégi székely irás valamely emléke korunkig fönmaradt volna, s igy fölfedezése valaha sikerülhessen.

Képzelhető, mily kedves meglepetés volt rám nézve, midőn a mult hónap utolsó napjaiban báró Orbán Balázs, ki a székely földet a közelebbi két évben a leggondosabban át meg átkutatta, s utazásának kiadandó leirásában szülőföldje ismertetésére számos, eddig ismeretlen s igen érdekes adatot fog napfényre hozni, egy székelyföldi ismeretlen értelmü föliratot hü hasonmását sziveskedett velem közleni, melyben mindjárt első pillanatra is lehetetlen volt az ugynevezett hún irásra nem ismernem.

E föliratot Udvarhely széken, a regényes Firtos aljában fekvő Enlaka unitarius egyházának deszkamennyezetén a kar fölött olvasható; előttem teljes hitelü másolatban állt, melyet maga a fölfedező a hely szinén a leggondosabban rajzolt uti tárczájába.

Értelme a Telegdi által 1598-ban, Bél Mátyás által „De vetere literatura Huno-Scythica“ czimü mun-

Digitized by Google

kájában 1718-ban közlött, valamint a Kájoni János által 1673-ban másolt hún alphabetek és a csík-szentmiklósi fölirat hasonmásának egybevetése és használata mellett általam csakhamar meg lőn fejtve.

A hasonmás, értelmezésével együtt, im itt következik:

Deut. VI. n e t s I z a gy

e k a Cs i a n s u M s u i gy r o e G

azaz: „Georgius Musnai. Csak egy az Isten. Deut. VI.“

Ki volt az itt említett Musnai György, s mikor készült ez unitarius jelmondatú fölirat, talán örökre titok maradt volna előttünk, ha e kérdésekre az egyház mennyezetén lévő több latin fölirat egyike teljesen határozott megfejtést nem szolgáltatna. E fölirat, eredeti szövegében, igy hangzik: „Hocce templum per manus noxias immanium Tartarorum Anno 1661. in cineres redactum, beneficio et pio erga Deum zelo incolarum Jenlakiensium et Martonosiensium in honorem unius veri Dei lacunare tectum, arte pictoria insignitur. A. 1668. per Georgium Musniensem, pastore existente Johane Arkosi.“ Magyarul: „Ez egyházat,

Digitized by Google

mely a kegyetlen tatárok dúló kezei által 1661-ben hamuba dőlt, s a jenlakai (ma enlaki) és martonosi lakosok jótéteményéből és isten iránti kegyes buzgóságából az egy igaz isten tiszteletére mennyezettel fedeztetett, festői mesterséggel diszesíti 1668-ban Musnai György, Árkosi János lelkipásztorsága idejében."

Musnai György, mint nevéből is következtethetjük, az Enlakához nem messze eső Musnára való székely volt, ki a hamvába dőlt egyház ujdon épitett mennyezetét, melyet egyik rajta lévő latin fölirat szerint helybeli asztalos mester Enlaki Szász András készített[1]), a magyar és székely népnél oly kedves és maig is divatos tulipántos modorban saját és népe izlése, s falusi festő müvésztől telhető képessége szerint lehető legdiszesebben kifestette. Az egyszerü székely mester, midőn nevét, hitének az unitárius egyházakon maig is divatos jelszavával együtt, az őseitől

---

[1]) Az egyház mennyezetének egyik táblján olvasható: „Per manus mensary Andreae Szasz de Jenlaka." Itt is mint a másik közlött föliraton az Enlaka nevet még Jenlaka (talán Jenőlaka) alakban találjuk. — Egy másik táblán e latin distichon áll:

„Condidit in terris hominem Deus unicus unum,
Factus homo multos fecit in orbe Deos.

Tempore aedilium Math. Balint, Petri Sebestyen, Geor. Miklos, And. Sigmond."

Digitized by Google

öröklött s a nép által még értett régi székely betűjegyekkel fölirta, bizonyosan nem gondolt rá, hogy fölirata alig egy század mulva saját honfiai előtt érthetetlen rejtélylyé válik, s mielőtt két század lefolyand, egyetlen egy emlékévé lesz fajunk kétségtelenül még keleti hazájából hozott saját irásmódjának. Ő bizonyosan nem sejtette, hogy igénytelen föliratában, mely az enyészetet nemzeti tudományosságunk szerencséjére két századon át kikerülte, mily kincset hagyott hátra a magyar tudományos világnak.

E kincs fölfedezése fáradhatatlan székely utazónk b. Orbán Balázs érdeme; hű megőrzése és föntartása az összes székelységnek nemzeti becsületben járó honfiui kötelessége. E gondot a székely föld fiaitól a magyar nemzet méltán követelheti, e gondot az emlék teljesen megérdemli. Mert ha a székely föld gyönyörű balladáira, melyeknek a legujabb kor buzgó törekvése ki tudja mily csekély részét menthette meg a feledségtől, mint népköltészetünk legszebb virágaira minden mivelt magyar elragadtatással tekint; ha a régi magyar nyelv sajátságait tanulmányozó nyelvész a székelység maig is élő de mindinkább enyésző szójárásaiban örömmel ismer a gazdag kincserekre, melyek még kellően kiaknázva koránt sincsenek: a magyar régiségbuvár bizonyosan nem kissebb kegyelettel és lelki élvezettel fogja az enlaki szerény egyházban régi nemzeti irásunk ereklyéjét szemlélni, azon irását, melynek eredete ázsiai ős honunkra utalva, a nemzetünk irott történelmét megelőző századok ho-

Digitized by Google

mélyába vész; azon irását, mely fajunk őskori miveltségének egyik legtagadhatatlanabb bizonysága.[1])

[1]) Miután a „Kolozsvári Közlöny“ rövid tudósitása nyomán hirlapjainkban e nagy fontosságú fölfedezésről nem elég pontos és alapos adatok voltak terjesztve, kötelességemnek tartottam a fölfedező szivességéből velem közlött teljes hitelű adatok alapján az ügy valódi állását a közönség előtt röviden és egyszerűen előadni, addig is, míg az ős székely irás hitelessége ügyében évek óta folytatott tanulmányom eredményét, a bizonyitó adatok teljes közlésével s az ujabbkori kétkedők és tagadók érveinek czáfolásával együtt, a „Buda-pesti Szemle“ legközelebbi füzeteinek egyikében közzé tenni, s e kérdést tudományos szempontból minél kimeritőbben megvitatni és tisztába hozni alkalmam lehetne. (Ezen értekezésem „A régi hún-székely irásról“ megjelent 1866-ban a „Buda-pesti Szemlé“-ben. Uj folyam V. és VI. köt.)

Digitized by Google

XIX.

A MAGYAR HELYNEVEKRŐL.

Digitized by Google

Digitized by Google

XIX.

A magyar helynevekről.

(Megjelent: Uj-Magyar Muzeum 1851-ki évfolyamában.)

Hogy a magyar helynevek gyüjteménye, melylyel, mint az Új-Magyar Muzeum III. füzetében olvasható, Révész Imre Debreczenben már is szép sikerrel foglalkozik, nem csak történeti, hanem kivált nyelvészeti szempontból megbecsülhetetlen nemzeti kincset fog tartalmazni; hogy e gyüjtemény a régi oklevelekben és iróknál előforduló s gyakran igen eltérőleg leirt hely- és személynevek meghatározására nézve a legalkalmasb s hazánk alapos ismeretének egyik legjelesebb segédeszköze leend; arról, a ki tudja, hogy a magyar nép mennyire megőrzötte az őt mélyebben érdeklett történeti események emlékezetét s a már talán századok előtt elpusztúlt helységek neveit, a ki tudja, mennyi régi szót ért még a nép, melyet, mi-

Digitized by Google

után az irodalmi nyelvből kiveszett, az úgy nevezett értelmesbek már alig vagy éppen nem értenek, a ki meggondolja, hogy a magyar tájszótár még hiányos s a magyar szójárások kimeritőleg megismertetve nincsenek, előlegesen sem kételkedhetik.

A munka és fáradság, melyet e gyüjtemény igényel, még ha csak a tisztán magyar, vagy hajdan magyar, s most idegen faj által lakott, de maig is magyar neveket viselő vidékekre és helységekre akarna is a gyüjtő kiterjeszkedni, valóban roppant s eredménye terjedelmével arányban állandó fogna lenni; nézetem szerint azonban, hogy a siker a fáradságnak kellően megfelelhessen, egyedül a gyüjtésben követendő eljárástól függ.

Egyes ember, ki a magyar haza vidékeit, az egyes helyek természeti fekvéseit, a nép szójárásait, történeti regéit, sőt gondolkodásmódját is ismeri, e mellett a néppel folytonos összeköttetésben van, e tekintetben sokat tehet ugyan, de eleget még sem. Arra ugyanis, hogy a magyar helynevek gyüjteménye teljes és alaposan megfejtett lehessen, múlhatatlan, hogy minden helység és puszta helyneveit olyak írják össze s magyarázzák meg, mennyiben lehet maga a nép előadása után, mely a neveket adta s így legjobban értheti, kik azon helynek úgy szólván minden talpalat földét ismerik, s annak lakosaival a legszorosabb viszonyban állanak. Ellenkező esetben a gyüjteménynek hiányosnak, egyes helynevek leirásában pontatlannak, s azok megmagyarázásában, mi az egész

Digitized by Google

munkában a legfőbb, gyakran csalatkozónak kell lenni.

Ezekből indúlva ki részemről sokkal jobban szeretném egyes magyar vidékek, mint péld. a Palócz-ság, Jászság, Nyírség, vagy egyes megyék, sőt egyes nagy terjedelmű magyar városaink, mint Debreczen, Szeged, Kecskemét, Hódmező-Vásárhely stb. helyneveit teljesen kimerítve és megfejtve bírni, mint az egész haza hiányos és kellően meg nem fejtett helyneveinek gyüjteményét, mely éppen roppant halmaza miatt kevésbbé lenne pontos és használható.

Addig is, míg a magyar tudós társaság ezen eléggé fontosnak nem nevezhető ügy érdekében közzé teendő felszólítása az illetőknek teljes irányadóúl szolgálhatna [1]), alkalmat veszek magamnak az általam összeszedni megkezdett Békés megyei helynevek közzűl azon helység helyneveit közleni, melyben születtem, gyermek éveim s ifjúságom egy részét töltöttem, s melyet ennélfogva legalaposabban ismerhetek.

Körös-Tartsa helynevei.

Körös-Tartsa régi magyar falu. 1469-ben több Békés vármegyei helységekkel együtt a Gerlai család birtoka volt, mely magát a Békésben eső egykor falu, ma puszta Gerláról nevezte. A XVII. században a

[1]) Ez ügyben az akadémia egy izben (1837.) már jutalomtétel által is kivánt hatni. Az eredmény tökéletlen volt. *Lenkey Zsigmond* pályairata megnyerte a díjt, de sajtóra nem érdemíttetett. *A szerk.*

Digitized by Google

Wér család bírta, melynek egyik ága innen Kőrös-Tartsai előnevet is vett föl. A török és belháborúk folytán Békés megye számos helységeivel, melyek nagy része ma csak mint puszta ismeretes, elpusztulván, 1718—19-ben szállották meg újabban a közel tájak magyar lakosai. 1723-ban kapta b. Haruckern János György Békés vármegye legnagyobb részével, s a szomszéd Csongrád és Arad vármegye több helységeivel és pusztáival kir. adományban; azóta az ő örökösei birtokában van. Lakossága, 5700 lélek körül, kizárólag magyarúl beszél; szójárása a debreczenitől kissé eltérő, a hosszú *í*-t különösen kedvelő, mely az egy Orosházát kivéve, — hol a lakosság egy századnál régibb települése óta is dunántúli szójárását és viseletét híven megtartotta, — az egész vármegyében igen csekély eltérésekkel divatozik, s méltán *békési*-nek (a nép kimondása szerint *bíkísi*-nek) neveztetnék.

Tartsa néven Magyarországban 7 falu és 5 puszta ismeretes, u. m. *Körös-Tartsa* Békésben, *Ér-Tartsa* Biharban, *Erdő-Tartsa* Nógrádban, *Csík-Tartsa* és *Kis-Tartsa* Pestben, *Tartsa* (Andau) Sopronban és *Tartsa* (Tatzmansdorf) Vasban, falvak, *Nagy-*, *Kis-* és *Szél-Tartsa* (azaz szélső Tartsa) Biharban, *Tartsa* Hevesben és *Tartsa* Baranyában, puszták. Hogy ezen csekély kivétellel ma is magyarság által lakott helyek nevének magyarnak s éppen azért is, mert oly különböző vidékeken oly sokszor föllelhető, jelentő szónak kell lenni, nem alaptalan következtetés. Értelme következőkép fejthető meg: az alföldön a *tarts* szót

Digitized by Google

meredek part, úgy nevezett kapaszkodó értelmében ritkán ugyan, de még lehet hallani, péld. ennek vagy annak a halomnak, hátnak, nagy *tartsa* van (mely a szekeret a fölhaladásban *föltartja*, s hol viszont a lemenetelben a kocsit *tartani* kell), itt vagy ott a Körösnek erős tartsa van. *Tarts* tehát meredek emeltséget, vizek mellett magos partot jelent, mely az árvizet *föltartja*, s e tekintetben Körös- és Ér-Tartsa neve fekvésöknek megfelelőleg helyesen választottnak mondható. Erdő-Tartsa mindkét oldalról meredek, s ma is részben erdős völgyben, Csík- és Kis-Tartsa szintén emelkedő hegyek közelében fekszik, s így ezekre is e név méltán alkalmazható; a többi Tartsákat, fekvésöket nem ismervén, ez úttal mellőzöm. Megjegyzendő, hogy a Tartsa név vég *a* betűje nem egyéb, mint a régi hangzóbb magyar nyelvben a mássalhangzón végződő szók után az utolsó szótag magánhangzójához rokon oda lehelett magánhangzó, mely a palóczoknál s némely vidékeken maig is hallható, péld. *annaka*, *enneke*, *katonánaka*, *ezérte*. Most lássuk részletesen a k.-tartsai határ helyneveit.

I. *Útczái: 1. Nagyútcza. 2. Hajnalútcza*, kelet felé. *3. Zug*, a Körös tekerületében. *4. Körösalj. 5. Kandia.* E név eredetét és jelentését, mely az alföldön több helyt, nevezetesen Békésben, Füzes-Gyarmaton is föllelhető, az itteni nép nem tudja. Rendesen a falu vége felé eső s leghitványabb részt szokták igy nevezni. Nem Kandia szigetének emlékét tartja-e föl e helynév, hova a törökök a magyar foglyokat csapa-

Digitized by Google

tostól hurczolták, s melynek nevét a nép régen köz kézen forgott történeti s vitézi énekekből is tanúlhatta?

II. *Szántóföldei:* Ezek több fordulókban s ezek ismét több dűlőkben vannak, melyeknek rendesen a hely fekvésétől vagy a közel halmoktól vett érdektelenebb neveit ez úttal mellőzve, elég legyen következőket kiemelni: *1. Edeles*, hajdan külön helység. Ha látjuk, hogy az *s* (*as*, *es* stb.) képzőkkel alkotott igen számos Békés vármegyei helynevek, mint *Békés*, *Szarvas* (városok), *Vadas*, *Halas*, *Méhes*, *Verebes*, *Kigyós*, *Fás*, *Szénás*, *Csorvás*, *Eperjes*, *Gerendás*, *Fövenyes*, *Zsíres* (puszták) érthető gyököktől erednek, s a hely tulajdonainak megfelelnek, vagy megfeleltek: arról sem kételkedhetünk, hogy *Edeles*nek is az *edel* gyökből kell származni, hogy e név jelentő s éppen értelménél fogva ruháztatott ezen helyre. Tudván azt, hogy *etil* vagy *etel* a tatár nyelvben folyóvizet tesz, honnan *Etelköz* (Atelkuzu) általánosan folyóköznek vagy vizköznek magyaráztatik, Edeles jelentését egyébnek, mint *vizes*, nem vehetjük. És ezt a hely fekvése teljesen igazolja. Edeles ugyanis az aljában folyó Körös áradásaikor most is nagyobb részben, régen pedig, míg a gátak a folyót kevésbbé korlátozták, csaknem egészen vízzel szokott körűlvétetni. *Edelény* mezőváros Borsodban szintén víz mellett, a Boldva lapályán fekszik. Több *edel* gyöktől származó helynév hazánkban nincs, mi e szónak idegen (tatár) eredetére mutat. Hogy a hajdani Nagy-Kúnságban, mely a Maros-

Digitized by Google

Körösközre s így e tájra is kiterjedt, a kúnok telepjei közt tatárok is tanyáztak, a Békésben eső *Tatárszállás* puszta nevéből nem alaptalanúl következtethetni. 2. *Ösvenhegy*, legnagyobb részben lapályos kaszáló. Igy nevezik, mivel az *Ösveny* nevű két ér vége vagy *hegye* ide nyúlik. Ösvenhegyen volt 1735. a Békés vármegyei és szomszédsági fölkelt nép egyik vezérének, a nép által nagyságosnak czímzett Nagy Andrásnak, tábora; azon halmocska helyét, hol zászlaja ki volt tűzve, a nép öregebbjei maig is ismerik. A csata, melyben e lázadók először megverettek, Tartsa mellett Edeles felől, a második, mely szétveretésökkel végződött, s mely után a főnökök borzasztó kivégeztetései történtek, Erdőhegynél Arad vármegyében esett. 3. *Telek*, Csongrádban trágya, *telekezni* trágyázni értelemben használják. A *telek* szó Békésben házhely vagy sessio értelmében az úrbéri törvények szövegének tekintélye mellett sem divatos. 4. *Csukás*. régen víz-járta föld lévén rajta gazdag csukahalászatok estek. 5. *Perjés sziget*, a rajta termő perjéről nevezik.

III. *Kaszálói*. 1. *Nagylapos*; laposoknak hívják azokat a téreket, melyeket az árvíz tavaszszal és őszszel elborít, s melyek rendesen kaszálóknak vagy legelőknek használtatnak. 2. *Csárdalapos*, a közelében eső szent-jánosi csárdáról. 3. *Kérhalom laposa*, Kérhalomról nevezik.

IV. *Legelőjét* közönségesen *nyomás*nak hívják.

Digitized by Google

V. *Erdeje* tulajdonkép jelenleg már nincs, azonban a Körös egy pár fával borított kis szigete *Pap erdeje* nevet visel.

VI. *Folyóvize: Körös* népiesen *Keres.* Ennek egy részét, mely egy csatorna, népiesen *ásás*, által nyaranként csaknem egészen kiszárad, *Holt-Körös*nek nevezik.

VII. *Erei: Büngösd* vagy *Bünkösd*, a Körösből szakad ki, s mintegy 3 mérföldnyi folyása után Tartsával szemben abba szakad vissza; közelében a megyeri s fási puszták határaiban több helyt erdők és cserjék vannak. Neve eredetileg *Bükkösd* lehetett a közelében lévő bükkösöktől. Igazolja ezt a hozzá közel eső *Bikk ere* nevezetű ér is, mely mellett a fási határban újabban épült kertészközség a nép szójárása szerint *Bikeri*nek (Bikk ere) hangzik. 2. *Gács*, a Bünkösd szakadéka, folyásának irányáról neveztethetett eredetileg *Kajács*nak, s ebből összevonás útján *Kács-* vagy *Gácsnak.* 3. *Ösveny*, a nép értelmezése szerint annyi mint *öntveny*, kiömlésekkor szokott megtelni. 4. *Küküllő*, *kékellő* vagy népiesen *kikíllő* vizétől nyerte nevét. 5. *Nagy-Ér.* 6. *Kis-Ér.* 7. *Holt-Ér.*

VIII. *Állóvizei*, közönséges néven *fenekek:* 1. *Görbefenék.* 2. *Kovácsfenék.* 3. *Nadrágfenék.*

IX. *Örvényei* (a nép szerint *örmínyek*): 1. *Báté*, a határban a legmélyebb örvény. Jelentése a magyar nyelvből nem érthető. A hellén βάθος mélységet, βαθύς, βαθεῖα, βαθὺ melléknév *mélyet* jelent. 2. *Lápos örvény*, melyet az öreg Márkusról szóló halászrege után *Már-*

Digitized by Google

kus örvényének is hívnak.[1]) 3. *Nagy- és Kis-ásási örvény.* 4. *Sebes Köröstorok örvénye.* 5. *Nagy-Csókos, Kis-*

[1]) E regét következőleg hallottam: Régen, talán már száz esztendeje is lehet, midőn még a föld bőven volt s az emberek a határokkal nem gondoltak úgy mint most, a körös-ladányiak a tartsai határ egy részét magokénak tulajdonitották, miből villongás támadván, törvényre került a dolog. Az öreg Márkus volt a ladányiak tanúja, ki is, miután a csizmájába a talpa alá előre ladányi földet tett, hogy majd ne hamisan esküdjék, a hely szinére a bírósággal kiment, s ott az élő Istenre megesküdött, hogy az a föld, melyen ő áll, körös-ladányi föld, s rettentően elátkozta magát, hogy ha igazat nem mond, testét a föld ne vegye be, hanem azon örvény nyelje el, melynek közelében áll, s lelke nyugodalmat ne találjon. A bíróság ezen eskü szerint csakugyan a ladányiaknak itélte a földet. — Nem sokára azután az öreg Márkus meghalt, temetésére roppant nép gyűlt, s az egész szertartás szép renddel ment végbe; midőn azonban már a koporsót a sírba eresztették, s a sírások a földet rá kezdték volna hányni, egyszerre csak az egész nép csudálatára a koporsó a földből felvetődött, s a holttest a koporsóból kizuhanva, egyenesen azon örvénynek tartott, hol az öreg éltében hamisan esküdött, s ott annak fenekére szállott. Igy átka, mit magára mondott, csakugyan teljesült. Azóta is, kivált holdvilágos éjenként, gyakorta látják őt a halászok az örvényből fölmerűlni, kikhez, minthogy éltében is mindig izgága volt, rendesen e kötődő kérdést szokta intézni: oldjak-é vagy kössek? s ha a tapasztalatlan halászlegény azt találja felelni: oldjon, az egész hálót úgy megbontja, hogy egyetlen szálla változik; ha azt mondja: kössön, a hálót olyan csomóba gombolyítja, hogy soha többé ember ki nem bontja. Ezért nevezik ezt az örvényt Márkus-örvényének. (Ezt a népregét használta Arany János 1853-ban „Hamis tanú" czimű gyönyörű költeményében.)

Digitized by Google

Csókos. Mit jelent itt a *csók* gyök, nem tudhattam meg. 6. *Fekete-örvény.*

X. *Zugai*, a Körös kanyarúlatai által képezett félszigetek: 1. *Paprév*, a falu közelében; hajdan itt rév volt. Ezen *Paprév*, valamint *Paperdeje* nevezet is oda látszik mutatni, hogy itt hajdan papok is birtokoltak; mit igazolni látszik a közel eső *Szent-János* helynév is; ez azonban a reformatio előtt lehetett, a nép semmi ilyesre nem emlékezik. 2. *Németjáró*, nevét onnan vette, hogy a török időkben a Szegedről Debreczen és N.-Várad felé járó német katonaság, akkor itt közel rév nem lévén, az itteni gázlón szokott átjárni; nevezetes arról, hogy Tököli idejében az e tájon hatalmaskodó fölkelők az itt átkelő német katonaságot az akkor e tájon létezett rétekből (nádasokból) megrohanván, mind levagdalták. 3. *Simai zug*, hasonló nevet visel Békésben a *Sima* puszta. 4. *Kalló zug*, a kallani ige *kall* gyökétől. 5. *Erdő zug*, régen az Erdőhátról Aradból Békésbe, ma a fási pusztáig nyuló erdő, egészen idáig terjedt. 6. *Szilvarész zug*, régen itt szilvások s a lakosoknak ebben részeik voltak, innen vette nevét. 7. *Körtvélyes*, maig is számos vad körtvélyfája van. 7. *Földház zug*, a rajta levő pásztorlaktól. 9. *Harcsás zug*, a Körös *Harcsás* nevezetű része mellett. 10. *Keskeny zug.* 11. *Edeles zug*, Edeles közelében. 12. *Küküllőköz*, a Küküllő ér által képeztetik. 13. *Csömpöly zug.* A *csömpöly* nevezetű hálótól, melyeket a halászok itt szoktak kiteregetni. 14. *Mihályhalom zug*, hasonló nevű halom közelében.

Digitized by Google

15. *Biristyó zug*, mint közönségesen tartják, oláh név, mely bizonyosan a Körösön lápokkal lejáró Arad és Bihar vármegyei oláhoktól ered.

XI. *Hátjai.* Igy neveztetnek az árvíz idején a vízből kilátszani szokott emelkedettebb vonalok, ellentéteül a *laposnak*, és a *fenéknek*, hol a víz megfeneklik. 1. *Bünkösdhát.* 2. *Gácshát.* 3. *Ösvenyhát*, mind három a hason nevű erek folytában. 4. *Túzokhát.* 5. *Dongóhát*, a rajtok tanyázó túzokoktól és dongóktól. 6. *Mérgeshát.* 7. *Ürmöshát*, a rajtok termő üröm és mérges növényektől. 8. *Hépehupáshát*, hullámzólag gödrös felszinétől nevezik.

XII. *Halmai:* 1. *Edeleshalom*, a hajdan itt állott Edelestől, más néven *Kocsishalom*, minthogy a lovaikat legeltető kocsisok rendes gyűlhelye. 2. *Telekhalom*, a Telek nevezetű földön. 3. *Köveshalom*, a nép itt falu s klastrom voltát emlegeti, a számos itt lévő tégladarabok hajdan itt állott épületekre mutatnak, hihetőleg *Sz. János* feküdt itt. 4. *Kúthalom.* 5. *Mákhalom.* 6. *Köleshalom.* 7. *Hideghalom.* 8. *Mérgeshalom.* 9. *Farkashalom.* 10. *Mihályhalom.* 11. *Vitárishalom.* 12. *Kérhalom*, ez a k. tartsai és mező-berényi határ közt esik, benne a nép rejtett kincseket hisz és keres. Ugy látszik, hogy ezen föltűnően magos halom a gyomai, berényi és békési határokban a Körös mentében elnyuló hajdani őrhalmok lánczolatába tartozik. Mindezen halmok még vizsgálatlanok, pedig a hajdani Nagy-Kúnság területén feküdvén, ha fölteszszük, hogy a hajdani pogány főkúnok temetkezési helyeiül szol-

Digitized by Google

gálhattak, régiségtani tekintetben bővebb vizsgálatot méltán érdemelnének.

XIII. *Gátjai:* 1. *Hosszúgát.* 2. *Telekgát.* 3. *Siralomgát*, mely a temetőbe visz. 4. *Pityerigát*, az ezen gát hányásakor resten dolgozott s megpálczázott suhancz pityergésétől. 5. *Kordagát.* 6. *Fábrigát*, hasonnevű személyektől vette nevét.

XIV. *Tanyái:* 1. *Csárdatanyák.* 2. *Középtanyák.* 3. *Kúthalmi tanyák.* 4. *Tanyaszél.*

XV. *Csárdája:* *Szent-jánosi csárda.* Sz. János hajdan külön határ volt, mely ma, valamint Edeles is, a körös-tartsai határban van kebelezve.

Digitized by Google

XX.

BÜDINGER OESTERREICHISCHE GESCHICHTE-jének BIRÁLATA.

Digitized by Google

Digitized by Google

XX.

Büdinger Oesterreichische Geschichte-jének bírálata.

(Megjelent 1858-ban, Budapesti Szemle II. köt.)

Oesterreichische Geschichte, bis zum Ausgange des dreizehnten Jahrhunderts. Von Max Büdinger, I. Band. Leipzig, 1858.

Midőn valamely nemzet történetirója saját nemzete történeteit előadva, az azzal viszonyban volt többi nemzetek történeteinek leirásába, magyarázásába, sőt elitélésébe ereszkedik, nem kivánhatjuk. ugyan, hogy gondolkozásmódja, nézetei, elvei s ezek nyomán itéletei a saját nemzeti szempontból működő hazai történetiró nézeteitől és itéleteitől eltérők ne legyenek; sőt ez eltérő nézetek és itéletek hasznát sem akarjuk tagadni, a mennyiben azok, ha alapos tanulmányozás s általánosabb, magasabb világnézetből történt fölfogás eredményei, a netalán szükebb látkörű s kiválólag nemzeti

Digitized by Google

fölfogású hazai történetirókat az egyoldalúság és elfogultság hibáitól figyelmeztetőleg óvják: de midőn valamely történetiró egy másik nemzet multját előszeretettel és elfogultsággal pártolt saját nemzeti szempontjából ferdén birálja s hamisan itéli el, még pedig a nemzet történeteinek adatait kellőleg nem ismerve, számba sem véve, vagy hibásan értelmezve itéli el, a hazai történetirásnak komoly tiszte és nemes hivatása az avatatlanság rendre utasitása. Ily helyzetben van a magyar történetirás Büdinger „Oesterreichische Geschichte" czimű művével, a mennyiben az hazánk történetét is külön szakaszokban részletesen tárgyalja.

Büdinger a magyar nemzet betelepedését külön czikkben tárgyalva, ha nem is registrálja oly pontosan és részletesen, mint Brunner (Die Einfälle der Ungarn in Deutschland. Augsburg 1855.) külön czikkbe azon borzasztó adatokat, melyeket a középkori krónikák nagyon is korlátolt fölfogású irói a pogány magyaroknak, az egyházak és kolostorok dúlóinak, vad erkölcseiről, igen is könnyen kimagyarázható nemzeti és vallásos ellenszenvből, összeirtak: mégis a magyar nemzetet Európába telepedése korában „az emberi fejlődés legalsó fokán" álló inkább csordának, mint nemzetnek jellemzi (228. l.). Hogy nemzetünknek még mai honunkba lépte előtt alkotmánya volt, hogy közügyeit nemzeti gyüléseiben a község intézte, törvényeket a község hozott, hogy a vezéri hatalom a bíróitól őseinknél el volt különítve, s igy nemzetünk nem csak az emberi, hanem a politikai kifejlődésnek

Digitized by Google

is nem a legalacsonyabb fokán állott, mélyen elhallgatja s e hallgatásával nyiltan tagadja. Ő neki, mint előtte Schlözernek, Dümmlernek s több külföldi tudós jóakaróinknak, Béla király névtelen jegyzője hiában írt; neki Kézai, Thúróczi nem történetiró, hanem csak a magyar hagyományok imitt-amott nagy óvakodással használható gyüjtője. Ő érte hiában fáradtak a magyar történettudomány férfiai, kik e forrásainknak hitelességét vitatták és bebizonyitották. Történettudományunkból bátran kivághatjuk mindazon lapokat, melyeket e Schlözer, Dümmler, Büdinger és társaik által forrásul el nem ismert hazai irókból meritettünk. A névtelen jegyzőt, kinek műve Schlözer szerint egy ostoba barát őrült fecsegése, Dümmler szerint egy mellékesen oda vetett rövid jegyzetben, — mint ezt egy külön értekezésben bővebben tárgyalni igérkezik, — határozott politikai irányból a XIII. század végén szerkesztett iromány, bizvást a tűzbe dobhatjuk.[1]) Az a körülmény, hogy a magyar hét vezér vérszerződésének s illetőleg a magyar alkotmány megalapításának valóságát egy más, a névtelen jegyzőtől teljesen független honi forrásunk, a régi székely krónika is igazolja, s hogy ennek hazánkban is egy ideig némelyek által kétségbe vont hitelességét hazai történettudományunk bebizo-

[1]) Nem dobjuk biz azt; s addig is, míg e részben tüzetesen szólhatunk, utasitjuk a Dümmlereket és Büdingereket Czoernig báró nagy ethnographiai munkájára, mely nem rég jelent meg.

Szerk.

Digitized by Google

nyitotta, szerző előtt bizonyosan ismeretlen; s így e részben ő hazai történettudományunk fejlődésének szinvonalán alól áll.

Nem akarjuk elvitatni, hogy pogány őseink a IX. és X. században nyugot-európai dúló hadjárataik által, melyek hadi szerkezetök, pusztai lovag életmódjok kifolyásai voltak, de a melyeket mellesleg mondva éppen a szomszéd német birodalom ezenkori politikai nyomorultsága és erkölcsi sülyedése segitett, sőt idézett gyakran elő, méltán rettegés és gyülölet tárgyai ne lehettek volna: de a magasabb, habár német szempontból itélő történetvizsgálónak az anyagi kár mellett, melyet e hadjáratok nemzetének okoztak, tekintetbe kellene venni, hogy a német birodalmi haderő ujjá szervezésére, a várvédelmi rendszer behozatalára éppen e hadjáratok adtak alkalmat, s így e rombolás a német birodalomra nézve egyszersmind a megifjodás és fölüdülés csiráit hozta magával. S vajon a magyaroknak Európába telepedése s honalkotása nem inkább szerencse volt-é éppen a német birodalomra, azt a Bálti tengertől az Adriáig alakulandó szláv uralom súlyos nyomásától szabaditván meg? S vajon azon mulékony rombolásért, melynek emléke őseinket a nyugot-európai keresztyénség előtt vádúl terhelte, nem adott-é a magyar nemzet nemes engesztelő áldozatot, midőn a keresztyénség bősz ellenségei, az ozmánok ellen századokon át Nyugot-Európa védfalát képezte, s nemzeti létéért de közvetve Nyugot-Európa megmentéséért küzdve kül- és belvészektől dúlt kebléből sok-

Digitized by Google

kal több hősi vérrel öntözte szerencsétlen honának síkjait, mint a mennyit valaha harczszomjas ősei Európában ontottak?

A szempont, melyből Büdinger őseinknek X. századi hadjáratait elitéli, koránt sem ily általános és magasztos, hanem a nevetségig szűk körű és ferde. Beszélvén Nyugot-Európa ekkori nyomoruságáról, melyet a magyarokkal egy időben a nyugoti Alpoknál az arabok, Spanyolországban a mórok, az Elbénél a dánok s éjszaki Frankhonban a normannok dúltak és raboltak, ily szavakban ad kitörést a magyarok iránti elfogultságának *(227—228. l.)*: „De a különbség a magyarok és ezen népek közt mégis roppant volt. Először, mindnyájoknak volt hazájok, melybe az általok meghóditott tájakról a legroszabb esetben visszatérhettek. (Mintha ez valami különös szerencse lett volna a rablott tájakra nézve, s mintha Árpád és utódai korában a magyarok soha se tértek volna vissza még a legjobb esetben is zsákmányukkal saját tanyáikra!) Azon földnek ellenben, melyet a magyarok 896-ban elfoglaltak, csak addig kellett előttök biztosnak látszani, míg nyugoti szomszédaik gyöngesége tartott, s mégis e volt azon egyetlen föld, melyet a bujdosók hazájoknak tekinthettek. S aztán ezek egészen kivül állottak mind azon népek állapotján és fejlődésén, melyek közzé őket a sors vezette.“

„Ama garde-fraineti mór rablók — folytatja szerzőnk — tudták, hogy honfiaik a szomszéd tengeren és Spanyolországon uralkodtak; volt saját miveltségök

Digitized by Google

s ennek érzetében megvetéssel tekinthettek alá a durva nyugotiakra, kikkel oly kegyetlenül elbántak. (Tehát ezen mívelt rablóknak Büdingerrel együtt méltán megbocsáthatunk!) Azon skandináv kalandorok is, kik Rollo alatt az elfajult nyugoti frank királyoktól egyik legszebb tartományukat kicsikarták s annak Normandia nevet adtak, ezek is az igaz, mint a magyarok, honukból elüzött bujdosók voltak: hanem éppen itt mutatkozott a különbség. (Halljuk!) A franczíák e normannokat még száz év mulva is idegeneknek tekinthették s történetiróik nekik hibásan kalóz nevet adhattak; de már két első herczege alatt Normandia nyugoti frank lábra volt állitva. Mily gyorsan kellett a nyugoti frankok életmódjának és nézetének ezen fajrokon uj jövevényekre hatni, midőn alig húsz év mulva, hogy honuk nekik átengedtetett, hazai nyelvök használata már annyira megfogyatkozott, hogy második herczegök egy tengerparti városba volt kénytelen küldeni fiát, hogy azt megtanulhassa, s az a XI. században teljesen kiveszett. (Tehát ezen anyanyelvöket elfelejtett tengeri rablóknak Büdingerrel együtt szintén megbocsáthatunk!) A magyaroknál azonban a honi finn dialectus, jóllehet több mint hat század mulva nyert magasabb irodalmi alkalmazást, teljes erejében föntartotta magát; az ott maig is a nép nyelve." Hinc illae lachrymae! Értjük. De már így mi a Büdinger-féle történetiskola tribunálja előtt ősapáink vétkeiért soha irgalomra nem számithatunk.

Digitized by Google

Az emberi lét legalsó fokán állt magyarok Büdinger szerint miveltségben alatta álltak mindazon népfajoknak, melyek közzé a sors őket vetette (például a szláv, bolgár és oláh fajnak?); egyetlen érdemök, melyet Büdinger értekezésében mellesleg fölemlítve találok, az, hogy „vad szabadságuk daczára a szigorú katonai parancsnokságnak hódolni régtől fogva megszoktak“ (223. l.). Ha ez áll: legyen szives Büdinger úr megfejteni, hogyan lehetett képes e vérszopó, kegyetlen, miveletlen faj ama miveltebb, polgárisultabb nemzetek között magának hont foglalva államot alkotni, s azt egy századon át régi erkölcsi (vad szabadsága) mellett is föntartani. Hiszen Büdinger szerint őseink, mielőtt a keresztyénséget el kezdték fogadni, még semmit sem hagytak el régi életmódjokból s még mindig az emberi lét alacsony fokán (még is itt már nem a legalacsonyabb fokon) állottak“ (366. l.). S még is éppen ezen pogány korszak az, mikor a magyar állam mind belháborgásoktól, mind külellenség beütéseitől folytonosan megóva, tulnyomó erejét Európa dúlására fordithatta. Talán a katonai vitézség, az anyagi erő mellett, ez államalkotáshoz és föntartáshoz a szellemi fensőségnek, a politikai bölcseségnek bizonyos fokával is megáldotta őseinket nemzetök nemtője?

Büdinger szerint, — mint ezt a Sz. István törvényeire tett okoskodásából kivehetjük, — a magyar fajnak politikai iránya ez volt volna: „az ország benszülötteit, kiknek őseit a bevándorlók itt találták, s

Digitized by Google

kiket részint földmivelő cselédeikké tettek, részint hadi és más szolgálatra alkalmaztak, folytonos alattvalóságban tartani. E czélra nézve első föltételnek kellett tetszeni előttök, hogy a rendeket élesen elkülönitsék, s meggátolják, hogy a hóditott nemzetekből valaki a győzedelmesbe emelkedhessék, mely uralkodási ösztön a magyarokban, mindaddig, míg országuk fönállott, sohasem hiányzott.“ (407. l.) Természetes, hogy Büdinger úr a névtelen jegyző azon adatait, melyek szerint a felföld némely vidékein a szlávok a magyarokhoz önként csatlakoztak, s őseink a hódolókkal nem csak emberségesen, hanem lovagiasan bántak, mint koholmányokat elveti: de hogy annyit sem tud, hogy Sz. István előtt minden magyar és minden a magyar zászlóhoz csatlakozott idegen: kún, orosz és szláv fegyveres egyiránt szabad volt, Sz. István reformja után pedig egészen a legujabb időig nem a magyar faj, hanem a magyar nemesi rend birt politikai jogokkal a nem-nemesi rend fölött, előttünk valóban bámulatos. Sz. István alkotta a magyar nemesi rendet, ő vetette meg alapját a várjobbágyok idővel szintén nemessé vált osztályának; de ez osztályok vajon csak egy tized részét is képezhették-é a magyar fajnak, melyről tudjuk honi krónikáinkból, hogy, ha a keresztyén hitre áttérni vonakodott, pedig az első évtizedekben a tömeg nagy része bizonyosan ilyen lehetett, szabadságától megfosztatott. Hogyan fejthetnők meg különben, hogy honunkban a magyar fajú jobbágyok száma, kik fölött a nemesség

Digitized by Google

éppen azon hatalmat gyakorolta, mint az idegen nemzetiségű jobbágyok fölött, hazánk összes lakosainak körűlbelől felét képezte? S igy állván a dolog, ugyan micsoda lelkiismeretességgel irhatta a szerző az egykori morva birodalom lakói közzűl Felső-Magyarországban maig fönmaradt tótságról, hogy az „a hosszas szolgaság által legnagyobb részben mélyen sülyedt nép, bilincseinek csaknem egy ezredév után kellett föloldatni“ (208. l.). E bilincsek alatt józanul csak a jobbágyság kötelékeit érthetjük, melyektől valamint a szláv, oláh stb. úgy a mindegyiknél számosabb magyar jobbágyság éppen csak a magyar kiváltságos nemesség hazafiúi nemes áldozatkészsége által szabadult föl.

A mi a magyar faj ellenében hánytorgatott kizárólagos uralomra törekvést illeti: bátrak vagyunk Büdinger urat hazai történeteink kissé mélyebb tanulmányozására szivesen fölkérni, s meg lehetünk győződve, e tanulmány után maga is be fogja vallani, hogy a világ egyetlen nemessége sem vett föl magába annyi idegen elemet, mint éppen a magyar. Már Sz. István udvara telve volt német, olasz s szláv eredetű egyházi s világi fő hivatalnokokkal, s ettől fogva az idegen nemesség Magyarországba özönlése s itt testvéri befogadtatása a legújabb korig folytonosan tartott; mit a magyar eredetű nemesek kölcsönösen semmi más államban ily mértékben magok irányában soha nem tapasztaltak. Az Árpád királyok korára ugy hiszem elég lesz csak a Kézai által följegyzett német, olasz és szláv eredetű bevándorlott lovagokat emlite-

Digitized by Google

nem, kiknek nagyobb része itt hatalmas nemzetségeket, némely részben még ma is virágzó földbirtokos családokat alkotott. A későbbi korra az olasz eredetű Drugetheket és Frangepánokat, az oláh Drágfiakat, a a szláv eredetű Szapolyaiakat, a horvát Zrinyieket, Draskovicsokat, a német Elderbachokat stb. stb. emelhetjük ki, kik idegen nemzetiségből eredve a magyar hazában a legfényesebb hivatalokat viselték[1]). S az idegenek szives fogadtatásának van-é fényesebb bizonysága, mint azon számtalan kiváltságok, melyekkel a magyar korona birtokaiba települő idegen gyarmatosokat királyaink elhalmozták? Mutathat-é föl éppen a német faj bármely más országban részére engedményezett oly kiváltságokat s politikai jogokat, milyenekben az Erdélybe települt szászokat a magyar királyok részesitették, s melyek gyakorlásában azok a hazában külön államot alkotva mintegy hét századon át, egészen a legujabb átalakulásig, folyvást megmaradtak?

A mily alaptalan s Sz. István törvényeinek fejtegetése közben úgy szólván hajánál fogva előrántott volt ezen kiméletlen vád, éppen oly alaptalan s nem kevesb avatatlanságot árúl el szerzőnek az a hibás állitása is, hogy a magyar hon önállósága csak a 907-ben szerző szerint egy ismeretlen helyen, valóban Pozsonynál, vívott csata után kezdődött: „Ezen csata által lőn, — mond szerző 224. l., — a magyarok letelepedése azon a földön, melyet még ma is laknak,

[1]) A köznemesség kebelében is nagy számmal voltak oláh, szláv stb. nemesek.

Digitized by Google

biztositva. Országuk ettől fogva állott önállóan, míg nem több mint hat század múlva a törökök ellen egy hasonlóan oktalanul merészelt csatában tönkre ment."

Ne vitatkozzunk a fölött, vajon e csatát a németek ellenében, kik az Árpád halálával kiskorú fiára Zsoltra szállt ország megbuktatására számitva törtek a magyarra, őseink oktalan merészséggel vítták-é: elég az, hogy az eredmény nekik dicsőség és diadal, elleneiknek romlás és gyász lőn, s e diadal után egy századig a pogány magyar vezérek korában szomszédaink hadai soha többé Pozsonyig nem nyomultak. De bármily fontos volt is e csata a magyar hazára nézve, annak önállóságát nem ez adta meg; mert hazánk azon pillanattól fogva, hogy Árpád a Kárpátokon átkelve 889-ben hódítni kezdett, Árpád haláláig, 907-ig, is teljesen független és önálló volt. Legalább tudtunkra a történetirás Árpádnak és a magyar hazának semmi idegen állam vagy fejedelem iránti függőségéről vagy kötelezettségéről legkissebb bizonyságot sem nyujt. De még a szerencsétlen *mohácsi vész* után sem állithatjuk szerzővel honunk önállóságát s nemzeti alkotmányát tönkre jutottnak. A törvénybe igtatott koronázási oklevelek, melyeket az osztrák birodalom történet-irójának kétségkivül ismernie kell, ellenkezőt hirdetnek.

Ezek azon főbb pontok, melyekre nézve szerző nézetének s itéleteinek ellene kellett mondanunk. A mi az adatok fölhasználását illeti, erre nézve is nem egy hiányt és tévedést találhatunk és igazithatunk meg.

Digitized by Google

A magyaroknak a kozárokkal volt viszonyát szerző Bíborban született Konsztantin császár világos tanúsága ellenére több külföldi ujabb iró nyomán nem három évre, hanem huzamosabb időre teszi; holott a névtelen jegyzővel, ki őseinket 884-ben mondja a Volga mellől elindultaknak, Konsztantin világos szavai teljesen egyeztethetők. Szerzőnk a csaknem egykorú keleti császárnak a magyarok költözéséről szóló adatait is „chaos"-nak állitja, s Cassel kisérletét Konsztantin tudósításába értelmet hozni (Magyarische Alterthümer 122. l.) már csak azért is haszontalannak nyilvánitja, „mert itt Anonymus mindig mint valódi monda-forrás van használva" (214. l.). A magyaroknak Lebediában a kozárokkali szövetségökben s azután Etelközben a Dnieper és Szereth között laktáról, mit Konsztantin chaoszából könnyen kiolvashatott volna, mit sem szól.

Nem állítja ugyan szerzőnk egyenesen némely külföldi irókkal a magyarokat a kozárok alattvalóinak; de mégis azt mondja, hogy őseinknek első fejedelmet Árpád személyében „a kozár khán adott" (214. l.). Konsztantinnak e tényre vonatkozó tudósitása annyira nem chaos, sőt annyira világos, hogy azt elolvasva, kiki első pillanatra meggyőződhetik, hogy a fejedelemválasztás a kozár khán inditványára s követeinek jelenlétében, de maga a nemzet által történt.

Büdinger hiszi, hogy a magyarok, mint önkényt csatlakozott vagy hóditott nép, már a X-dik század közepe előtt a Fekete tenger mellékén lakva, viszony-

Digitized by Google

ban voltak a kozárokkal, s „azt állitja, hogy őseink már Theophilus császár alatt (826—842) az Al-Dunánál a keleti birodalommal háborúban voltak, 862-ben pedig a keleti frank birodalom határainál a Fel-Duna mellékén vagy az Elbénél száguldoztak. Szerintünk azonban kétségtelen, hogy se Georgius Monachus byzanti iró, se azon nyugoti évkönyv adatai, melyek e táborozásokra vonatkoznak, nem Árpád magyarjainak őseire vonatkoznak; hanem mind a két, Árpádnál jóval később kori irónál a magyar (Οὖγγροι, Hungari) név alkalmazása csak oly anachronismus, mint midőn mind a byzanti irók, mind a nyugoti évkönyvek a magyarokat a királyok idejében is khúnoknak nevezik s mint midőn Konstantin császár Attilát az avarok királyának irja. S e táborozásokat keleten az Erdély bérczei közt székelt székelyeknek, nyugoton az avarok maradványainak hajlandók vagyunk tulajdonítni; jóllehet, tudjuk hogy Büdinger úr s az az egész iskola, melyhez ő tartozik, a székely nemzet régi eredetéről szóló történeti hagyományainkat, csak azért, mert tisztán magyar források jegyzették föl, semmibe sem veszi, az avarokat pedig csakhamar Nagy Károly hóditása után a szláv közmondás szerint mind egy lábig kiveszetteknek képzeli.

De bezzeg nem ily kétkedő szerzőnk azon kézzelfoghatólag alaptalan hagyományok irányában, melyek őseinkre vonatkozólag valamely idegen forrásban előfordulnak, egész jó lélekkel idézi nevezetesen, mint történetileg igazakat, az Árpád előtt élt Methodius

Digitized by Google

szláv térítő később kori életirójának szavait, hogy a magyarok fejedelme (ugyan ki lehetett ez Árpád előtt?) Methodiust magához hivatta, „s ugy bánt vele mint ily férfiakkal illik, s gazdagon megajándékozva bocsátván el, kérte a kegyes atyát, hogy imádkozzék érette, mi nem látszott előtte haszontalannak: de megtérittetni magát nem engedte“ (216. l.).

A magyar honfoglalás idejének és körülményeinek meghatározásában szerző a magyar tudományosság ujabb eredményeit vagy nem ismerte, vagy figyelemre méltóknak sem tartva mindent összevissza forgat. Szerinte őseink Feketetenger melléki lakukból (Etelközből) támadták meg mint Arnulf szövetségesei 892-ben a morva birodalmat; csak e hadjárat által lett rájuk Bölcs Leó keleti császár figyelmessé, s használta fel őket 893-ban a bolgár háborúban; 894-ben ismét innen száguldoztak be Pannoniába, a Dunán túlra, míg nem 895-ben a besenyők által kiveretve „könnyen megfejthető rombolási dühökkel a száguldozásaikra egyedül fönmaradt Morvaországra és Pannoniára vetették magokat“ s 896-ban „a Duna két partjára a Tiszáig letelepedtek“ (217. 218. l.). A Tiszántúl és Erdély meghóditásáról Büdinger úr semmit sem tud; sőt későbbi szavaiból azt vehetjük ki, hogy abban a tévedésben van, hogy Erdélyt csak Sz. István kezdte volna meghóditani, ki a besenyőkön nyert diadala után alapitotta, ő szerinte igen hihetőleg ezek ellen határvárúl (!) Gyula-Fejérvárt, s Erdély gyarmatositá-

Digitized by Google

sának Magyarországból ezzel vetette volna meg alapját" (416. l.).

A helyett, hogy Büdingernek a magyar honfoglalásra vonatkozó tévedéseit egyenként fejtegetnők, elégnek tartom a magyar közönséget a „Bolgár-magyar háború Kr. u. 888-ban" czimű czikkemre utalni, (Új-Magyar Muzeum 1851—2. I. köt.), melyben adatokkal részletesen van bizonyitva, hogy őseink Bölcs Leó fölszólitására Bolgárországot Etelközből 888-ban rohanták meg és dulták föl; mire csakhamar a besenyőkkel szövetkezett bolgárok visszatorlása következvén, Etelközből kiszoritva, Kiev mellett vonultak el s már 889-ben a Kárpátokon át maig hazánkba léptek; 892-ben mint a felső Tisza-völgy urai rohanták meg Arnulf szövetségében a velök szomszéd morva birodalmat s foglalták el a Garan és Vág melléki vidéket, s 894-ben Magyarország legnagyobb részét már bírva keltek át a Dunán (s nem a Fekete-tenger mellékéről kalandoztak) Pannoniába. — Ha Büdinger minden hazai forrásainkat megvetve egyedül a külföldi egykorú s közel egykorú irókat tanulmányozta volna is elég alaposan, ez iránt ezekből magokból tisztába jöhetett volna.

Volt alkalmunk kimutatni szerzőnek nemzetünk iránti elfogultságát; méltányosnak tartjuk ennek ellenében fölemlitni művének azt az egyetlen helyét is, melyben nemzetünk részére igazságot szolgáltat, a mennyiben a bajor nagyoknak azt a tettét, hogy 904-ben egy magyar vezért (Csörszöt) lakomára hi-

Digitized by Google

ván, egész kiséretével együtt orvúl leöltek, „politikai hibának, a legotrombább eszélytelenségnek“ nevezi (221. l.). E tény emlékét egyedűl a frank évkönyvek örökitették, s igy annak hitelességét szerző kétségbe sem vonja. Vajon ezen évkönyvek minden nemzetünk elleni elfogultságok mellett is mutathatnak-é föl „az emberi lét legalacsonyabb fokán állott“ magyar nemzetre oly adatokat, melyek azt a magyar előtt mindig szent vendégjog ily bűnös megsértéséért megbélyegezzék? Ugyan mi fogalma lehetett miveletlen pogány őseinknek e „véres tény“ után mivelt keresztyén szomszédaik erkölcsi fensőbbségéről?

Sz. István korának rajzára nézve, melyet szerző „a magyar királyság alapitása“ czím alatt még részletesebben tárgyal, szintén nem mellőzhetünk némely észrevételeket.

Beszélvén szerző a keresztyénség legelső kezdetéről nemzetünkben, emliti Kedrénosz után Bulcsú s Gyula megkeresztelkedését Konstantinápolyban; ez utóbbit azonban (391. és több lapon) mindig *Devix*-nek s ennek fiát, (helyesen testvére Zombor fiát, az erdélyi ifjabb Gyulát), kit Sz. István legyőzött, mindig *Procui*-nak nevezi, Thietmar krónikájának egy általa különben is félreértett helyére támaszkodva. Hiában irta e magyar főnök nevét Kedrénosz és utána Szkülitzész Γύλας-nak, hiában nevezi — hazai forrásainkat önkényt elhallgatva — maga a hildesheimi évkönyv Sz. István legyőzött rokonát rex *Julus*-nak: ő marad a *Devix* és *Procui* nevek mellett, melyeket, tisztelet

Digitized by Google

becsület, soha igaz ősmagyar neveknek el nem ismerhetünk. S miért veti el a tudós szerző a becsületes magyar *Gyula* nevet? Mert megtanulta Constantinusból, hogy a γυλάς nevezet nem tulajdon, hanem méltóságnév. De vajon e hivatalnév az erdélyi főnökökre nézve nem válhatott-é éppen ugy tulajdonnévvé, mint az *apa* nevezet Sámuel királyunkra nézve nemcsak honi krónikáink, hanem az idegen Albericus tanusága szerint is, — ki után szerzőnk őt *Ovo*-nak helytelenül írja, — tulajdonnévvé változott?

Téved egyébiránt szerző arra nézve is, hogy az ezen *Devix*-re Thietmar által fölhozott adatokat, mik szerint keresztyénné léte után sem mondott le ősi Istene tiszteletéről, elég gazdagnak mondván magát, hogy mindkettőnek áldozzék, s hogy neje, kit szlávúl szép úrnőnek, *Belekнigini*-nek neveztek, ivott, lovagolt, embert is ölt, mik mind csak Sz. István atyjára, Gyejcs vezérre s illetőleg második nejére a lengyel Adelhaidra illenek, az eddigi helyes magyarázat ellenére, a kérdéses Gyula főnökre viszi. Maga a *Devix* név is valóban a *Gyeics* név elferditésének ismerhető, mely legrégibb iróinknál *Geiche*, *Geicha*, *Geisa (Gyeicse*, *Gyejcsa*, utánhangzó nélkül *Gyeics)* alakban, de a külföldi iróknál, kiknek az e névben előjövő *gy* és *cs* hangra külön betűjök nem volt, számos ferdébbnél ferdébb változékban fordul elő.

A Sz. István által legyőzött Achtum (névtelen jegyzőnknél magyarosabban *Ohtom*) idegen eredetű főnök, s nem mint szerzőnk képzeli magyar ország

Digitized by Google

nagy, birtokának kiterjedésére nézve Büdinger ugyancsak elveti a sulykot, azt Sz. Gellért életirója után a Körös torkolatától az erdélyi hegyekig, s Viddintől *Szerencsig* a Tiszától éjszakra kiterjesztvén; holott az említett iratban „a fluvio Keres — — usque in Budin et *Zeren*“ áll, mely utóbbi név a hajdani *szörényi* bánságot, Orsován alul a mai *Turnu-Severin* (Turris Severini) vidékét jelenti. Magyar régi történeteket fejtegetve, a magyar régi földrajzot sem ártana tanulmányozni.

Geisa, vagy Gejcsre nézve, mond szerzőnk, nincs ok a *hagyomány* helyességén kétkedni, mely őt Takson fiává s Árpád másod unokájává teszi. Az egykorú Konstántin által följegyzett nemzedék-renden Árpádtól Taksig csak nem kétkedhetik; mi lenne tehát itt egyéb a hagyomány, mint hogy Gyejcs Taks fia volt, mit egyedűl honi évkönyveink tartottak fön, s ezekben természetes, hogy csak puszta hagyományok vannak. — Szerző tudja, hogy a magyar vezér (Grossherr) alatt közvetlenűl az ország nyugoti s észak-nyugoti részei voltak, s ezt igen gyenge alapon Gyejcsnek a csehekkel és bajorokkal való közlekedéséből következteti (*396. l.*). Mi magyar történetnyomozók honi évkönyveinkből tudjuk, hogy Árpád illetőleg nemzetsége birtokai a Dunán túl s Duna mellett feküdtek, s ezt hazánk földrajzát tanulmányozva bizonyítva is látjuk azon helynevek által, melyek az Árpád család tagjainak, egykori birtokosaiknak, neveit ezredéven át örökítve maig is föntartják, mint: *Árpád-völgye*, Ó-Buda mellett,

Digitized by Google

Solt város, hajdan vár és vármegye, *Takson* és *Tas* mindhárom a Duna mellett, *Vál* Fejér, *Tevel* és *Jutos* Veszprém vármegyében. — Gyejcs nejének, Saroltnak nevét, kit egyébiránt szerzőnk Devix (ez maga Gyeics) leányának ír, kétkedés nélkül veszi át Thúróczból: a világért sem a négy századdal régibb névtelen jegyzőből. Egyébiránt hazai krónikáink legifjabbikára nézve ennyi is nagy kitüntetés. Hogy Sarolt anyjának mondja a szép amazont, a Belekniginit, tulajdonkép Gyejcs második nejét, ez szerzőtől a föntebbiek után csak következetesség.

De megjön valahára Kézainak (nem *Keza*-nak) az a szerencséje, hogy Büdinger úr (*388—389. l.*), bár nem minden mentegetőzés nélkül, őt is forrásúl méltassa, a Gyejcs és Sz. István alatt bevándorlott idegen lovagokat illetőleg. Thúróczinak (nem *Thuroczn*-nak) hitele már annyira kezd emelkedni, hogy szerzőnk is ki meri mondani, hogy az ennél található *mond*ának, — mely szerint Sz. István Kopány elleni seregének élére egy német lovagot állitott, — „talán történeti alapja van.“ Ennyi elismerésért is köszönetet szavazhatunk. Azonban csak módjával örüljünk. Alább ugyanis (*427. l.*) Kézai, Thúróczi s többi honi krónikáinkat ismét a szegletbe dobja, Andrást, Bélát és Leventét, kikről szerinte azt sem lehet többé kikutatni, mi rokonságban voltak Sz. Istvánnal, a magyar történetirás ellenére nem Szár László, hanem Vazul fiainak állitván. „Legkevésbbé sem habozok, mond, e három testvért, Strehlkevel együtt, Sz.-Gel-

Digitized by Google

lért életiratának tekintélyére Vazul fiainak jelölni, bármennyire törjenek is ez ellen Kézai és Thúróczi.“ Hiszen Kézai s utódai a magyar királyi család rokonságának előadásában ugyan hogyan is lehetnének tekintélyek Sz.-Gellért legendája ellenében, kivált még ha ennek tekintélyét Strehlke is elfogadja! A három említett testvéren, Szár László fiain, kivűl még Sz. István egy unokatestvérének léteztét is elfogadja Strehlkével együtt Büdinger, „kinek nevét nem ismerjük.“ Engedelmet kérünk, ha ez unokatestvérben mi honi krónikáink hitelére éppen magára Vazulra, Gyejcs testvérének Mihálynak fiára, bátorkodunk ismerni. Nagyon természetes, hogy szerzőnk a Gizella által Vazul ellen elkövetett kegyetlenségről sem tud semmit, miután ez eseményt külföldi források nem említik; s őt csak mint a keresztyénség legkitünőbb előmozdítóját ismeri hazánkban; „bár Magyarországban a külföldi nő iránt nem éppen a legkedvezőbben voltak is hangolva“ (*898. l.*). Igaz, hogy a külföldi Albericus is mondja, hogy „illa Gisla regina, dicunt, multas malitias in terra illa fecit;“ de szerző szerint kétségtelen, hogy e gonosz adat a magyar évkönyvekből csúszott oda be, ennélfogva világos, hogy legkissebb hitelre sem számíthat.

Ugy hiszem, ha további részletezésekbe nem bocsátkozom is, eléggé kimutathattam a magyar olvasó közönség előtt, mikép kell Büdinger úr szerint az alapos német tudományosság komoly férfiának a magyar nemzet régi történeteit kritikailag összeállítni,

Digitized by Google

bírálni s itélni. Egyetlen czélra vezető eszköz nemzetünk legrégibb krónikáit ignorálni s megtagadni. Probatum est.

Mielőtt azonban Büdinger úrtól, addig is míg a II. kötetben vele találkozni szerencsénk lehetne, szíves búcsut veszünk, se magunkba nem fojthatjuk, se olvasóinktól meg nem akarjuk vonni azt az édesded mosolygást, melyre kell fakadni szerző nagyszerű tudományos fölfedezésén, hogy t. i. Sz. Gellért püspök hazánkban utaztában szekerén űlve írta könyveit „mert az utazás ezen német fogadta el, mely Magyarországban bizonyosan még a nomád élet korából volt gyakorlatban“ (*424. l.*). Mi együgyű magyarok Gellért kocsizásának nomád életünkkel összefüggését sehogy belátni képesek nem vagyunk, s ennélfogva azt sem vagyunk képesek fölfogni, hogy az e helyre nagy komolyan odavetett jegyzetnek: „egyébiránt már a magyarok nagy ellensége, Sz. Ulrik is kocsit használt hivatalos utazásaiban,“ minemű hordereje lehessen. Azt tudjuk, hogy Sz. Ulrik a kocsizást nem a nomád életből tanulta, azon pedig nem törjük fejünket, hogy akár Sz. Gellért, akár Sz. Ulrik, ha gyalog járni restelt, lovagolni pedig nem tudott, vagy nem akart, miért ült kocsira? Mert még akkor a vasút nem volt föltalálva.

Digitized by Google

Digitized by Google

XXI.

BÉLA KIRÁLY NÉVTELEN JEGYZŐJE ÉS NÉMET BIRÁLÓI.

Digitized by Google

Digitized by Google

XXI.

Béla király névtelen jegyzője és német bírálói.

(Megjelent: 1860-ban „Buda-pesti Szemle“ XI. köt.)

Zur Kritik Aelterer Ungarischer Geschichte von Dr. Eduard Rösler. (Separatabdruck aus d. Programme des k. k. Obergymnasiums zu Troppau für das Schuljahr 1860.) Troppau. 4r. 30. l.

A legutóbbi évtizedben a Lajtán túl egy harczias szellemű tudós phalanx látszik alakulóban, melynek bajnokai, nagymesterök boldog emlékezetű Schlözer Lajos szellemében működve s nyomdokain haladva, egész szenvedélyességgel küzdenek a magyar őstörténet hazai forrásainak, de kivált Béla király névtelen jegyzőjének hitelességét kétségbe vonni s megsemmisíteni. Az ő mélységes birálati vizsgálódásaik végeredménye, melyet ez iskolának legifjabb viadora Dr. Rösler úr fejez ki legnyiltabban s legszabatosabban,

Digitized by Google

ebben öszpontosúl, hogy a névtelen jegyzőt, Kézait, Thúróczit stb. vessük tűzbe, s, ha a magyar állam legrégibb történeteit, az Árpád-vezérek és királyok korát, igazán meg akarjuk írni, támaszkodjunk egyedűl az *idegen* forrásokra; mert ez által, mint Rösler úr biztosít bennünket, „történeti alapunk annál szilárdabb lesz“ (5. l.).

Nem hiszem, hogy ez iskola hősei, mint Dümmler, Büdinger s legújabban Rösler, azzal hizelegnének magoknak, hogy okaik döntő súlya vagy szavaik varázsereje a magyar történetirókat, kik Katonától kezdve Szalayig s Horváth Mihályig e forrásainkat igen is értették, becsülték és használták, ebbeli roppant tévedésök belátására birhassa, s hazánkban egy az ő vágyaiknak megfelelő történetirói oskolát teremthessen; s így nem az e miatti aggodalom szólaltat föl bennünket ez iskola tanai ellen: hanem jónak láttuk szavunkat mintegy óvásúl emelni, nehogy, ha e tanokat történetirodalmunk hallgatással mellőzné, annak lelkes hirdetői e hallgatást megegyezésűl véve, fölhivatva érezzék magokat azon nagyszerű munkára, hogy a magyar őstörténetet a szegény magyar nemzet számára, — melyet annyi méltatlan szenvedés után e csapástól megkiméltetni méltán ohajthatunk, — csupán iránt unk való szives érdekből, a magok eszménye és izlése szerint, természetesen utóljára is csak a magok gyönyörűségére és tanulságára, fenekestől újra áldolgozzák.

Digitized by Google

Ezen, talán nem éppen fölösleges óvástétel után lássunk komolyan a fölvett birálati munka birálati ismertetéséhez.

Rösler úr munkájának előszavában előadván, hogy az Európába nyomúlt vad magyarságot, kelet e neveletlen gyermekét, Európa gyámsága alá vette, róla krónikáiban beszélgetett, — mi tudomásunk szerint éppen nem gyámapai szeretettel s eléggé mostoha indúlattal történt, — megvallja, hogy „hazánkban csakhamar a keresztyénség fölvétele után a latin papsággal egy olvasó és iró, a nyugoti miveltség iránt fogékony s abban részes osztály keletkezett.“ S erre különös következtetésűl mindjárt kimondja, hogy „ennek daczára“ legelső hazai történeti forrásaink, a névtelen jegyző és Kézai munkái az Árpádház kihalta (1301.) előtt fél századnál nem sokkal előbb keletkeztek. A névtelen jegyző korának meghatározására nézve észrevételeinket kellő helyökre, a szerző birálati erősségeinek tárgyalására tartva fön, itt előlegesen csak annyit bátorkodunk megjegyezni, hogy a névtelen jegyzőt a XIII. század végén élt Kézaival egykorúnak mutatni be, szerzőnk birálati negédelt képességét bizony nem igen erősnek tűnteti föl.

Sajnálkozván ez után e korbeli forrásaink szegénységén, még ha a névtelen jegyzőn kivűl a későbbi Thúróczit is bevennők a történetileg hiteles források közzé, kiknek eddigi névértékét Rösler úr szerint valódi becsértékökre, — mi nála semmi vagy a semminél valamicskével több, — kell leszállítnunk, elkár-

Digitized by Google

hoztatja az egész magyar őstörténetet, úgy azt a mint Katona, Engel, Fessler, Majláth s Horváth megírták, csak azért, mert a névtelen jegyzőt használták, „kinek munkája nélkül, mely Rösler úr hite szerint még csak a mesés korra sem használható, tökéletesen el lenni meg kell tanulnunk.“ Lerántja ezután Thúróczit, kit krónikáink genesisében való teljes járatlanságát árúlva el, nem egyébnek képzel Kézai kiczifrázott és kibővitett átdolgozásánál, kárhoztatja az eddigi magyar történetirókat, kik a külföldi forrásoknak leginkább csak akkor adtak hitelt, ha azok kedvenczeikkel, a névtelen jegyzővel és Thúróczival nem ellenkeztek, s e viszonyt egészen megforditandónak tartja és óhajtja. Ajánlja azért az idegen, kivált a görög, német, olasz és orosz krónikák ránk vonatkozó adatainak egybegyűjtését, s regesták készitését, mit valóban magunk is minél teljesebben végrehajtandónak óhajtunk: de hogy e nehéz munkában boldogulhassunk, Rösler úr hite és jó tanácsa szerint „elkülönzésünk s nemzeti különösségeink kiképzése, melyek a tudomány terén mindennél ártalmasabbak, többé teljességgel helyén nem lehet. Mert ezek voltak azon ellenségek, melyek a magyar tudósok dicséretes szorgalmától s némely talentumától a babért, melyet a velük együttérző belföld igen is hamar nyujtott, a külföldön megtagadták“ (*5. l.*).

Midőn ez utóbbi sorokat olvastuk, alig birtunk álmélkodásunkból magunkhoz jönni. Mit érthet Rösler úr „nemzeti különösségeink kiképzése“ alatt egyebet,

Digitized by Google

mint hogy a magyar történetirók nemzeti szellemben működtek és működnek, s az újabb korban, hála a magyarok istenének, csak nem kivétel nélkül magyarúl irnak? Tehát a magyar tudós Rösler úr és társai tetszéséért hazáját, nemzetét, őseinek nyelvét tagadja meg! s nyujtson segédkezet nemzete sajátságainak elenyésztetéséhez, s így erkölcsi meggyilkolásához! S miért? — a külföld koszorújáért? — melyet ha a külföld ily áron ajánlani képes lehetne is, — mit teljességgel föltenni sem akarunk, mert Rösler úr és elvtársai még nem a tudományos világ, de még csak nem is a német tudományos világ, — minden magyar tudós undorral utasítna vissza.

E jellemző tanácsadás után elmondja szerző magáról szerényen, hogy jelen bírálati tanulmányában nem sok újat ad, s ebben Schlözert, Dümmlert, Büdingert ismerve, neki teljesen igazat adhatunk; de szerinte a nagyobb fejek itt-ott szétszórt nyilatkozatait összeböngészni is megjárja „a tudomány ujonczának"; ez érdemet nem is irigyeljük tőle: elmondja, hogy ha a tisztelt olvasó munkája becséről édeskeveset tartana, e véleményben maga is osztozik, (mily szép szerénység!), de még sem hagyja magát visszarettentetni (mily bátorság!); mert, mint mondja: gutta cavat lapidem, s vannak dolgok, melyeket sokszor kell elmondani, hogy az emberek azt, mi objectiv igaz, subjectiv is igaznak elismerjék, azaz: tárgyunkra alkalmazva, hogy a névtelen jegyző munkáját, mely Schlözer iskolájának szemében gyűlölt koholmány, mi

Digitized by Google

magyarok is mint koholmányt elvessük. Ez után megdicséri magát, hogy ő „ment a nemzeti előítéletektől“, — bizony jó hogy maga mondja, mert különben aligha hinnők el; — dicsekszik, hogy megvan benne „a tiszta buzgóság csak azt mondani ki, a mit látott vagy olvasott“; — ez még magában nem olyan érdem, a mivel dicsekedni kellene, hanem minden komoly történetirónak becsületbeli kötelessége, s végre némi kényszeredett gúnynyal sajnálkozik, hogy „munkájából önmaga számára semmi különös előnyt nem húzhat (sajnáljuk); mert ő német, ki tudja mit tehetett volna, ha bizonyos patriotismussal is fogott volna munkájához?“ értsd alatta: mint a magyar irók szokták, kik még nem emelkedtünk a tudományosság oly magas regiójába, hogy hazafiságunkat megtagadni ne szégyenlenők. De reményli is mind ezek után szerző, hogy „őt pártos gyűlölködéssel nem fogják gyanúsítni, mint ez néha hasonló nyomozásokkal történt; mivel azok a közvélemény széles folyamával együtt úszni nem akartak *(6. l.)*.

Ez utóbbi pontra nézve, ha netalán ránk magyarokra gondolt, biztosíthatjuk szerzőt, hogy a magyarnak a gyanúsítás nem kenyere, s miután a német példabeszéd szerint „den Vogel kennt man am Gesange“, rá nézve a gyanúsítás részünkről teljesen lehetetlen is: mert igen együgyűeknek kellene lennünk, ha azt az irányt, melyért született s látott világot szerző jelen tanulmánya, magából e bevezetés elég nyilt szavaiból tisztán meg nem ismertük volna.

Digitized by Google

Értekezését Rösler úr nyolcz fejezetre osztja, melyeket egyenként érdemileg ugyan, de lehető röviden fogunk tárgyalni; nehogy úgy találjunk járni, mint Schuler „erdélyi irodalomtörténeté"-vel Szilágyi Sándor barátunk járt, hogy t. i. Rösler úr jelentéktelen kis könyvecskéjére czáfolatúl terjedelmes könyvet irjunk, s igy annak valami nagy fontosságot láttassunk tulajdonítni.

Az első fejezetben (*A*) beszél szerző a névtelen jegyző munkájának történetéről, kiadásairól, s ez irónk mindeddig ismeretlen nevéről, melyre nézve Kollártól fogva több tudósunkkal együtt abban a tévedésben van, hogy jegyzőnk legelső sorában „P. dictus magistert" olvas s igy a jegyző nevét P. betűvel kezdődőnek vallja: holott az Endlicher 1827-iki kiadásához mellékelt hasonmásból meggyőződhetett volna, hogy a bécsi codexben nem *P.* dictus hanem Pdictus, azaz *prae*dictus áll. Azonban e tévedés bizonyosan nagyon közönyös dolog előtte, ki egész nyiltsággal kimondja, hogy „előtte egészen haszontalannak tetszik sok tudományosságot és fáradságot vesztegetni oly kérdésre, mely a megoldás legszerencsésebb esetében is egy oly krónikás nevével ismertetne meg bennünket, kinek történetirói becse oly csekélyre teendő" (*7. l.*). Nem hagyja mindamellett sem szó nélkül Bartal György tudósunk azon állítását, hogy a névtelen jegyző Mátyás, IV. Bélának 1223. óta korlátnoka s később esztergomi érsek volt volna: azonban éles bíráló tehetségével e hibás véleményt csak visszautasítja, de

Digitized by Google

czáfolni nem birja. Pedig e czáfolat igen könnyű; mert hogy a névtelen jegyző, ki magát „*néhai boldog emlékezetű* nagydicső Béla király jegyzőjének“ (quondam bone memorie gloriosissimi Bele Regis Notarius-nak) irja, a sajói vérmezőn 1241-ben s így IV. Béla halála (1270) előtt 29 évvel elesett Mátyás érsek nem lehetett, szerintünk nagyon is világos.

Jegyzőnk nevének kutatásánál Rösler úr előtt „még *esztelenebb*nek tetszik“ azon N. betűvel jegyzett férfiú nevét tudományos fontossággal nyomozni, kinek mint barátjának ajánlotta munkáját a névtelen jegyző. Megköszönhetik neki e bókot az általa ezért név szerint megrótt Cornides, Cassel és Bartal, kik ha netalán egyben-másban emberileg tévedtek is, a névtelen jegyző műve tárgyalásában szerzett tudományos érdemeikben oly magosan állanak Rösler úr fölött, hogy irányukban ily sértőleg nyilatkoznia legszelídebb néven nevezve is illetlenség.

A második (*B*) fejezetben szólván röviden jegyzőnk hivataláról, papi állásáról s magyar nemzetiségéről, bele ereszkedik korának vitatásába. S miután az újabb magyar történetirodalmat teljességgel nem ismeri s így azt sem tudja, hogy közzűlünk magyarok közzűl, kik e kérdésre nála aligha többecskét nem tanultunk, kik és mily okoknál fogva tartjuk a névtelen jegyzőt I. Béla jegyzőjének, egyedűl a külföldi Cassel ellen küzd, ki „Magyarische Alterthümer“ czímü munkájában e mellett nyilatkozott. Elismeri, hogy Cassel az ellenfélnek, kivált Cornidesnek és az ezt

Digitized by Google

kiíró Endlichernek sok látszó erősségét megsemmisítette: de annak győzelmét különösen Schlözer avult védveivel, kit Cassel igen kevéssé vett tekintetbe, ki akarja kezéből csikarni. Ellenvetései következők:

1) A névtelen jegyző Oroszországban Susdal városát említi, melyet különben csak a XII. században találunk említve, s mely előbb nem létezett. — Ez ellenvetést Cornides már a mult században teljesen megsemmisítette, kimutatván Nestor egyik régibb folytatójából, hogy Susdal 1096-ban nem csak hogy létezett, hanem már ez évben e várost Oleg néhány egyház kivételével porrá is égette. (Lásd: *Cornides Vindiciae Anonymi* 129. l.) De föltéve, hogy ez adat nem léteznék is, a mint hogy Rösler úr tudományos ismereteinek tárában nem létezett, azt hiszi-é a tudós biráló, hogy valamely város létele akkor kezdődik, mikor neve irott emlékekben legelsőben tünik föl? s ha valamely helységről bizonyos régibb században irott adatot nem birunk, az azon korban valósággal nem is állhatott fön? Ha e következtetéshez ragaszkodik, úgy Rösler úrnak a régibb századokban nem csak Orosz- vagy Magyar-, hanem Németországot is kietlen pusztaságnak kell képzelni.

2) A névtelen jegyző *kúnokat* (Cumani) emleget s azokat barátságos viszonyban rajzolja a magyarokkal; úgy de a *petschenegek* (becsületes magyar nevökön *besenyők*) jönnek be a X. század elején (igazán már 887-ben) Európába, s a kúnok e név alatt csak 1061-ben jelennek meg, s dúló beütéseikkel egy em-

Digitized by Google

berkoron túl rettentők voltak a magyaroknak, míg nem királyaink őket békés telepedőkké tették. A n. jegyzőnek tehát Rösler úr erős logicája szerint oly korban kellett élni és írni, midőn ez ellenségeskedések emléke a két nép közt már rég feledségbe ment. — Ez ellenvetésre sajnálkozásunkat kell kijelentenünk, hogy szerző tanulmányában Schlözerrel most is egy szinvonalon állva azt sem tudja, hogy a *besenyő*, *kún*, *palócz* (szláv *polovcz*) nevek alatt azon egy nép értendő; mit röviden jelenleg elégnek tartunk csak azzal bizonyítni, hogy honi krónikáinkban ugyanazon esemény leirásában a *kún* és *besenyő* név váltakozik, hogy a besenyők országa később *Kúnország* (Cumania) név alatt tartozik a magyar szent koronához, s hogy a hova névtelen jegyzőnk *kúnokat* mond települteknek, a Mátra mellékén, ma *palóczokat* találunk. S mit gondolna Rösler úr, ha egyik magyar ember Erdélyben *oláhok*ról, másik *románok*ról, harmadik *móczok*ról beszél és ír, hogy ott valósággal három ily külön nemzet létezik-é? s vajon nem nevetséges volna-e azt állitni, hogy a *román* nemzet, mert e név csak a legújabb korban kapott föl, Erdélyben csak mostanában jelent meg? Nem volt a *besenyő* és *kún* név használata közt hazánkban a jegyző korában más különbség, mint mikor mai nap a magyar egyszer *német* bevándorlókról, másszor *sváb* gyarmatosokról beszél. — S aztán nem is látom át, mi különös előszeretettel viseltetett volna a kúnok iránt a névtelen jegyző, ki munkájának 8-dik fejezetében a kúnoknak

Digitized by Google

éppen nem kedvezve írja, hogy a magyarok Kiov alatt a ruthénokat és kúnokat űzvén „a kúnok tar fejeit (a ruthénokról nem is szól) mint a nyers tököt úgy aprították.“ E szavakból következtetve Rösler úrnak a névtelen jegyzőt nem inkább azon korba, a XI. századba, kellene-é tenni, mikor a magyarok a kúnok fejeit valósággal ugyancsak aprították?

3) „A névtelen jegyző nem csak Árpádot lakatja palotában, mely fényűzéssel van ellátva, mely ajtait még dalnokoknak és zenészeknek is megnyitja, hanem ezen kivül is még sok kőépületről beszél (XLVI. fej.). A magyarok szerinte nem csak derék házakban laknak, hanem még a vezéri lovak is pompás istállókba (egregiae domus XLIV. fej.) vannak zsúfolva“ (*9. l.*) — Szóról szóra adtuk szerző ez ellenvetését, mert különben senki a világon, ki a névtelen jegyzőt csak egyszer is figyelemmel átolvasta, el nem hihetné, hogy valaki az ő munkájából ezen tanulságot vonhatta volna ki. Beszél igen is jegyzőnk azon kőépületekről, melyeket Árpád Attila király, városában, a német források *Ecilburg*-jában, a mai Ó-Budán, az egykori római Aquincumban, talált, mondván: „láták mind a királyi palotákat, némelyiket földig rombolva, némelyiket nem, és szerfölött *bámulják vala mind azon kőépületeket.*“ Nem világos-é e szavakból, hogy jegyzőnk Árpád magyarjait kőépületekhez szokottaknak se nem képzelte, se nem állította? — Beszéli továbbá, hogy a magyarok „naponként nagy vígan vendégeskednek vala Attila király palotájában és a kobzok és sípok minden zen-

Digitized by Google

gései és édes hangjai, a dalnokok mindenféle énekeivel zengnek vala előttök“ : de ebből éppen nem következik, hogy Árpád e palotában *lakott*, hiszen mint maga Rösler úr is idézi, ő nem sokára ezután Csepel szigetében csináltatott magának lakást. Hogy pedig ebédeinél ének és zene hangzott, ebben, ha az Etelénél ebédelt szemtanú Priscusnak, a magyaroknál se nem szelidebb se nem míveltebb kúnokat illetőleg, hitelt ad, Árpád udvarában sem tudom mit találhat hihetetlennek; hiszen ének, zene, táncz még az általa igen vadaknak képzelt magyaroknál igazán sokkal vadabb népek közt is mindenütt föllelhető. — Beszél a jegyző Árpád és főemberei Csepel szigeti lakairól, mondván: „a vezér és nemesei a szigetet kimondhatatlanúl megszeretvén, elhatározták, hogy az fejedelmi sziget legyen, és hogy ott minden nemes személynek tulajdon udvara és tanyája legyen. S Árpád vezér mindjárt *mestereket hozatván* derék fejedelmi lakokat csináltata és a hosszú út alatt megfáradt valamennyi lovát ide bevitetvén, itt parancsolá legeltetni“ (t. i. a szigetben és nem a fejedelmi lakokban). Kérdem, nem Rösler úr képzelete teremtette-é ide a *pompás istállókat?* S vajon azon adat, hogy Árpádnak ezen az ő korában egyetlen egyszer említett építkezéséhez *mestereket kellett hozatni*, azt bizonyítja-é, mit szerző velünk a jegyzőből el akar hitetni, hogy Árpád magyarjait kőépületekhez szokott s így természetesen az építkezésekhez értő nemzetnek hitte és tanította? Vagy nem olvasta Rösler úr a névtelen jegyzőnél

Digitized by Google

(32. fej.), hogy a magyarok az Eger vizénél *gúnyhókat* (tuguria), Árpádnak pedig „*leveles szint*“ (foliata) készítettek, s azon halmot, melyen ez állott, s hol maig is *Szíhalom* falu áll, *Színhalom*-nak nevezték? — Ezek földerítése után az alappal együtt összedől szerző azon okoskodása, hogy miután honunkban még a XII. században is, az itt 1152-ben a keresztes hadakkal átvonúlt Freisingeni Otto bizonysága szerint „a lakások csak nádból voltak, s fából igen kevés s még sokkal kevesebb volt kőből s a magyarok egész nyáron s őszön át sátrakban laktak“ (mi valóban úgy volt), „a névtelen jegyző pedig Magyarországot már a pogány korban kőépületekkel tömi meg“ (mi teljességgel nem igaz), ennek azon korban s így a XII. század után kellett élni, mikor e rajz irásához korában már valami alkalmat találhatott.

4) A névtelen jegyző azt beszéli, hogy a magyarok már Árpád alatt meghódították Spalatót és Horvátországot: „holott csak Kálmán király 1102-ben jutott Horvátország birtokához. S minthogy egy ilyen egészen új tényt lehetetlen lett volna a jegyzőnek (ha t. i. Cassel szerint s szerintünk I. Béla jegyzője volt, s így 1102. előtt csak 40 évvel élt) ily botorúl hátra keltezni, könnyen előáll a következtetés,“ t. i. a jegyzőnek oly késő korban, a XIII. században, kellett élni, mikor Rösler úr sajátságos fölfogása szerint, mint királyi jegyző, már természetesen nem tudhatta, mikor került Horvátország Magyarországhoz. — Ez ellenvetést czáfolva szükségtelennek tartjuk a Magyar-

Digitized by Google

és Horvátország közt már Kálmán király előtt is létezett viszonyok fejtegetésébe bocsátkozni; csak azt kérdjük, honnan bizonyíthatja szerző azt, mit oly föltétlen kétség nélkül kimond, hogy Árpád magyarjai, kik a X. század elején Olaszországban a szavoyai havasokig, a nagy Németországon keresztül pedig Brémáig s az éjszaki tengerig dúltak, Spalatóig hódítva nem nyomúlhattak elő? Olvassa meg a X. század közepén élt Konsztántin császár tudósítását Horvátország ekkori igen csekély kiterjedéséről, ennek egykor hatalmas, de az ő korában (950 körül) már lehanyatlott haderejéről; olvassa meg, hogy „a horvátok közzül egy rész külön vált s elfoglalta Illürikont és Pannoniát (a Száva s Dráva mellékét) s ezeknek is *vala* (950 körül csak *vala*) önálló fejedelmök;“ mutassa meg, a 892. évre még oklevelesen ismert Muncimir horvát fejedelem után az augsburgi csatáig, mely után hazánk határai megcsonkultak, hol van az önálló Horvátország története? hova lett a 884, 892. és 896-ra a fuldai évkönyvekben emlegetett Braszlávnak, Arnulf hűbérnökének, Dráva-Száva melléki birodalma, melyről valamint magáról Braszlávról vagy valamely utódjáról, azután hogy a magyarok a Dunán túlt 896-ban elfoglalják, soha többé a külföldi krónikákban egy betű emlékezet sincs. S ha ezt kimutatni nem képes, a mint hogy nem is lehet képes, lehet-é joga Rösler úrnak a névtelen jegyzőt föntebbi, egyszerűen tagadott, de meg nem czáfolt adatáért a XI.

Digitized by Google

századból kitagadni, s ily botorúl a XIII. századba visszautasítni?

Még Cassel két erőssége ellen szólal föl szerző, hogy t. i. a névtelen jegyző a Styria nevet, mely már a XII. században divatozott, nem említi; miből véleményünk szerint sem vonhatunk biztos következtetést jegyzőnk korára; mert ő a XI. század előtt is igen használt Marchia Australis, s a még régibb *bajor* nemzetnevet sem használja, — és hogy a jegyző Kézainál s Thúróczinál igen sokkal kevesebbet tud a húnmagyar őstörténetről, miből Cassel azt következteti, hogy nagy időköznek kellett a jegyző és Kézai forrásainak kora közt lefolyni; mert szerinte ezen mondák csak akkor keletkeztek, midőn hazánkban a nyugoti tudományosság és monda nagyobb ismerete lehetővé lett. Nem fektetünk valami nagy súlyt Cassel ezen okoskodására; mert azt éppen nem hiszszük bebizonyíthatónak, hogy a Kézainál és Thúróczinál följegyzett hún mondakör nemzetünk öntudatából előbb kiveszett s csak később szivárgott volna vissza a külföldi forrásokból hazánkba: de még kevesebbet adhatunk Rösler úr birálati tehetségére, ki midőn Cassel e védvét lerombolni hiszi, az értők előtt csak magát teszi nevetségessé. „A ki — ugymond — erre nézve Cassellel egyetért, olvassa meg Hartvicus Chronica Hungarorumját, s mint reménylem elbámul azon ostoba mesedagály fölött, mely abban a magyarokról és Attiláról, kit itt Aquilának hívnak, előttünk áll, elbámúl a magyarok és húnok teljes fölcserélésén. Pedig

Digitized by Google

ezen krónika, miután Kálmán királynak van ajánlva, 1095—1114 közt, tehát nem sokkal I. Béla után van szerkesztve, és így nem kellett hosszú idő a mesegazdagság kiképződésére" (*10. l.*). Igaza van szerzőnek, hogy a varsói Chronica Hungarorum a legszerencsétlenebb compilatió, melyet, Hartvicus Vita Sancti Stephanijának kivonatát némi lengyel dolgokkal keverve, egy hazánk történetében teljesen járatlan s e mellett általában tudatlan lengyel barát összeférczelhetett: de hogy szerzőnek, ki éles birálatával egész őstörténetünk épületét halomba akarja dönteni, oly csekély bírálati tapintata van, hogy e férczművet csak egy pillanatig is Hartvicus munkájának tudta képzelni, ha ugyan Hartvicus említett valódi munkájával ezt összevetni nem restelte, azon nekünk aligha méltóbb okunk nincs bámúlni. Meg vagyunk ugyan győződve, hogy hasztalanúl teszszük, mert nem veszszük észre, hogy Rösler úr a legújabb magyar történettudományi vizsgálatok eredményeit becses figyelmére méltatta volna, s ide hozzánk leereszkedni képzelt magas oktató álláspontjából talán méltónak sem tartaná: de mégis kénytelenek vagyunk őt e varsói krónika mivoltának kérdésére nézve egy czikkünkre utasítni, melyből ezen XIV. században férczelt lengyel-magyar krónikának egész valódi becséről s Hartvicus munkájához való viszonyáról, mit eddig teljességgel nem tudott, fölvilágosítást szerezhet magának.[1]) S miután

[1]) Jegyzetek Thierry Amadé Attilájára. *Uj Magyar Muzeum.* 1858. I. köt. 570—573. l.

Digitized by Google

Rösler úr bennünket az ő képzelt igazságaira oly erősen akar oktatni, bátrak vagyunk őt figyelmeztetni, hogy annak, ki mást tanítni akar, emennél magának többet kell tanulni és tudni; s egyszersmind kijelentjük, hogy történetirodalmunk jelen állásában, nemzetünk ős történetének kérdéseiben, valakit csak azért, mert Endlicher Monumenta Hungarica-it futólag átolvasta, és Schlözer elfogult iskolájának tételeit, melyeket mi már régen megczáfoltunk, összeszemelgetve utánmondja, tanárunkúl föllépni hivatottnak teljes önérzettel nem ismerhetünk el.

Mindezek után, mert csak ennyiből áll szerző minden erőssége, melyek alapján kénytelenségnek állítja a névtelen jegyzőt a XII. század végére vagy a XIII-dikba helyezni, mert „pontosabb meghatározás, — mint mondja — a létező eszközökkel lehetetlen" (a Rösler úrra nézve létezőkkel igen is, de egy kissé többel aligha lehetetlen): mit érhet a különben kitünő történetkutató Wattenbach hasonló határozatlan és indokolatlan nyilatkozatára legkissebbet is támaszkodnia, úgy hiszem minden éles bírálat nélkül maga is beláthatja.

A harmadik (*C*) fejezetben adja szerző a névtelen jegyző munkájának igen sovány tartalmát, mire, a szót kimélve, semmi észrevételt nem teszünk.

A negyedik (*D*) fejezetben kifejti Rösler úr a névtelen jegyző irányát, mely őt munkája megirásában vezette, éppen oly pontos bizonyossággal, mintha csak jelen bírálati tanulmányának irányáról adna számot.

Digitized by Google

Ő tudja, hogy „a jegyző főiránya a magyarok eredetéről egy hamis nézet megalapítására megy ki, hogy t. i. a magyarokat Attila népétől származtassa," de még azt is tudja, hogyan jött erre a gondolatra? „Neki elviselhetetlennek látszhatott őseit a német krónikások leirása után rabló csordáknak képzelni, melyek az országra rohannak s az ellenállásra erőtlen számtalan népesség legyilkolása után a véráztatta földet megszállották (mintha bizony a XI. századi királyi jegyzőnek, ha az Árpád korabeli magyarok életéről, államszerkezetéről, a honfoglalásról stb. akart írni, a német krónikákat kellett volna tanulmányozni!). A jog eszméje erkölcsi nagyságában kelt föl benne, s most már nem lőn elég neki, hogy a magyarok a jelenre jogállapotban éltek, mely rájuk nézve birtokuknak a szomszéd népek részéről történt elismeréséből keletkezett. (E szivességet a mi fölfogásunk szerint őseink éppen a harczias nemzet életerejének, alkotmánya szilárdságának s koránt sem szomszédaik atyafiságos jó indulatjának köszönhették.) Nem; utálva azon képzeletet, hogy valaha önkény és jogtalanság által jutottak birtokukhoz, átvitte jogfogalmait őseinek idejére; s az elkövetett jogtalanságot legalább sok nemzedékkel hátrább, egészen ismeretlen ősapáikra a húnokra ügyekezett hárítni. Most már a magyarok azon hivatásban tünnek föl, hogy jogukat keresik; ők nem hódítnak, hanem csak visszafoglalják elvesztett sajátjokat." (*11. l.*)

Digitized by Google

Midőn a névtelen jegyző munkájának e gyönyörűen kiképzelt genesisét olvastuk, lehetetlen volt eszünkbe nem jutni az egyszeri mese szavainak: O pulchra species! cerebrum non habet. Tehát a XI-ik században, vagy ha Rösler úrnak tetszik a XIII-ban is, a királyi jegyző lelkiismeretét oly igen háborgatta volna nemzete jogtalan birtoklásának szégyenérzete, hogy azért egy új jogczímet tartott volna szükségesnek koholni; mintha e századokban, az összes Európában az ököljog e fénykorában, a nemzetek, sőt egyes hatalmasok jogczímét is nem a kard éle tette volna! S vajon e korban, mert hisz nem csak a magyarok voltak hódítók, hanem a szláv és román faj ellenében éppen a németek is, melyik nemzet tagadta volna meg birtokának fegyverrel szerzett jogczimét? Olvassa meg bárki figyelemmel a névtelen jegyzőt, s egyetlen egy szót sem fog találni benne, mely őt azon gondolatra vezethesse, hogy midőn a jegyző akár a honfoglalásról, akár a magyarok külföldi dúló hadjáratairól írt, arczát a szégyenpir futotta volna át s nem a nemzeti erőérzet büszkesége boritotta. Ne akarja azért Rösler úr velünk azon ábrándját elhitetni, hogy a XIX-ik század nemzetközi jogeszméi, — melyeket most Európában az egyetemek tanszékein tanítnak, de a gyakorlati életben bizony ma sem igen alkalmaznak, — a szegény jegyző lelkét nyugodni nem hagyták volna, míg nemzete kétségbe sem vont birtokjogát egy ügyesen koholt új jogczímmel, melyet

Digitized by Google

az erősebb ellenfél úgy sem tartozott, de nem is lett volna hajlandó elismerni, szilárd alapra nem fektette.

Elitélvén ezen képzelt alapirányáért a jegyzőt, azt mondja Rösler úr, hogy e fölfogás szerint a hazánkban talált idegen lakosoknak, mihelyt az igazi urak megjelentek, ezek mögött kellett állni, s hogy ők a honban csak vendégek, sőt, mivel karddal voltak hódítva, szolgák lettek. Ez tagadhatatlanúl úgy volt az önként nem csatlakozókra nézve, kiket fegyverrel kellett meghódítni; mert az önkényt hódolókkal őseink éppen a jegyző tanúsága szerint, ki pedig, mint Rösler úr igen jól tudja, az idegen vér ontásának éppen nem volt elvből kárhoztatója, igen is lovagiasan bántak: de bíz a földhöz ragadt és vérig zsarolt nyomorúlt föld népének sorsa egész Európában sem volt e korban irigylendő. Legalább a történettudomány éppen nem bizonyitja, hogy a magyarországi vendég és szolga nép európai vérrokonainak boldogabb viszonyai közzé vágyakozott volna: mert onnan ide századok során át, de innen oda soha nem zajlott a bevándorlás folyama.

A mit szerző ez állítása következtetéséül a közelebb múlt s jelen korra nézve amúgy könnyedén oda vet, a legkézzelfoghatóbban bizonyítja, hogy valamint hazánk régibb jogviszonyait, úgy nemzetünk jelen szellemi mozgalmait teljességgel nem ismeri. Szerinte „ezen többé-kevésbbé nyiltan kimondott nézetnek, a magyaroknak az országbeli idegen nemzetek iránti viszonyáról, századokon át gyakorlati érvénye is volt,

Digitized by Google

s az még a jelen korban sem akar elszunnyadni.“ Ezen teljesen bizonyítatlan állításra s eléggé bárgyú gyanúsitásra röviden felelve, utasítjuk Rösler urat a magyar alkotmányos jogviszonyok tanulmányozására, mielőtt azokról fogalommal sem birva fön hangon itélne; megtanulhatja azokból, hogy *hazánkban a jogok soha nem nemzetiséghez, hanem osztályokhoz voltak kötve.* A magyar szent korona területén a szláv, oláh, német stb. eredetű s ajkú nemesek, pedig ilyenek itt ezrenként voltak, alkotmányos jogaik élvezetében egy hajszállal sem álltak hátrább az Árpáddal bejött hét vezér utódainál: míg ellenben az 5—6 milliónyi magyarság, kiknek ősei a Volga mellől költöztek be, a többi idegen eredetű jobbágysággal az utolsó hajszálig egyenlő terheket viselt. S ha, mint szerző tudja, a nemzetiségek egymás fölötti zsarnokságának ijesztgető eszméje hazánkban a legújabb korban sem akar aludni: legyen meggyőződve arról, mit nemzetünk legközelebbi mozgalmainak minden elfogulatlan birálója be kénytelen vallani, hogy azok, kik ezt elaltatni nem akarják, éppen nem mi magyarok vagyunk.

A hún-magyar rokonság kérdését, — melyért csudáljuk miért haragszik oly nagyon a szegény jegyzőre s nem inkább Kézaira és utódaira, kik ezt annál sokkal erősebben hirdetik, — Rösler úr minden bővebb bizonyítás nélkül halálra itéli, mint „a melynek mind a nyelv- mind a történettudomány egyformán ellene mond.“ S ha netalán tőle e két tudomány döntő bizonyságait kérnők: előre „kénytelennek vallja

Digitized by Google

magát e rész bővebb tárgyalásától fölmentetni, miután erről az újabb időben Dümmler Erneszt egy a forrásbirálatban derék s az előadásban szép elbeszélést adott." *(10. 11. l.)* Ismerjük Dümmlernek „Die südöstlichen Marken des fränkischen Reichs" című idézett értekezését[1]); de ő abban a magyarok betelepedéséről szólva, őseink nemzeti rokonságáról azon kivűl, hogy őket „finn-urali nép"-nek mondja, egy hangot sem szól. Még egyszer megolvastuk mind azon helyeket, melyekre ő e czikkében „De Arnulfo Francorum Rege" című munkájára hivatkozva utasít: de mind e helyeken a hún-magyar kérdés forrásbirálati szép megczáfolásának csak egy betű nyomát sem találtuk. Ily erős oldala szerzőnek az alaposság, ki csudálkozását fejezi ki a fölött, hogy Beleházi (von Beleháza) t. i. Beleházi Bartal György, „Attila jogában hisz" a nélkül, hogy ezen hazánk ősi jogviszonyainak halhatatlan érdemű búvárát részletesen okadatolt és bizonyított állításaiban, a hún-magyar állam- és hadszerkezet, törvények, jogviszonyok, szokások és erkölcsök ugyanazonságát illetőleg, csak egy mákszemnyi ellenokkal képes volna czáfolni.

Kiereszkedik ezután a Sz. István törvénykönyvéből nagyon is ismert szavak fejtegetésébe „az egy nyelvű s szokású nép gyengeségéről", minek a névtelen jegyző munkájával semmi köze, s elitéli ezt azért, „mert minden állami és jogi intézményeket már a

[1]) *Archiv für Kunde österr. Geschichts-Quellen X. Bd.*

Digitized by Google

hódítás korában, mintegy lángeszű szellem varázscsapására, Árpád és más nagyok által alapíttat meg“ (*12. l.*). Azt, hogy a magyar állam a hét nemzetségfőnök vérszerződésének alkotmányos alappontjaival már Árpád, honunk e valóban lángeszű alkotója, alatt meg volt alakítva, a névtelen jegyző erről szóló adatainak egyszerű számba sem vételével még nem lehet megczáfolni. S igen erős előitélettel kell lenni Rösler úrnak és társainak a magyar nemzetnek a keresztyénség előtti életéről, ha azt tudják képzelni, hogy Sz. István előtt, ki a magyar államot nem a semmiből teremtette, hanem csak annak fönálló intézményeit alakitotta át, nemzetünk egy századnál tovább minden állami és jogintézmények nélkül mint rabló csorda élhetett volna.

Kárhoztatja a névtelen jegyzőt azért is, hogy kora történeti neveit és emlékezéseit a helynevekben a beköltözés korához kapcsolja s rögtön talál rájok magyarázásokat. De miért nem mutat ki hát csak egyetlen helynevet, melyről bebizonyíthatná, hogy a hódítás korában nem keletkezhetett s a XI-ik században még nem létezett; mely esetben mi, kik a jegyzőt I. Béla korába helyezzük, rögtön tönkre lennénk téve? — Hibáztatja végre őt, hogy hazánknak mindjárt a hódítás korában a legnagyobb kiterjedést adja, melyet az a XII. és XIII-ik században bírt, részint nemzeti hiúságból, részint azért is, hogy az e tartományokhoz való jogot a századok által erősítse.“ Ez ellenvetésre már a föntebbiekben megfeleltünk.

Digitized by Google

Úgy hiszem, hogy ezek után nincs még méltó joga szerzőnek a hún-magyar rokonság kérdésének régibb irodalmunkban történt nyomozása fölött, — melyért a névtelen jegyző tekintélyének imádását ok nélkül hánytorgatja, mert hiszen maga mondja, hogy még mielőtt ennek munkája ismeretessé lett volna, „hazai történetirodalmunkban minden érdek (?), minden munkásság (?) lángoló rohammal e pontra tolult“ — Schlözer nyomán a leggúnyosabban pálczát törni, s még a régi pogány magyar írás ügyét is, — melyről hogy itélhessen, nem elég Bél Mátyás 1718-iki munkáját ismernie, hanem igen sokat kellene tanulnia, — csak úgy futtában egy tollvonással ábrándnak nyilatkoztatni. S biztosíthatjuk őt, hogy hazánk történetnyomozóit és nyelvészeit sem megtérítni sem föladatuktól visszarettenteni nem fogják e szavai, melyekkel e fejezetet végzi: „De még e híres korszak — t. i. Praynak történetirodalmunkban csakugyan korszakot alkotó föllépése után is, — bizonyos nyers pedantismus s a semmis dolgok utáni tudományos újságvágy és kutatás itt-ott tovább sarjadzott, s az ethnologiai nyomozásdüh teljesen ki nem elégítő nyelvészeti segédeszközökkel az előre kitűzött irányok után a folyó századba is átvonúl; főként Dankovszky Gergelyt és Fejér Györgyöt említem“ (*13. l.*). — Ha Rösler úr irodalmunk összehasonlító nyelvészeti mozgalmait mind az altaji mind a sémi nyelvek mezején ismerné, mily elszomorodva, mily elkeseredve kellett volna éppen e legújabb kor munkásságáról nyilatkoznia, mely köszö-

Digitized by Google

net nyelvészeink fáradhatatlan buzgalmának, kielégitő nyelvészeti segédeszközök gyűjtésében és fölhasználásában, Dankovszky és Fejér kora fölött hasonlíthatatlanúl magasan áll.

Az ötödik (*E*) fejezetben értekezik szerző a névtelen jegyző forrásairól. Ennek előbeszédjéből azt következtetvén, hogy „előtte a magyar történetről belföldi munka nem létezett s így az ő írása volt e tárgyról legelső“ azt vitatja, hogy a jegyző által emlegetett „tradiciones diversorum historiographorum“ és „Annales chronici“, melyekből, mint maga mondja, merített, csak *külföldi* források lehettek. Elitéli ennek következtében mind azokat, kik hazai történetiróink közzűl a jegyző belföldi forrásaiban hittek és hisznek, megmutatja maga a jegyző szavaiból, hogy ő a népdalnokok szájában élő hagyományt megvetette; ellene mond a derék Praynak is, „ennek az egynek azon kevesek közzűl, kik honfiai közt a névtelen jegyző ellen olykor-olykor bizodalmatlanságot mutattak“ azon nézetéért, hogy a jegyző egész munkája egy nemzeti hős monda elbeszéléseiből volna merítve; Katona és Cornides ellenében tagadja, hogy jegyzőnkkel az igazság szeretete gyűlöltette volna meg a népénekeket, „hiszen ő különben bezzeg koholt és erőszakosan ferdített, a hol a magyarokat dicsőséghez segíthette“, s végre azt a gyanúját nyilvánítja, hogy csak „vakult érzéke lehetett az, mi a jegyzőt a nyers nemzeti oskolázatlanságtól és tanulatlanságtól visszataszította s a

Digitized by Google

népies megvetésére vezette, a mi a latin tudós középkorban oly gyakori eset volt" (*13. 14. l.*).

Ha netalán a névtelen jegyző se az általa megvetett hagyományokból, se belföldi régibb történetirókból nem merített, mert ilyenek nem léteztek: honnan származtassuk, kérdi Rösler úr, részletes adatainak gazdagságát? Felelet: a külföldi krónikákból, még pedig, minthogy a jegyző az orosz Nestort (ki szerintünk nála később élt) és a byzanti irókat nem ismerte, — mit Schlözer cáfolata nélkül is nagyon tudunk, — egyedűl a német krónikásokból, „kiket valóban *itt-ott* követett" t. i. Reginóból és folytatójából, kiket hogy használt, munkájából bebizonyitható.

Úgyde — folytatja — Reginóból csak egy kis része van véve a jegyző tudósításainak, valóban csak Scythia leirásának és a külföldi hadjáratokról való elbeszélésnek egy része, honnan foly tehát a másik sokkal nagyobb tömeg? Azt válaszolják, mond, hogy a jegyző a király és a nemesek levéltárait használta. Ezt Rösler úr lehetetlennek tartja, s ellenvetvén, hogy még a sokkal későbbi Thúróczi krónikájában sincs meg az oklevélszerűség (Actenmässigkeit), alkalmat vesz magának hazánk középkori műveltségéről igen is elfogultan ekként nyilatkozni: „Magyarországban, melynek tudományos forgalma a külfölddel Korvín Mátyásig oly fölötte csekély volt, a roppant durvaság és tudatlanság korában tulajdonítják a névtelen jegyzőnek a történetirás oly nehéz s okszerű alakját!" (*15. l.*)

Digitized by Google

Igen messze vezetne bennünket részletesen elősorolni az adatokat, melyekből kitűnik, hogy az Árpád- és vegyes házakbeli királyaink alatt, mily nagy számmal látogatták a magyar ifjak a hires párisi, bolognai stb. tudós iskolákat, s e korból mily virágzó iskolákat mutathat föl honunk: nem tartjuk szükségesnek hosszasan bizonyítgatni, hogy hazánkban, melynek királyai Sz. Istvántól Mátyásig az egyház és iskola ügyéért hallatlan bőkezűséggel áldoztak, melynek papi rendje valamint honfierényekben úgy szellemi és erkölcsi míveltségben külföldi kortársai mellett mindig becsülettel megállhatott, törvényhozása pedig, már Kálmán idejében, hogy csak az emberiség szégyenére a Németországban egész a múlt századig oly erősen divatozott boszorkánypereket említsük, a külföldet fölvilágosodásban megelőzte, oly roppant durvaság és tudatlanság nem uralkodhatott, melyért az magát a most mívelt, de akkor a tudományban és míveltségben általában nem igen magasan állott külföld mellett szégyenelhette volna. Csak annyit jegyzünk meg Rösler úr ez állításából folyó következtetése ellenében, hogy midőn a „notarius Regis“ hivatalt csak „oly bő zsáknak“ kereszteli, „mely oly tudós anyagot rejt, s melyet, minél tágabb és üresebb, a képzelet annál gazdagabban tele tömhet“, s midőn a boldogtalan jegyzőt holmi *Scribent*-nek, talán csak nem valami legújabb korbeli *Notär*-féle embernek gúnyolja, a legvilágosabban bizonyitja, mily alapos ismerete van hazánk középkori országos intézményeiről, hol a királyi jegyzők

Digitized by Google

e korban mindig főpapok: prépostok, apátok, püspökök voltak, kik közzűl némelyek az esztergomi érseki székre is emelkedtek.

E kitérés után, nehogy Rösler úr abban a véleményben maradjon, hogy miután jegyzőnk a honfoglalás bő adatait nem a német krónikákból vette, mi bizonyos, nem is a királyok s nemesek okleveleiből merítette, mit egész készséggel megengedünk, nem is a népdalnokok csacska énekeiből állította össze, mi ellen maga többször tiltakozik, nem marad egyéb lehetőség, mint hogy tulajdon fejéből koholta: megkísértjük őt még egy más belföldi forrás lehetőségére figyelmeztetni, melyet puszta tagadással bizonyosan maga sem tarthat megczáfolhatónak. E forrás a nemzet múltjának eleven öntudata, az őseikre méltán büszke családok szentűl őrzött hagyományai, melyek az iskolázatlan népek emlékében annál élénkebben fön szoktak maradni, minél kevésbbé bizzák azokat a holt lapokra. Ezen öntudatnak annyival erősebbnek kellett lenni hazánkban; mert itt az első foglalással szerzett birtokok, sőt Sz. István reformja előtt a méltóságok is a vérség, t. i. nemek és ágak jogán szállottak át. Gondoljuk meg már most, hogy jegyzőnknek a király udvarában elég alkalma lehetett az ország legfőbb családainak tagjaival, a legmagasabb egyházi s világi méltóságok viselőivel érintkezni, s nem fogunk csodálkozhatni, ha ő, kinek mint I. Béla jegyzőjének gyermekkorát Sz. István idejébe helyezhetjük, az ezt egy századnál nem sokkal többel meg-

Digitized by Google

előzött hódítás koráról oly részletes adatokat is tud, melyeket a nála két egész századdal később élt Kézainál s utódainál hibásan keresünk.

A hatodik (*F*) fejezetben szerző mindazon okait, melyeknél fogva a jegyzőt a történetekben tudatlannak bélyegzi, következőkben sorolja elő.

1) Konsztántin császár a kazároktól elszakadt *kabaro*kat, jegyzőnk pedig a *kúno*kat mondja a magyarokhoz csatlakozottaknak; holott a kúnok csak a XI. és XII. században lettek Orosz-, Lengyel- s Bolgárországnak és a magyaroknak ellenségei, kik őket több ízben megverték. — Ha betudná szerző bizonyítni, hogy a *kún*, régiesen *khún*, latinosan *hún* név, melyet Attila népe is viselt, a XI. században nem létezett, hogy azt éppen úgy, mint a *szláv*, vagy *germán* nevet több rokon, de azért önálló népekre gyűjtőnévül nem lehetett s nem volt szokás alkalmazni, ez ellenvetésének volna valami értelme: de így, ha a görög császár, kozár előadás után kozárfajta *kabarok*ról, a magyar jegyző pedig *kúnok*ról beszél, éppen úgy nem következik, hogy két külön népről beszéljenek, kivált ha az elbeszélés ugyanazon eseményre vonatkozik, mintha egyik német író *deutsch*okról, a másik *germán*okról szól, én pedig *német*ekről beszélek.

2) „A magyaroknak hazánkban első fölléptök előtti viszonyairól a nyugoti népekkel, így a Theophilus császár alatt (829—842. Kr. u.) a Duna melletti harczukról, valamint 862-ben a keleti frank bi-

Digitized by Google

rodalomban történt megjelentökről, a névtelen jegyző semmit sem tud.“ — Erről bizony nem is tudhat: mert azon Οὔγγροι név alatt említett néppel, kikről az Al-Dunánál a X. századi Leo Grammaticus és Georgius Monachus Theophilus császár korára szót tesznek, valamint azokkal, kiket a sz. galleni évkönyv 862-ra *Huni*, Hinkmár krónikája pedig *Ungri* név alatt mint a keresztyénség ellenségeit említ, az ekkor a Volgán túl lakott magyaroknak semmi köze. Megkisértettem ez adatokat helyes értelmökre vinni vissza, az első eseményt a húnok maradványainak, az erdélyi székelyek őseinek, a másodikat a Dunán túl a IX. században még el nem enyészett avaroknak tulajdonítva [1]: de ha netalán Rösler úr engem mint magyart nem tartana illetékesnek e kérdés megfejtésére, ám fogadja el Kempernek még bővebben fejtegetett magyarázatát, ki szerént az első helyen a bolgárokkal szomszéd avar maradványok, a másodikon pedig a húnoknak is nevezett bolgárok értendők.[2] Csak ne követelje, hogy a névtelen jegyző őseinkről

[1] Régibb czikkeimben többször; legújabban e következőben: Biborbanszül. Konsztántin császár munkái magyar történeti szempontból ismertetve. *Akademiai Értesitő új folyam.* I. köt. 1860. 85. l.

[2] *Kemper Josephus: De Ungarorum ex Lebedia et Atelcuzu emigratione primisque Francos inter et illos federibus et bellis. Dissertatio inauguralis. Monasterii. (1857.) 8r. 2—4. l.* — Igen helyesen fejti itt ki Kemper, hogy Hinkmár említett helyén az *Ungri* név csak későbbi becsempésző kéztől származik.

Digitized by Google

azt is tudja és írja, a mit, mert soha sem történt, nem tudhatott; ne kívánja tőle ezt már csak azért se, mert ha mind ezt általa igaz gyanánt birná beszéltetni s a világgal elhitetni, hova lenne akkor Regino hitele, melynek ez esetben mi Rösler úr ellenében védelmére kelnénk, ki őseinket 889-ben mondván beköltözötteknek, őket az ezelőtti századokban még csak névről sem ismert nép (gens Ungarorum retro ante saeculis inaudita, quia nec nominata) szavakkal említi.

3) Különösen föltünő a névtelen jegyző tudatlansága, folytatja szerző, a magyaroknak a morvák elleni első (892-ki) hadjáratáról, melyet a fuldai évkönyvek bizonyítnak. — Nekünk pedig ez ellenvetésben még különösebben föltünő, hogy a tudós bíráló úr az erdőtől a fát nem látja. Vegye kezébe a jegyzőt s olvassa meg a 33—35. fejezeteket Nógrád, Gömör, Bars, Nyitra, Trencsén vidékeinek meghódításáról, a nyitrai véres harczról stb. s ezen 892-ki hadjárat, melyben, míg Arnulf a morva földet egyfelől dulta, őseink más oldalról a már általok bírt Tisza mellékéről előre törve, honuk határait a Morva folyóig terjesztették, szemei előtt áll. — Nem tud semmit, folytatja, valamint erről, úgy az erre egy év múlva következett s őseinkre nézve hasonlóképen oly dicső bolgár hadjáratról 893-ban, melyben a görögökkel szövetkezett magyarok a bolgárokat három diadal után Byzánttal békére kényszerítették. Hogy ezen bolgár-magyar háború Kr. u. 893-ban történt, ezt

Digitized by Google

szerző csak Dümmler tekintélyére hivatkozva mondja: de hogy az valósággal 888-ban folyt, azt én a byzanti forrásokat a hazai s nyugoti krónikákkal s az orosz Nestorral összevetve, már ezelőtt nyolcz évvel tisztába hoztam.[1]) Igaz, hogy ezen fényes hadjáratról, melynek azonban csakhamar azon gyászos következése lett, hogy a bosszút szomjazó Simon bolgár fejedelemmel szövetkezett besenyők őseinket Etelközből kiszorították, a jegyző mélyen hallgat; de ha azt Dümmler és Rösler úr hibás számítása szerint 893-ra beszélné el, évszámítása ellen mi fognánk czáfolólag föllépni.

4) Nem tud a jegyző semmit, — folytatja Rösler úr, — arról, hogy a magyarok 894-ben, mint a fuldai évkönyvekben följegyezve találjuk, Pannoniát embertelenül földúlták; pedig éppen ez alatt érte őket utól a büntető végzés, hogy t. i. lakaikból (Etelközből) a besenyők kiverték. — A Dunán túl, azaz: Pannonia meghódításáról eleget olvashat Rösler úr a névtelen jegyzőnél (40—50. fej.): de azt nem tudom, honnan olvashatta, hogy a magyarokat Etelközből éppen e hadjárat alatt verték volna ki a besenyők? Konsztántin császár ismeretes helyét, ki egyedűl adja ez eseményt részletesen elő, görögül egész kiterjedésben hiában idézi, mert annak ταξείδιον (hadjáratocska) szavából *pannoniai* 894-ki *hadjáratot* kiolvasni csakugyan erős dolog. Ugy látszik, hogy Rösler úrnak

[1]) A bolgár-magyar háború 888-ban. *Uj Magyar Muzeum. 1852. I. köt. 515—531. l.*

Digitized by Google

oly éles szemei vannak, hogy a mi írva nincs, azt olvasni tudja, de a mi tárva nyitva áll előtte, nem látja. Hogy egyébiránt ő oly természetesnek gondolta, hogy a magyarok Etelközben laktokban dúlták föl Pannoniát, azon legkevésbbé sem csudálkozhatunk, ha látjuk, hogy őket a Volgán túl laktok idejében is nem csak a görög birodalomban, hanem Németországban is hiszi barangoltaknak. Mi ellenben a források egybevetése után nem csak igaznak ismerjük, de egyszersmind természetesebbnek is látjuk, hogy a magyarok csak akkor léptek át a Dunán Pannoniába, mikor már nem csak az egész Tiszavölgy urai voltak, hanem Felső-Magyarországot is 892-ben meghódították. Ily renddel adja ezt a névtelen jegyző, s e hódítás történetét egyetlen érvényes ok nélkül összevisszaforgatni akarni, hasztalan erőlködés.

5) Nem tud továbbá a jegyző semmit a magyaroknak a kozárokkal a Don mellett a mai Déli-Oroszországban három évig létezett szövetségéről, melyről Konsztántin császár beszél; hanem a kozárokat a Számos (így) és Máros (így) folyók közt lakatja. — Igaz, hogy a névtelen jegyző őseink kozár szövetségéről hallgat, s igaz, hogy a hazánkban a IX. században lakott kozárokról rajta kivűl semmi más forrás nem emlékezik: de csupán ezért ez adatát rögtön koholmánynak bélyegezve, elvetni nézetünk szerint nem lehet. *Hiszen a világ semmi irott forrása sem tudott semmit Aba királyunk igazi „Sámuel" keresztnevéről, melyet egyedül a névtelen jegyző említ; s*

Digitized by Google

ime a „Samuhel Rex" köriratú s kétségtelenül XI. századi veretű kis ezüst pénzek, melyeket, míg névtelen jegyzőnket nem ismerték, a világ összes éremtudósai nem tudtak helyesen megfejteni, e nevet s így jegyzőnket fényesen igazolták! Ne taszitsuk el tehát könnyedén ez adatot se, ha annak támogatására a Szamos mellett Belső-Szolnokban eső *Kozárvár* falu és a Szathmár vármegyei puszta *Kozárd* helyneveken kivűl semmi más emléket nem mutathatunk is föl. Mert hogy a népvándorlás viharos századaiban egy nemzet egyes részei egymástól messze szakadozhattak s századokon át fön birták magokat tartani, azt úgy hiszem senki sem fogja lehetetlennek tartani. Bizonyosan olvasott Rösler úr nem csak a dunamelléki, hanem a XIII. század elején, a mongol hóditás előtt a Volga mellett is fönállott Nagy Magyar- és ősi Bolgárországról; de csak a germán faj ekkori történeteiből is tudhatja, hogy a Skandináv félszigettől Krimig s innen Spanyolországig, mennyi s mily sokáig fönállt kissebb-nagyobb birodalmakat alkotott.

6) Tudatlansággal vádolja szerző a jegyzőt azért is, hogy Oroszországban a IX. század végén több fejedelemről beszél, holott akkor ott, mint Schlözerből idézi, Oleg volt az egyetlen egy úr. Nem akarok levonni Schlözer Olegjének hatalmából, ha az orosz nemzetnek IX. századi polgári viszonyait magából az orosz Nestorból ismerve sehogy sem lehetek is képes Oleget a minden oroszok oly autocrata czárjának elismerni, kinek nagy hatalma mellett is, a XI. szá-

Digitized by Google

zadi jegyző, a valamint ekkor úgy később még századok múlva sem összpontosított Oroszországban egyes tartományok fejedelmeiről, kiket ő *duxoknak* nevez, szót se tehetett volna.

7) Hasonlóan megrovja a jegyzőt azért, hogy Szvatoplugról és fiairól, valamint a nagy-morva birodalom végromlásáról, mire pedig éppen a magyarok hatalmasan közre működtek, mit sem tud, hanem a morva birodalomban *csehek*ről, Nyitrában, mint cseh vazallról, a senki más által nem említett Zoborról beszél. — Hogy jegyzőnk a Nyitra és Vág vidékén *cseh*eket (Bohemi) és nem *morvák*at (Marahani) emleget, azon nincs miért megütköznünk, mert e két külön név alatt két külön nemzetiség, valamint korunkban úgy jegyzőnk idejében sem létezett. De abban sem látok semmi különöst, hogy ő, kinek a morva birodalomról annak rég elmúlta után valami nagyszerű fogalma nem lehetett, arról mindent, mit mi az összes ismert forrásokból tudunk, el nem beszél: hiszen neki czéljához képest, a magyar honfoglalás történetét írva, elég volt elmondani, mikép lőn a magyar haza határa a Morva vizéig elfoglalva; mi történt azon túl a többi morva birtokkal, arra neki, mert nem a morvák történeteit akarta megírni, legkissebb gondja volt.

8) „A magyarok olaszországi hadjáratait (899. és 900-ban), melyek a nagy-morva birodalom szétbomlása előtt estek, a jegyző ennek meghódítása és fölbomlása után történteti“: mond (*18. l.*) kárhoztatólag szerző. — Ki gondolta volna, hogy Rösler úr, a szi-

Digitized by Google

gorú biráló, ily hamar elfelejtkezzék magáról? A tulsó lapon (*17. l.*) még azért korholja a jegyzőt, hogy nem tud semmit a nagy morva birodalomnak a magyarok segélyével történt fölbomlásáról; most meg már azt veti szemére, hogy e hódítást és fölbontást kelleténél előbbre (900 előttre) teszi. Legyen okos a ki tud ez okoskodásból, én az egészből csak annyit értek, hogy Rösler úr e sok csürés-csavarás után ezzel az egész *morva* históriával igazán *csehül* áll.

9) Tudatlan a névtelen jegyző, mert „a 906. és 908-ki deutschlandi és a 909-ki alemanniai hadjáratról (én eddig úgy tudtam, hogy Alemannia is Deutschlandban feküdt) semmit sem tud.“ — Bizony még megérjük, hogy Rösler úr valamely még követelőbb utóda a magyar királyi jegyzőtől regestákat kiván az összes németországi krónikákból. Könnyű nekünk az említett hadjáratokra Pertz Monumentá-iból Widukindet, Reginót, az Annales Augiensest stb. stb. egyremásra idézni: de képzelje csak magát Rösler úr abba a középkori „durva, tanulatlan Magyarországba, melynek oly kevés forgalma volt a tudós külfölddel“, s nem inkább megdicsérheti-é azt a jegyzőt, ki, ha többhöz nem jutott, legalább az egy Reginót és folytatóját, már hiszen csak úgy, a hogy tudta, fölhasználta. Igaz, hogy ebben nem sok köszönet van, mint a névtelen jegyző fordításához mellékelt jegyzeteimben már én Rösler úr figyelmeztetése előtt is részletesen s kiméletlenül kimutogattam: de nem is ez a német

Digitized by Google

krónikákból szedegetett rész az, a mit mi a jegyző munkájában becsülünk és védelmezünk.

10) „Árpád alatt, ki a névtelen jegyző szerint 907-ben halt meg, vonulnak a magyarok, mint a névtelen jegyző beszéli, Konstántinápoly ellen. Ő azonban kimondja, hogy erről csak a parasztok hiú meséi szóltak, de ő maga sehol sem olvasott. Pedig ezen elbeszélés csak azon hadjárat után keletkezhetett, mely valósággal 934-ben történt“ (*19. l.*) — Hogy a jegyzőt ebbeli tudatlanságának terhe alól is fölmentsük, meg kell jegyeznünk, hogy a parasztság hiú meséinek regélői bizonyosan nem forgatták mint mi a byzanti Theophanes folytatóját, hogy a 934-diki hadjárat idejét oly pontosan tudhatták volna, mint mi; s ha ők e hadjáratot meséikben csak ugyan Árpád korába helyezték volna is, azért e vétket csak nem lehet Rösler úrnak az ártatlan jegyzőre kenni, ki e mesének átvétele ellen kézzel-lábbal szabadkozik, mondván: „némelyek beszélik, hogy Konstántinápolyig mentek s hogy Botond Konstántinápoly aranykapuját bárdjával bevágta; de én, mivel egy történetiró könyvében sem találtam, hanemha a parasztság hiú meséiből hallottam, *azért jelen munkámba írni nem akartam.*“

11) „943-ban ütöttek be ismét a magyarok Görögországba, — mint a byzanti irókból tudjuk, — említi e hadjáratot a névtelen jegyző (*45. fej.*), sőt a magyarokkal Filippápolyt is bevéteti, de ez eseményt Árpád korába helyezi“: így folytatja szerző jegyzőnk tudatlanságáról vitt registerét. De a kritika micsoda

Digitized by Google

szabályánál fogva magyarázhatja a jegyző által itt leirt Árpád idejebeli hadjáratot a 943-diki beütésre? Nem lehetett-é a magyaroknak már Árpád alatt csakugyan beütni a görög birodalomba, ha erről a byzanti irók, kik éppen e korról igen sovány jegyzeteket adnak, hallgatnak is? Ha ezek hallgatnak, bezzeg említi azt a nyugoti Sigibertus Gemblacensis, kinek jegyzőnk aligha valaha csak nevét is hallotta, 906-ra e szavakkal: „Hungari victos Graecos sub tributo redigunt;“ írja 908-ra: „Hungari Bulgaros victos sibi tributarios faciunt.“ Nem támogatja-é jegyzőnket e külföldi krónikás, kinek hitelét talán csak éppen ezért nem fogja Rösler úr megtagadni.

14) Konstantin császár, — folytatja szerző, — a vezéri méltóság mellett két más birói méltóságról, a gyula és harkász hivatalokról beszél; soha sem említi ezeket a jegyző, hanem mindig a hét fejedelmi személyt emlegeti Árpád oldala mellett. — Ebben szerintünk nem ellenkezik a jegyző a görög császárral, ki szintúgy mint ő emlegeti a hét magyar nemzetség hét külön fejedelmét; ha pedig a gyuláról és harkászról, kik birák voltak, Árpád hadműködéseiben, hadi tanácsaiban nem emlékezik is, ezzel tudatlanságát bizonyítni nem lehet. Csak nem kötelezhetjük őt, hogy mindent, mit mi más forrásokból tudunk, ő, ha czéljára mit sem tartozott is, nekünk rendre elbeszéljen.

13) Utolsó bizonyítványa a jegyző tudatlanságának ez: hogy szerinte „Magyarországban mindenütt

Digitized by Google

tekintélyes népesség tűnik ki, s hogy az ország legnagyobb részben puszta, lakatlan volt, belőle nem következtethetnők: pedig Alfréd, a nagy, Karinthiától keletre Bolgárországig (tehát nem Magyarországban) pusztaságról beszél." Megvallom igen örülnék, ha a jegyzőből Magyarország Árpád korabeli népességének számviszonyairól csak keveset is tanulhattam volna: de bár minden szavát igen jól ismerem, igaz lélekkel állíthatom, hogy nála a népességnek nemzetiségek vagy vidékek szerint sűrűbb vagy ritkább voltáról semmit sem olvashattam. Hijában! az akkori barbár világban még nem ismerték a hivatalos összeirások, a népességmozgalmi táblázatok rovatait; s ha a jegyző e tekintetben csak ugyan tudatlan volt volna is, megbocsáthatnók neki, mert korában a királyi udvarban még statistikai bureau nem létezett.

Mindezek után mielőtt e bűnlajstromtól szerzővel együtt valahára búcsút vennénk, álmélkodjunk el, mivel rekeszti be Rösler úr ezek hosszú sorát. A névtelen jegyző igazságának védelmezésével Cassel ellenében, ki a jegyzőnk által emlegetett dunántúli „rómaiak legelőjét" (pascua Romanorum) a romunok vagyis oláhok legelőjének és birtokának csak ugyan ferdén értelmezi. Másfél negyedrét lapon (*19. 20: l.*) mutogatja szerző, még pedig magának a jegyzőnek itt bezzeg igazaknak ismert szavaiból, hogy a rómaiak (Romani) nevézet alatt nála mindig a német frankok értendők. Igy ez egyetlen pontban, melyet csakugyan Casselen kivűl eddig az egész világ így értett és ma-

Digitized by Google

gyarázott, szerzőnknek, jóllehet ő e dunántúli rómaiakkal Árpád vitézeit ugyancsak keményen elbánatja, „a félreértés ellen védelmezni“ sziveskedik. Ezt is szépen megköszönjük a névtelen jegyző nevében. — És most kissé könnyebbűlt lélekkel pihenjünk, mert, mint a magyar példabeszéd szerint mindenből, úgy Rösler úr birálati tanulmányából is hátúl jő még csak igazán a „java.“

Venio nunc ad fortissimum paragraphum. A hetedik (*G*) leghosszabb, legkeményebb fejezetnek kell szemébe néznem, melynek maga szerző által fogalmazott veleje ez „a névtelen jegyző a történetet ferdítések és hazugságok által eltorzítja, s képtelennek tűnik ki Magyarország régibb történeteinek forrásául szolgálni, tehát a történetnyomozók kezeiből száműzendő“ (*7. l.*). — Ihol az emésztő tűz! ihol a veszedelem! mint Zrinyi a költő kiáltá. Szent királyok! segítsetek! mint ős apáink döntő harcz előtt fohászkodtak.

„A magyarok — így kezdi szerző a támadást, — Konstántin császár szerint külön-külön nevű hordákra az az táborokra (szerintünk γενέα nemzetséget jelent) voltak oszolva, melyeknek egyikét Μεγέρη-nek (helyesen ejtve *Megyer*-nek) hítták, mely névben a mai *magyar* nemzet nevét nem nehéz fölismerni (valóban úgy van). És mégis a jegyző a maga *moger* (helyesen ejtve *magyer*) nevezetét Magogtól, Japhet fiától, e Scythia első királyává s Attila és Álmos ősapjává varázsolt bibliai Magogtól származtatja! —

Digitized by Google

Tehát ezért a tudós latin középkorban oly divatos nyelvészkedési botlásért a jegyző minden más adatát is a tűzbe kell vetnünk? akkor, ha Rösler úr igazságos, hasonló bibliai s classicus tanulmányokból vett névszármaztatásokért a külföldi krónikákat is öllel hordhatja a máglyára; a XV-ik századi tudós olasz Bonfinit pedig magát is könyve után dobhatja; mert nála hely- és személynevek badarabbnál badarabb származtatása csak úgy hemzseg egymás hátán. Arra való éppen a kritika, hogy az ily üres polyvát a tiszta buzából kirostálja; miben engem, a névtelen jegyző védőjét, a magyar közönség, mely magyar őstörténeti czikkeimet s fordításomat ismeri, engedékenységgel nem vádolhat.

„Azt mondja Regino, hogy a magyarokat a besenyők verték ki székeikből, s jóllehet a jegyző Regino éppen e helyét ismerte, sőt kiírta, ez eseményről, minthogy az előtte dicstelennek látszott, hallgat, hanem a kivándorlás okául a scythiai föld szűk voltát adja.“ Ez eddig szintén igaz; magunk is már rég megróttuk a jegyzőt e hallgatásáért s azt azon nemzeti dicsőségünk iránti túlbuzgó kiméletből magyarázták ki, melyből indulva ki az orosz Nestor is, a magyarokról Kiovnál csak annyit tud említni, hogy a Deneper partján sátrakban tanyáztak; mintha bizony ezen legalább is 200,000 fegyverest számláló nemzetet cselédeivel, barmaival, az oroszok szivesen látott vendégeikűl fogadták volna, s a honát vesztett magyarságnak nem fegyverrel kellett volna útat törni az

Digitized by Google

oly hatalmas Oleg birodalmán keresztül.[1]) — Ha e hallgatásáért a jegyzőt Rösler úr elitéli, ugyan miért nem dicséri őt meg azért, hogy Regino kérdéses lapjáról bezzeg kiírja, mert fölfogása szerint már ezt nem szégyenlette, hogy a magyarok „a háborúnak neki törődve oly kegyetlenségre vetemedtek, mint némely történetírók mondják, hogy dühökben emberhúst ettek és embervért ittak „volna.“ Talán azért nem emeli ki jegyzőnk e hű kiírási érdemét, mert Reginonak ezen kósza hirén alapuló tudósitását igen helyesen átallaná igaznak hirdetni? — A mit ez után szerző bizonyítni akar, hogy a jegyző a magyarok ősi honukból kiköltözését a föld szűk voltának tulajdonítva, Regino szavait *hamisítja meg* (21. l.), teljességgel nem áll; mert a jegyző Reginonak Rösler úr által bizonyságúl fölhozott és bonczolt szavait egyszerűen ignorálta s gyanusított helyét éppen magából Reginoból írta ki, ki azt viszont Justinusból vette át. Legyen szives Rösler úr Reginonak Scythiáról szóló ezen szavait még egyszer összeolvasni a jegyző kérdéses helyével; így:

„Abundabant vero (Scythæ) *tanta multitudine populorum, ut eos genitale solum non sufficiat alere* (Regino Justinus után).

„Et quamquam admodum sit spatiosa (Scythia), *tamen multitudinem populorum inibi generatorum non alere sufficiebat nec capere* (Anonymus Regino után).

[1]) Föntebb is idézett czikkeimben *Uj Magyar Muzeum* 1852. I. köt. 526. l. és *Akad. Értesitö* 1860. I. köt. 130—131. l.

Digitized by Google

Hol van itt az erőnek erejével kutatott *hamisítás?*

A névtelen jegyző a Kárpátokon át Ungvár felé vezeti be a magyarokat; holott Regino e szavai: „Et *primo* quidem Pannoniorum et Avarum solitudines pererrantes venatu et piscatione victum quotidianum quærunt, *deinde* Carantanorum, Marachensium et Vulgarum fines crebris incursionum infestationibus irrumpunt" Rösler úr szerint azt bizonyitják, hogy a magyarok *legelsőben* Pannoniába, a Száva s Duna közti földre ütöttek. Hol mondja Regino, kérdi Rösler úr diadalérzettel, hogy a magyarok az éjszaki Kárpátokon jöttek keresztül? Nem egyezik-é Regino előadása a byzanti írókkal s nem támogatja-é azon nézetet, hogy a magyarok dél felől a Dunánál nyomultak az országba? (*21—22. l.*) — Az igaz, hogy Regino, ki, mellesleg megjegyezve, hazánk határát soha sem látta s arról valami nagy geographiai ismeretekkel nem dicsekedhetik, a Kárpátokról egyenesen mit sem mond: de kérdem, ki mondhatja azt, hogy ha a jegyző egy vagy más pontban Reginonál többet tud és ír, azért őt rögtön, mint Regino ferdítőjét és meghamisítóját kelljen s lehessen elitélni? S aztán ha józanúl értelmezzük Regino idézett szavait, azokból semmi egyebet nem olvashatunk ki, minthogy őseink *előbb* a Dunán túlra ütöttek be s *azután* háborgatták Karinthiát s a többi tartományokat, a mi igen természetes, mert a Tisza völgyét bírva előbb a Dunán túlt el kellett foglalniok, hogy Karinthiába nyomulhassanak: de e

Digitized by Google

szavakból azt bizonyítni, hogy a magyarok legelsőben a Dunán túlra ütöttek be, éppen ugy nem lehet, mint abból ha valaki azt mondaná, hogy Pestről *elöször* Berlinbe s *azután* Londonba utazott, nem lehetne bizonyítni, hogy Németország földére *legelsőben* Berlinnél lépett, s útját Berlinnek Bécs felé, mert ezt nem említette, nem is vehette. Reginoba nagyon is elmélyedve, mint látszik, figyelmére sem méltatta Rösler úr az orosz Nestor e szavait: „A magyarok (Ugry) Kiov mellett vonulának el egy hegyen túlra, melyet most magyar hegynek hívnak, a Deneper mellé jövének és sátrakba szállának, mert ugy útazának mint a polovczok. Kelet felől jöttek s nagy hegyen nyomulának át, melyet most magyar hegynek (gory Ugorskija) hívnak. S elkezdének az ott élő volochok (bolgárok) és szlovénok (szlávok) ellen harczolni; mert ott elébb szlovénok ültek s volochok foglalták el a szlovén földet. Azután a magyarok elkergették a volochokat s együtt ülének a szlovénokkal, kiket magok alá vetettek s ettől fogva azon földet magyar földnek nevezik.“ [1]) Hogyan nem vette észre forrásbíráló úr, hogy itt az orosz történetírás atyja, kit mindenütt mint hiteles írót idéz, éppen azt beszéli, mit jegyzőnk, ki őseinket szintén keletről, szintén Kiov alatt, szintén a Kárpátokon át vezeti hazánkba? Ugyde a byzanti írók szerző hite szerint Reginoval

[1]) *Nestors Russische Annalen von L. Schlözer* III. köt. 107. lap.

Digitized by Google

együtt az Al-Dunánál való benyomulást támogatják. Ha szerző e véleménye bizonyítására az összes byzanti írókból, kiknek minden ránk vonatkozó adatát magam is jól ismerem, csak egyetlen erősséget képes lesz fölhozni: akkor, de csak akkor, leszünk készek forrásbirálati tekintélyének e pontban magunkat alávetni.

A jegyző a magyarokat az egyesült bolgárok és görögök ellen harczoltatja, mond Rösler úr, holott inkább a görögök a magyarokkal szövetkezve harczoltak a bolgárok ellen. Igen is Kr. u. 888-ban, mikor még Etelközben laktak: de a jegyző őseinknek később Magyarországból folytatott hadjáratairól beszél. S hogy e hadjáratokat nem lehet okunk meséknek tartani, bizonyítja 895-re a fuldai évkönyv, melynek írója egyébiránt tudósítását a 896-ban Arnulfnál járt görög követtől vévén, a bolgárok bár nagyon drágán vásárolt győzelméről beszél; 906-ra a már föntebb is idézett Sigibertus Gemblacensis, ki ekkor a görögöket, 908-ban pedig a bolgárokat mondja őseink által legyőzötteknek s adó alá vetetteknek.

A jegyző Szalán bolgár fejedelemről beszél, kit a byzanti írók közzül, kik minden bolgár dolgot oly pontosan tudtak (?), egy sem ismer, a hatalmas Simeon fejedelmet pedig egyszer sem említi. Hasonlóan nem tud egy író sem a névtelen jegyző teremtményeiről, Mén Marótról, Gládról és Gyelóról. — Ez ellenvetésre már föntebb is fölhoztuk, hogy abból, hogy valamely személyt vagy eseményt csak egyetlen író említett,

Digitized by Google

magából még nem lehet bizonyítni, hogy azon iró koholt volna. Sokat tudtak az irók, mit azért, hogy igaznak tudtak, krónikáikba nem írtak be. Hiszen, ha Árpád fia Zsolt életét csak nyugoti krónikákból, melyek pedig őseink Zsolt alatt negyven éven át folytatott külföldi hadjáratait mind oly pontosan tudják, lehetne bizonyítnunk: ugy őt is ki kellene törölnünk az éltek sorából. A IX. század végén. mely a központositásnak éppen nem volt kora, sok kissebb nagyobb bolgár, szláv, oláh főnök élhetett s bizonyosan élt is mai hazánkban, kiknek neveit sem a byzanti, sem a nyugoti írók, kik a négy folyam teréről akkor oly keveset tudhattak, nem jegyzették föl. S a kozár Marót egykori birodalmában maig is létező helynevek, melyek a *kozár*ok emlékét hirdetik, az al-dunai *Szalankemen* (Szalán köve), a bánáti *Galád* és *Gilád* helynevek, a gyalui havasokban az oláhok által maig is *Gyeló várá*nak nevezett várrom, mind éppen a jegyzőnk által a hasonnevű személyek birtokában voltnak állított vidékeken, nem a mellett tanúskodnak-é, hogy ő e személyneveket nem saját fejéből koholta?

A magyarok első választott fejedelmének a jegyző Álmost, Konsztántin császár ellenben ennek fiát Árpádot mondja. Ez ellenkezés bírálatában szerző Czörniget, ki e két forrást a valószinűség útján egyeztetni akarja [1]), hosszasan czáfolja (*22—23. l.*) s miután Czörnig vélekedését szerintünk is helyesen történet-

[1]) *Ethnographie der oesterr. Monarchie* II. köt 59. l.

Digitized by Google

tudományi bizonyosságnak el nem fogadja, így kiált föl: „Azért tisztelet a hű görög forrásnak, még ha a névtelen jegyzőnek ellentmond is!“ — E pontra nézve, melyben Konsztántin császár igazságát jegyzőnk ellenében tíz év óta megjelent magyar őstörténeti értekezéseimben s legközelebb Konsztántin munkáinak többször említett bírálati ismertetésében nem csak elismertem, hanem éppen hazai krónikáinkkal is bizonyítottam, jegyzőnk tévedését, melyre őt nézetem szerint a *Hungarus* név szerencsétlen származtatása vezethette, mentegetni nem akarom. De azért, hogy ez adatát szigorú bírálat után elfogadhatónak nem tartom, összes munkáját félrevetendőnek ítélni hajlandó nem lehetek.

A jegyző Taksont uralkodtatja Zsolt után, ugyde Zsolt fejedelemségéről Konsztántin mit sem tud, hanem Falitziszt említi fejedelemnek. — Az igaz, hogy a császár 950. tájban, mikor már Zsolt nem élt, ezt nem fejedelemnek, hanem Árpád valamennyi ekkor már elhalt fiai közt csak egyszerüen említi; az is igaz, hogy Zsoltot a nyugoti krónikák még csak nevéről sem ismerik: de ebből szerintem nem lehet helyesen következtetni, hogy Zsolt, Árpád halála (907.) után jegyzőnk szerint mintegy negyven évig nem kormányozhatott volna. Ha azt akarná Rösler úr ellenvetni, mit jegyzőnk ellenében magunk hoztunk föl, hogy Zsolt után, ki 950 táján már nem élt, közvetlenül fiát Taksot mondja következettnek, holott az egykorú császár ekkor Vált (Φάλης és Φάλιτζις név

Digitized by Google

alatt) mondja ἄρχων-nak: mi, kik a vezérek korában az elsőszülöttség jogára gondolni sem tudunk, annyival készebbek vagyunk a császárnak hitelt adni, mert éppen a névtelen jegyző Zsolt életének utólsó éveit igen zavarosaknak festi s őt le is köszönteti, s így még alaposb okot nyerünk elhinni, hogy Zsolt éltében s halála után néhány évig a kormányt csakugyan Vál vihette; mert nincs okunk tagadni, hogy miután Zsolt kormányának vége felé a hadi szerencse több ízben a magyarok ellen fordúlt és Zsolt visszalépett, őseink e vezérválasztáskor ennek tizenöt éves fia Taks fölött az idősebb Válnak méltán elsőséget adhattak.

Kiov a magyaroknak a jegyző szerint adót fizet; pedig a magyarok éppen mint szökevények (Flüchtlinge) vonultak el az akkor hatalmas Kiov mellett. — Ez Schlözer egyik leghatalmasabb ellenvetése. De midőn ezt Rösler úr utánmondja, nem jutott-é eszébe a német krónikákból, hogy néhány év mulva ezen szökevény magyarok előtt fél Európa retteg, egyházaikban ellenök köz imákat tart, s a mi éppen az adót illeti, ezt a byzanti császár mellett a nagy német birodalom is, melyeknél Kiovot nem tudom miért képzeli hatalmasabbnak, jó ideig hűségesen fizeti? Csak talán nem gondolja senki, hogy ezek az Európát rettegtető magyarok, Oroszországon át vonulva, mindent mire szükségök lehetett, kész pénzzel fizettek, vagy a mi még hihetetlenebb, mint „armer Reisenderek“ az oroszok szives alamizsnájával vonultak volna át a Kárpátokon?

Digitized by Google

A jegyző Susdal, Wladimir (Lodomér) és Halics városain vonultatja át a magyarokat s e két utóbbit is megadóztatja; holott Lodomér városa csak 992-ben épűlt, Susdal csak 1094-ben lesz ismeretes; halicsi herczeg pedig biztos források szerint ekkor nem létezhetett (*23—24. l.*). — Ez ellenvetésre Susdalt illetőleg már föntebb megfeleltünk, Lodomérra és Halicsra nézve pedig adatokat, biztos forrásból vett adatokat kérünk; mert a mit ezekről Schlözer, kit szerző forrásául idéz, Nestorában mond, döntő bizonyságúl el nem ismerhetjük.

A magyarokat már Jornandes ismeri *Hunoguri* név alatt; a névtelen jegyző mégis Hungvártól származtatja a *Hungari* nevet. — Ez csakugyan a jegyző nyelvészkedési botlása: de ezen annyi más kortársával közös vétkéért neki, ki Jornandest nem ismerte, a XI. században, midőn a nyelvészet még bölcsőjében szendergett, leghatározottabb ellenségei is megbocsáthatnak.

Árpádnak 903-ban születik a jegyző szerint fia Zsolt, ki atyja halálakor 907-ben nem csak jegyes, hanem már feleséges is. — Megjegyezvén, hogy jegyzőnknél a honfoglalás kezdetének, Zemplén s Ugocsa vidéke meghódításának, évszámitása, a DCCCCIII. év, kézzelfoghatólag hibás, mit a másoló tévedésének is tulajdoníthatunk, s hogy a Dunán túl elfoglalása s ezzel együtt Zsoltnak születése 895-re vagy legfeljebb 896-ra tehető, nem birom átlátni, mi kifogása lehet Rösler úrnak az ellen, hogy a pogány magyarok

Digitized by Google

Zsoltnak a kozár Marót leányát eljegyezték, — mi a fejedelmek gyermekei közt a keresztyén korban is néha még a bölcsőben egész ünnepélyességgel szokott megtörténni, — hogy azt nagy tisztességgel Árpád udvarába vezették s ennek örömére nagy lakomákat tartottak. Ennyit mond az egészről jegyzőnk (51—52. fej.), s ebben szerintünk semmi erkölcsi vagy természeti lehetetlenség nincs.

Ezután a Reginoból és folytatójából dolgozó jegyzőnek a magyarok külföldi hadjáratai rövid vázolása közben elkövetett botlásai, szerző szerint ferdítései és hazugságai, következnek (*24—27. l.*). Miután e botlásokat a névtelen jegyző fordításához mellékelt jegyzeteimben én szintoly bőven kimutattam s kellően megróttam, elégnek tartom jelenleg szerzőnek csak az augsburgi csatára vonatkozó okoskodását czáfolni. E hely az, hol Rösler úrnak jegyzőnk elleni haragja tetőpontját éri. S miért? mert ő e csata alkalmával Botondot a Rajna mellől a diadalmas német hadakon áttörve szerencsésen hazatértnek hirdeti. Hogy a jegyzőnek e „szemtelen hazugságát" kézzelfoghatólag kitűntesse, egymás mellé nyomatva közli szerző Regino folytatójának és jegyzőnknek az augsburgi csatáról szóló tudósitását. S mert a jegyző olyanokat is mond, mit amaz nem írt, azonnal elitéli, hogy szemtelenül hazudik. Tehát e csatáról a jegyzőnek Regino folytatójának szavain kivül egyebet teljességgel nem szabad volt tudni, s ha Botond e kalandját a szerinte hitelt érdemlő nemzeti hagyományból tudta is, mivel Regino

Digitized by Google

folytatójánál nem találta, nem lehetett jó lélekkel leírnia? Pedig hogy e hagyomány hazánkban még később is létezett, mutatják krónikáink: Kézai, Thúróczi és budai krónika, melyek Botond e kalandját jegyzőnknél jóval részletesebben adják elő; holott e krónikák szerzői jegyzőnk munkáját soha szemökkel sem látták.

Kikel szerző ezután Cassel ellen, ki jegyzőnket Regino s folytatója használata közben elkövetett hibáiért azzal mentegeti, hogy ő ezekből válogatva, a mit nem igaznak vagy czéljára nem valónak tartott, mellőzve dolgozott. „Igen is volt a jegyzőnek, mond, figyelme és gondolkozása azon működésében, melylyel nemzete számára a történelmet szabta, de éppen ezen irányteljes gondolatok, ezen figyelem mindent elhagyni vagy megváltoztatni, mi honfiai dicsőségét árnyékba látszott előtte borítni, azon tulajdonságok, melyekért magokért ki kell őt a használható források sorából törölni, melyekért őt Schlözer méltán mesélőnek (Fabelmann) nevezte“ (*28. l.*).

„De mily veszteség — kiált föl — a hódítás történetének minden részletét, a dunamelléki magyar élet kezdetének kimerítő előadását föladni! Nem foghatom meg e panaszt. Mintha a legsoványabb igazság nem jobb volna egy halmaz legkövérebb koholmánynál? A magyar beköltözés történetének minden legáltalánosabb vonásaira egykorú s csak hamar azután következő biztos tudósítóink vannak; mindezekkel az újabbkori jegyző világos ellenmondásban áll. (Mennyire

Digitized by Google

nem áll e tétel, a föntebbiekben ki van mutatva.) Az ő részletes előadása pedig az általános kérdésekkel a legszorosabb összefüggésben van s azokkal együtt kell állnia vagy buknia. Hogy a jegyző általában hamisított és koholt, ki van mutatva (már t. i. Rösler úr hite szerint!): mi lehet hát részletes előadása is egyéb, mint koholmány? S végre is elfogadva, hogy abban valami rész igaz, oly valóban becses-é az? lehet-é oly nagy érdek annak tudásában, melyik darab földet ragadták el előbb a lakosoktól, s melyiket később, (ha ez Rösler úrnak nem érdekes is, annál érdekesebb nekünk, kik e honnak minden talpalat földében bölcsőnket és sirunkat szeretjük, hol „élnünk halnunk kell"), s hány nap időztek itt vagy ott, s hány tevét, lovat, hány font aranyat kaptak ajándékba? Ha ez volna a legjava annak, mit benne tudni érdemes, ezért meg kellene vallanom, hogy semmi érdeket sem érzek (nem búsulnánk rajta legkissebbet sem). Hanem hogyan néztek ki azon emberek, kik a világot szorongatták, mily hadtudománynyal lettek vitéz nemzetek fölött győztesekké, mik voltak intézményeik, az effélék látszanak előttem fontosoknak, tanulmányosoknak s olyanoknak, mik a képzelő erőnek gerjesztő s fölfogható anyagot nyujtanak. De e dolgokért a névtelen jegyzőnél az ember hasztalan kutat. (Kivált ha a szemét behúnyja, mint Rösler úr, ki jegyzőnknél honunk alkotmányát s országos intézményeit illetőleg a vérszerződés pontjait, a szeri országgyülést, az országos biráknak a nemzet által választatását, a hódol-

Digitized by Google

takkal való emberséges bánást, a várvédelmi rendszer alapvonalait, a határszélekre idegenek, mint oroszok, besenyők, határőrökül telepítését, szokásaik közzül a nemzeti áldomásokat, a lóáldozatot, halottaiknak folyók mellé temetését, a folyók tömlőn átúsztatását, a fejedelmek fölemeltetését, a bajnokjátékokat, a nemzeti hőstettek dalokban dicsőitését, a kézfogást és esküvést, harczmodorukból a gondos kémszemléket, a riadó rohamot, a lóhátról való oly rettenetes nyilazást stb. stb. sem birja kikutatni). Fegyvereik egy pár nevezetén kivül hadügyökről semmi bővebb megjegyzést nem olvashatni; életökről nem sokkal többet tudhatni, mint hogy diadalörömükben lakomáznak, e mellett énekelnek s az *anachronismus*sal nem törődve, bajnokjátékokat tartanak."

Ez utolsó elmésségre meg kell jegyeznünk, hogy ha azt hiszi Rösler úr, hogy őseink a bajnokjátékokat, melyeket jegyzőnk többször említ, s egyszer *torneamentum*nak nevez, a Francziaországban állitólag a XI. század közepe felé vagy a német földön egy századdal előbb Madarász Henrik alatt a merseburgi győzelem után keletkezett *tournier*-okat utánozva tanulták volna el, s ha nem hinné, hogy a magyarok mint minden keleti nép e hadjátékokat azoknak európai divatozása előtt is gyakorolták: olvassa meg a XI. századi Ekkehárd szerzetes tudósitását, melyből megtanulhatja, hogy Kr. u. 926-ban a st. galleni kolostor alatt tanyázó magyarok, hadjárat közben, csak egy közönséges ebéd után is, ének mellett nem csak „ki-

Digitized by Google

törő kedvvel tánczoltak és birkóztak főnökeik előtt, hanem némelyek fegyverrel is összecsapva mutogatták, mennyit értenek a hadi gyakorlatokhoz“ [1]). S ugy hiszem be fogja látni, hogy az anachronismust illetőleg nincs joga a jegyző együgyűségén mosolyogni; az ő felfogásán mi jogosabban mosolyoghatnánk.

„Ellenben — folytatja szerző, — külföldi krónikásokban kielégítő (?) fölvilágosítások vannak mindenről (!?), mi e tekintetben a *modern* olvasót érdekelheti.“ — Nem tartozom Rösler úr *modern* olvasóinak táborába, kiknek hazánk őstörténete iránti érdekeltségök meddig terjedhet, azt Rösler úr példájából s nyilatkozataiból aligha jól nem sejtem; mert engem ugyan őstörténetünk nem *minden*, de *igen sok* érdekes kérdésére nézve nem csak az összes külföldi krónikák, de maga a névtelen jegyző s valamennyi hazai krónikánk sem képesek kielégítőleg fölvilágosítni.

Utasít ez után bennünket szerző különösen Reginóra, Liutprandra, Konstántinra és Leó császár hadműtanára. „Csak nézze meg az ember, mily tömeg érdekes észrevétel lappang e lapokban s gondoljon mellettök a névtelen jegyzőre, s többé rá és úgynevezett részleteire csak akarni sem fog gondolni!“ — Nem csak ismerjük, nem csak illően becsüljük, de éppen e folyóirat lapjain „A magyar vezérek kora“ czímű czikkeinkben gondosan föl is használtuk nem

[1]) *Ekkehardi Casus Sancti Galli. Pertznél Monumenta Germ. Hist. Scriptores* II. köt. 106. l.

Digitized by Google

csak az említett néhány, hanem sokkal több nyugoti, byzanti, orosz és magyar történetiró adatait: de minél jobban ismertük ezeket, annál kevésbbé akartunk és birtunk Árpád korának tárgyalása közben a névtelen jegyzőről megfelejtkezni.

„Nem akarom, így végzi szerző, azt állítni, hogy benne itt-ott egy igaz jegyzet nem rejlhetnék; de ki fogja, ki birja azt kikeresni? (Bizonyosan nem a Schlözer iskolájában nőtt tudósok.) A történeti igazság belső criteriumainak itt nincs érvényök; valószínűség, ellenmondásoktól mentesség, a természeti környezet iránti hűség nem elég valamit történeti ténynyé emelni, különben minden művészi regény történelem lehetne. És ha máshonnan bizonyságokat kapunk, hogy a névtelen jegyző egyik-másik tudósítását igaznak kimutassuk: akkor nincs rá többé szükségünk; mert teljes hitelreméltatlansága mellett ő egy másik krónikás tudósítását se nem támogatja, se nem érvényteleníthetí" (29. l.). — Erre nem kell czáfolat; elég Omár khalifa bölcsességének fölélcdésén csudálkoznunk, ki éppen Rösler úr logikájával égettette porrá a hires alexandriai könyvtárt: mert minden a mi igaz, így okoskodott, megvan a koránban, s akkor e könyvtárra többé nincs szükség; s ha olyas is van e könyvekben, mi a koránban nincs, az már éppen azért nem igaz és így tűzbe való.

Ezzel be van fejezve Rösler úrnak névtelen jegyzőnk hitelessége ellen írt tanúlmánya; s annak függelékét, melyben a vele egy értelemben szavazott

Digitized by Google

külföldi tudósokat, kik „őt szellemi tehetségben magasan fölülmúlják“, véleményeikkel együtt, mintegy ingadozó épitményének vég támaszaiúl egyenként elősorolja, tárgyalni bátran mellőzhetnők, ha e rövid utolsó fejezet néhány sorát oly tanulságosnak nem látnók, hogy valóban sajnálnunk kellene olvasóinkat azok szóról-szóra közlésétől megfosztani.

Elmondván Rösler úr, mily kellemes és mily erősítő ugyanazon véleményű férfiakat magunk javára megnevezhetni, mert ki állna örömest egy maga? mielőtt elősorolná azon derék férfiakat, kik mint ő „a névtelen jegyző elvetését kimondották“, szóról-szóra ezt írja: „Ha ezen derék férfiak közzűl egy is alá vetette volna magát azon fáradságnak, hogy nyilatkozatait bizonyítványokkal támogassa, e tárgy rég be volna fejezve. De ki kivánhatná, hogy ők a csekélyebbre vesztegessék idejöket, mikor sok nagyot tehetnek? S hogy osztán a világ az ő jelentékeny állításaiknak vakon nem akarja magát alávetni s puszta tekintélynek nem örömest hódol, hanem szivesebben engednek oknak, lehet-é ezt igazán kárhoztatni?“ — Oly világos értelműek e csókolni való gyermetegséggel kimondott őszinte szavak arra nézve, mit kelljen tartanunk Rösler úrral együtt ezen derék férfiak itéleteiről, hogy ezen itéletnek valódi értékét magunk sem bírtuk volna határozottabban kifejezni.

Első, mert nem csak a legrégibb, de mert mindnyájoknak szellemi atyjok, méltán első e tudósok közt Schlözer, kit szerző hálás tanítványként nagyon is

Digitized by Google

bőven szórt magasztalások közt mutat be. Többi érdemeit szó nélkül hagyhatnók, de midőn azt a Schlözert, ki szerző szavai szerint (*30. l.*) „az ő egész sajátságos élességével (mi gorombaságnak is megjárja) rohanta meg a rég imádott jegyzőt, s azt mindig gyalázta és gúnyolni meg nem szünt, ki a jegyző könyvét egy teljesen tudatlan ember önkényes és szándékos meséjének nevezte, oly emberének, ki nem évkönyviró, hanem nem csak minden történettudományi ismeretben, de még józan emberi észben is szükölködő mesekoholó", azon Schlözert, kinek a magyarokról írt minden sorában a megtestesült nemzeti gyűlölet s a legszánandóbb előitélet rí ki, *semmi nemzeti előszeretet által nem zavart nézetéért* dicsértetni halljuk, lehetetlen föl nem kiáltanunk: difficile est satiram non scribere!

Második Palaczky, ki jegyzőnket izetlen fecsegéseiért és oly durva mint szemtelen koholásaiért a cseh Hajeknél is rosszabbnak s a lengyel Kadlubeknél semmivel sem tartja alábbvalónak, s ki azt, hogy még most is vannak férfiak, kik ezen történeti regényirók unalmas háromságát hamis nationalismusból a történettudomány számára meg akarják menteni, az idő valóban nem örvendetes jelének tartja. — Hajek- és Kadlubekkel ám végezzenek a csehek és lengyelek; mi a mi jegyzőnk hitelét még Palaczky szigorú de nem okadatolt itélete ellenében is bátrak leszünk okokkal folyvást védeni, míg ellenokokkal le nem leszünk győzve: mert mi Palaczkyt, minden más elis-

Digitized by Google

mert érdeme mellett sem tartjuk éppen ez ügyben illetékes utolsó forumnak, kinek itéletét feljebezni nem lehetne.

Következik Neumann, ki bizodalmatlanságot szavaz jegyzőnk ellen, mert tudósításait a különböző időkből úgy összezavarja népmondáival és saját előreföltevéseivel, hogy munkáját a legrégibb időkre bajosan lehet forrásúl használni. — Mint látjuk Neumann, elődeinél sokkal szelidebben, ezt csak *bajos*-nak mondja; úgyde a mi bajos, még nem *lehetetlen*.

Ezután jő Dümmler, kinek ezen idézett szavai (De Arnulfo Francorum Rege 79. l.) „vajon a névtelen jegyző az igazságnak inkább használt-é mint ártott, kételkedem", még nem jellemeznék őt jegyzőnk nyilt ellenségének, ha mint Rösler úr mondja, ugyan ő derék ellenvetéseiben, — melyek legnagyát Rösler úr munkájában csak az imént czáfoltuk meg, — a jegyző hitelessége ellen minden újabb irók közt a legterjedelmesebben ki nem terjeszkedett, s ha későbbi értekezésében „Über die Südöstlichen Marken" a magyarok betelepedését írva, a jegyzőt hallgatva félre nem tette volna. — Ebben szabadságát nem korlátozhatjuk, de példáját nem követjük.

Utólsó Büdinger, kinek legújabb szabású „Osztrák történelmét", melyben a névtelen jegyzőt egészen félreveti, s róla kimerítő munkát igér, a magyar olvasó közönség előtt éppen e folyóiratban volt már szerencsénk valódi érdeme szerint megismertetni. — Ha Büdinger igért munkájának folytatását Rösler úr „mind-

Digitized by Google

eddig sajnálkozással nélkülözi", mondhatom, magam is nem kevesebb kíváncsisággal vártam és várom.

S mindezek vállain áll Rösler úr; hogy ne képzelné hát magát fölöttünk, magyar történetbúvárok fölött magosan? Nem örömest zavarjuk ez ártatlan mulatságának örömeit: de ha netalán azt a véleményt ápolná, hogy mind azt, mit tudósabb elődei saját nyilatkozata szerint mellőztek, ő már szerencsésen végrehajtotta, t. i. a névtelen jegyző hitelességét okokkal teljesen megsemmisítette; ha továbbá azt képzelte, hogy mi magyarok oly gyengén állunk a kegyelemben, hogy saját őstörténetünk forrásainak megismeréséért külföldre kellene járnunk iskolába: az igazság érdekében kénytelenek vagyunk őt figyelmeztetni, hogy e véleményében és hitében nagyon csalatkozott. Quod erat demonstrandum.

Digitized by Google

Digitized by Google

XXII.

A KENDEFIEK A XIV. ÉS XV. SZÁZADBAN.

Digitized by Google

Digitized by Google

XXII.

A Kendefiek a XIV. és XV. században.

(Megjelent 1868-ban a „Századok“ II. évfolyamában.)

A Malomvízi Kendefi család egyike Erdély ősrégi családainak, mely a Hunyad vármegyei Hátszeg vidékén fekvő Malomvizet, a család ősi fészkét, mint oklevelesen bebizonyítható, a XIV. század elejétől fogva bírja, s a Kendefi nevet igen hihetőleg a család oklevelesen kinyomozható legrégibb törzsatyjától Malomvízi Kende Miklóstól nyerte, kinek virágzási korát a XIII. század végére s a XIV. elejére tehetjük, s ki nézetem szerint a Kende Miklós keresztnévben, mint ez a székely népnél maig is szokás, atyja Kende nevét együtt viselte saját keresztnevével.

Ennél a Miklósnál a családnak régibb őse oklevelesen kinyomozható nem lévén, — bár igen hihetőnek tarthatjuk is, hogy e család ősei Malomvizet és

Digitized by Google

környékét, melyről eredeti adományleveleik nem léteznek,[1]) már jóval régebben is birták, — azt a pusztán csak névhasonlatra alapított állitást, hogy a Kendefiek a honfoglaló hét magyar vezér egyikének Kendének utódai,[2]) mint teljesen igazolhatatlant, elfogadnunk nem lehet.

Annál bizonyosabb azonban e család leszármazási rendje a XIV. század elejétől fogva; miután azt a családi levéltár kétségtelen hitelességű okleveleinek szakadatlan sorával lehet nemzedékről nemzedékre korunkig lehozva igazolni.

Hogy mind e mellett is iróink ezen családról a XVI. századot megelőző kort illetőleg alig emlékeznek, s hogy családtörténelmi munkáink szerzői: Kővári László, és ennek nyomán Nagy Iván, a Kendefiek családfáját csak a XVI. századig viszik föl: azt könnyen megfejthetőnek fogjuk tartani, ha tudjuk, hogy a legújabb korig féltékeny gonddal őrzött családi

---

[1]) Ezen eredeti adományleveleik, mint Albert király 1439-ben kelt új adománylevelében tudjuk, a törökök pusztitó becsapása alkalmával 1438-ban vesztek el.

[2]) *Nagy Iván* idézése szerint: *Magyarország családai VI. köt 191. l.* ez a tétel a Kendefi Gábor fölött 1747-ben mondott halotti beszédben olvasható, Wagner kéziratiban LXXX. köt. 31. l. — Én figyelmesen végig forgattam a Kendefi Gábor fölött csakugyan 1748-ben Gyula-Fejérvárt és Orlya-Boldogfalván tartott s Kolozsvárt 1749-ben nyomtatásban is megjelent s az erdélyi muzeum könyvtárában meglévő három magyar és egy latin halotti beszédet: de ezekben e kérdéses tételt seholsem találtam.

Digitized by Google

levéltárból mai napig egyetlenegy oklevél sem jutott a nyilvánosság szine elé.[1])

Én ezelőtt néhány évvel jutottam a Kendefiekkel rokonságban álló b. Kemény Gábor szivességéből ezen család XIV. és XV. századi legnevezetesebb okleveleinek ismeretéhez. Ő ugyanis közölvén velem a Kendefiek 1522-ben kelt, s némely helyen nehezen olvasható és megfejthető osztálylevelét, kérelmemre szives volt használat végett kezemhez juttatni a családi levéltár négy darab eredeti oklevelét a Hunyadiak korából, gr. Kendefi Eleknek egykor kilencz ívre

[1]) Van azonban a Kendefieknek éppen az általam ismertetendő eredeti oklevelek adataiból és így hitelesen szerkesztett, s a család törzsétől Kende Miklóstól egészen Kendefi Elekig lehozott genealogiája, az 1783-ban elhalt gr. Kendefi Elek emlékezetére névtelenül írt, s Kolozsvártt azon évben egy latin és egy magyar gyászverssel együtt kinyomtatott latin emlékbeszédben; de ez a nyomtatvány említett tudósaink előtt, ugy látszik, nem volt ismeretes. — Egy ennél régibb halotti magyar oratioban, melyet az 1747-ben elhalt Kendefi Gábor atyja, ugyancsak Gábor fölött Orlya-Boldogfalván 1722-ben F.-Bányai Bagaméri Sámuel nagy-enyedi esküdt-deák és könyvtárnok tartott, s mely Nádudvari Péter szászvárosi pap magyar prédikációjával és Szigethi Gyula István nagy-enyedi tanár latin oratiojával együtt Kolozsvártt azon évben nyomtatásban is megjelent, a család eredete csak Malomvízi Kendéig a XV. század első felében virágzott János és Kende atyjáig, van fölvive. Az Enyedi István nagy-enyedi tanár által Kendefi János fölött Kolozsvártt 1694-ben tartott és nyomtatott gyászbeszédben semmi családtörténeti adat nem található. Mindezen nyomtatványok megvannak az erdélyi muzeum könyvtárában.

Digitized by Google

terjedt, s most az elveszett első ív hiján nyolcz ívből álló sajátkezű másolataival, ki családjának éppen XIV. és XV. századi legfontosabb okleveleit 1782-ben maga számára hiven leirta, és egy „Brevis Familiæ Kendefi Historia Heroica“ czimű, egy ívnyi jegyzettel együtt, melyet a múlt század végén, gr. Kendefi Elek halála után, a családi levéltár okleveleiből, hihetőleg a család valamelyik tagja írt össze.

Ezen irományok segélyével, használva egyszersmind azokat a gyér adatokat is, melyek irodalmunkban a Kendefieket illetőleg találhatók, megkisértem egybeállítni a család történelmének eddig ismeretlen régibb korszakát, melynek fénypontja a Hunyadiak dicső korába esik.

Ott látjuk ugyanis küzdeni a Kendefieket mindig a nagy Hunyady János oldala mellett, e dicső hősünk diadalmas és szerencsétlen hadjáratainak sorában; látjuk a két testvér Kendefit, az egyiket három fiával együtt, mint Hunyady János életének a várnai veszedelemben hű oltalmazóit és megmentőit; értesülünk Hunyady János és Mátyás leveleiből, hogy az annyi csatában együtt küzdött öt Kendefi közzül az egyik Hunyad vármegye határszéli havasai közt a törökök ellen, a másik a felföldet pusztitó csehek ellen vitézül harczolva vérzett el. S olvasva Hunyady János kormányzó és fia Mátyás király adományleveleiben a család tagjainak folytonos hű hadi szolgálatait és katonai érdemeit: teljesen megérdemeltnek látjuk fejedelmi bőkezüségöket, melylyel ők a hazafi hűségét és

Digitized by Google

vitézi érdemeket különösen kedvelt hiveikben, a Kendefiekben, jutalmazták, kiknek hátszegvidéki ősbirtokait újabb adományozásaikkal részint ott, részint a Felső-Tisza vidékén legalább is megkétszerezték.

Valóban ritka család van hazánkban, mely őseitől örökölt birtokai szerzésének czímére és alapjára tisztább önérzettel mutathatna, mint a Kendefiek, s igazán nem lehet eléggé csudálni, hogy éppen ők, bizonyosan birtokjogaik iránt ápolt, de aligha indokolható féltékenységből, a legújabb időkig oly tartózkodók és óvakodók voltak, hogy családjok multjára fényt s hazai történelmünk egyes pontjaira világot derítő okleveleiket a tudomány közbirtokává tenni vagy tétetni nem kivánták.[1])

A Kendefi-család fönmaradt legrégibb eredeti oklevele, a mennyiben a nálam lévő adatokból tudhatom, 1359-ből való. Ebben I. Lajos király megparancsolja, hogy a Hunyadvármegyében a hátszegi kerületben fekvő Malomviz, Nuksora és Kis-Sebes helységek, néhai Malomvízi Kende Mihály, Malomvízi Kende Miklós fia, özvegyének adassanak vissza. Ezen oklevél szerint a család tudható legrégibb törzse az 1359-ben

[1]) A Kendefi-levéltár a közelebbi években Nagy-Enyeden volt letéve, honnan nyertem én is b. Kemény Gábor által az említett közleményeket. Ugyanott P. Szathmáry Károly barátom is a legszivesebb közlékenységre talált, kinél a levéltárból több gondosan megőrzött eredeti oklevelet volt alkalmam megtekinteni. Legújabban azonban e levéltár, mint értesültem, Hunyad vármegyébe visszaszállíttatott.

Digitized by Google

már elhalt s maga után özvegyet hagyott Mihály atyja, Malomvízi Kende Miklós (Nicolaus dictus Kende de Malomwyz), kinek virágzása korát a legbiztosabb számítással tehetjük a XIII. század végére s a XIV-dik elejére. Bizonyosnak tarthatjuk továbbá ezen oklevél után, hogy Malomvizet a mellette fekvő két faluval együtt már Mihály atyja, a Malomvizről mint birtokáról nevezett Kende Miklós, is birta.

Hogy a most említett Mihály fia Kende, ennek fiai pedig János és Kende voltak: kitetszik Frank erdélyi vajdának 1394-ben kelt leveléből, melyben Malomvízi Kendefi Jánosnak és Kendének, Mihály fia Kende fiainak, (Johanni et Kende, filijs Kende, filij Michaelis Kende de Malomwyz), Nuksora falu örökös birtokjogát illetőleg, maga részéről megerősítést adott.

E két Kendefi testvért, Jánost és Kendét, félszázadnál tovább látjuk az oklevelekben szerepelni, mint a kik ősi birtokaikat részint új adománylevelekkel biztosították, részint új szerzeményekkel gyarapították.

Igy már 1404-ben e két testvér (Joannes filius Kende de Malomwyz, et per eum Kende frater eius) új adományt nyer Zsigmond királytól a hátszegi kerületben fekvő Nuksora falura. Ezen adománylevél, illetőleg Zsigmondnak Nagy-Szombatban 1404-ben aug. 24-én kelt beigtató parancsa következtében, az említett testvéreket a gyula-fehérvári káptalan Nuksora birtokába, Szilvási Dénes királyi ember jelenlétében,

Digitized by Google

minden ellenmondás nélkül be is igtatta, mint a káptalan azon évi hiteles jelentéséből kitünik [1]).

1416-ban Zsigmond király ugyane két testvérnek (Johanni filio Kende de Malomwyz et per eum Kende fratri suo carnali) új adományt ad a hátszegi kerületben fekvő Patak helységre [2]).

A „Historia Familiae Kendefi" szerint 1430-ban Zsigmond király a Vaskapu nevű helyet e két testvér egyikének, Malomvízi Kende fiának Jánosnak és örököseinek adományozta. Hogy azonban ezen adománylevél igen rövid kivonata [3]) az adomány tárgyát illetőleg nem tekinthető pontosnak: kitetszik Albert királynak 1439-ben kelt leveléből, melyben Zsigmond kérdéses levelének tartalmát megerősíti, mely tartalom azonban a föntebb közlött kivonattól lényeges eltéréseket mutat.

[1]) Az 1359, 1394 és 1404-ki három első oklevél tartalmát csak a „Historia Familiae Kendefi" czímű jegyzetek közt találtató kivonatokból ismerem és ismertetem; az 1404-ik évi káptalani jelentésnek, s illetőleg Zsigmond király ebbe beirt igtató parancsának utolsó fele azonban gr. Kendefi Elek másolatai közt kezemnél van. Ezt a darabot gr. Kendefi Elek IV. számmal jelölte, miből következtetve bizonyosnak tartom, hogy az ő kézirata első ívén, mely a levéltárban eltévedvén kezeimhez nem jutott, a föntebb ismertetett három régibb oklevél, s a negyedik eleje volt lemásolva.

[2]) Kivonata a „Historia Familiae Kendefi" czímű kéziratban. Eredetije a családi levéltárban.

[3]) 1430, Sigismundus Rex locum Vaskapu cum libertate salis ex fodina Vizaknensi exscindendi Joanni filio Kende de Malomviz donatione mediante ad haeredes contulit.

Digitized by Google

Albert király ugyanis, titelrévi táborában 1439-ben september 9-én kelt levelében, Malomvízi Kendefi János fiának Lászlónak a maga, valamint atyja János és testvérei Kenderes és Miklós nevében személyesen előterjesztett kérelmére [1]), megerősítvén a Zsigmond király által részökre kiadott, de a törökök múlt évi erdélyi berohanása alkalmával elvesztett adománylevél tartalmát, kiváltságot ad nekik, hogy a vaskapui útban eső hidat, melyen szokták az erdélyi sót a királyi sószállítók Karan-Sebes felé kiszállítani, a föntartás és kijavítás kötelességének terhéért, továbbra is eddigi jogaikkal és jövedelmeikkel birhassák, nevezetesen a vizaknai királyi főkamarából részökre e szolgálatukért eddig is évenként kijárt 5000 kősó haszonélvezetében magok és örököseik megmaradjanak [2]).

---

[1]) Veniens in conspectum nostrae Serenitatis, Ladislaus, filius Joannis filij Kende de Malomvyz, nobis suo ac eiusdem Joannis filij Kende, necnon Kenderes et Nicolai fratrum suorum carnalium nominibus et personis significari curauit eo modo stb.

[2]) Legelsőben közölte ezen oklevelet Cornides kéziratai-ból *Katona, Hist. Crit. Regum Hung. XII. köt. 918. l.*, s utána *Lichnyowszky, Gesch. des Hauses Habsburg V. köt. Urkund. CCCLXXX.* és *Fejér, Codex Dipl. Regni Hung. XI. köt. 361. l.* Has. *gr. Teleki József, Hunyadiak kora I. k. 138. l.*, hol azonban János, az apa, elnézésből Lászlóval, Kenderessel és Miklóssal testvérnek állíttatik, s a család Malomvízi néven van említve. — Ez tudtomra a Kendefi-család jogait illető azon egyetlenegy oklevél, mely egész terjedelmében közzé van téve. Honnan vette másolatát Cornides, nem tudhatom, de annyit bizonyosnak állíthatok, hogy ezen oklevél a családi levéltárban már 1782-ben, midőn gr. Kendefi Elek a nevezetesebb

Digitized by Google

Ezen oklevélből látjuk, hogy Kendefi Jánosnak három fia volt: László, Kenderes és Miklós. Itt tűnik fel a Kendefi-családban legelőször a *Kenderes* név keresztnév gyanánt, mely név azonban e három testvér egyikét és így kétségtelenül az itt Kenderesnek nevezett személyt illetőleg, mint alább látni fogjuk, a Malomvízi *Kendris János* névvel váltakozik.

Ezen Kenderes, Kendres vagy Kendris név, mely a Felső-Szálláspataki Kenderessy családban is gyakran előfordul, vitte Nagy Ivánt abba a tévedésbe, hogy ezen Kendefieket illető oklevelet a Kenderessy család leirásánál hozza föl, s azt állítsa, hogy a Kenderessyek legelőbb Malomvizről irták magokat[1]), holott ezen Kenderes, Malomvízi Kendefi János fia, nem tartozik a szintén ősrégi Hunyad vármegyei birtokos Felső-Szálláspataki Kenderessy-családba, melynek tagjai magokat Malomvizről, mint 1300 óta a Kendefiek

---

okleveleket lemásolta, nem volt meg, miután sem ő le nem irta, sem a Historia Familiae Kendefi szerkesztője nem emlékezik róla, a ki pedig Zsigmond király 1439-ben elvesztettnek állított, de később megkerült s ma is meglevő 1430-iki hasonló tartalmú eredeti adománylevelének kivonatát adja.

[1]) *Nagy Iván, Magyarország családai VI. köt. 197. l.* Egyébiránt már Kővári is, a Kenderessyek általa közlött de mindenesetre hibás családfájára épitve, hibásan állítja: „*Erdély nevezetesebb családai*“ *153. l.*, hogy a Kendefiek a Kenderessyekkel és Marákkal egy közös törzsből erednek, s a XV-ik század vége felé élt Szálláspataki Dancsultól származtak; mert hogy ezen állításnak semmi megállható alapja nincs, már csak az eddig idézett oklevelek adatai után is a napnál világosabb.

Digitized by Google

birtokáról, nem nevezhették, s valósággal soha nem is nevezték.

Ugyancsak 1439-ben, ugyanazon okon, hogy t. i. az Erdélyt duló törökök az eredeti adományleveleket elrabolták, ad Albert király Malomvízi Kendefi János fiának Lászlónak és általa testvéreinek új adománylevelet Malomviz, Malomviztorok, Sebestorok, Osztrovel, Szabadfalu és Oncsokfalva Hunyad vármegyei hátszegvidéki helységekre[1]). Ezen oklevél tartalmát tekintve, föltünhetik előttünk, hogy abban a Kendefiek által már jóval elébb birt némely helységek, mint például Nuksora és Patak neveit nem találjuk. Ezt azonban könnyen megfejthetőnek fogjuk találni, ha a föntebb közlöttek után tudjuk, hogy Zsigmond királynak ezen helységekről szóló 1404-ki és 1416-ki levelei a kérdéses török dúláskor nem vesztek el, sőt maig is megvannak, és így ezen helységekre ezen az okon új adománylevelet szerezni nem lehetett szükséges: míg a többi megnevezett helységekről ezen 1439-ki új adománynál régibb keltü adománylevelek a családi levéltárban éppen azon oknál fogva nem találhatók, mert azok a török pusztítás alkalmával valósággal végkép elvesztek.

[1]) Ezen új adománylevelet csak a Historia Familiae Kendefi rövid kivonata után ismerem, a kelet pontosabb meghatározása nélkül. Ha a családi levéltárban meglévő eredeti világot lát, hihetőleg az fog kitünni, hogy ez is azon napról s azon személyek számára kelt, mint Albertnek a vaskapui hidról szóló 1439-i levele.

Digitized by Google

A törökök ezen pusztító beütését Erdélybe Albert királynak a vaskapui hidról szóló 1439-ki levele világosan, a legközelebb múlt évben azaz 1438-ban történtnek irja[1]), s csakugyan ez évre emlékeznek arról számos hiteles forrásaink, melyek szerint Erdély déli része, a Vaskaputól Brassóig s a törcsvári szorosig, szenvedett ekkor legtöbbet a rablás és égetés miatt[2]).

A következő 1440-ik évben I. Ulászló király Malomvízi Kendefi Lászlónak és testvéreinek Kenderesnek és Miklósnak, János fiainak, s nagybátyjoknak Malomvízi Kendefi Kendének új adománylevelet ad a Hátszegvidékén fekvő Patak és Sebeshely nevű helységekre[3]).

---

[1]) In annno proxime transacto, dum illi saevissimi Turci partes nostras Transsylvanas subintrantes devastassent.

[2]) Lásd e pusztítás részleteit *gr. Teleki Józsefnél „Hunyadiak" kora I. köt. 107—109. l.*

[3]) 1440. Wladislaus Rex possessiones Pathak et Sebesel in Districtu Hátszeg existentes Ladislao filio Kende, Kenderes, ac Nicodemo, filiis Joannis Kendris, et Kende filio Kende de Malomwyz ipsorumque haeredibus et posteritatibus universis confert. A Historia Familiae Kendefi szerint. — Ezen oklevélben, ha ugyan a kivonat teljesen megbizható, a három ismert testvér atyja János, Kendris Jánosnak van nevezve; kit egyébiránt, mint mindjárt látni fogjuk, egy későbbi oklevélben Kende János (Johannes dictus Kende) néven is találunk említve. — A közlött kivonat a három testvér egyikét Miklóst nem Nicolausnak, hanem Nicodemusnak nevezi, min legkevésbbé sem ütközhetünk meg, tudván hogy e két név görögül azon egy jelentésű, és igy fölcserélésök könnyen kimagyarázható.

Digitized by Google

I. Ulászló idejében a Kendefi testvérek, János és Kende, az előbbi három fiával együtt, mint Hunyady János erdélyi vajda házi emberei folytonosan részt vettek ennek a törökök ellen intézett hadjárataiban, s az ezekben tanúsított hű szolgálataikért nyerték adományban, Ulászlónak Budán 1443-ban április 16-án kelt levelével, Szent-Péter és Reja oláh helységeket Hunyad vármegyében [1]).

Ezen oklevélben különösen ki vannak emelve Hunyady Jánosnak a Vaskapu közelében (prope locum Waskapu) és Havasalföldén a törökökön nyert diadalai, s az ezen ütközet után történt bolgárországi hadjárata, hol az oklevél szavai szerint „Viddin városát, a törökök birtokában lévő Bolgárország bizonyos részével együtt fölégettette és pusztíttatta;“ említve van végre Hunyadynak legutoljára Ráczországban a törökökön nyert nevezetes győzelme, mint a melyekben az említett öt Kendefi, valamint Hunyadynak a törökök ellen folytatott majd minden más táborozásaiban is, ennek oldala mellett őszinte ragaszkodással, erős lelki állhatatossággal és buzgósággal szolgált.

Hogy a vaskapui diadal 1442-ben nyáron történt, s csakhamar erre következett Hunyadynak visszatorló

---

[1]) Eredetije a családi levéltárban, másolata gr. Kendefi Elek kéziratában V. szám alatt; kivonatát a Historia Familiae is adja. — Ebben az adományosok nevei igy jőnek elő: Johannes dictus Kende, ac Ladislaus, Kendres et Nicolaus filij eiusdem, nec non Kende filius Kende de Malomwyz, familiares fidelis nostri dilecti Magnifici Johannis de Hunyad.

Digitized by Google

beütése Havasalföldön át Bolgárországba: egykorú hiteles adatok után bizonyos[1]), s e hadjáratot illetőleg oklevelünkbén csak Viddin és környéke fölégetését találjuk, mint eddig ismeretlen részletet. De már a Ráczországban, oklevelünk kelte (1443. apr. 16.) előtt történt szerencsés eredményű táborzásra nézve tudtommal ez a legelső ismeretes adat. Oklevelünk e hadjárat idejét nem határozza meg ugyan pontosan, és csak annyit mond, hogy az az oláh- és bolgárországi győzedelmek után történt; de miután bizonyos, hogy itt nem érthető Hunyady Jánosnak 1443-ban nyáron az Al-Dunánál kezdett, s a Balkán szorosainál deczember közepe táján végződött ugynevezett hosszú hadjárata, s miután egykorú irók mit sem szólnak arról, hogy Hunyady 1443-ban kora tavaszszal a rácz földre beütött volna: bizonyosnak tarthatjuk, hogy ezen ráczországi táborozás Hunyadynak oláh- és bolgárországi hadjárata után, s annak folytában, és így az 1442-ik év második felében történt, midőn a győztes magyar sereg Viddin tájáról az Al-Duna mellett haza huzódott.

Jogtörténelmi tekintetben is figyelmet érdemlők oklevelünk azon szavai, melyek szerint a király az említett két *oláh* helységet (possessiones nostras Walachicales) a Kendefieknek, és általok, de csak Szent-Pétert illetőleg, Demeternek, Hitemre fiának, azon föltételek és szolgálati kötelezettségek mellett adomá-

[1]) Lásd: *gr. Teleki József*, „*Hunyadiak kora*“ *I. köt. 291—298. l.*

Digitized by Google

nyozta, a melyekkel szokás királyi adományból azon részekben (t. i. az erdélyi határszéleken) más hasonló (azaz oláh) helységeket is birni[1]). Milyenek voltak e szolgálati kötelezettségek? csak több azon vidéki oláh helységről ezen korban kelt adománylevelek szövegeiből határozhatnók meg pontosabban; annyit azonban általánosságban bizvást állíthatunk, hogy e szolgálatok alatt a határszél védelme, illetőleg az ezen vidékeken fekvő királyi várak őrizetéhez és élelmezéséhez való járulás értendő, mint ez több Hunyad vármegyei kenézi kiváltságlevélből bizonyos. Ezt annyival biztosabban merem következtetni, mert az oklevelünkben említett Hitemre, mint V. László király 1453-ki leveléből látni fogjuk, valósággal kenéz volt.

Ugyancsak a törökök elleni harczokban szerzett érdemeikért adományozta Hunyady János mint Magyarország kormányzója, az említett öt Kendefinek, Pesten 1447-ben aprilis 15-én kelt levelével, a Hunyad vármegyében a hátszegi kerületben fekvő Boldogasszonyfalva királyi mezővárost, minden haszonvételeivel és tartozandóságaival; „kellő tekintetbe vévén, a mint illik — mond az oklevél — Malomvízi Kende fia János s fiai Kenderes, László és Miklós, valamint ugyancsak Malomvízi Kende fia Kende dicséretes hűségét és szives szolgálataik érdemeit, melyekkel Magyarország szent koronájának s utóbb nekünk a Krisztus keresztjét üldöző kegyetlen tö-

[1]) Sub illis condicionibus et seruicijs, quibus alie possessiones similes in partibus ijsdem ex collatione regia conseruantur.

Digitized by Google

rökök ellen indított igen sok hadjáratainkban, különösen azon kegyetlen törökökkel Nándor-Fehérvár körül, Szent-Imre-kapunál a havasalföldi részekben, az Aranykapunál és a Fekete tenger mellett vívott ütközeteinkben, és az ország más több hadjárataiban, mindenütt szorosan oldalunkhoz tartva, vérök kegyetlen ontásával s embereik veszedelmével és halálával igyekeztek kedveskedni [1])."

Az itt említett ütközetek közzűl az első 1441-ben történt, midőn Hunyady János Izsák basát Nándor-Fehérvár közelében megverte és Szendrőig üldözte [2]); a második a Szent-Imre-kapunál nyert győzedelem az 1442-i, már föntebb is említett havasalföldi hadjárat részletei közé tartozik [3]) és éppen nem zavarandó össze Hunyadynak Erdélyben Sz.-Imre falu mellett 1442-ben martius 18-án vívott csatájával [4]); a harmadik az

---

[1]) Eredetije a család levéltárából jelenleg használatra kezemnél; másolata gr. Kendefi Elek kéziratában VI. szám alatt; kivonatát adja a Historia Familiae is.

[2]) Lásd *gr. Teleki József, „Hunyadyak kora" I. köt, 257—258. l.*

[3]) Az oklevél szerint bizonyos, hogy ezen Szent-Imre-kapu Havasföldén (in partibus Transalpinis) feküdt. Véleményem szerint az Erdélyt Oláhországtól elválasztó déli Kárpátok aljába helyezendő; hol voltát azonban, minthogy a Hunyady levelében használt magyar neve elenyészett, nem vagyok képes meghatározni.

[4]) Ezen tévedésbe esett a gr. Kendefi Elek halálára irt latin emlékbeszéd különben gondosan s az eredeti oklevelekből dolgozó szerzője, midőn ezen csatát ad pagum Sz.-Imre és igy Er-

Digitized by Google

aranykapui ütközet, melyet e néven eddig nem ismertünk, nem más, mint a Hunyady János és Ulászló király 1443-ki ugynevezett hosszú hadjáratának végpontja, t. i. a Balkán hegyláncz zlaticzai vagy izlatini szorosának télviz idején óriási erőfeszítéssel történt dicsőséges, de sikeretlen vívása,[1]) melyben a Kendefiek mindjárt következő újabb levelének bizonysága szerint is, csakugyan hősileg küzdöttek; a negyedikén, a Feketetenger mellettin pedig a szerencsétlen várnai ütközet értendő, melyben a Kendefiek Hunyady életének megmentésével nevöknek a magyar történelemben örök dicsőséget szereztek.

Ezt azt adománylevelet Hunyady János, az adományozott mezőváros tartozandóságainak és a Kendefiek hadi érdemeinek részletesebb kijelölésével, néhány

---

délybe helyezi, holott az eredeti oklevélben tisztán olvashatók e szavak: circa Nandoralbam ez Zent-Imre-kapw in Transalpinis partibus.

[1]) Hunyady János alább közlendő 1447-ki levelében, mint mindjárt látni fogjuk, emlékezik a Zlaticzahegy és szoros (mons et strictum Zthlathicza) mellett vívott ütközetéről. Az egykorú Dukász byzanti iró is említi, hogy Hunyadynak a Balkán aljában vívott csatája a törökökkel egy kis helység mellett történt, melyet a bolgárok Iszlatinnak, azaz: Aranyosnak neveznek. Khalkokondűlász szerint is a Hunyady a Balkán alatt a Zlaticza (Aranyos) vize mellett ütött tábort. Mindezt egybevetve, s tudva azt, hogy a szláv Zlaty arányat jelent: nem lehet kétségünk az iránt, hogy az oklevelünkben említett Aranykapun a Balkán hegyláncz iszlatini szorosa értendő, melyet a Zlaticza hegyi folyam szűk völgye képez.

Digitized by Google

hónap mulva, Temesvártt, 1447 augusztus 4-kén új alakban ismét kiadta. — Ez kétségkivül a Kendefi-család levéltárának egyik legbecsesebb kincse, mely ugy hiszem teljesen megérdemli, hogy a kezemnél levő eredeti után lehetőleg szóról szóra, hű fordításban közöljem e folyóirat olvasóival.

„Mi Hunyady János, felséges fejedelem úrnak Lászlónak, Magyarország választott királyának, néhai Albert úr Magyarország királya fiának nevében és személyében azon ország kormányzója, adjuk emlékezetűl jelen levelünk rendében, jelentve mindazoknak, a kiknek illik, hogy mi a megszolgálás szíves viszonzásával óhajtván az érdemeseknek megfelelni, kivált azoknak, kik magokat ezen ország dolgainak folytatásában mind tettel, mind tanácscsal igen ébereknek és buzgóknak mutatták; meggondolván ennélfogva néhai Malomvízi Kende fiának Jánosnak, ugyancsak Kende fiának Kendének, továbbá Lászlónak, Kenderesnek és Miklósnak, említett Malomvízi Kende János fiainak, sok rendbeli hűségét és szíves hű szolgálataik érdemeit, őszinte kedveskedéseit és vitézi tetteit, melyekkel ők Magyarország szent koronájának, azután pedig nekünk is, igen sok helyt és a kellő időben, s mind a királyi, mind az általunk gyakorta indított hadjáratokban kedveskedni igyekeztek; nevezetesen pedig, midőn fölséges fejedelem úr Ulászló, Magyar- és Lengyelország stb. királya, seregét megindítván a ráczországi részekbe, hol akkor a törökök igen nagy hatalma tanyázott vala, bevonult, s ott nagy zsákmányt

Digitized by Google

szedve tűzzel-vassal pusztitott, és azon nagy kegyetlen törökök határszéléig, t. i. a Zlathicza nevezetű hegyig és szorosig hatolt,[1]) a hol említett János és a többi föntebb irottak, szorosan oldalunk mellé tartva, saját véröknek is ontásával nagyobb vitézi tetteket követtek el, mintsem hinni lehetett volna; azután pedig másodszor, midőn nevezett urunk királyunk említett első hadjáratában Istentől adott dicsőséges diadalának megüllése után, igen erős sergét megindítva, Bolgárországot, t. i. az említett törökök birtokait megtámadván, a Feketetengerig, t. i. Várna nevű helyig nyomult, és ott a törökök nagykegyetlen császárjával s annak töméntelen haderejével igen kemény ütközetet vívott: ugyanők mintegy győzhetetlen erővel, mindig szorosan oldalunkhoz tartva, azon ellenségen igen nagy diadalmakat nyertek, és fejünket a teljes veszedelemből megmentették; legutoljára pedig, midőn mi ezen ország kormányzásának tisztét magunkra vállalván, az említett ország összes lakosainak parancsából, felséges Fridrik római király úr ellen, a szent korona visszaszerzése és az említett ország némely várainak, melyek akkor kezein voltak, visszafoglalása végett, eléggé fölfegyverzett serget indítot-

[1]) A magyar államjog szerint az al-dunai tartományok s ezek között Rácz- és Bolgárország is a magyar szent korona területének kapcsolt részei lévén, a török birodalom határszéléül Hunyady ezen oklevelében a Balkán-hegylánczot mondja; jólehet már Bolgárországot s a ráczföld legnagyobb részét a törökök meghódították és tettleg birták.

Digitized by Google

tunk és az ő egész hazáját s a Bécs városa körött fekvő földeket tűzzel-vassal pusztítottuk,[1]) ugyanők azon hadjáratban ez országnak igen nagy dicsőséget és dicső hirnevet szereztek; mindezek tekintetéből kivánván irántok kegyes jóakaratunkat mutatni, Boldogasszonyfalva nevezetű királyi mezővárost, évenkénti vásárjával és vámjával együtt, valamint Titősfalva helységét egészen, továbbá Kernyes helység felét, Poklisa helységnek hasonlóan felét, ezenkivül Fizecs helység negyedrészét, Galacz helységnek hasonlóan negyedrészét, és Polyén helységben egy részbirtokot, mely Kernyesdi Dragoszlávé és ugynevezett Vak-Radulé volt, de a királyi jognál fogva, mely most abban állítólag létezik, a szent koronára szállottnak állíttatik, melyek Hunyad vármegyében, a hátszegi kerületben feküsznek, annak és azoknak minden haszonvételeivel és tartozandóságaival, t. i. mívelt és míveletlen szántóföldeivel, rétjeivel, erdeivel, berkeivel, hegyeivel, völgyeivel, legelőivel, kaszálóival, halászataival, szőlleivel és szőllőhegyeivel, malmaival és malomhelyeivel s általában bármiféle, bármi néven nevezett haszonvételi járandóságaival, melyek az említett mezővároshoz, faluhoz, valamint birtokrészekhez jog szerint tartoznak és tartozandók, annak és azoknak igazi és régi határai között, ugyanazon Kendefi Jánosnak, valamint Kendének s a többi föntirtaknak,

[1]) Ez a hadjárat 1446-ban, november- és deczemberben történt. Has. *gróf Teleki József, Hunyadiak kora II. köt. 15—23. l.*

Digitized by Google

s örököseiknek és összes maradékaiknak, kormányzói hatalmunkból, nem külömben az összes főpap és zászlós urak megegyezésének hozzájárultával, mindazon joggal, melylyel azok a királyi felséget vagy az ő szent koronáját bármi módon és okon illetnék, adtuk, ajándékoztuk és adományoztuk, sőt adjuk, ajándékozzuk és adományozzuk örök joggal és visszavonhatatlanul birniok, tartaniok és birtokolniok, a más jogának sérelme nélkül, ezen levelünk erejénél és bizonyságánál fogva. Kelt Temesvárott, Szent-Domokos hitvalló ünnepén, az Ur ezer négyszáz negyvenhetedik esztendejében." [1])

Mint láttuk, eddig éveken át öt Kendefi szerepel együtt a harczok mezején és okleveleinkben; de már 1453-ban csak ketten, Kendris (Kenderes) és testvére László, nyernek V. László királytól új adománylevelet a család által régebben is bírt Hunyad vármegyei birtokokra. „Tekintve, mond V. László, előkelő hívünknek Kendrisnek, Malomvízi Kendefi János fiának, sokféle hűségeit és hű szolgálatai dicséretes érdemeit, melyekkel ő, mint bizonyosan értesül-

[1]) Eredetije hártyán a család levéltárából jelenleg kezemnél, másolata gr. Kendefi Elek kéziratában VII. szám alatt. Az oklevélre magára veres pecsétviaszba nyomott pecsétnek csak töredékei látszanak. A gyula-fehérvári káptalan ugyanazon évi jelentése, a Csulai Wladul kormányzói ember jelenlétében minden ellenmondás nélkül történt beigtatásról gr. Kendefi Elek másolatai közt VIII. sz. a.

Digitized by Google

tünk, néhai véreivel Miklóssal és Kendével együtt [1]) szintugy a keresztyén hit és maga Magyarországunk legkegyetlenebb üldözői a leghitetlenebb törökök ellen, mint azon országnak más ellenségei ellen is a mult időkben többször megújított hadjáratokban, melyekben csakugyan nevezett két rokona, az említett törökök és nevezett országunk más ellenségei ellen véghez vitt tetteik után, s azon ellenségek ellen a hit védelme és a haza oltalmazása végett sok jeles dolgot cselekedve, az egyik azon törökök, a másik pedig gyakran nevezett országunk más ellenségei által megöletve veszett el, azon Magyarországunk és szent koronája előtt, valamint mielőttünk is, vérének bő ontásával s igen sok emberének halálával igyekezett magát kedvessé és kegyeltté tenni: említett Malomviz, Malomviztorok, Sebestorok, Osztrovil, Ohába, Patak és Sibissel helységeket, továbbá Oncsokfalva, Reja, Poklisa és Kernyesd helységek felét, ezenkivül Polyán, Galacz és Fizecs helységek negyedrészét, nem külömben néhai Hitemre kenéz szent-péterfalvi jószágrészét, melyek mind Hunyad vármegyében az erdélyi részekben feküsznek, melyeknek, mint említett Kendris állítja, ősei is törvényes nemesi joggal békés birtokában voltak s ő is birtokában van jelenleg is, valamint, ha a dolog ugy áll, a mint előre bocsáttatott, minden

[1]) Pariter cum condam Nicolao et Kende fratribus suis. Hogy itt a frater szó Kendére vonatkozva nem fordítható testvér (frater carnalis). hanem csak vérrokon értelemben, a föntebbi oklevelek értelméből bizonyos.

Digitized by Google

és egész királyi jogunkat, ha netalán azokban jogunk volna, összes haszonvételeikkel és tartozandóságaikkal, t. i. szántóföldeikkel stb. . . . . említett Malomvízi Kendrisnek és általa testvérének Lászlónak [1]) s örököseinek és összes maradékainak új adományunk czíme alatt adtuk, ajándékoztuk és adományoztuk, stb.... királyi jövedelmeink és a más joga és sérelme nélkül, ezen levelünk erejénél és bizonyságánál fogva, melyet kiváltságlevelünk alakjába fogunk szerkesztetni, midőn az elénk szinről szinre vissza lesz hozva. Kelt Prágában, Szent Czeczilia szűz és vértanú ünnepén (november 22-kén) az Ur ezer négyszáz ötvenharmadik esztendejében, uralkodásunknak Magyarországon tizennegyedik, Csehországon első évében.“ [2])

Hogy ezen adománylevél keltekor az adományos Kendris és László atyja János, kit 1394 óta látunk

[1]) Memorato Kendris de prelibata Malomwyz, et per eum Ladislao fratri eiusdem carnali.

[2]) Eredetije a családi levéltárból jelenleg kezemnél; másolata gr. Kendefi Elek kéziratában IX. sz. a. Ugyanott a X. sz. a. olvasható a gyula-fehérvári káptalannak azon évi jelentése a Rusori Bazaráb királyi ember jelenlétében minden ellenmondás nélkül történt beigtatásról. Ugyanezen jószágokra ugyancsak e két testvér részére V. László Szegeden 1456. decz. 13-kán ismét adott új adománylevelet, mely az előbbitől csak a befejezésben észrevehető némi változtatásokkal tér el. Ez, valamint a gyula-fehérvári káptalannak 1457-ben kelt s a Szentgyörgyi Demeter királyi ember jelenlétében minden ellenmondás nélkül végrehajtott beigtatásról szóló jelentése, eredetiben megvan a családi levéltárban; másolata gr. Kendefi Elek kéziratában XI. és XII. sz. a.

Digitized by Google

oklevelesen emlegetve, már nem volt életben, bizonyosnak tarthatjuk; mert ellenkező esetben valamint az eddigi adománylevelekben, ugy itt is találkoznunk kellene nevével mint birtokoséval és új-adományoséval. A mi a csatában elesett Miklóst és Kendét illeti, haláluk helyét és idejét alább fogjuk Mátyás király 1462-ki adománylevelének szavaiból meghatározhatni.

A két életben maradt testvér egyikét Kenderest már egy pár évvel ez oklevél kelte előtt, mint a Hunyady János által birt Munkács várnagyát és Bereg vármegyei főispánt találjuk említve Hunyady Jánosnak Szegeden 1451-ben junius 12-kén kelt s hozzá intézett parancsában.[1]) Ez a Kenderes, vagy mint többször találjuk említve: Malomvízi Kenderes János munkácsi várnagy volt igen hihetőleg a Szabolcs, Szathmár, Bereg és Bihar vármegyékben feküdt Kendefi-jószágok szerzője, mely jószágokról a két testvér, Kenderes és László unokái 1522-ben kelt s általam eredetiben olvasott osztálylevelökben ugy intézkedtek, hogy azok egészen Kenderes unokájának Jánosnak

[1]) A gr. Teleki család magyarországi ágának gyömrei levéltárában lévő eredetiből közlötte e levelet *gr. Teleki József, Hunyadiak kora X. köt. 296. l.* Ebben a Kendefi-család ezen tagja egyszerüen csak Egregius Kenderes névvel van említve. Azonban ugyancsak saját levéltárukból közölt *gr. Teleki József e. h. 286—288. l.* egy Beregszászon 1451. február 14-kén kelt oklevelet, melyben neve igy fordul elő: Egregius dominus Joannes Kendres. Munkács városának Hunyady János által 1451-ben adott kiváltságlevelében is csak egyszerüen Kenderes néven van említve. Lásd: *Századok, 1867. III. füz. 286—288. l.*

Digitized by Google

jutottak, míg a László unokája ugyancsak László, és testvérei, a Hunyad vármegyei birtokokból nyertek ezek helyett kielégitést. Innen fejthető meg, hogy a Kendefiek mai Hunyad vármegyei levéltárában az ezen tiszavidéki birtokokról kelt adománylevelek, melyek kétségtelenül a két testvér nevére szólottak, nem találhatók.[1]) Kenderes utódai, unokájának Jánosnak

[1]) Én ezen birtokokat illetőleg csak egy adománylevél rövid kivonatát ismerem *Szirmaynál : Szathmár vármegye ismertetése II. köt. 41. l.*, mely szerint Malomvízi Kendris János és Kende László 1455-ben adományt nyertek volt a Szathmár vármegyei Gencs helység egy részére. — Hogy ezek nem a Kenderessy és Kende, hanem a Malomvízi Kendefi család tagjai, még pedig éppen azon testvérek voltak, kiknek részére V. László 1443. és 1146-ki adománylevelei keltek, azon a föntebbiek után kételkednünk nem lehet. — Ugyancsak *Szirmaynál e. h. I. köt. 7. l.* találunk még kivonatban ismertetve egy oklevelet, melyet szerinte „Malomvízi Kenderessy Mihály, nagyságos és leghatalmasabb úrnak Hunyady János vajdának alispánja és máramarosi helytartója" adott ki Szigeten 1445-ben. E kivonaton, megvallom, sehogysem tudok eligazodni; mert én az általam ismert Kendefi-levelekből e családnak a XV. században csak egy Mihály nevű tagját, a gyakran említett László fiát, ismerem, ki unokatestvérével Péterrel együtt birta a Hunyad vármegyei Kendefi-jószágokat, melyekre, mint látni fogjuk, azzal együtt közösen új adománylevelet is nyert 1492-ben. Hogy azonban ezen Mihály, kinek neve sem fordul elő a Hunyady János, V. László és Mátyás király adományleveleiben, már 1445-ben teljeskorú s Hunyady János máramarosi alispánja volt volna : előttem igen kétségesnek látszik, s hajlandó vagyok arra a gyanura, hogy Szirmay kivonatában talán tévedésből áll a Mihály név Miklós helyett, ki az 1439—1447-ig kelt oklevelekben gyakran van emlitve.

Digitized by Google

két fiában, Péterben és Jánosban, még a XVI-ik század második felében kihalván, vajon a másik rokonág érvényesíthette-é az akkori viharos idők miatt törvényes öröklési jogait, s ha igen, mikor vesztette el ezen őt illető birtokokat? a családi levéltár XVI-dik századi és későbbi leveleit nem ismervén, meghatározni nem tudhatom.

Mátyás király is több rendbeli kiváltságlevelet adott az ismert két Kendefi-testvér, Kenderes vagy Kendris János és László részére, sőt birtokaikat a Hunyad vármegyében a Hátszeg mezőváros mellett fekvő Váralja faluval gyarapította is.

1459-ben ugyanis Malomvízi Kende János fiának Kenderes Jánosnak személyes kérelmére, megerősítvén atyjának mint kormányzónak két rendbeli levelét, melyek értelmében a kérelmező néhai atyjának minden birtokát fölmentette volt az évenként a királyi kincstárba fizetendő ötvened terhe alól, ezen ötvenedet a kérelmező és testvére László minden jószágában lakó népeknek és jobbágyoknak örökre kegyelmesen elengedte[1]), 1462-ben pedig, Budán pünkösd ünnepén kelt levelében ugyane két testvér és örököseik részére valamint Magyarországon, úgy az erdélyi részekben fekvő minden birtokaikban pallosjogot adományozott[2])

[1]) Datum Bude in festo beate Margarethe virginis (jul. 13-án) A. D. 1459. — Átirva Mátyásnak 1464-ki kiváltságlevelében, mely jelenleg eredetiben kezemnél van.

[2]) Eredetije a családi levéltárban, másolata gr. Kendefi Elek kéziratában a XXI. sz. a. — Ezen oklevélben a két test-

Digitized by Google

Ugyancsak 1462. adományozta nekik Mátyás király Körös-Bányán decz. 19. kelt levele által a Hunyad vármegyében a hátszegi kerületben fekvő Váralja helységet, a határában eső kőtoronynyal[1]), valamint a Hátszeg mezővárosban szedetni szokott vámjövedelemmel együtt[2]).

Igen érdekes ezen oklevél, a mennyiben nemcsak az adományt nyerő János hadi érdemeiről, hanem régebben elesett nagybátyja Kende és testvére Miklós halálának helyeiről is megemlékezik.

„Meggondoltuk, mond Mátyás király a szokásos bevezetés után, kitünő hűségét, dicső erényeit és sokféle szolgálatait kedvelt hívünknek Malomvízi Kendefi János fiának, Kenderes Jánosnak, ki magát mind néhai édes atyánk fönséges Hunyady János úr, ezen Magyarországunk kormányzója előtt, mind pedig később előttünk, hű szolgálatainak fáradhatatlan töreke-

---

vér neve igy jön elő: Egregij Johannes Kenderes de Malomwyz, ac Ladislaus filius Kende de eadem. Itt azonban a filius Kende csak a magyar Kendefi név forditása, és nem a László atyját jelöli, mert e két testvér atyja, mint tudjuk, s mint magának Mátyás királynak 1459-diki levelében is olvashatjuk, János volt.

[1]) Ez a „turris lapidea“ az Orlya-Váralja fölött ma már csak romjaiban álló 6 öl magas s $8\frac{1}{2}$ láb vastag falu római eredetű őrtorony.

[2]) Eredetije a családi levéltárban; másolata gr. Kendefi Elek kéziratában XIII. szám alatt. — A gy.-fehérvári káptalan jelentése a Csulai János királyi ember jelenlétében minden ellenmondás nélkül történt beigtatásról, ugyanott XIV. sz. a.

Digitized by Google

déseivel fölötte kedveltté tette. Legelsőben is az ötlik föl elmondandónak, mily nagy szorgalommal és buzgósággal szolgált a föntebb nevezett János ezen Magyarországunk szent koronájának; különösen pedig említett néhai atyánkhoz, egész élete végéig, sok hadjárataiban, melyeket Magyarországunk oltalmazására akár a törökök, akár azon országunk más ellenségei ellen folytatott, szüntelen ragaszkodott, és életét a szerencse forgandóságának kitenni nem rettegett, a háborúban és csatákban gyakran fejét is veszedelembe vitte; azon időkben is, midőn említett néhai urunk-atyánk a kegyetlen törökökkel, kik országunk erdélyi részeibe, szokott gonoszságaikat és ember- és vagyonrablásaikat folytatni beütöttek, a Vaskapu nevezetű helyen derék ütközetbe ereszkedett, s akkor is, midőn ennek következtében a törökök ura, hatalmának mindenünnen összeszedett erejét, egy basának, tudniillik főhelytartójának vezérlete alatt, nagy számmal fegyverbe állitotta, s a basa azon iszonyú sereget először a havasalföldi részekre vitte, hogy azokat földúlván innen ismét az erdélyi részekbe nyomuljon pusztítani: említett néhai urunk-atyánk azzal is hasonlóan szembe szállván, mind a kétszer örök dicsőséggel emlegetendő győzedelmeket nyert; hasonlóan azon háborúban, melyben ugyancsak néhai urunk atyánk Rácz- és Bolgárországon átvonulva, Románia széleiig nyomult, mely hadjáratban a gyakran történt ütközetekben folytonos győzedelmeket nyervén, seregét töméntelen ellenséges rabbal és zsákmánynyal terhelve épen visszahozta;

Digitized by Google

más két ütközetben is, melyek közzűl az egyiket nevezett urunk-atyánk a tenger mellett, a másikat az úgynevezett Rigómezőn, magának a törökök fejedelmének személye és egész ereje ellen folytatott. Kenderes János azon urunk-atyánkkal vitéz katonai tiszte szerint mindig jelen volt, mik közben hadi viszontagságok által elragadt számos emberét vesztette, és saját véréből is sokat kiontott. Azt sem mellőzzük, hogy azon Jánosnak két rokona, t. i. Kende és Miklós, ezen országunk szent koronájáért életöket föláldozván, vitézségöket vérök ontásával örök dicsőségnek ajánlották. Kende ugyanis Somos erősség, az akkor ezen országot pusztítni szokott rablók főfészke alatt, az ezen rablókkal és országunk háborgatóival vívott ütközetben veszett el, miután előbb némely katonai tetteket mívelt. Miklós is a Volkán havasokban, midőn a törökök erejének magát elébe vetette, az ellenség fegyvere által esett el. De más minden ügyek és hadi dolgok folytatásában is említett Kenderes János rég kezdett hűséges munkáit folytonos gyarapítással növelvén, kora ifjúságától fogva mind ez ideig folytonosan hasznos volt országunk szent koronájának, s most bölcs tanácsadó, majd legvitézebb katona gyanánt viselte magát. Kinek fáradalmait ez alkalommal némi jutalommal akarván viszonozni, a hátszegi kerületben, Hunyad vármegyében fekvő Váralja nevű helységünket, valamint az azon Váralja nevű helység határában fekvő kőtornyot, a Hátszeg mezővárosunkban szedetni szokott vámmal, s azon helység minden ha-

Digitized by Google

szonvételeivel és bármiféle tartozandóságaival, ugymint szántóföldeivel stb. stb. említett Kenderes Jánosnak és általa testvérének (fratri suo carnali) Lászlónak, az említett János, Kende fia, fiának s örököseiknek és összes maradékaiknak királyi kezeinkből adtuk, ajándékoztuk és adományoztuk, stb. stb. Kelt Keres-Bányán, Szent-Tamás apostol ünnepe előtti szombaton, az Úr ezer négyszáz hatvankettedik esztendejében."

Föntebb is láttuk, hogy az adományt nyert Kendefi Kenderes János, Hunyady János oldala mellett a vaskapui, havasalföldi (sz.-imre-kapui) győzedelmekben, valamint az úgynevezett hosszú hadjárat alkalmával a Románia, a mai Rumili, határszélét képező Balkán hegyláncz zlaticzai szorosának vívásában, mint szintén a tenger mellett, azaz Várnánál, vívott szerencsétlen ütközetben részt vett; itt ennélfogva ő rá vonatkozólag csak az 1448-ki rigómezei veszedelemben való jelenvoltát találjuk új adatúl fölhozva: de már nagybátyja Kende és testvére Miklós elestének körülményeit csak ezen oklevélből ismerjük meg. Oklevelünk szerint Kende a csehek somosi erőssége alatt esett el, melyen a Kassa és Eperjes közt Sáros vármegyében eső Somos (szlávúl Drinov) mezőváros, illetőleg a rabló csehek e mellett épített vára értendő. Történelmi forrásaink ugyanis emlékeznek a csehekkel e vár alatt 1549-ben september 5-én történt ütközetről[1]). És így Kendefi Kende elestének napja iránt

[1]) Lásd: *G. Teleki József, „Hunyadiak kora" II. köt. 127. l.*

Digitized by Google

kétségünk nem lehet. De nem lehetünk ily tisztában Miklós halálának idejére nézve: minthogy a törökökkel a Hunyad vármegye déli határán fekvő Volkán havasok közt vívott harczról más eddig ismert forrásainkban emlékezetet nem találunk. Csak annyit állíthatunk ennélfogva bizonyosnak, hogy ezen csatának 1447 és 1453 között kellett történni; miután, mint oklevelesen láttuk, említett Miklós 1447-ben még életben volt, de már 1453-ban V. László adománylevelében róla mint a törökök által megöletettről van emlékezet.

Mátyás királynak a Kendefiek részére kiadott levelei közzűl még csak kettőt ismertethetek meg bővebben, melyek azonegy napon, 1464-ben, junius 24-én, keltek. Ezek egyikében, mely mint érintettem, a családi levéltárból eredetiben kezemnél van, a maga 1459-ki kiváltságlevelét, a másikban pedig ugyancsak a maga 1462-ki adománylevelét s a gyula-fehérvári káptalan 1463-ki beigtatási jelentését írja át szórólszóra, és adja ki koronázása utáni új függő pecsétje alatt[1]). Ezeken kivül csak emlékezetem után szólhatok Mátyás király egy sokkal érdekesebb levelének tartalmáról, melyet többekkel együtt N.-Enyeden P. Szath-

[1]) Datum per manus... A. D. 1464. octauo Kalen. Julij. — Mindkettő eredetiben a családi levéltárban; az utóbbi másolatban is gróf Kendefi Elek kéziratában XV. sz. a. Ebben a két testvér neve igy fordul elő: Fidelis noster Egregius Johannes Kenderes filius condam Joannis Kende dicti de Malomwyz, ac Ladislaus similiter Kenderes frater suus carnalis.

Digitized by Google

máry Károly barátomnál volt alkalmam olvasni, s melyben Mátyás, atyjának a kormányzónak, a Kendefiek részére 1447-ben Boldogasszonyfalváról kelt adománylevelét, mindamellett is, hogy atyja mint kormányzó ily kiterjedésű birtokot törvényesen nem adományozhatott volna, — tekintve a család tagjainak érdemeit, királyi hatalmának teljességénél fogva helybenhagyja és megerősíti.

II. Ulászlónak 1492. 1493. és 1496-ban kelt adományleveleikben már nem az említett két testvér, László és János, hanem ezek fiai Mihály és Péter szerepelnek, mint a Hunyad vármegyei Kendefi-jószágok birtokosai. Nevezetesen 1492-ben Malomvízi Kendefi Mihálynak és általa unokatestvérének Péternek ad II. Ulászló új adománylevelet Boldogasszonyfalvára, melyet elődeik és ők magok Hunyady János kormányzó és azután V. László király adományából bírtak és birnak[1]). Ezen oklevélben Kendefi Mihály atyja nincs ugyan megnevezve: de miután Péter, néhai Kenderes János fiának és az említett Mihály unokatestvérének van írva[2]), kétségtelen, hogy Mihály, Kenderes János testvérének Lászlónak fia volt.

---

[1]) Datum Bude feria secunda proxima post festum annunciacionis beate Marie Virginis Anno domini 1492. — Eredetije a családi levéltárban, másolata gr. Kendefi Elek kéziratában XVI. sz. a.

[2]) Michaeli Kendefi et per eum Petro filio condam Joannis Kenderes fratri suo patrueli.

Digitized by Google

1493-ban csak magának Malomvízi Kendefi Mihálynak részére kelt II. Ulászló király új adománylevele, némely Malomviz tartozandóságait képező s a két Zsily folyó mellett fekvő, egyenként megnevezett szántóföldekről és rétekről, melyeket ősei és ő maga ős időktől fogva (ab antiquo) békésen bírták és bír.[1]) De már 1496-ban, ugyancsak II. Ulászlónak a Hunyad vármegyei régi Kendefi-jószágokra, u. m. Malomviz, Malomviztorok, Sebestorok, Osztrovel, Nuksora, Ohába, Sibissel, Válya és Feder egész falukra, Ponor, Bár, Kernyesd, Poklisa, Oncsokfalva, Szent-Péterfalva és Rejafalvak felére, valamint a Polyén, Galacz és Fizecs falvakbeli birtokrészekre adott új adománylevele ismét a két unokatestvér Mihály és Péter nevére van kiállítva.[2])

---

[1]) Datum Bude in festo beate Prisce virginis A. D. 1493. A családi levéltárban; másolata gr. Kendefi Elek kéziratában XVII. sz. a. A gyula-fehérvári káptalan jelentése 1493-ból, a Macsesdi Miklós vajdai ember jelenlétében minden ellenmondás nélkül történt beigtatásáról ugyanott XVIII. sz. a.

[2]) Datum Bude in vigilia festi beatissime Marie Virginis A. D. 1496. A családi levéltárban; másolata gr. Kendefi Elek kéziratában XIX. sz. a. A gyula-fehérvári káptalan jelentése 1497-ről az Osztrovai Opris királyi ember jelenlétében minden ellenmondás nélkül történt beigtatásról. U. e. XX. sz. a. — Ebben az új adománylevélben a két rokon így van megnevezve: Fideles nostri Egregij Michael Kendefy de Malomwyz ac Petrus Kenderesy (azaz: Kenderes fia) de eadem, frater eiusdem.

Digitized by Google

Eddig terjednek a családi levéltárból velem közlött oklevelek, melyeknek alapján ezen család XIV. és XV. századi származék-rende teljesen tisztába hozható, s a következő táblázatban terjeszthető elő:

Malomvízi Kende Miklós (1300 körül).

Mihály († 1359).

Kende (1394).

János 1394. 1404. 1416. 1430. 1439. 1449. (Johannes Kendris) 1443. (Joh. dictus Kende) 1447. (1453. már †.)	Kende 1394. 1404. 1416. 1440. 1447. (Elesett a somosi erősség alatt 1449. sept. 5-kén).

László 1439. 1440. 1443. 1447. 1453. 1456. 1462. (Ladisl. Kenderes) 1464.	Kenderes 1439. 1440. 1443. 1447. 1451. (Munkácsi várnagy és beregi főispán) 1453. 1456. 1462. (Johannes Kenderes). 1464.	Miklós 1439. 1440. (Nicodemus) 1443. 1447. (Elesett a Volkán havasokban 1453. előtt).
Mihály 1492. 1493. 1496. 1497.	Péter 1492. 1493. 1496. 1497.	

Digitized by Google

Ezen két unokatestvértől jött le a család két ága, melyek közzűl az egyik, Péteré, kinek fia János az 1522-ki osztály alkalmával az összes tiszavidéki családi jószágokat kapta, ennek fiaiban Péterben és Jánosban a XVI. század második felében kihalt, míg a Mihályé Hunyad vármegyében maig is virágzik.

Digitized by Google

XXIII.

TÖKÖLY IMRE HŰTLENSÉGI PERE ERDÉLYBEN 1685-ben.

Digitized by Google

Digitized by Google

XXIII.

Tököly Imre hűtlenségi pere Erdélyben 1685-ben.

(Megjelent: 1869-ben a „Századok" III. évfolyamában.)

A „Magyar Történelmi Társulatnak" Kolozsvártt múlt évi sept. 20—25-én tartott első vidéki gyülése alkalmával Makray László Hunyad vármegyei országgyülési képviselő úr, a többek közt egy nevezetes okiratot küldött be megtekintés és fölhasználás végett, melynek tartalma teljes világításba állít egy történelmünkben eddig csak felületesen érintett fontos eseményt.

Ez okirat Pásztóhy György és Vizaknai Sámuel fejedelmi táblai hites irnokok és jegyzők hivatalos jelentése Apafi Mihály fejedelemhez arról, hogy 1685. martius 17-én kelt parancsa értelmében a hűtlenségi bűnben itéletileg elmarasztalt Tököly Imre vajda-hunyadi várát az ahhoz tartozó Hunyad vármegyei jó-

Digitized by Google

ságokkal együtt a fejedelmi kincstár számára lefoglalták és összeirták.

Az okirat kelt Illye várában, 1685. május 22-én. Papiroson, ívrétű könyv-alakban van kiállítva, s 14 középszerű sűrűn irt ivre terjed.

Annyival érdekesebbnek tartom ez oklevél tartalmának megismertetését, mert legtekintélyesebb történetiróink, mint Katona, Szalay, Horváth Mihály, Tököly ezen hűtlenségi peréről s erdélyi jószágai elkoboztatásáról egy szóval sem emlékeznek; Szilágyi Sándor azt a febr. 22-én megnyilt s martius 24-ig tartott szokatlanúl hosszú *radnóti* országgyülés idejére teszi[1]): Kővári László pedig, — ki ez eseményről az egykorú Gunesch András jegyzetei nyomán beszél, — Gunesch világos szavai ellenére tévedve gondolja azt az 1685-ki october 24-én tartott gy.-fejérvári országgyülés alkalmával történtnek.

Beszélvén ugyanis Kővári az 1685-ki oct. 24-ki országgyülésről, igy nyilatkozik: „Bár az általam eddig látott törvényczikkekben nem fordúl elő, de alkalmasint e gyülésben kellett lefolyni annak, hogy a bukottnak vélt Tökölyt, azon indokból, mert egyezményökhöz képest az általa elfoglalt megyéket nem engedé Erdélyhez csatoltatni, hanem magának külön fejedelemséget kivánt alapítni, nótázák, erdélyi javait,

[1]) *Szilágyi Sándor, „Erdély tört." II. köt. 351. l.* — Az említett napok alatt 1685-ben *Fogarason* tartatott az országgyülés, mint annak ugyanazon évben Kolozsvártt nyomtatásban is megjelent végzései s egykorú irók is bizonyítják.

Digitized by Google

mint a hunyadi, krakkói, küküllővári uradalmakat elkobzák." E helyre tett jegyzetében pedig azt mondja, hogy a „Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum" II. kötete, 217. lapján, hol, hogy mellesleg megjegyezzem, a föntebb említett Guneschnek Bethlen János erdélyi történelméhez irt folytatása van közölve, — „aprilre teszi e végzést; de akkor gyülés sem volt, sőt maga (t. i. a krónika) is említi, hogy fogva volt ekkor Tököly" [1]).

Gunesch ez eseményt és indokait igy adja elő: „Aprilis havában (1685.) a fogarasi országgyülésen vétettek el s itéltettek a fejedelmi kincstár részére Tököly Erdélyben fekvő jószágai, mint Hunyad, Krakkó, Küküllővár, melyeket a nemesek magokhoz ragadoztak. Ennek okául közönségesen ezt beszélgetik vala: midőn a lázadó, vagy bujdosó magyarok Erdélyben vezért kerestek, kinek vezérlete alatt a vallásháborút, mint ők mondogaták, a római császár ellen folytassák, az akár maga a fejedelem, akár tábornoka, Teleki Mihály legyen: a miéink jónak látták Tököly Imrét, pénzzel ellátva, de haddal nem segítve, küldeni ki oda, hogy menthessék magokat mind a két császár előtt, hogy ebbe a háborúba nem elegyedtek; s őt ily föltétellel bocsátják el, hogy valamennyi várost vagy vármegyét haddal elfoglal, mind az erdélyi fejedelem hatalma alá vesse, s maga is a miéink iránt engedelmességben maradjon. Miután azonban a szerencse mosolygott rá,

[1]) *Kővári László „Erdély történelme". V. köt. 168. l.*

Digitized by Google

s Kassát, Eperjest, Lőcsét, és a többi királyi s bányavárosokat kezére kerítette, egyik föltételt sem akará megtartani; a mi egyebek közt az 1682-ben Fülek alatt Telekivel folytatott czivódásából is kitetszik. Elvádolák tehát őt a török portánál, s akkori tolmácsunk Maurocordato Sándor által annyira vivék a dolgot, hogy a török elidegenedett tőle, s először erdélyi jószágainak elkoboztatásába beleegyezett, azután pedig a mint közönségesen beszélik vala, ugyancsak a mieink mesterkedései miatt, fogságba is kerűlt, a mint alább elő lesz adva" [1]).

Ezen előadásban Gunesch Tököly erdélyi jószágainak elkoboztatását illetőleg annyiban téved ugyan, a mennyiben azt 1685. aprilisében, a fogarasi országgyülésen mondja történtnek, holott ezen februárius 23-ra hirdetett országgyülés, mint annak egykorú nyomtatott végzéseiből kitetszik, martius 24-én már eloszlott; de Gunesch ez előadását Kővári ként oda magyarázni, hogy Tököly, jószágai elkoboztatásakor, a mi Vajda-Hunyadot illetőleg csakugyan aprilisben történt, török fogságban volt volna, annyival kevésbé lehet, mert maga Gunesch mindjárt a következő lapon világosan mondja, hogy a váradi basa Tökölyt okt. 14-én fogatta el.

Ezen előrebocsátott észrevételeim után áttérek okiratunk tartalmának ismertetésére.

---

[1]) *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum II. köt. Coronae, 1848. 4-r. 217. l.*

Digitized by Google

A Tököly vajda-hunyadi várának és tartozandóságainak lefoglalására kiküldött táblai hites jegyzők jelentésökbe a szokásos bevezetés után legelőször is szóról-szóra beigtatják Apafi Mihály fejedelem Fogaras városában 1685. martius 17-én kelt parancsát, melyben Fejér, Kolozs, Torda, Hunyad, Küküllő, Belső- és Külső-Szolnok, Máramaros és Zaránd vármegyék tiszteinek és számos megnevezett táblai hites jegyzőknek meghagyja, hogy a hűtlenség vétkében itéletileg elmarasztalt Tököly Imrének Erdélyben bárhol létező ingó és ingatlan javait a fejedelmi kincstár számára foglalják le[1]).

Ez a latin nyelven irt, s hetedfél ívre terjedő parancs az egész okiratnak csaknem felét foglalja el. Ily nagy terjedelme onnan származott, hogy részletesen elő van adva benne a Tököly Imre ellen a fogarasi országgyülésen ellátott hűtlenségi per egész folyama, s még a vádlott ellen fölhozott terhelő okiratok is, részint egész terjedelmökben, részint kivonatban bele vannak igtatva. Ez a körülmény teszi e parancsot rendkivül érdekessé, a mennyiben általa ezen, történelmünkben eddig ismeretlen per részleteivel, s az annak alapjául szolgáló régibb eseményekkel megismerkedhetünk, sőt belőle az indokokat is tisztán

[1]) E parancsban a szoros értelemben vett Erdély vármegyéi közzül csak Doboka nincs említve, miből bizvást következtethetjük, hogy Tökölynek Erdély többi vármegyéi közzül mindegyikben voltak jószágai.

Digitized by Google

láthatjuk, melyek az erdélyi fejedelmi udvarban a félelmesnek hitt fejedelmi versenytárs megbuktatására munkáltak.

Előadja ez okirat, hogy az 1685-ik évi martius 13-án, a Fogaras városába, a fejedelmi udvarházba februárius 22-re egybehívott országgyülés folyama alatt, a fejedelmi itélőtábla tagjai és Erdély s a magyarországi kapcsolt részek összes karai és rendei törvényszéki ülésében, ügyvéd Szent-Katolnai Polos István, Boros-Jenei Hegyesy István közügyigazgató mint fölperes nevében, kire a jelen ügy, hivatali elődjéről, néhai Albisi Barabás Péterről szállott volt át, maga azon közügyigazgató jelenlétében, a fejedelem és a három nemzet karai és rendei szine elébe lépvén, a fejedelemnek néhai Barabás Péter egykori közügyigazgató előterjesztésére Tököly Imre ellen kiadott idéztető parancsa, továbbá az ez ügyben kiküldött táblai hites jegyzők Telegdy Bénjámin, és Dobay János jelentése, valamint több alább megjelölendő s szó szerint beigtatandó levelek tartalma szerint, Tököly Imre mint alperes ellen, — miután a perlekedők törvényes kikiáltatása a szokás szerint az ajtó előtt megtörtént, — következő vádat terjesztett elő: hogy Tököly Imre, egykor e hazának bent tartózkodó lakosa, most pedig fejedelem és Magyarország részeinek ura, ki gyenge korától fogva, különböző alkalmakkal, de kivált Magyarország ügyének veszedelmes hullámzásai közt, a fejedelmi kegyelem szárnyai alatt e hazában nemcsak gondviselést és oltalmat talált, hanem gondos nevelés-

Digitized by Google

ben is részesült, a tudományokban oktatást nyert, s különféle atyai kegyekkel, adományokkal és kedvezésekkel halmoztatott el, jóllehet, erős kötelező levelével, összes erdélyi jószágai elvesztésének terhe alatt, örök hűséget fogadott a fejedelem iránt: mindazáltal a vett kegyelmekről és köteleztetéséről megfeledkezve, — az Apafi nevében kelt parancs szavai szerint — „tartozott hűségével és háládatosságával ellenkező különféle tetteivel, törekedéseivel, árulkodásaival és mesterkedéseivel fejedelmi fölségünket másutt is, de különösen a mi legkegyelmesebb urunk, a leghatalmasabb és leggyőzhetetlenebb török császár legfényesebb udvarában, sérteni és botránkoztatni, s egykori alattvalóságát versenyzésre, függését hánytorgatott függetlenségre, szivességét fenyegetésre, és esküvel fogadott hűségét nyílt ellenségeskedésre változtatván, nemcsak ezen haza hanem a szomszéd országok tudomása szerint is, ellenünk és ezen haza ellen mindenféle versengést, hűtlenséget és ellenségeskedést gyakorolni és elkövetni nem pirult, vagy nem rettegett.“ Mindezt az említett közügyigazgatói ügyvéd levelekkel, és tanúvallásokkal bebizonyítni késznek nyilatkozván, az alperest Erdélyben fekvő minden ingó és ingatlan javainak elvesztésében elmarasztaltatni kérte.

Erre Baranowszky [1]) György, Tököly Imre erdélyi összes jószágai igazgatója, ügyvédjével Szászvárosi Csengery Mihálylyal együtt, a fejedelem és a

[1]) E név oklevelünkben mindig *Baranowszky*-nak van irva.

Digitized by Google

rendek előtt megjelenvén, részint külön benyújtott esedező levelével, részint élő szóval ismételt kérelmében alázatosan könyörgött, hogy ez ügy más törvényszéki határidőre halasztassék, egyszersmind a karok és rendek közbenjárásáért is esdekelvén. Az országgyülés Baranowszky e kérelmére hajolva, csakugyan be is nyújtotta a fejedelemnek az elhalasztást kérő esedező levelet; Apafinak azonban — mint a tárgyalt fejedelmi parancs mondja — „bizonyos és valóban súlyos okoknál fogva jobbnak látszott az alperes ezen dolgát és ügyét el nem halasztani, hanem a jog igazságos utján közönségesen megvizsgálni és eldönteni.“ Miután azért a fejedelem ezen válaszát a rendeknek megizente, Baranowszky azzal mentegette magát, hogy urától teljes fölhatalmaztatása vagy ügyvédi megbizatása nem lévén az ügybe nem bocsátkozhatik. Erre a fejedelem és a rendek Baranowszkynak engedélyt adtak, hogy jóllehet az ország törvényei szerint az, a ki személyes megjelenésre volt idézve, ügyét ügyvéd vagy bárki más által nem védheti, mindazáltal ura jelen ügyét általa szabadon választandó ügyvédek által ótalmazhassa. Ő azonban, mint urának erre föl nem hatalmazott szolgája, ezt tenni vonakodott s tovább is előbbi kérelméhez ragaszkodott. Mire a fejedelem és a rendek, mellőzve az ország törvényeinek szigorát, „nehogy az említett alperes valahogy azzal mentegethesse magát s azt vitathassa, hogy jogaitól véletlenül ejtetett el,“ az ügy további vitatását három nappal későbbre, t. i. márczius 17-kére halasztották,

Digitized by Google

oly föltétellel, hogy ha ez alatt Baranowszky a közügyigazgató benyújtott és benyújtandó leveleiről másolatot akar vétetni, szabad legyen vele; azonban akár teendi ezt, akár nem, a kitüzött napon itéletet fog kapni.

Az újabb határidő napján a közügyigazgató ügyvéde keresetéhez ragaszkodva végitéletet kérvén, Baranowszky, ki a másolatok vétele iránt adott engedélyt nem használta, ismét csak előbbi kérelméhez ragaszkodott s föntebb említett okaival mentegetőzött; mire a közügyigazgató ügyvéde a további halasztást meg nem engedhetőnek vitatta, miután Baranowszky már fölhatalmazást kapott a fejedelemtől és rendektől, hogy ez ügyben urát ügyvéd által védethesse, s a táblai hites jegyzők által az ura megidéztetéséről kiadott jelentést valóban kezéhez is vette. Mire határozatúl kimondatott, hogy Baranowszky, kinek szabadságában állott s most is szabad ügyvédeket használni, s ki az ura megidéztetéséről szóló jelentés másolatának az ügy kikiáltatása után történt kivétele által magát némileg az említett törvényes eljárásnak alávetette, ez ügyben tovább is működni tartozzék. E végzés ellenére azonban Baranowszky, bár a fejedelem és a rendek által több ízben is föl lőn szólítva, ura ügyének védelmébe bocsátkozni s a közügyigazgató vádjára felelni teljességgel nem akart, hanem a törvényszék színe elől eltávozott.

Ezek után a közügyigazgatói ügyvéd előterjeszté a keresetét megalapító és bizonyító több rendbeli

Digitized by Google

leveleket, melyek a tárgyalt parancsba szóról szóra be vannak igtatva.

E levelek következők:

1. Apafi Mihály fejedelemnek Albisi Barabás Péter közügyigazgató előterjesztésére és részére a Fehér és Hunyad vármegyei tisztekhez és számos, egyenként megnevezett táblai hites jegyzőkhöz intézett parancsa, hogy a hűtlenséggel és közcsend zavarásával vádolt Tököly Imrét a februárius 22-kére Fogaras városába hirdetett országgyülés törvényszéke elébe leendő személyes megjelenésre idézzék meg. E parancs kelt Gálfalván, 1685. januárius 29-kén.

2. Telegdy Bénjámin és Dobay János táblai hites jegyzők jelentése Apafi Mihály fejedelemhez, arról, hogy Gálfalván januárius 29-kén kelt és szóról szóra átirt idéztető parancsa értelmében Tököly Imrét, az 1685. febr. 22-kére Fogaras városába hirdetett országgyülés mint törvényszék elébe leendő személyes megjelenésre, Magyarosd helység s Tököly odavaló jobbágyai esküdt birája, Buda Juon által megidézték. Kelt Magyarosdon, 1685. febr. 7-kén.

3. Késmárki gróf Tököly Imre kötelező-levele, hogy Apafi fejedelemnek hive lesz, a német ellenséggel nem practicál, Teleki Mihálylyal, mint előljáróval tökéletes correspondentiát tart. Kelt Gyula-Fehérvártt, 1679. junius 20-kán.

4. Apafi Mihály fejedelemnek, Boros-Jenei Hegyesy István közügyigazgató előterjesztésére és részére, Fehér, Küküllő, Torda, Kolos, Doboka, Belső-

Digitized by Google

és Külső-Szólnok vármegyék tisztjeihez és számos megnevezett fejedelmi táblai hites jegyzőkhöz intézett vallató parancsa. Kelt Fogaras mezővárosban, 1685. márczius 7-kén.

4. Gálfalvy Gergely és Szécsy András táblai hites jegyzők jelentése Apafi Mihály fejedelemhez, a Gyerő-Vásárhelyi Gyerőfi György, egykori török portai egyik követ által Tököly Imre ellen tett tanúvallomásról. Kelt Fogaras városában, 1685. márcz. 10-kén.

6. Tököly Imre levele hivéhez, Szirmay Istvánhoz, melyben irja, hogy neki sehogysem tetszik, hogy a nagyvezér az erdélyi fejedelem hadait ő mellé rendelte; neki e hadak nem kellenek. Kelt a Szencz melletti táborból, 1683. julius 31-kén.

7. Kivonat Tököly Imrének a fényes portán lévő agenséhez küldött leveléből. Kelet nélkül, (1684-ről).

8. Kivonat Tököly Imrének Erdélybe küldött követe, Dancsy Ádám részére adott utasításából. Kelt a kállai végvárban, 1683. decz. 12-kén.

E levelek fölolvasása és megvitatása után következett az elmarasztaló itélet kimondása, mely szerint, mint Apafi tárgyalt parancsában irva van: „nem akarván mi, és országunk emlitett karai és rendei, a megnevezett Tököly Imre elmarasztalt alperes vakmerő és rendkivüli kihágásait s méltatlan tetteit egyszerűen és büntetlen mellőzni, nehogy mások is az ő példája után indulva hasonlók elkövetésére vállalkozni merészkedjenek, hanem inkább az ő büntetéssel sújtatása más bárkiket is hasonló és egyéb rendkivüli kihágásoktól

Digitized by Google

tartóztasson, visszavonjon és visszaszoritson s másoknak rettentő példájául szolgáljon: ugyanzon alperest, nevezett közügyigazgatónk teljes keresetében, t. i. birodalmunkban bárhol létező minden ingó és ingatlan javainak, az elmarasztalt alperes és bárki mások ellenmondása, tiltakozása vagy visszautasitása daczára, kincstárunk számára leendő elfoglalásában, előrebocsátott kötelező levele tartalma szerint, elmarasztaltnak és terheltnek itéletesen határoztuk és rendeltük, a mint jelen levelünk által is határozzuk és rendeljük."

Megparancsolja ennélfogva ez itélet értelmében a fejedelem az emlitett vármegyék tisztjeinek és a megnevezett táblai hites jegyzőknek, hogy a parancs vétele után azonnal együtt, vagy közzűlök ketten menjenek ki az elmarasztalt alperes Erdélyben s az ahhoz tartozó magyarországi részekben bárhol fekvő jószágaiba, s azok összes szomszédait összehiván, jelenlétökben foglalják el a kincstár számára annak minden ingó és ingatlan javait, azokat pedig, kik e javakat netalán rejtegetnék és átadni vonakodnának, idézzék meg a következendő országgyülés elébe, s eljárásuk eredményéről tegyenek neki hiteles jelentést.

E parancs értelmében kelt az általam röviden ismertetendő hivatalos jelentés, mely szerint a már emlitett táblai hites jegyzők: Pásztóhy György és Vizaknay Sámuel, április 11-kén Vajda-Hunyad mezővárosában, következésképen Tököly Imre vajda-hunyadi várának, mint Hunyad vármegyei összes jószágai

Digitized by Google

fejének, színén megjelenvén, azon városnak és várnak, valamint összes tartozandóságainak egyenként megnevezett valamennyi szomszédját törvényesen összehivták,[1]) s előttük küldetésök czélját kijelentették. Mire Baranowszky György, mint Tököly Imre összes erdélyi jószágainak igazgatója, nem személyesen, hanem Ungur Gáspár és Eliber János Hunyad vármegyei alszolgabirák által, Tököly Imre nevében tiltakoztak az iránt, hogy elsőben is olvastassék föl a végrehajtást elrendelő parancs, aztán Tököly Imre néhai szüléitől gróf Tököly Istvántól és Rátoldi gr. Gyulafi Máriától származott leánytestvéreinek, u. m. Katalinnak, Galanthai gr. Eszterházy Ferencz özvegyének, Máriának, gróf

[1]) Érdekes az itt megjelent szomszédok és képviselőik félívre terjedő névsora. Legelől van ebben emlitve tiszt. Körtvélyesy György vajda-hunyadi ref. pap, és a Hunyad vármegyei egyházak esperestje; ezután következnek Al-Pestesi Balog László főszolgabiró, Hosdáti Nagy Zsigmond és Puji Pujy Miklós hites táblabirák, Csolnakosi Csolnakosy Bálint és Miklós, s Vajda-Hunyadi Markocsán Miklós birtokos nemesek, öt alszolgabiró, u. m. Lincsinai Ungur Gáspár, Hosdáti Eliber János, Rákosdi Farkas János, Felső-Szilvási Danila András és Ruszi Kricsovay János. Ezek után van emlitve név szerint hat vajda-hunyadi nemes, a vajda-hunyadi biró Rácz János, és a folnagy Takács Nyeda; következik a szomszéd Hosdátról, Rákosdról, Al-Pestesről és Szent-Királyról személyesen megjelent nyolcz nemes; végre számos előkelő Hunyad vármegyei birtokos, mint Barcsay Péter, Ábrahám és Mihály, Makray Zsigmond, Péter és István, Valkay István s mások, végre 14 különböző falu birái, neveik után itélve legtöbbnyire oláhok, kik a magok és távollevő földes uraik nevében jelentek meg.

Digitized by Google

Nádasdy István özvegyének, és Évának, Eszterházy Pál nádor nejének, részei hasíttassanak ki törvényesen, végre pedig, minthogy magának Tököly Imrének is vannak élő gyermekei, kiknek részeit atyjok el nem veszthette, ezeknek, valamint a leánytestvéreknek is, ha netalán illetőségeik lefoglaltatnának, szabad legyen jogaikat annak idejében törvényes úton keresni. Mely tiltakozásra a személyesen jelenlevő közügyigazgató viszont ünnepélyesen tiltakozva kinyilatkoztatta, hogy ő az itéletlevél fölolvastatását nem ellenzi, s a Tököly Imre testvérei: Katalin, Mária és Éva részeit nem másként, hanem csak jelen tiltakozása értelmében akarja a kincstár számára lefoglalni, hogy t. i. a fejedelem az emlitett úrnőket vagy egyesség szerint pénzzel fogja kielégiteni, vagy részeiket idővel vissza fogja adni; Tököly gyermekeinek azonban, minthogy azok létezéséről semmi bizonyost nem tudhatni, s arra nézve semmi elfogadható bizonyság sem mutattatott elő, de különben is atyjok kötelező levelének kelte s e kötelezés megszegése, sőt talán atyjok megidéztetése után is születtek, semmi részök törvényesen ki nem hasítható.

E kölcsönös tiltakozások után az itéletlevél fönhangon fölolvastatván, a végrehajtás a közügyigazgató sürgetésére mindjárt akkor, április 11-kén a vajdahunyadi várra és városra s az azon várhoz tartozó összes falukra, vasbányákra, és részjószágokra nézve megkezdetett, s az arra alkalmas következő napokon

Digitized by Google

ott helyben, valamint a Magyar-Berettyén és Hátszegen lévő nemesi udvarházakban teljesen befejeztetett.

Ezen végrehajtás részletes leirása, mely mintegy hat ívet foglal el, több tekintetből tanúságos; de legérdekesebb mindjárt legelején a vajda-hunyadi várról szóló részlet, melyet a latin eredetiből magyarra fordítva ezennel közlök:

„A Zalasd vize nevezetű patak partján épített paloták sora, — mond oklevelünk, — az azokhoz ragasztott és belé jek épített, közönségesen *erkély*-eknek nevezett szobácskákkal vagy boltocskákkal, s azon két házzal, melyek egyike azon paloták alatt van s most gabona- és liszttartásra szolgál[1]), a másik pedig azon vár kapujának bejárása és szobája fölé van építve, a hozzá vezető kőgrádicsokkal együtt, Fölséged kincstára részébe jutott; a két torony oldalán lévő paloták sora, azon két toronynyal és a templom fölé épített palotával, a templom ajtaja előtt külön-külön rézsút emelkedő grádicsokkal együtt említett Katalin asszonynak; a Nebojsza nevezetű bástya felől emelkedő paloták sora, az azon sor alatt fekvő alsó házakkal s a foganként vassal egybekapcsolt grádicsokkal együtt, említett Mária asszonynak; s végre a kút és konyha fölibe épített paloták sora, a deszkával fedett folyosókkal, a Buzogány nevezetű házzal, az ezen palotasor alatt fekvő többi házakkal és a konyha előtt emelkedő grá-

[1]) Ez a még romjaiban is gyönyörű lovagterem, melyet a vár leégése előtt a kincstári uradalom tisztjei vasraktárnak használtak.

Digitized by Google

dicsokkal együtt, említett Éva asszonynak jutott részébe; a közönségesen huszárvárnak nevezett külső udvar, a nevezett várnak a Zalasd vize fölött épített hidjával, azon vár kapujával és belső udvarával, s az azon várban lévő pinczékkel, kúttal, konyhával, órával, tömlöczczel, a Doboló-bástya és Nebojsza nevezetű bástyákkal s az azokban lévő minden hadi szerekkel együtt, az említett négy fél köz és egyenlő használatára hagyatván, azzal a mind a négy fél részéről egyenlően föntartott szabadsággal együtt, hogy azon mezővárosban egy-egy korcsmát és mészárszéket állíthassanak."

Következik a Hunyad várához tartozó vasbányák osztálya, mely szerint a Lampert nevű vasbánya minden szerszámaival s a hozzá szolgáló Cserbely és Gauszdiora falukkal és hozzá tartozó kaszálókkal a fejedelemnek; a Ploszka nevű vasbánya minden szerszámaival, a hozzá szolgáló Telek, Juba és Aranyos falukkal, s a hozzá tartozó kaszálókkal Tököly Katalinnak; a Toplicza nevű vasbánya minden szerszámaival, a hozzá szolgáló Goles és Valár falukkal és hozzá tartozó kaszálókkal Tököly Máriának; az Új-Bánya nevű vasbánya minden szerszámaival, a hozzá szolgáló Ruda, Erdőháti-Plop, Pojnicza-Vajne, Bunyila és Murár falukkal s a hozzá tartozó kaszálókkal Tököly Évának jutott osztályrészül; a Nadráb-bánya nevezetű ötödik vasbánya, a hozzá szolgáló Cserisor, Paklissa, Lelesz és Aluny falukkal s a hozzá tartozó kaszálókkal, valamint a nevezett vasbányákhoz fát, szenet és kőanya-

Digitized by Google

got szolgáltató erdőkkel és hegyekkel, mint szintén Gyalár falu is, melyből szoktak a mindegyik bányához szükséges tisztek alkalmaztatni és szolgálni, az ott épített malommal együtt, az említett négy fél köz és egyenlő részébe és használatára fönhagyatván [1]).

Ezután jő több fejezetben Vajda-Hunyad mezőváros fölosztása. Legelőször jőnek az évenként taxát fizető telkek és házak, az utczák és birtokosaik megnevezésével; ezekből mind a négy részre egyenlően 23—23 házhely, a külön összeirt puszta házhelyekből pedig a kincstár részére 9, Tököly leánytestvéreinek 8—8 házhely; a hunyadi szabados gyalogok telkeiből mind a négy részre egy-egy telek; a vegyes szolgálatokat tevő házakból, valamint a várhoz szolgáló mesteremberek házaiból, úgyszintén a Vajda-Hunyadon lakó s föntebb osztály alá nem jött jobbágyokból is mindegyik részre 3—3; a bizonyos összegekért elzálogosított házakból pedig mind a négy részre ötödfél

[1]) Érdekesnek tartottam csak nem szóról-szóra fordítva közölni e részletet is, mint a mely némi világot vet a vajdahunyadi urodalomban a XVII-ik század végén folytatott vasbányászat viszonyaira és terjedelmére, s adatokat szolgáltat hazai iparunk fájdalom igen kevéssé ismert régibb történelméhez. Hogy a vajda-hunyadi uradalom itt elősorolt öt vasbányája, — melyek vastermelése a közelökben elvonuló vasút által a magyar állam javára közel jövőben nagyszerű mérvben emelhető, — már e korban is igen nevezetes jövedelemforrás volt, biztosan következtethetjük abból, hogy e vasbányák mindjárt maga az uradalom fejét képező vár után, Vajda-Hunyad mezőváros összeirása és megosztása előtt vannak elősorolva.

Digitized by Google

ház jutott[1]). A vajda-hunyadi határon fekvő Nagy szőllő, Kéncses szőllő, Asszony szőllője és Vár mellett lévő szőllő nevű szőllőket a végrehajtó biztosok a v.-hunyadi esküdt birákkal külön-külön négy egyenlő részre hasíttatva osztották meg; a hunyadi határban lévő uradalmi rétek, szántóföldek, erdők, kertek, csűrök és majorok négy egyenlő részre leendő osztását hasonlóan a helybeli birákra bizván; a vajda-hunyadi két malom közzűl pedig az egyiket, mely az Egregy vagy Cserna vizén volt, a fejedelmi kincstárnak, a másikat, mely a Zalasd vizén a vár hídja alatt feküdt, Tököly Katalinnak juttatták, Mária és Éva malmait alább más helységeknél jelelvén ki.

Vajda-Hunyad városa és határa fölosztása után a várhoz tartozó havasok összeirása következik, melyekből mind a négy részre 15—15 egyenként megnevezett havas van kijelelve, a netalán osztatlan maradt, vagy elzálogosított havasokhoz, milyen a Buda János úr által fiú-ágon örökösen birt, de a fiú-ág kihalásával a leány-ág által csak zálogjogon birandó két megnevezett havas is, a négy fél joga egyaránt fönhagyatván.

[1]) Ezen összeirás szerint a Hunyad városában megosztott különféle házhelyek száma 184-re ment; az emlegetett utczák száma 8, u. m. Piacz-, Alszeg-, Görög-, Malom-, Vár-, Szurdok-, Albul- és Szeverin-utcza; az egyenként megnevezett lakosok közt túlnyomóak ugyan az oláh nevűek, de számos törzsökös magyar név is fordúl elő.

Digitized by Google

A vár közelében lévő faluk közzűl a kincstár részére az egész Mogyorósd, Tököly Katalin részére az egész Szentkirály, Éva részére az alsó-nádasdi részbirtok jeleltetett ki, Mária része alább másutt adatván ki.

A várhoz tartozó erdőháti falvak közzűl azok, melyek a vasbányákhoz nem szolgáltak, így osztattak föl: a kincstárnak jutott az egész Runk, és Pojnicza fele; Tököly Katalinnak az egész Szocsel, és Feredcse fele; Máriának az egész Iván, és Feredcse fele; Évának az egész Zalasdisor, és Pojnicza fele.

A várhoz tartozó czigányok közzűl mind a négy részre 6—6 család van külön-külön megnevezve.

Ezután következik Kérges helység felosztása, hol mind a négy részre 5—5, egyenként megnevezett jobbágy család jutott, a közköltségen visszahozatandó szökött jobbágyok közösen hagyatván.

Miután az eddig leirt foglalást a kiküldött fejedelmi biztosok végrehajtották, s a vajda-hunyadi vár színén három napnál tovább békességesen időztek, május 2-ik napján átmentek Magyar-Berettyére, Tököly Imre v.-hunyadi várához tartozó nemesi udvarházába, mint a mely a hozzá tartozó jószágok fejét képezte, s az ott összehívott összes szomszéd birtokosok jelenlétében, kik közzűl csak Hosdáti Eliber János alszolgabiró és Kricsovay János jelent meg személyesen, a többiek tizennyolczan, köztök a fejedelem neje Bornemissza Anna is, csak jobbágybiráik által képviseltetvén magokat, az összeirást és osztályt végrehajtották. E szerint az udvarház négy szobája a négy félnek

Digitized by Google

jutott, az ötödik, konyhának szánva, a kapuval s a fölibe épített szobával, valamint a pinczével és istállókkal közösnek maradván. Az ezen udvarházhoz tartozó helységekben és részjószágokban lévő szőllők, uradalmi szántóföldek, rétek, kaszálók, erdők, a mulató, gyümölcsös, csűrös és veteményes kertek megosztását a biztosok a birákra bizták; magát a m.-berettyei birtokrészt azonban, az udvarház és tartozandóságai kivételével, a Sztrigy vizén lévő malommal együtt, Tököly Mária részéül jelölték ki.

Ezután megosztották a m.-berettyei udvarházhoz tartozó mácsai részjószágot, melyből mind a négy félnek 6—6 jobbágy, egy-egy oláh pásztor, és egy-egy puszta házhely jutott, Mátyás czigány és a szökött jobbágyok közösökűl hagyatván. A többi birtokok közzűl a bosorodi részjószágot és az isztrigy-plopi részjószág egy részét a kincstár, ugyanannak más részét Tököly Éva, Lunkány egész helységét pedig egyenlő részben Katalin és Mária részéül jelelték ki, a plopi szökött jobbágyokat a kincstár és Éva, a lunkányiakat Katalin és Mária közös osztályrészébe tudván.

Magyar-Berettyéről a biztosok harmadnap, május 4-én, Hátszeg[1]) mezővárosába, Tököly udvarházába mentek át, s az összes szomszéd birtokosok jelenlétében — kik közzűl személyesen csak heten, a többiek pedig csak jobbágybiráik által jelentek meg — az ezen

[1]) *Hátszeg* neve okiratunkban, valamint általában a régi oklevelekben, folyvást *Haczog*-nak van irva.

Digitized by Google

udvarházhoz tartozó minden ingatlan és ingó javakat, mely utóbbiakból valamint Magyar-Berettyén úgy itt is igen kevés találtatott, négy részre osztották. E szerint az udvarház négy szobája közzűl mindegyik félnek egy-egy jutott, a pincze és istállók, a konyha, udvar és kapu közösnek hagyatván; a szőllők, szántóföldek, a mulató, gyümölcsös, veteményes és csűrös kert, az erdők, rétek, kaszálók fölosztása a mezőváros biráira biztatott, korcsmák és mészárszékek állítása mind a négy félnek egyenlően szabadságára hagyatván.

Magának a mezővárosnak fölosztása ekként történt: mind a négy részre jutott taxafizető ház 26—26, szolgálatot tevő elpusztúlt házhely 3—3, taxafizető s egyszersmind szolgálatot tevő puszta házhely 2—2, az udvarházhoz dolgozó mesteremberek házai közzűl 1—1, azon házak közzűl, melyek hetenként csak egy-egy napot szolgáltak, 11—11, ezenkivűl egy-egy zálogban, vagy élethosszig birt nemesi ház, végre 5—5 jobbágy család; a Hátszeg-vizén lévő malom pedig Tököly Éva részébe számíttatott[1]).

Ezzel a lefoglalás be lévén fejezve, a kiküldött biztosok, miután megjegyzik, hogy ha netalán némelyek valamely ezen várhoz és udvarházakhoz tartozó birtokokat és haszonvételeket igazságtalanúl vagy visz-

[1]) Ezen részletes összeirás szerint a Hátszegen megosztott különféle házak száma megy 196-ra; utcza van említve 7, u. m. Piacz-, Pázsint-, Jász-, Ökör-, Porond-, Zavoj- és Futyestiutcza; az egyenként megnevezett lakosok közt sokkal kevesebb magyar nevű fordúl elő mint Vajda-Hunyadon.

Digitized by Google

szaváltás alá eső czímen birnának, azok a felek közt egyenlően elosztandók lesznek, jelentésöket e szavakkal rekesztik be: „Mely elfoglalást ekként végrehajtván, miután ezen udvarház helyszinén több mint három napot békében töltöttünk, minthogy sem az azelőtt eltelt, sem az azután következett napokon, tudniillik egész tizenöt nap lefolyása alatt, a fönt nevezett tiltakozókon kivűl előttünk senki ellenmondóúl nem jelent meg: a fönt kijelelt jószágok ezen lefoglalásának és elkobzásának rendjét, a mint általunk elintéztetett és végrehajtatott, Felségednek szokott pecsétünk alatt és saját kezünk aláirásával hitünk szerint megirtuk, kivánván egyébiránt, hogy Felséged az ingadozó haza óhajtott föntartására, birodalmának boldog és szerencsés fejedelemségében, sokáig jó egészségben éljen és uralkodjék. Kelt Illye várában, május 22-én, tudniillik a Hátszegen történt végrehajtás harmadnapjától kizárólag számított tizenhatod napon, az Úr 1685-ik esztendejében. Felségednek alázatos, hű, örökös szolgái, Pásztóhy György, m. p., Vizaknay Sámuel m. p. Felséged itélő táblájának, Felséged udvarából azon tábla által a föntebbiek hűséges végrehajtására különösen kiküldött hites jegyzői".[1])

[1]) Hogy ugyanazon időtájban, midőn oklevelünk kelt, Tökölynek Erdélyben lévő minden birtoka hasonló módon elkoboztatott, arról a föntebbiek után kételkedni nem lehet. Érdekes volna az ezekről szóló végrehajtási jelentéseket is ismernünk, melyek gyaníthatólag az erdélyi kincstári levéltárban Szebenben lappanganak.

Digitized by Google

Okiratunk e rövid megismertetése után szükségesnek láttam közölni az abba szóról-szóra átirt oklevelek nevezetesebbjeit is, mint a melyekre volt alapítva Tököly Imre elitéltetése, s mint a melyekből kitetszik az a feszűlt sőt ellenséges viszony, mely Tököly és az erdélyi fejedelmi udvar között, az előbbinek perbe fogatása és elitéltetése előtt már egy pár évvel is létezett.

I. Tököly Imre kötelező-levele, 1679.

Én Késmárki gróf Tököly Imre, mivel az méltóságos erdélyi fejedelem Apafi Mihály kegyelmes uram ő Nagysága parancsolatjából mostan az magyar hadak köziben ki kell mennem: azért én is kötelezem ez alább megirt mód szerint magamat, hogy az én kegyelmes uram, méltóságos erdélyi fejedelem Apafi Mihály uramhoz ő Nagyságához, és az ő Nagysága méltóságos szerelmessihez igaz és hív lészek, az német ellenséggel sem titkon, sem nyilván ő Nagysága és az magyar ügy ellen nem practicálok, sem az ellenséghez az magyar nemzet kárával s veszedelmével az ő Nagysága hire nélkűl nem redeálok, az Urral Teleki Mihály Urammal, úgy mint előttem járóval, tökélletes correspondentiát tartok. Mindezeknek penig még is megállására, lelkem idvessége és ez hazában lévő minden jószágim elveszése alatt magamat kötelezem. Actum Albae Juliae, Anno 1679. 20. Junij. Gróff Tököly Imreh. m. p.

Digitized by Google

II. Tököly Imre levele Szirmay Istvánhoz, 1683.

Generose Domine, nobis observande! Most esék értésünkre, hogy az erdélyi fejedelem által jött volna a Tiszán, és hogy az fővezértől mellénk rendeltetett volna; akaránk azért ezen dolgot Kegyelmednek tudtára adnunk: menjen igen szorgalmatosan végére, ha ugy van-é? Skellet talám tud valamit benne. Nekünk egyáltaljában nem tetszenék, sőt operatiónknak is nem volna előmenetelire, hanem inkább kárára, akár dependenter rendeltetnék mellénk, akár independenter; ismerjük az ő intentiójokat, s méltán kellene tőllük tartanunk in omni occasione et eventu, hogy ugy ne járjunk véllek, mint a török a havasalföldi vajdával Moldovában, és mint az csehek Kornis Zsigmond hadával. Ha volna azért ollyan szándékja a vezérnek, ámbár függenének is tőllünk, de minden úton módon præpediálni kell; nekünk ő kegyelmek nem kellenek, sőt munkánknak jó végét sem várhatnók. Isten éltesse Kegyelmedet. Ex castris ad Szentz positis, 31. Julij, 1683. Emericus Tököly m. p.

III. Kivonat Tököly Imre Erdélybe küldött követe Dancsy Ádám utasításából. 1683.

6. Hogy ha penig a feljebb emlitett dolgokat az erdélyi fejedelem ő kegyelme orvoslani nem kivánja: bizvást nevünkkel expectorálja magát, tovább hiveinknek panaszit s injuriáit és az magunk alkalmatlanságinkat is behúnt szemmel nem nézzük, feltaláljuk utját satisfactiónknak, és magunk, az mint lehet, orvosoljuk is megbántódásinkat; kire minekelőtte fakad-

Digitized by Google

nánk, akartuk atyafiságosan, mint szomszéd méltóságos fejedelmet, requirálni. Cætera committuntur discretioni Domini Ablegati. Datum in Confinio Kalloviensi, die 12. Decembris 1683.

IV. Kivonat Tököly Imrének a portán lévő agenséhez saját kezével irt leveléből. (1684.)

E nyáron publica követségek jártak Szakmárra, jártak Lengyelországban és viszont Erdélyben, az minthogy csak egy holnapnak forgása alatt is aperte vitték Máramaroson által az hadak fizetésére való pénzt Szakmárra, sőt maga adott az fejedelem szabados járásra kelésre Erdélyben járniok, sokak házi népek prédálására,[1]) az mely mi felekezetünktől tiltatott. Az bécsi változástól[2]) egy emberem, egy pénz jövedelmem ki nem jöhetett, se bé nem mehetett; és most is nagy nehezen bocsáttatott bé Nemessányi uram. Egy Pósalaky nevű debreczeni ember debreczeni köntősben jártatta az erdélyi fejedelem emberét Lotringushoz, kinek maga keze irásabeli válasza itt van nálunk. Szapanára ezelőtt két héttel excipiáltatott pompásan Máramarosban, és úgy kisirtetett Lengyelországban, kit Nemessányi uram maga is látott. Küküllő,

[1]) Az okiratunkba igtatott másolatban itt *ptegalasa* áll, mi kétségtelenül hibás olvasásból származott. E hibát így véltem helyre igazithatónak.

[2]) T. i. a Bécset vívó török hadsereg szétveretése óta, mely 1683. szeptember 12-kén történt.

Digitized by Google

Huszt torkon verve biratik.[1]) Ezt kell-é az hűség mellett az fényes porta hivétől szenvedni, itélje meg a fényes porta. De ezeket mi most abban hagyjuk. Kérjük csak azon kegyelmedet, keresse fel módját, ezek insinuáltassanak az fővezérnek, és ha orvosoltatnak, ha nem is, tudósitson, s kiváltképpen az mit az erdélyiek hirdetnek, hogy nekik volt szabadságok ellenünk fegyvert fogniok; és repræsentálja azt is, ha az fényes porta róla nem tészen, hadd légyen szabad az magunké mellett nekünk feltámadni, az igazság is azt hozván, hogy kiki az magáét ne engedje.[2])

V. Gyerőfy György vallomása Tököly Imre ellen 1685. márcz. 10.

Testis Generosus Dominus Georgius Gyerőfy de Gyerő-Vásárhely, annorum circiter 50, juratus extitit

[1]) Küküllővárra nézve már 1682. márcz. 8-án irja Apafinak Tököly, Salánkon kelt levelében, melyben szilágysági jószágainak az erdélyi szállásoló hadak által történt pusztitásáról is panaszkodik, e szavakat: „keservesen érzem azt is. kegyelmes uram, hogy küküllővári örökös jószágomat, kit Nagyságod valamely respectusra nézve maga számára elfoglaltatott, az ott való udvarbiró kéménlletlenül pusztitja.“ Eredetije az erd. muzeum kézirattárában. *(Gr. Kemény József, Erdély történetei eredeti levelekben. XXVI. köt.)*

[2]) Az ezen irományban emlitett körülmények, mint Bécsnek a törököktől 1683. szeptemberben történt, fölmentetése, Apafinak „e nyáron“ a németek iránt mutatott kedvezései, követének a lothringeni herczeghez való jártatása stb. kétségtelenné teszik, hogy Tököly ezen utasitása portai agenséhez 1684-ben, a nyár eltelte után, kelt.

Digitized by Google

fassus hoc modo: Midőn az mi kegyelmes urunk ő Nagysága az úrral Székely László urammal az fényes portára expédiált volna engemet is ő Nagysága, egy időben felküldvén az úrhoz az főtolmács Maurocordatus uram, kérte ő kegyelmét, hogy egy meghitt emberét küldené alá hozzá, de maga alá ne menne; engemet hivata az úr Székely László uram, megmondá, mit parancsolna ő kegyelmének az főtolmács; meghagyja, hogy lemennék csak magam; lementem; több beszédi között mondá: kegyelmed az méltóságos erdélyi fejedelemnek igaz hive, nem-é? Mondám: én mindenkor ő Nagyságának igaz hive voltam, az is akarok lenni, míg élek; annakutánna erős hittel megesküte, azzal is meg nem elégedék; kérdé tőllem, ha vadnak gyermekim? Mondám: vadnak. Ujabban azt mondá: az Isten soha ne engedje gyermekidet is látni, ha az miket mondandó vagyok, másnak itt a portán megmondod, Székely László uramon kivűl, mondván: az Tököly dolgát itt az portán ne urgeáljátok, az kapitihák is ne exaggerálják, hogy sine consensu nobilitatis küldötte az portára Tunyogi Sámuelt kapitihának bé; mert mostan is vádolja az portát a fejedelmet ő Nagyságát, az erdélyi fejedelemséget is valóban sollicitálja; féltem az fejedelmet ő Nagyságát. [1])

[1]) Mikor történt a portán az ezen vallomásban leirt jelenet? csak a körülmények egybevetéséből határozhatjuk meg. — Miután tudjuk, hogy Tököly küldöttei: Géczy István, Radics Endre és a vallomásban emlitett Tunyogi Sámuel a portán 1681.

Digitized by Google

Ha e leveleket elolvassuk, ha különösen meggondoljuk, hogy a Tököly Erdélybe küldött követének adott utasitásból az első öt pont, mely bizonyosan az ő Apafitól szenvedett sérelmeit sorolta elő, el van hallgatva; ha látjuk, hogy Tökölynek a portán Apafi ellen való mesterkedése csak az erd. főtolmács Maurocordató suttogásával van igazolva, s a tény megtörténte

---

év végén jelentek meg s 1682. január 9-kén nyertek ünnepélyes kihallgattatást: (Lásd: *Hammer, Gesch. d. Osman. Reichs III. köt. 721. l. és Horváth Mihály, Magyarország tört. IV. köt. 136. l.)* nem kételkedem ez eseményt az 1682. év elejére helyezni. Ezt annyival biztosabban vélem tehetni, mert megvan az erd. muzeum kézirattárában Székely László, Gyerőfi György és Mikó István eredeti jelentése Apafihoz, Konstantinápolyból 1681. decz. 9-ről, mely bizonyitja, hogy Székely László és Gyerőfi György ez időtájban voltak együtt a portán. — Ez igen érdekes jelentésből egyébiránt az is kitetszik, hogy ha Tököly, Maurocordatus tolmács megsugása szerint, valóban dolgozott is a portán Apafi ellen, e tekintetben Apafi követei sem voltak restek Tököly ellen. „Eléggé mondtam, számláltam az Tököly sok cselekedetit s engedetlenségét, — irja Székely László a nagyvezérnél azelőtt 3—4 nappal kapott kihallgattatásáról tett jelentésben,— de csak nem áll el az parancsolatja mellől," mely mint Székely föntebb irta, abban állott, hogy „az magyarországiaknak ugy viselje gondját Nagyságod, azt parancsolja az vezér, hogy ha az német gratiájára visszamennek, Nagyságodtúl kér számot mind az Erdélyben lévő fő és nemes rendekről, mind az Tököly mellett valókrúl; ezeket ide bé tartsa és táplálja, amazokat is Nagyságod oda ki kegyelmességével éltesse, hogy maradhassanak meg az porta hűségében." — Ez eredeti jelentés megvan *gr. Kemény József gyüjteményében, Erdély tört. eredeti levelekben. XXV. köt.*

Digitized by Google

után mintegy három év mulva előrántva: ha végre elgondoljuk, hogy Tököly és Apafi, mint egymástól kölcsönösen sérelmeket szenvedt felek állottak szemben egymással éveken át, kik közzűl igazság szerint egyik sem lehetett a másiknak részrehajlatlan birája: valóban csudálkoznunk kellene az erd. itélő tábla és az összes országgyülés itéletén, mely a török porta által Apafival egyrangú fejedelemnek elismert Tökölyt, a tőle 1679-ben vett hűségi kötelezvény alapján, ily bizonyitékok erejével hűtlenségben és jószágai elkoboztatásában elmarasztalta; ha tekintetbe nem vennők a trónját még a szél fuvásától is féltő Apafi jellemét, Tököly elkeseredett ellenségének, Teleki Mihálynak, a fejedelemre ugy mint az ország rendeire gyakorolt csaknem mindent tehető befolyását, de különösen az akkori politikai viszonyokat, melyek között a félelmes vetélytársúl tekintett Tököly megbuktatása az erdélyi udvar előtt nemcsak óhajtott, de könnyen kivihető dolognak is tünt föl. Tudjuk ugyanis, hogy a török hatalom hanyatlásával, mely a bécsi vereséggel kezdődött, a Teleki által kormányzott Apafi mindjárt Bécs felé hajladozott, s hogy 1684-ben, midőn a török s ezzel Tököly ügye is Magyarországban is mind több több tért vesztett, a bécsi és erdélyi udvarok közt titkos szerződés fölött folytak alkudozások, s Apafi a Tökölyt megsemmisítni törekvő bécsi udvar támogatásáról biztos lehetett, arra az esetre, ha a magát sértettnek érző Tököly megtorlásért a török portához folyamodnék, a hol egyébiránt meg-

Digitized by Google

buktatására, mint Gunesch irja, az erdélyi udvar szintén minden lehetőt elkövetett.

Ily körülmények közt e hűtlenségi per s az abban hozott itélet nem annyira törvényszéki, mint politikai tény színében tünik föl. Ily körűlmények közt Tököly Erdélyben fölmentésre nem számíthatott[1]). Teleki Mihály elérkezettnek látta az időt, hogy gyűlölt ellenségét megtörje, s Apafi nem habozott többé a hitszegőnek kikiáltott Tököliben magát versenytársától megszabadítni igyekezni.

Azonban úgy látszik, hogy Apafi mégsem volt egészen nyugodt e tettének a portán lehető következései miatt, mint ez mindjárt a fogarasi országgyülés bezárása után más nap, 1685. mart. 25-ik napján kelt leveléből kitetszik, melyet valamelyik portai küldöttéhez, talán az ekkor vele Drinápolyból sürű levelezésben állott Székely Lászlóhoz vagy Gyárfás Pálhoz intézett, s melyet itt függelékül egész terjedelmében közlök.

Michael Apafi, Dei gratia Princeps Transilvaniae, partium Regni Hungariae Dominus et Siculorum Comes.

Generose fidelis nobis dilecte! Salutem et gratiam nostram. Elunván Tököly Imrének ellenünk s ez

---

[1]) Föltünő s minden esetre jellemző körülménynek tartom, hogy ezen nyakrafőre keresztülhajtott hűtlenségi perről s Tökölyi jószágainak elkoboztatásáról az 1685-diki fogarasi országgyűlésnek még azon évben kinyomtatott végzései közt, melyeknek egy példánya az erd. muzeumban is megvan, egy szó említést sem találhatni.

Digitized by Google

haza ellen való sok alkalmatlan dolgait, azt tartván ..... nekünk erős hüttel adott, ha magát ellenünk való ..... elegyíti, birodalmunkban minden jószágit amittálja: ez mostani országgyűlésére evocáltattuk volt, s törvényesen procedáltatván ellene, minden ide bé való jószága elitéltetett. Kegyelmed ugyan magától elő ne hozza, de ha az portán kérdést tesznek felőle, megmondhatja, mi okon lőtt; semmit törvény utja kivűl nem cselekedtünk, szorossan viselvén mi mind országostól hatalmas császárunkhoz s fényes portájához való hűségünket, s rend szerént való adónkat is esztendőnként bészolgáltatván, rendtartásunkban s törvényünkben megtartattunk; mint feljebb is irók, ezen dologban is nem cselekedtünk semmit törvény utja kivűl, melyet kegyelmednek azért irtunk meg, tudhassa, ha előfordúl, (noha magától elő ne hozza), az dolgot jó formában declarálni; ha kegyelmed ott benn léte alatt elő nem hozódnék, kapitihánkat informálja ez szerént, úgy hogy elő ne hozza, hanem ha kérdést tesznek, úgy feleljen; példáúl vehetik magoknak másokat is, úgy Zólyomit is; noha portára mentek, de ugyan országunk törvénye szerént való büntetések nem tilalmaztatott; de ebben igen caute de ..... Minthogy penig ..... most is felettébb való alkalmatlanságokat követtet és követ el, tegy- (en kegyelmed) jóforma s hathatós instantiát nevünk alatt mellettek, s extraháljon erős parancsolatot reája, hogy tovább afféléktől supersedeáljon. A budai vezérre, egri s váradi passákra is

Digitized by Google

külön parancsolatokat, hogy ellene oltalmazzák a debreczenieket, és se magának Tökölynek sem alatta valóinak ne engedjék őket nyomorgatni, prédálni, károsítani, szanczoltatni. Ezen parancsolatokat serio urgeálja. Secus non facturus. Datum in arce nostra Fogaras die 25. Martij 1685.[1])

Hogy Tököly ez ügyben a fővezérnél csakugyan panaszt tett, s a portán eleinte pártfogoltatásban is részesült, kitetszik Apafinak a fővezérhez Porumbákról irt latin leveléből, melynek keltét bizvást az 1685-ik év második negyedére tehetjük. E levél magyarra fordítva így hangzik:

„Nagyméltóságod levelét vévén, bámulva értettem meg, mily mély gyökeret vert Tökölynek ellenem tett igazságtalan árulkodása. Az én hűségem, melyet annyi esztendőn át a fényes ottomán porta iránt másoknál páratlan példával bizonyítottam, császári kegyelmet, nem pedig a hazai törvények és ősi canonaink fölzavarását érdemelné. A mióta ez a haza a fényes porta oltalmát elfogadta, szabadságaiban egy császár vagy nagyemlékezetű vezér sem háborgatta, hanem kiváltságai és törvénytételei illetlenül föntartattak. Tököly nekem esküvel és térítvénylevéllel kötelezett szolgám volt, ki nekem nagy összeggel tartozott, s azért én ellene nem erőszakkal, hanem a törvény rendes utján,

[1]) E levélnek a fejedelmi levéltár számára megtartott mása megvan az erd. muzeumban: *gr. Kemény József Erdély történetei eredeti levelekben. XXIX. köt.* — A kipontozott helyeken a levél el van rothadva.

Digitized by Google

a mi canonaink szerint jártam el. Nagyméltóságodat esedezve kérem, legyen oltalmazója a mi szabadságainknak. Rövid időn megismeri Nagyméltóságod, kicsoda s milyen hive volt Tököly a fényes portának. Én neki kedveskedtem, ő pedig mindenütt fejedelmi tekintetem megalázására munkálkodott, s ma sem szűnik meg hiveimet üldözni, ocsmány börtönökbe vettetni, s némely jószágaimat jövedelmeiktől megfosztani. Emlékezhetik Nagyméltóságod, hányszor voltam kénytelen ellene Nagyméltóságodnak panaszkodni, de még Nagyméltóságod parancsának sem volt nála helye. Magára vesse tehát, a mi vele történendik. Isten Nagyméltóságodat boldogúl tartsa meg.“ [1])

Mintha e levelek hangjában a meg nem nyugtatható lelkiismeret furdalásának s az áldozatra szánt vetélytárs életére való törés vágyának akaratlan suttogását hallanók! Ez nem az ügy igazságát, eljárása törvényességét érző férfias jellem nyilt hangja. S mily megalázó a Tökölyt a portán gyanúsítni törekvő árulkodás és saját páratlan hűségének hánytorgatása Apafi szájában, ki már ekkor titokban a török ellen a bécsi udvarral szövetkezett.

S ha még hozzá gondoljuk, hogy Tököly jószágainak elkoboztatásában az erdélyi udvar kapzsiságát

[1]) E levélnek a fejedelmi levéltár számára megtartott eredeti fogalmazványa megvan az erd. muzeumban (*Gr. Kemény József Erd. történetei eredeti oklevelekben. XXIX. köt.*), e hátirattal: „Fővezérnek irt levél pariaja Tököly megsententiáztatásáról, Porumbák, 1685.“

Digitized by Google

is szerepeltnek hihetjük[1]); ha elgondoljuk, hogy félév mulva, a polgári és lelkiismereti szabadság zászlaja alatt igaz lélekkel küzdő Tökölyt, — kinek a bujdosók vezérévé történt emelésével Apafi csak saját birodalma gyarapítására czélzott, — éppen az erdélyi udvar mesterkedései juttatták börtönbe és életveszélybe; ha tudjuk azt, hogy midőn Tököly 1686. nyarán vajda-hunyadi vára visszafoglalására, csekély török és rácz s némi magyar hadakkal e vár alá szállott, Teleki Mihály Kálnoky Sámuelt néhány csa-

[1]) Az erd. muzeumban (gr. Kemény gyűjteményének említett kötetében) megvan a Tököly Szebenben Zabanius tanárnál s másoknál gyanított arany- s ezüstmarhája, pénze s egyéb ingóságai iránt mart. 27-én 1685. végrehajtott tanúvallatás, és a szebeni tanács ez ügyben tett jelentése, martius 28-ról, melyek szerint azonban e keresett kincsek hollétéről semmit kitudni nem lehetett. — A Máramarosban elkobzott lovak, lószerszámok s több holmik iránt az 1685-i fejérvári országgyűlés által a fejedelmi tanács mellé fölállított honvédelmi bizottság Fejérvártt novemberben tartott legelső ülése úgy intézkedett, hogy azokat ideiglenesen az ország generálisa Teleki Mihály vegye át. E végzés így hangzik: „Az Tököly Uram nem régen történt casusának alkalmatosságával Máramarosban esett tumultus után összeszedett és hordott bizonyos számú lovak, lóra való szerszámok és egyéb külömb-külömbféle portékák iránt, Nagyságod kegyelmes consensusa is accedálván, végeztük, mind azokat hozzák s adják generális uram ő kegyelme kezében, legyenek ott, míg az idő külömb dispositiót kiván s mutat is felőle.“ — Ezen, november napjaiban (diebus mensis Novembris 1685.) tartott tanácskozmány eredeti jegyzőkönyve megvan az erd. muzeum kézirattárában. (*Mike Sándor gyűjteménye: Eredeti oklevelek. VIII. köt.*)

Digitized by Google

pat székelylyel s a kolozsvári, somlyai és szamosújvári német őrségek egy részével oly utasítás mellett küldte ki, hogy őt élve el ne fogja, hanem véletlen megnyomva ölje meg[1]): az erd. udvar által Tököly ellen, mindjárt erős kötelező levele vételétől kezdve elkövetett eljárást, a részrehajlatlan s az utókor előtt igazságot szolgáltatni hivatott történetirónak, meggyőződésem szerint, kötelessége megbélyegezni.

---

[1]) Gunesch krónikája szerint: *Chronicon Lupino-Fuchsio-Oltardinum. II. köt. 223. 224. l.* — Tököly ekkor a fejére mért halálos csapástól csak az által menekülhetett, hogy híve, a szász-sebesi jegyző Márton deák, titkon tudósította; mire becsesebb lovait s néhány katonáját és szolgáját maga mellé vevé, s junius 5-én éji egy órakor megszökött, táborát és podgyászát a hajnalhan rá rohant székelyek könnyű zsákmányává hagyván. — A székelyek, illetőleg az erdélyi udvar e könnyű diadalára helyesen és jellemzőleg jegyzi meg a Tökölyvel rokonszenvező *Gunesch i. h.* „Pedig ez annyi volt, mint a nyáj mellől a komondort elveszteni, és a közelgető farkasnak az akolhoz útat nyitni.“

Digitized by Google

Digitized by Google

XXIV.

„AZ JÁNOS KIRÁLY FIÁRÓL VALÓ SZÉP CRONICA“ SZERZŐJÉRŐL.

Digitized by Google

Digitized by Google

XXIV.

„Az János király fiáról való szép cronica“ szerzőjéről.

(Megjelent a „Századok“ 1871-i évfolyamában.)

A „Századok“ f. é. januáriusi füzetében „Ismeretlen historiás énekek a XVI. és XVII. századból“ czím alatt e folyóirat szerkesztőjétől, Thaly Kálmántól érdekes közlemény olvasható, a Decsy István által Decsen, Tolna vármegyében 1609-től 1613-ig összeirt Decsy-codexről, mely jelenleg a m. tud. Akadémia könyvtárában van.

Ezen codex — mint Thaly leírja, — mai csonka állapotjában 45 darab, többnyire vallásos éneket foglal magában, melyek közzűl a nagyobb rész a XVI-dik századból való, a legújabb pedig 1611-ben kelt.

Találkozik azonban ezen énekek közt néhány eddig ismeretlen történelmi ének is, melyeket Thaly egész terjedelmökben s történeti tájékozással közzé

Digitized by Google

tenni igérkezik; mi által irodalmunknak minden esetre igen hasznos szolgálatot fog tenni.

Közleményének eddig megjelent első részében közli is ezen történelmi énekek legrégibbjét: „Az János király fiáról való szép cronicá"-t, mely, mint tartalmából bizonyos, Izabella és fia Erdélyből kibujdosásával egy időben, azaz 1551-ben, volt írva.[1])

---

[1]) Thaly ezen ének iratásának idejét 1552-re, Izabellának és a királyfinak Erdélyből történt kibujdosásának idejére, teszi: azonban Izabella és fia 1551. september havában indúlt el Kolozsvárról Kassára, s így ez ének keletkezési éve 1551-re teendő. Sz. K.*)

*) Bocsánat, ha ez állítást észrevétel nélkül nem hagyjuk, de mi ismételve az 1552-ik évet valljuk az ének keletkezési idejének. Megmondjuk miért. Jól tudtuk azt mi is, hogy a királyfi és Izabella 1551. september havában hagyák oda a szoros értelemben vett (mai) Erdélyt; azonban mi, midőn Erdélytől való megválásuk idejét 1552-re tettük: *az akkori Erdélyt* értettük, a hozzá tartozott magyarországi részekkel; már pedig kétségtelen tény, hogy az özvegy királyné és fia egész 1552. közepéig lakott saját birodalmában, nevezetesen Kassán, mely nemcsak ő alatta, de Bocskay, Bethlen és Rákóczy korában is tettleg Erdélyhez tartozott. Kassát a királyné távozta után néhány napra, 1552. junius 14-én adták át Ferdinand biztosainak. *(Katona, XX. k. 147. l. Wagner Analect. Scepus. II r. 56. l.)* Az 1549-tól fogva majd öt évig itt tartózkodott Tinódi tehát minden valószínűség szerint *ekkor tájban*, a királyfi távozása fölötti bánatában írhatta jelen énekét (és így 1552 *közepén*), — hisz János király özvegye és árvája ekkor váltak meg tulajdonkép a magyar földtől; tény pedig, hogy Tinódi lelkére, ki a kassai kivonúlásnak szemtanúja volt, a bujdosásra induló királyfi búcsúzása mély benyomást tőn, ugy hogy ennek hangot

Digitized by Google

Ezen ének szerzőjének nevét Thaly a versfejekből *Aszabai Sebestyén*nek olvassa ki, mely név eddig irodalomtörténetünkben ismeretlen volt. Megemlíti továbbá, hogy Aszabai, mint ez énekének idézett soraiból tisztán kitetszik, „határozott híve a Szapolyayháznak és németellenes.“ S éppen ez a szempont, ez az irány az, — úgy mond, — a mi Aszabait a már ekkor Ferdinánd-párti Tinódi Sebestyéntől elválasztja, bár Aszabaira mint költőre Tinódinak szerinte is tagadhatatlan befolyása volt, „sőt a verselésben s előadási modorban is iparkodott Aszabai Tinódit, mint az országnak akkoriban leghíresebb lantosát követni.“

---

adni még később, Ferdinánd királynak ajánlott egyik énekében sem tudá elfojtani:

„Asszony szép Kassáról sírva kiindula,
Bánkódik királyfi, jó lovon űl vala,
Kassát nézi vala, szép szókat szól vala:
Vajjon mikor lészen Kassába szállása?!

Az ő bujdosását keserülik vala,
Ő eszét, elméjét is csodálják vala;
Lovon űlése, termete, nagy és szép vala.“

(Tinódi, János király testamentomáról írt énekében, L. apon).

Mi valószinűbb ezek után, mint az hogy Tinódi ezen szomorú megválás első benyomása alatt 1552. juniusban szerzé közlöttük énekét, mikor a gyermek apjának országától, — nem pedig 1551-ben, mikor annak csak egy részétől, a szoros értelemben vett Erdélytől vőn búcsút? — *Fentartjuk tehát az 1552-ik évet.* *Szerk.*

Digitized by Google

Magát ez ismertetést olvasva is támadtak ugyan némi kétségeim az iránt: vajon az *Aszabai* név valósággal új nyeremény-é irodalomtörténetünkre nézve, s nincs-é tévedés e név megfejtésében? de ez iránt teljes meggyőződésre csak akkor jutottam, midőn magát az éneket végig olvasván, tisztán állott előttem, hogy az *Aszabai Sebestyén* név soha nem létezett, s ezen ének szerzője nem más, mint Tinódi Sebestyén.[1])

Kételkedésem s utóbb meggyőződésem alapokai következők:

1. A közlött ének versfejeiből ez a név tűnik elő: „*Söböstien de Assaba*". Úgy de arra példa nincs, én legalább XVI. és XVII-ik századi költőink munkáiban soha nem találtam, hogy a versfejekben a szerző neve úgy legyen kitéve, hogy elől álljon a keresztnév magyarúl, mint itt a *Söböstien*, s az után következzék a családi név latinúl, mint itt „de Assaba." — Régi költőink nevei a versfejekben vagy egészen magyarúl, vagy egészen deákúl vannak adva; igy például Tinódi neve énekei versfejeiben vagy „Sebestién deák" és „Tinódi Sebestién deák", vagy „Sebastianus literatus de Tinod." Itt zavarnak helye nem

[1]) Forgott ez a mi agyunkban is, czikkünk irásakor, — s igen kételkedve és csakis érintett megjegyzéseinkkel kapcsolatban pendítettük meg a versfőkben olvasható „*de Assaba*" nevet; sokat combinálni, s egybehasonlítgatni nem volt időnk, mivel, őszintén megvallva, közleményünket, kéziratok hiányában, hamarmódra, *egy este* kellett összeirnunk. *Szerk.*

Digitized by Google

lehet és igy a „*Söböstien de Assaba*“ név meg nem állhat.

2. *Assaba*, vagy mint Thaly hangoztatja, *Aszaba* nevű helység hazánkban sem most nem létezik, sem soha nem létezett [1]). E nem létezett helységről magát senki sem nevezhette, és igy az *Aszabai* nevet lehetetlen helyesnek elismernünk és elfogadnunk.

3. A közlött énekben a versfejeket végig olvasván, úgy találtam, hogy a két első rész 38 versének kezdő betűi ezt az értelmes magyar mondatot adják: „Söböstien de Assaba látá herczeget bánkodv*m*(=*a*).“ A harmadik és utolsó rész versfejei nem adnak értelmet, mert ezt a részt a leiró Decsy István csak kivonatosan adja; de már a 2-dik ének legutolsó 38-dik versszaka is, hol a kezdő betűnek *a*-nak kellene lenni, s most *m* áll, el van változtatva, el van rontva annyira, hogy az nem csak zavart, mint Thaly maga is megjegyzi, hanem tökéletesen érthetetlen. — Már most, tapasztalásból tudván azt, hogy régi költőink nem csak neveiket szokták a versfejekben följegyezni, hanem gyakran munkájok tartalmát is több vagy kevesebb rímes verssorokba foglalták; megkisértettem a versfejekből kijött szavakat rímes versekre osztani, minek eredménye ez lett:

„Söböstyén de Assaba
Látá herczegét bánkodva.“

[1]) Ez *magában* nem volna argumentum; mert, hogy most nem létezik, elhiszszük; de hogy valaha nem létezett-é? bajos volna bebizonyitani. *Szerk.*

Digitized by Google

E két sor verset megtekintve, rögtön észre veszszük, hogy az első sor 7, a második 8 szótagból áll, mely föltünő szabálytalanságot nem tulajdoníthattam a szerzőnek, hanem azt tettem föl, hogy az első sorban egy szótag hiányzik, és igy, hogy a helyes értelmet kikapjuk s az eredeti 8 szótagot visszaállítsuk, az első vers egy szótaggal pótlandó.

4. Megvizsgálván ennek következtében az ének első részét, a melybe kell az említett pótlásnak esni, úgy találtam, hogy a 11-ik és 12-ik versszak között az események előadásában könnyen észrevehető hézag van. A 10-ik versszak után ugyanis, melyben az áll, hogy Szolimán szultán Ó-Budán megszállván, izent Izabella királynénak, hogy kis fiát küldje el hozzá, mert látni kivánja, — a 11-ik vers helyesen így következik:

„Ezt hogy hallá tisztös asszony; könnyet hullat vala,
Ölelgeti nagy sirtában, igön apolgatja,
Véli vala, szép kis fiát többé nem látnája."

De már az erre következő 12-ik versszak tartalma az események elbeszélésében oly ugrást tüntet föl, a milyet XVI-ik századi történelmi énekeink szerzőinél, kiknél nem a költői szerkezet művészisége, hanem a történelmi elbeszélés hűsége volt a főczél, s kik az események egymás után következését nagyon is prózailag meg szokták tartani, hiában keresnénk.

Digitized by Google

A 12-ik vers ugyanis igy hangzik:

„Az gyermeknek fogadást tőn császár ő székiben,
Hogy halálig oltalmazza őtet ő igyében.
Ha élhetne. őt ültetné királyi székében."

E két verset összeolvasva, világos lett előttem, hogy itt az ének eredeti szerkezete nem állhatott így, hanem a másolatból néhány versszak ki van hagyva; melyekben hihetőleg az volt elbeszélve, hogy és mint küldte föl fiacskáját Izabella a szultánhoz s ez a gyermeket hogy és mint fogadta.

5. Maga ezen ének szerkezete, előadási modora, nyelvének sajátsága, verselési technicája első pillanatra is azt a gyanítást keltette bennem, hogy annak szerzője nem lehet más mint Tinódi Sebestyén; föntebb előadott okaim megfontolása után pedig e gyanitásom helyett arra a teljes meggyőződésre jutottam, hogy a versfejekben is bizonyosan Tinódi Sebestyén nevének kellett állani. Megkisértém tehát kipótolni a versfejekben a hiányzó néhány versszak kezdő betűit, — s előttem állott a meggyőződésem szerint helyesen kiegészített vers:

„Söböstien de (ak C) assaba
Lata herczeget bankodva."

Hogy pedig éppen e 3 betűvel pótoljam ki a vers csonka első sorát, arra igen könnyű volt rá jönnöm, miután ez éneket Tinódi munkájának hittem, s élénken emlékeztem arra, hogy Tinódi több éneké-

Digitized by Google

nek magyar versfejeiben magát egyszerűen *Sebestyén deák*-nak nevezi s 1551. táján Kassán tartózkodott, mint verses krónikájában több helyt emlegeti.

Végig forgatván azért Tinódi 1554-ben Kolozsvártt nyomtatott „Cronica" című énekgyűjteményét, a versfejekben s végversekben több helyet találtam, a hol Tinódi magát mint szerzőt éppen ugy nevezi meg, mint a vitatás alatt álló ének versfejeiben találjuk. Nevezetesen a Varkuch Tamás csatáiról szóló ének versfejeiből e sorok tűnnek ki:

„Seböstien deak az künchiös Cassaba,
Lakik vala egiik ev palotaiaba
Az végekreol gondolkodik ma(gaba)."

S e sorokat ismételve találjuk ezen ének utolsó versszakában így:

„Sebestyen deac az kinchyes Cassaba
Az vegekről gondolkodik magaba
Ira ezerötszaz es negyven nyolzba
Hijdeg telben fu körmében hazaba."

Továbbá Tinódi „Kapitány György bajviadalja" című énekének versfejeiben ezt találjuk:

„Sebestien deak Cassaba
Capitan Georgnek bai viadalairól."

S ugyanezen ének végső versszaka így hangzik

„Ezt ki zörze mast vaiuzic Cassaba
Nevet meg talaliac versi folasaba
Ő be ira ezör hatodfel szazba
Bankodic hogy keves pynz ű taslyaba."

Digitized by Google

Ezen idézetekből bizonyosnak tartom, hogy helyesen egészítettem ki a kérdéses versfejek hiányát így: „Söböstien de(ak C)assaba.“ Ha pedig ezen kiegészités helyes: az *Aszabai Sebestyén* költő nevét ki kell törölni irodalomtörténetünkből; a helyett azonban megkapjuk *ez eddig ismeretlen történelmi ének* valódi szerzőjének nevét, a derék *Tinódi Sebestyén* deákban.[1])

A Thaly által közlött ének harmadik része, melyet a Decsy-codex „De tertia parte“ czímmel csak kivonatosan ad, ezen versszakkal kezdődik:

„Ezt bévebben megértsétek derék krónikában,
De ezt nektök én jelöntöm csak egy summájában,
Az királyfia bészálla az kincses Kassában.“

Ezen *derék krónikán* Thaly, igen helyesen, Tinódi Kolozsvártt 1554-ben nyomtatott verses nagy krónikáját érti: de nem említi, hogy itt az ének szerzője bizonyosan saját munkájára utal. Tinódi úgynevezett krónikájának I. könyvében, az erdélyi historia második részében csakugyan bőven leirva olvashatjuk: mint tudta ki Martinuzzi Izabellát és fiát a Ferdinánd király kezére játszott Erdélyből, s mint útazott az özvegy királyné fiával együtt Kassára. Viszont ugyanezen erdélyi historia első részében, a mint leirja: miként fogadta a

[1]) A megfejtés a mily elmés, ép oly sikerült és elvitázhatlan eredményü. E kideritésnek mi örülünk legjobban, sőt még emberi hiúság szempontjából is örömmel mondhatnánk le Aszabai Sebestyénről, midőn a hirneves Tinódi egy ismeretlen énekével gazdagíthattuk irodalmunkat. Miénk azonban csak a közlés, a bizonyítás Szabó Károlyé. *Szerk.*

Digitized by Google

török császár Sicambriában János király kis fiát, hivatkozik Tinódi éppen erre a Thaly által most ismertetett énekére, e sorokkal:

„Sokat ez dologról nem illic szollanom,
Mert tőlem mar sokat hallotac iol tudom,
Erdeli gondomat ezzel sem mulatom,
Chac ennec sommayat en tü nektec mast mondom."

Lehet-é ezek után kételkednünk, hogy a Thaly által közlött ének szerzője nem más, mint Tinódi?

Thalyt arra a nyilatkozatra, hogy a kérdéses éneket Tinódi nem irhatta, az a téves fölfogás vezette, hogy Tinódi akkor, mikor ez ének keletkezett (szerinte 1552-ben), már Ferdinánd-párti volt. Az igaz, hogy, ha ez állana, magam sem tarthatnám Tinódit oly ének szerzőjének, melyben ily sorok olvashatók:

„Lám magyarok möly igön ti lám bolondok vattok,
Hogy ti magyar fejedelmet soha nem uraltok,
Mikor magyar királytok volt, ti jobban voltatok!" stb

Ugy, de abból, hogy Tinódi Kolozsvártt nyomtatott krónikáját 1554. márcz. 24-kén I. Ferdinánd királynak, mint pártfogójának ajánlotta, — pedig azt hiszem, Thalyt csak ez a tény vezethette föntebbi véleményére, — éppen nem következik, hogy neki már 1551. végén, Izabella és fia Kassára költözésekor, Ferdinánd-pártinak kellett lenni. Sőt ellenkezőleg, most már, miután bebizonyítottam, hogy az általunk megvitatott éneket Tinódi irta: határozottan állíthatjuk, hogy ő, valamint régebben Török Bálint udvará-

Digitized by Google

ban, ugy még 1551. végén [1]) is, mikor Kassán tartózkodott, a Szapolyay-ház hivei közzé tartozott. Egyszersmind azt is nagyon természetesnek fogjuk találni, hogy ezt az énekét később, 1554-ben I. Ferdinánd királynak ajánlott krónikájából jónak tartotta kihagyni.

[1]) 1552. közepén, az ének szerzésekor; szóval, ugy látszik, ő is *Kassával* hódolt meg Ferdinándnak. *Szerk.*

Digitized by Google

Digitized by Google

XXV.

A XVI. SZÁZADI MAGYAR NYOMDÁSZATRÓL

S KÜLÖNÖSEN

HELTAI GÁSPÁR KOLOZSVÁRI NYOMDÁJÁRÓL.

Digitized by Google

Digitized by Google

XXV.

A XVI. századi magyar nyomdászatról

s különösen Heltai Gáspár kolozsvári nyomdájáról.[1])

(Megjelent a Vasárnapi Ujság 1870. évi folyamában.)

Hazánk majdnem ezer éves multja nagyszerü mozzanatokban, drámai jelenetekben s tragœdiai katastrophákban oly gazdag, emelkedésünk és dicsőségünk fényes, hanyatlásunk és önfentartásunkért vívott nehéz küzdelmeink gyászos napjainak festése, kiváló férfiaink nagy jellemeinek s nagy tetteinek kitüntetése iróra és olvasóra oly érdekesen vonzó, hogy nem csudálhatjuk, ha történetiróink a legujabb korig csaknem kizárólag hazánk politikai történelmének mívelésére forditották erejöket.

[1]) A honvédmenház javára Kolozsvártt tartott nyilvános fölolvasások alkalmával 1870. április 3-kán olvasta a szerző.

Digitized by Google

S megvallom, ha a tisztelt közönség figyelmét rövid fél óráig igénybe vevő fölolvasásommal hatásra akartam volna számitni, nemzetünk viszontagságos történelmének változatos mezején bőven válogathattam volna érdekesnél érdekesb tárgyak között, melyekről megható, vonzó képet adni rám nézve könnyebb s háládatosabb föladat fogott lenni, mint az, melyet önként tűztem magam elébe, hogy t. i. hazánk mivelődési történelmének egyik legfontosabb mozzanatáról, a magyar nyomdászat első korszakának nemzetünkre gyakorolt hatásáról, igyekezzem nagyon is töredékes vázlatot adni.

A mai korban a történelem nem elégszik meg többé az uralkodók és államférfiak működésének, a politikai törekvések és küzdelmek, a harczok és háborúk, diadalok és bukások, szóval a nemzetek állami életének rajzolásával; ma már a leghivatottabb történetirók egész csoportja a nemzetek életét egész benső valóságában igyekszik fölismerni és földeritni; ezért előszeretettel tanulmányozza a nemzetek szellemi törekvésének s működésének irányait és eredményeit, s minél hűbb és igazabb képet törekszik nyerni a népek koronkénti miveltségi s erkölcsi állapotairól, polgári, egyházi és társadalmi viszonyairól, hogy igy az illető népek és korszakok külső történelmét igazán megérthesse s az egyes nemzeteknek a világtörténelemben őket megillető helyet kijelölhesse. Merem reményleni, hogy tárgyam választása e szempontokból a tisztelt közönség részéről helyesléssel fog találkozni.

Digitized by Google

Az emberiség történelmében egy eleinte csekélységnek látszó esemény, a könyvnyomtatásnak a XV. század közepén történt föltalálása, mely Guttenberg nevét örökre halhatatlanná tette, óriási előhaladás s megbecsülhetetlen áldás szülőjévé lett. Az emberi szellemre iszonyu súlylyal nehezedett középkor homályából a szabadságot és világosságot kereső uj korba való átmenetelt, e valóban óriási fordulatot, a könyvnyomtatás föltalálásának következményei idézték elő.

Az előtt a tudomány, — mely a középkorban bizony gyarló lábon állott, — csaknem kizárólag a kolostorok falai közzé volt rekesztve, s ugy szólván kiváltságos birtokát képezte a papi rendnek, mely ennélfogva az államban túlságos hatalomra emelkedett; az előtt a tudomány forrásai, a drága anyagra még drágább munkával irott könyvek, előttünk most már meséseknek tetsző összegekbe kerültek, s csak gazdag egyházi testületek, főpapok, fejedelmek és fejedelmi vagyonnal rendelkező urak szerezhettek össze néhány száz, legfeljebb néhány ezer kötetből álló könyvgyűjteményt, melyek közt legnagyobb királyunk, a tudománykedvelő Hunyady Mátyás, tömérdek pénzbe került fényes könyvtára méltán világhirre tett szert; az előtt, a közlés nehézsége miatt, a tudósok kutatásainak eredményei igen lassan, leginkább csak tanitványaik szűk körében, terjedhettek, s bizonyosan igen sok szép és uj gondolat, sok nagy eszme enyészett el az illetők halálával, a nélkül hogy az emberiség köz kincsévé válhatott volna.

Digitized by Google

A könyvnyomtatás föltalálásával és tökéletesitésével az emberi szellem röptét lekötő bilincsek tágulni s szakadozni kezdtek, a gondolatok s eszmék forgalma a nyomtatott könyvekben egyszerre százszoros s ezerszeres terjedelmet nyert; az ismeretek közlésének gyorsasága éppen oly arányban emelkedett, mint a mily arányban emelte közlekedésünket a gőzerő használatának alkalmazása. A tudományosság fáklyája mind szélesebb-szélesebb térre vetette jótékony világát; az olcsóbbakká s könnyen megszerezhetőkké vált könyvek kedves vendégei lettek nem csak a magasabb körök palotáinak, hanem a közép osztály szerény lakainak is, s tartalmuk többé nem csak a tudósokat érdekelte, hanem minden tanulni vágyó s gondolkozni szerető főt foglalkoztatott. A tudásvágy terjedtével s az ismeretek gyarapodtával a szellem szabadabb mozgást nyert, a kutató ész nyugodni nem tudva előbbre-előbbre tört, a lélek egy jobb, szabadabb világ után sovárgott.

Az eszmék és törekvések e lassanként fejlődő s érlelődő forrongása legelsőben és leghatalmasabban az emberi lélek szentek-szentjének, a vallásos hitéletnek, mezején nyilatkozott a Luther által 1517-ben megindított reformatióban, mely a szellemi világban szerintem az igazi határkövet képezi a lehanyatlott középkor és a hajnalodó uj korszak között. Mintha ösztönszerüleg érezték volna az uj kor előidézésére hivatott férfiak, hogy elébb a lelket kell szabaddá tenni, hogy a test szabaddá lehessen.

Digitized by Google

A Németországban megindult szellemi mozgalom hazánkban rögtön rokonszenvre talált s nemzetünket csakhamar élénken ragadta meg; mi a magyar faj értelmi erejének és szellemi életrevalóságának tagadhatatlan bizonysága. A reformatió főként két csatornán szivárgott át hozzánk, t. i. a szepesi és erdélyi szász s más német ajku kereskedők által, kik külföldi utazásaik alkalmával magokkal hozták s itthon elterjesztették a Luther tanát magyarázó könyveket, s a külföldi egyetemeken tanult magyar ifjak utján, kik közzűl többen mint az uj eszmék lelkesült apostolai tértek vissza. Oly gyors volt ez eszmék terjedése hazánkban, hogy a reformátió hivei Budán, az ország fővárosában, már 1518-ban, Erdélyben a szászok közt már 1519-ben nyiltan hirdették az uj tanokat, melyek pártolói, daczára a Luther követői ellen hozott s őket halálra és megégetésre kárhoztató országgyülési végzéseknek, napról napra szaporodtak. Nemzetünk jellemének becsületére válik egyébiránt, hogy ezen a szellemet vérbe fojtani törekvő törvények nem idézték föl hazánkban a vakbuzgóság irtó üldözését, s a reformátió hivei aránylag kevesen estek, bár fájdalom csakugyan estek, e törvények áldozataiul.

Midőn hazánkat a mohácsi vész 1526-ban nem a véletlen, nem a sors csapása, hanem erkölcsi okok következtében, mintegy a társadalom felsőbb rétegeiben uralkodott erkölcstelenség büntetéseként, földre sujtotta, nemzetünk oly őrvény szélén állott, melynek láttára a megtört honfi lélek méltán aggódhatott:

Digitized by Google

lesz-é még a magyarnak valaha szabad hazája, s a rá özönként tóduló csapások nem fogják-é kitörölni a népek sorából. Nemzetünk Ferdinánd és Szapolyai János megválasztott ellenkirályok mellett két ellenséges táborra oszolva, testvéri vérrel öntözé hazánk téreit, s egyik párt a másik ellen a köz haza romlására fecsérelte erejét, melyet a közös ellenség ellen kellett volna forditniok. A versenygés következtében az ekkor hatalma tetőpontján állott török birodalom már 1541-ben hazánk szivéig, Buda váráig, s innen is mind tovább-tovább terjesztette mindent letipró hatalmát, mely a legdúsabb s legnépesebb magyar vidékeket nem sokára csak nem egészen pusztákká változtatta. Hazánknak csak nem egy harmada török igában nyögött; nyugot-éjszaki része az osztrák házból választott királyaitól várt s gyakran hijában várt segélyt és oltalmat; míg Erdély a keleti részekkel török felsőség alatt mint külön fejedelemség törekedett megmenteni a szabadság és nemzetiség szent ügyét. Az egykor oly hatalmas Magyarország három részre szakadva, folytonos belviszályok által dulva, oly szomorú képet nyujtott, hogy e nehéz korban nem egy hazafi vérezhetett el a csaták terén e keserves sejtelemmel: Finis Hungariæ!

Ezen gyászos korszakban mintegy a gondviselés által rendelt orvos gyanánt tűnik föl és munkálkodik a reformátió, mely tanaival a föld porába sujtott lelkeket fölemelte, a lelki és testi szabadságra való vágyat és törekvést soha lankadni nem engedte, a szét-

Digitized by Google

szaggatott hazában a hitrokonok közt erős szellemi kapcsot képezett, s a XVI. század viharos folytában nemzetünknek olyan irodalmat teremtett, melyre még most is méltó önérzettel tekinthetünk, oly irodalmat, mely nemzetiségünk fönmaradásának legszilárdabb alapját, fejlődésének legbiztosabb zálogát alkotta. Valóban nemzetünk leróhatatlan hálával tartozik azoknak a szegény, gyakran üldözött protestáns lelkészeknek, kik életöket a nemzeti értelmesség és tudományosság emelésére szentelvén, a szószéken mint papok, az iskolában mint tanitók, az irodalom terén mint irók és nyomdászok oly önfeláldozó munkásságot fejtettek ki, milyenre csak szent ügyért lángoló lelkesedés képes.

A reformátió leghatalmasabb fegyvere, valamint külföldön ugy hazánkban is, a nemzeti nyelven élő szóval való tanitás mellett a sajtó volt, melynek hatalmát a magyar reformátió legelső bajnokai teljes mértékben érezték és használták. Volt ugyan hazánkban nyomda már a nagy Mátyás király korában is, ki anyai rokona, az Olaszországban tanult Geréb László budai prépost és alkanczellár tanácsára Hess András nyomdászt Olaszországból Budára hivatta, hol az 1473-ban a Chronicon Budense (Budai krónika) czimű latin könyvet nyomtatta: azonban ez a nyomda, melynek ez egy munkán kivül más termékét nem ismerjük, Mátyás fényes udvarában csak hirtelen föltünt s örökre elenyészett üstökösḧz hasonlitott. A magyar nyomdászatot mintegy 60 év mulva a reformátió által előidézett szellemi szükség állitotta elő és tartotta fön.

Digitized by Google

Legelső magyar könyveink, hazai nyomda hijányában, külföldön, különösen Krakkóban láttak világot, melynek hires egyetemét a magyar ifjak nagy számmal látogatták. Krakkóban adta ki Komjáthi Benedek Szent Pál apostol leveleinek fordítását 1533-ban, ugyanott jelent meg 1535-ben a wittenbergi és krakkai egyetemen tanult Ozorai Imre békési prédikátornak a Krisztusról és Antikrisztusról irt terjedelmes munkája, s a következő évben, 1536-ban a hasonlóan Wittenbergben tanult Gálszécsi István magyar énekes könyve, Perényi Péternek ajánlva; mely könyvnek fájdalom csak emlékezetét találjuk följegyezve a Debreczenben 1602-ben nyomtatott református énekes könyv előbeszédében. Ugyancsak 1536-ban külföldön, Bécsben, adta ki Pesti Gábor is két nevezetes munkáját, az uj testamentom fordítását és Aesopus általa fordított meséit, melyeket 1538-ban, ugyancsak Bécsben nyomtatott hat nyelvű (latin, olasz, franczia, cseh, magyar és német) szótára követett.[1])

A legelső magyar nyomdászt is Krakkó képezte hazánknak. Ez Abádi Benedek volt, ki 1534-ben iratta be magát hét magyar társával a krakkai egyetemen tanult magyarok társulatának jegyzőkönyvébe.

[1]) Az itt emlitett magyar nyomtatványokból 1 krakkait és 1 bécsit, később 1 sárvárit, ismét 2 krakkait és Heltai magyar nyomtatványaiból 7 darabot, mind válogatott szép példányt, mutattam be az erdélyi Muzeum könyvtárából a fölolvasás alkalmával a közönségnek, mely e valódi könyvtári kincseket kézről-kézre adva élénk érdeklődéssel nézegette.

Digitized by Google

Igen hihető, hogy Abádit a Melanchtonnal levelezésben állott gróf Nádasdy Tamás képeztette Krakkóban; annyi bizonyos, hogy őt néhány év mulva mint Nádasdy pártfogoltját látjuk működni az ennek költségén Vas vármegyében Sárvártt, illetőleg a Sárvár vára alatt terülő Uj-Sziget nevü mezővárosban, fölállitott legelső magyar nyomdában.

Nem hallgathatom ugyan el, hogy az 1756-ban elhalt szebeni evangelicus lelkész Soterius György hitelt érdemlő följegyzése szerint már 1529-ben jelent meg Szebenben Gemmarius Tamás szebeni iskolaigazgatónak egy munkácskája, kétségtelenül latin nyelven, mely még Soterius idejében a szebeni evang. gymnasium könyvtárában megvolt, hol ma azt hasztalan keresnők: azonban ha ez áll is, és igy hazánkban a XVI-ik században Szebenben keletkezett is a legelső nyomda, ezt számitásba alig vehetjük, minthogy ez a nyomda csak ideiglenes kézi nyomda lehetett, melynek a kérdéses munkán kivül semmi emléke nem maradt fön; Szebenben nyomtatott könyvet ugyanis 1575 előtt nem találunk, és igy az ottani állandó nyomda keletkeztét csak ez évre tehetjük. Igaz továbbá, hogy a külföldi egyetemeken s magától Luthertől Wittenbergben is tanult Honter János visszatértével Brassóban nyomdát állitott; mely 1535-től fogva folytonosan működött; azonban a brassai nyomdában a XVI-dik században magyar nyelvű könyv nem jelent meg, és igy első magyar nyomdának a sárvárit mégis méltán nevezhetjük.

Digitized by Google

A sárvári nyomda működése csak néhány évig tartott. Termékeiből csak kettő ismeretes előttünk, ugymint Sylvester, magyar nevén Erdősi János, Magyar Grammatikája 1539-ből, és ugyanannak 1541-ben nyomtatott Uj-Testamentoma. Ezen nyomda keletkezését igen hihetőleg tehetjük 1537-re; erre utal ugyanis bennünket az Erdősi Uj-Testamentomának legutolsó lapján álló fametszet, melyen Nádasdy Tamás és neje Kanizsai Dorottya családi czimerei 1537. évszámmal láthatók; mi azt bizonyitja, hogy ez a fametszet ezen nyomda számára ezen évben készült, és igy a nyomdának már ez évben kellett működni. 1541 után a sárvári nyomdának többé emléke nincs, s nyomdászát Abádi Benedeket 1543 tavaszán Heltai Gáspárral s több magyar társával a wittenbergi egyetem tanulói közt találjuk.

A sárvári nyomda elenyészte után 1542-től 1550-ig ismét nincs magyar nyomda a magyar hazában, s azért a magyar reformátió bajnokai, mint Benczédi Székely István, Gálszécsi István, Dévai Biró Mátyás, Ozorai Imre és Batizi András 1555-ig folyvást Krakkóban nyomtatják munkáikat, melyek közzül a Székely István év nélkül, de bizonyosan 1538 előtt kiadott első magyar kalendariuma s a Dévai Mátyás év nélkül 1541 körül nyomtatott hittani magyar munkája az erdélyi Muzeum legbecsesebb ritkaságai közzé tartozik.

1550-ben keletkezik uj magyar nyomda, melyet Heltai Gáspár protestáns lelkész állitott föl Kolozs-

Digitized by Google

vártt. Ez a nyomda az, mely a XVI. és XVII-ik században át nemzeti irodalmunk fejlesztésére és emelésére annyit tett, hogy e tekintetben egyetlen régi nyomdánk sem mulja felül, s vele megközelítőleg is csak az 1561-ben keletkezett debreczeni nyomda versenyezhet.

Heltai Gáspár, ki magát latin műveiben Caspar Heltus-nak, németül Caspar Helth-nek irta, nem magyar szülőktől származott, sőt ifju koráig magyarul sem tudott, s nyelvünket csak 1536-ban, gyanithatólag Kolozsvártt, kezdte tanulni. Kitetszik ez 1552-ben „A részegségnek és tobzódásnak veszedelmes voltáról" Kolozsvártt kiadott munkájának ajánlásából, hol Kendi Antalhoz egyebek közt e szavakat intézi: „Kérem ez okáért te kegyelmedet, hogy te kegyelmet jó neven vegye, és ha szinte tiszta magyarsággal irva nincsen, te kegyelmet megbocsássa, mert jól tudja te kegyelmet, hogy *nyelvem szerint szász vagyok*, és ezt e keveset 16 esztendeig tanultam." Világos ebből, hogy Heltai erdélyi szász születés, s mint nevéből következtethetjük, a Szeben mellett fekvő Heltauból való volt. Hogy pedig 1536-ban, mikor a magyar nyelvet tanulni kezdette, fölserdült ifjúnak kellett lennie, bizonyos onnan, hogy őt már 1543-ban a wittenbergi egyetemen találjuk, hova akkor hazánkfiai, többnyire mint meglett emberek, érett fővel szoktak kijárni. Ő maga egy 1570 táján kiadott munkája előbeszédében magáról mint *vény Heltai Gáspárról* emlékezik, mit tekintetbe véve, őt 1536-ban legalább is felnőtt ifjú-

Digitized by Google

nak kell tartanunk. Annál fényesebben bizonyitja hivatását és tehetségét az, hogy nyelvünket teljesen el birta sajátitni, s azon olyan élénk, erőteljes és népszerű modorban tudott irni, mely bármely törzsökös magyar irónak is becsületére válnék; annál nagyobbnak tarthatjuk érdemét irodalmunk terén, melynek legbuzgóbb mivelői közt az ő neve minden esetre a legelsők sorában emlitendő.

Heltai, ki már 1545-ben nyerte el a kolozsvári plébánusságot, Hoffgref Györgygyel, egy hihetőleg külföldről jött képzett nyomdászszal, együtt inditotta meg 1550-ben nyomdászi munkásságát. Legelső ismert nyomtatványa kisded magyar kátéja, melyet „Catechismus Minor“ czim alatt 1550-ben kiadott. E munka irodalomtörténetünkben csak azóta lett ismeretes, mióta egyetlen egy, igen szép teljes példánya a krasznai Cserey-könyvtárból az erdélyi Muzeumba került. E nyomtatvány betüi föltünően csinosak és szépek, nyomása a jó papirra tiszta, fametszetei abban a korban igen is kielégitők; egy szóval e könyv kiállitása Heltai és társa jó izléséről és szakavatottságáról tanuskodik. Ugyanezen évben, 1550-ben, nyomatta latinul „Ritus explorandae veritatis“ czim alatt a nagyváradi tüzes vaspróbák alkalmával a XIII-ik század elején hozott itéletek jegyzőkönyvét, a régi magyar jogtörténelem és földrajz egyik nevezetes forrását. 1551-ben jelent meg egy vastag 4-rét kötetben a biblia fordításának, melyben vele együtt Gyulai István kolozsvári magyar pap, Vizaknai Gergely kolozsvári

Digitized by Google

iskolatanító, Ozorai István és mások munkálkodtak, I-ső része. Ugyancsak 1551-ben kezdte s 1552-ben fejezte be Jesus Sirah és Bölcs Salamon könyvei Tolnáról kiadás végett hozzá küldött s Gyulai István által kiigazitgatott fordításának nyomtatását, kis 8-rétben[1]). 1552-ben látott világot a biblia IV-ik része, valamint a „Részegségről és tobzódásról" szóló s már föntebb emlitett munkája, mely azon kor erkölcsi állapotainak, a magyar társadalmi osztályokban akkor divott szokásoknak és viseleteknek ismeretére összes irodalmunkban a legérdekesebb adatokat szolgáltatja[2]). Ugyanez idő tájban (1550—1552 közt) adta ki Heltai egyházi használatra szánt „Evangeliumok és Epistolák" czimű munkájának első kiadását, melynek egyetlen czimlaptalan példánya a kolozsvári róm. kath. lyceum könyvtárában maradt fön.

Valamint e legutóbbi könyv legutolsó lapján, ugy általában minden 1550—1552-ig megjelent kolozsvári nyomtatványon, melyek közzűl én csak a magyar nyelvüeket emelém ki, a nyomda tulajdonosaiúl mindig Heltai Gáspár és vele Hoffgref György együtt van emlitve. De már 1553-ban kiadott „Vigasztaló könyvecské"-jében és nagyobb kátéjában Heltai csak magát nevezi a nyomda birtokosának, ezt

[1]) E két munka közzűl, melyek rendesen egybekötve találhatók, az elsőnek czímlapján is, végén is 1551, az utóbbinak czímlapján 1551, végén azonban 1552. évszám áll.

[2]) E ritka könyv általam adott ismertetését a belőle közlött mutatványnyal lásd: „*Vasárnapi Ujság*" *1868. 41. szám.*

Digitized by Google

tévén a könyv végére: „Colosvarba nyomtatot Heltai Gáspár Mühelyébe. 1553.“ Ettől az évtől fogva pedig 1559-ig valamennyi Kolozsvártt nyomtatott munkában mint nyomdász Hoffgref György egymaga szerepel. Ezen idő alatt Heltainak a nyomdában semmi része s arra semmi befolyása nem volt; mit bizonyit az is, hogy ő 1555-ben egy hittani latin munkáját Wittenbergben nyomatta. Ezt bizonyosan nem fogta tenni, ha helyben saját nyomdával rendelkezhetett, vagy az itt ekkor működött nyomdászszal Hoffgreffel jó viszonyban állott volna.

Az alatt a 6 év alatt, míg a Heltaival meghasonlott Hoffgref maga kezelte a kolozsvári nyomdát, több latin munka mellett csak néhány, de igen nevezetes magyar könyv jelent meg. Ezek: Tinódi Sebestyén ugynevezett Krónikája, igazán: a maga korában történt eseményekről irott énekei, melyeket ő mint vándor dalnok a magyar végvárakban a vitézek előtt maga szokott énekelni, s 1554-ben Kolozsvártt, az akkor egyetlenegy magyar nyomdában, az általa készített némely dallamok hangjegyeivel együtt kiadott. Érdekességben versenyez ezzel, sőt azt ritkaságban fölül is mulja, az a hasonlóan Hoffgref által, és igy bizonyosan 1553—1559 között, nyomtatott magyar énekeskönyv, melynek csak két csonka példányát ismerjük, s igy megjelenési évét pontosan meg nem határozhatjuk. Ennek tartalmát, hasonlóan hangjegyekkel, számos szerzőtől bibliai tárgyakról írt vallásos és erkölcsi irányu költemények képezik. Ezen két

Digitized by Google

ének-gyüjteményen kivül még csak egy magyar könyvet ismerek, melyet az önállóan működő Hoffgref nyomtatott, t. i. Batizi András kátéját 1555-ből, mely azonban nem egyéb mint e könyv krakkai 1550-i első kiadásának hibátlanabb utánnyomata.

Az eredetileg közösen kezelt nyomdát 6 évi szünet után 1559-ben ismét Heltai Gáspár vette át, s ezen túl Hoffgref György mint nyomdász nevével többé nem találkozunk. A Heltai ujra megkezdett nyomdászi munkásságának első terméke magyar Agendája, melynek végén a zársor igy hangzik: „Colosvarba nyomtatot Heltaj Gáspár által 1559." Ennek latin előszavában, melyet az erdélyi reformált vallású papokhoz intézett, ezt irja Heltai: „Ime legkedvesebb atyám fiai! a ti magatok és az egyházak használatára *ujra kiadtam* az Agendát, az az: az egyházi cselekedetek formáit magában foglaló könyvet, első szüleményét ujra meginditott munkásságomnak, melyet előbbi társammal (t. i. Hoffgreffel) való kijöhetetlenségem miatt, bizony nagy fájdalmamra, kénytelen voltam félbe szakasztani. Nem is gondolhatok különös megindulás nélkül ezen 6 esztendő lefolyására, mely az egyház valami kitünő haszna nélkül enyészett el." Ebből a Heltai gondolkozását jellemző előszóból tanuljuk, hogy e könyv már ujabb, második kiadás, mit alább maga Heltai még világosabban kifejez e szavakkal: „Ezen Agendáról elmondhatjuk, hogy uj, gondosan kijavitott könyv, mit maga az első kiadással való összevetés könnyen megmutat. Nem szólok arról,

Digitized by Google

hogy e kiadáshoz sok járult, a mi az elsőben hiányzik." Az itt említett első kiadás, melynek kétség nélkül 1550—1553 közt kellett megjelenni, örökre elveszett, s ha maga Heltai nem említi, most csak létezéről sem volna tudomásunk.

Heltai ettől fogva haláláig szakadatlanul folytatta nyomdászi munkásságát, és számos nevezetes munka kiadásával gazdagitotta irodalmunkat. 1560-ban kiadta Szent Dávid általa forditott zsoltárait, ugyanez évben nyomtatta ki a kolozsvári szőcs-czéh által a szőcs legények számára magyarul szerkesztett szabályokat, melynek egyetlen példányát a kolozsvári szőcs-czéh ládája őrzötte meg és őrizi [1]). 1562-ben nyomtatta ki az Uj-Testamentom fordítását, az általa egészben kiadni tervezett biblia utolsó, azaz: ötödik kötetét, 1565-ben pedig a biblia II-ik részét, melynek teljesen ép s tiszta példánya az erdélyi muzeumi könyvtár egyik diszdarabja. Meg kell itt az eddig uralkodott hibás vélemény ellenében jegyeznem, hogy Heltai, ki bibliája egyes köteteit nem sorrendben, hanem időnként ugy adta ki, a mint egyik vagy másik rész fordítása elkészült s a mint egyik vagy másik kötetre költséget s pártfogót szerezhetett, nem adott

[1]) Ezen ipartörténelmünkre nézve érdekes nyomtatvány 4rét másfél ivet, 6 számozatlan levelet tesz. — Ez a legrégibb ismert efféle magyar czéh-nyomtatvány. Látjuk ebből, valamint a kolozsvári ötvös-czéhnek az erd. Muzeumba letett e korbeli magyar jegyzőkönyvéből, hogy Kolozsvár ekkori gazdag iparosai, bár köztök számosan voltak szász eredetüek s idegenek, nyelvben és érzelemben magyarok voltak.

Digitized by Google

teljes bibliát, mert a harmadik kötet kiadása, melynek egy kis részét (Bölcs Salamon és Jesus Sirah könyvét), mint föntebb említém, már 1551—1552-ben kis 8-rétben kiadta volt, végképpen elmaradt, és így a legelső teljes magyar biblia a Károlyi Gáspár gönczi ref. pap és kassavölgyi esperest fordítása, mely két ívrét kötetben az Abauj vármegyei Vizsolyban, az Ecsedi Báthori István költségén állított nyomdában látott világot.[1]) 1566-ban jelen meg Heltai Szász fabulája vagy meséje, melyeket Aesopusból és más régi irókból szemelgetett; 1569-ben kezdte nyomatni s 1570-ben fejezte be a nagy-váradi vallásos vitatkozás leirását Dávid Ferencz unitárius püspöktől, mely nevezetes s ma már igen ritka könyv 300 esztendő mulva az idén Kolozsvártt uj kiadásban is megjelent. Év nélkül, de bizonyosan nem 1570 előtt nyomatta ki az unitáriusok első ismert énekes könyvét 12-rétben, melynek egyetlen elül és végül csonka példányát Jakab Elek könyvtárában ismertem meg Kolozsvártt. Ettől különbözik, s ennél később. hihetőleg Heltai halála felé jelent meg ugyancsak 12-rétben az a Heltai által szerkesztett s a hét minden napjára szóló énekeket és könyörgéseket tartalmazó ének- és imakönyv, melynek előbeszédében magát mint „az vény Heltai Gáspár"-t említi. Ennek czímlaptalan s közben is végén is igen

[1]) Ezt döntő érvekkel bebizonyitottam „Az erdélyi közkönyvtárak régi magyar könyveiről" czimű közleményemben, *Erd. Muzeum-egylet Érkönyvei V. köt. 42. 43. l.*

Digitized by Google

csonka példánya, melyet egykor Benkő József ajándékozott az erd. magyar nyelvmivelő társaságnak, Aranka becses gyűjteményével jutott gr. Mikó Imre birtokába s az ő ajándékából az erd. muzeumba. Még 1570-ben adott ki Heltai két igen nevezetes munkát, melyeknek csak egy példánya maradt fön a magyar nemz. Muzeumban, Jankovics könyvtárában, egybe kötve s hihetőleg így együtt kiadva. Ezek elseje egy 20 íves, németalföldi anabaptista könyv, melyet, mint előbeszédéből kitetszik, flamand nyelvből tiszta németre fordítva Wilini Sándor varsói orvos 1569-ben küldött Dávid Ferencz erdélyi unitárius püspökhöz, ki nézetem szerint, ezen az ő általa is hirdetett némely hittani nézetekkel egyező munkát maga fordította magyarra s ugy nyomatta ki Heltainál; másik Reginaldus Gonsalvus Montanus spanyol tudósnak a spanyol inquisitióról írt munkája, melyet Heltai vagy a latin vagy a Heidelbergben 1569-ben megjelent német kiadásból fordított, néhol bővitgetett s előszóval és végbeszéddel megtoldott. Jankovics egyetlen példányában ezen utóbbi munka teljes épségben maradt fön, az előbbiből azonban közben 5 és $^1/_4$ ív hiányzik. Ugyancsak 1570-ben nyomtatta ki Nagy-Baczai Mátyás históriás énekét Hunyady Jánosról, s ugyanez idő tájban év nélkül Temesvári István 1569-ben írt énekét Bátori és Kinizsi kenyérmezei győzedelméről. Ezek tudtomra az önállóan kiadott legrégibb históriás énekek, milyeneket Heltai halála után is nyomdája folytonosan nyomtatott; miben vele a debreczeni s később a XVII.

Digitized by Google

században a lőcsei nyomda versenyzett, ez akkor közönségesen kedvelt és dalolt történelmi énekek által a nemzeti érzelem emelésére jótékony hatást gyakorolva. 1571-ben jelent meg Heltai nyomdájában Dávid Ferencz két munkája: Az egy Istenről és Vallástétele az egy Istenről, továbbá Csanádi Demeter históriás éneke II. János király életéről és haláláról, valamint Verbőczi István hármas törvénykönyvének magyar kiadása, melynek eredeti latin szövegét is kiadta Heltai a következő 1572-ik évben. 1573-ban nyomatta Valkai András históriás énekeit Hariadenusról, Károly császárról és János pap mesés országáról; 1574-ben adta ki több dallam hangjegyeivel ugy nevezett Cancionaléját, ezen különböző szerzők, közöttök a hires Tinódi Sebestyén, által írt történelmi énekek gyűjteményét, melynek teljes szép példánya az erd. Muzeum könyvtárának egyik ritka dísze.

Heltai utolsó magyar munkája a „Chronica az magyaroknak dolgairól," melyben nemzetünk történelmét nagyobb részben Bonfini latin munkája után adja ugyan, de nevezetes fölfogási és előadási eltérésekkel, s közbe-közbe érdekes népies hagyományokat is szőve. Ez volt hosszú ideig nemzetünk egyik legkedveltebb s a felsőbb és alsóbb körökben egyaránt kézen forgott olvasmánya; minek következtében ránk maradt példányai, melyekből én magam husznál többet láttam, többé-kevésbbé csonkák vagy legalább szakadozottak.

Digitized by Google

E könyv nyomtatása közben érte a már ekkor idős Heltait a halál. Kitetszik ez a könyv végén olvasható ezen szavakból: „Colosvárot Végezé Heltai Gaspárné A. 1. 5. 7. 5.“ mi azt bizonyitja, hogy a nyomtatást még maga Heltai kezdte el s csak bevégzése maradt özvegyére.

Heltai halála után nyomdája, — mely, mint a fia által 1590 körül kiadott több magyar könyv czimlapján és végén említve van, Kolozsvártt „az Ó várban“ állott, — néhány évig özvegye neve alatt működött. Később fia ifj. Heltai Gáspár vette át atyja nyomdáját, ki, mint szász eredetű atyja, szintén nem vallotta magát magyarnak; jóllehet ő is, mint atyja, az általa kiadott munkákkal hatalmasan működött a magyar nyelv és irodalom terjesztésére. Világosan kimondja ezt ő maga, Gemma Frisius általa fordított s 1591-ben nyomatott Magyar Arithmeticájának végén, az ifjusághoz intézett figyelmeztetésében, e szavakkal: „Megbocsáss penig az vétkekről, mert én *magyar nem vagyok*.“

Föladatom szűk köre nem engedi, hogy Heltai Gáspár munkásságának érdemleges megvitatásába ereszkedjem, hogy őt mint a tudomány és irodalom emberét megismertessem, s így meg kell elégednem azzal, ha az idő kimértségéhez képest röviden rajzoltam irodalomtörténetünk e nevezetes férfiának nyomdászi tevékenységét és csak sejtethettem a hatást, melyet munkáival és kiadásaival nemzeti irodalmunkra gyakorolt.

Digitized by Google

Még csak hazánk akkori nyomdai viszonyai ismertetésére hozok föl némi adatokat, melyek míveltségtörténelmünk tanulmányozóit érdekelhetik. A XVI. században 25 helyen, némely csekély helységekben is, működött nyomda hazánkban, melyek közzűl csak az egy Szeged esik hazánknak a török által elfoglalva tartott területére. Ezen nyomdák keletkezésök szerint sorozva a következők: 1. *Brassó* 1534-től maig. — 2. *Sárvár*, Vas vármegyében, 1537—1541. — 3. *Kolozsvár* 1550-től maig. — 4. *Magyar-Óvár* Moson vármegyében 1558. Csak egy munkát ismerünk, melyet Huszár Gál mint akkor m.-óvári pap itt nyomtatott. — 5. *Debreczen* 1561-től maig. — 6. *Nagy-Várad* 1565—1585., hol időnként a Debreczenben működő nyomdászok dolgoztak. — 7. *Szeged* 1567., hol Melius Péter debreczeni ref. lelkész ma már végképpen elveszett Uj Testamentoma nyomatott. — 8. *Gyula-Fejérvár* 1567—1568. János Zsigmond erdélyi fejedelem által pártolt unitarius nyomda. — 9. *Abrud-Bánya* 1569., hol Székes-Fejérvári Karádi Pál később Temesvár vidéki unitarius superintendens nyomtatott ez évben egy magyar drámát. — 10. *Komjáthi* Nyitrában, hol 1573-ban Bornemisza Péter lutheranus superintendens s hatalmas magyar író kezdte nyomtatni Magyar Postillái első kötetét, melyet azonban innen elűzetve uj betükkel Semptén fejezett be. — 11. *Sempte* Nyitrában 1573—1579. Bornemisza Péter nyomdája. — 12. *Alsó-Lindva* Zalában 1573—1574. Itt Lindvai Bánfi Miklós pártfogása alatt Hoffhalter

Digitized by Google

Rudolf nyomtatott. — 13. *Nedelicz* Zalában, a Muraközben 1574. Itt ez évben ugyancsak Hoffhalter Rudolf nyomatta Verbőczi hármas törvénykönyvének horvát fordítását. — 14. *Szeben* Erdélyben, állandó nyomdája 1575-ben keletkezett. — 15. *Pápa* 1577. Huszár Dávid oda való reform. pap nyomdája. — 16. *Nagy-Szombat* 1578-tól maig, legelső s a XVI. században egyetlen egy nyomdája hazánkban a róm. katholikusoknak. Ezt a jeles tudományú s miveltségű Telegdi Miklós esztergomi prépost és érseki helytartó, később pécsi püspök, állította föl, megvévén 1000 forinton a bécsi jézsuiták 1563 óta használatlan heverő nyomdáját, s azt Nagy-Szombatban saját házában helyezvén el. A magyar róm. kath. főpapok közzűl ő volt az első, ki belátta, hogy a protestántismus szellemi fegyverei ellen az üldözés és erőszak haszontalan s az ellen jogosan és méltóan csak szellemi fegyverekkel lehet és kell küzdeni. Ő volt az első róm. kath. pap hazánkban, ki fölfogta azt, hogy a vallásos vitairatokat, ha azokkal a nagy közönségre hatni akar, mint a protestánsok eleitől fogva tették, neki is magyarul kell írni, s 1580. és 1581-ben kiadott vallásos védő és támadó vitairataival a szellemi küzdelem terére lépett, hol 1578—1580-ig kiadott három nagy kötet egyházi beszédével is kitünő állást foglal el. — 17. *Bártfa* 1580-tól fogva. Ez évben nyomtatta itt Gutgesell Dávid Balassa Bálintnak, a költőnek, egy németből fordított vallásos irányu könyvét, melynél régibb bártfai nyomtatványt nem isme-

Digitized by Google

rek. — 18. *Galgócz*, Nyitrában, 1581—1585. Mantskovics Bálint nyomdája. — 19. *Detrekővára*, Pozsony vármegyében 1582—1584. Itt a Semptéről elűzött Bornemisza Péter nyomtatott Gyarmathi Balassa István pártfogása alatt. — 20. *Német-Ujvár*, Vas vármegyében, hol 1582-ben és utóbb 1595—1597. Manlius János, eredeti német nevén Hans Manuel, vándor nyomdája dolgozott. — 21. *Rárbok*, Detrekő-vára közelében. 1584-ben itt fejezte be Bornemisza Péter prédikációinak Detrekőn kezdett nyomtatását. — 22. *Monyorókerék* Vas vármegyében 1588—1592. Manlius vándor nyomdája. — 23. *Visoly* Abauj vármegyében 1590—1600. Itt Ecsedi Báthori István pártfogása alatt a Galgóczról ide költözött Mantskovics Bálint nyomdászkodott. — 24. *Német-Lövő* (Deutsch-Schützen) Vas vármegyében 1592—1593., és végre 25. *Keresztur*, Sopron vármegyében. 1598. E két utóbbi helyen is a vándor nyomdászt Manliust találjuk.

Ezen 25 nyomda közzül Nedeliczen kivül, hol tudtomra csak egy horvát könyv jelent meg, az egy Brassó az, mely a XVI. században magyar könyvet nem állitott ki, s latin és német nyomtatványaival különösen az erdélyi szászokra számitott; Szebenben e század vége felé már több magyar munka is jelent meg. Többi nyomdáink vagy kizárólag a magyar irodalomnak dolgoztak, vagy aránylag kevés számu latin munkákat is adtak ki.

A hazánkra sulyosodott nehéz viszontagságok miatt ezen nyomdák legnagyobb része előbb vagy

Digitized by Google

utóbb ugy elenyészett, hogy, Brassót és Szebent magyar nyomdákul nem számithatva, ma csak három várost találunk hazánkban, melyben a XVI. század óta magyar nyomda mai napig létezik. Ezek közt legrégibb Kolozsvár (1550.), következik Debreczen (1561.), s ez után Nagy-Szombat (1578).

A magyar földön legrégibb mai magyar nyomda alapitójának Heltainak dicsősége egy fénysugárral gazdagabbá teszi Kolozsvár szép multját. E dicsőség örökségévé lett a városnak, melynek kebelében Heltai élt, munkált és hatott, s melynek akkor is, ma is minden vallásfelekezettel közös temetőjében, Erdély annyi jeles fiának hamvai közt, az ő porai is nyugszanak. S ugy tetszik nekem, mintha a Heltai törekvése és munkássága által kijelelt irány mintegy szellemi útmutatóul szolgálna e városnak, hogy multjához hiven jövőben is mint a nemzeti miveltség és tudományosság egyik életerős központja s a magyar mivelt társadalmi és szellemi élet hagyományos őre törekedjék szép hivatását igazán átérteni és hiven teljesíteni.

Nyomatott Bécsben, Fischer J. C. és társánál.

Digitized by Google

2508/76
R I-4

Digitized by Google

Digitized by Google

UNIVERSITY OF CHICAGO
42 973 806

DB 925 Szabó, Károly,
•S92 1824-1890.
1873 Szabo Károly
v.2 kisebb történe-
c.2 lmi munkai.

DB 925 Szabó, Károly,
•S92 1824-1890.
1873 Szabo Károly
v.2 kisebb történe-
c.2 lmi munkai.

CHICAGO LIBRARY

Digitized by Google

U of Chicago
42973806